

Szilágyi Levente
Csanálos és Vállaj kapcsolatának változása a 20. század folyamán
a magyar–román határ kontextusában

TARTALOM

Bevezetés	5
A kutatás célja és tárgya	6
A kutatási módszerekről	8
A szatmári svábok	11
A HATÁROK, HATÁRRÉGIÓK KUTATÁSTÖRTÉNETE	14
Országhatárok	14
Szimbolikus és kulturális határok	22
A híd és az ajtó – a határ metaforái	23
A HATÁRKUTATÁSOK TERMINOLÓGIÁJA	25
Boundary (határvonal)	25
Border (határsáv)	26
Frontier (gyepűelve)	26
Határzóna, határterület (Borderland)	27
Kiszorított, elidegenített határrégiók (Alienated borderlands)	28
„Egymás melletti” határrégiók (Co-existent borderlands)	29
Kölcsönösen egymástól függő határrégiók (Interdependent borderlands)	30
Integrálódott határrégiók (Integrated borderlands)	31
Összegzés	32
A HATÁR HATÁSA A KÉT TELEPÜLÉS KAPCSOLATÁRA	34
A politikai határ története	35
Csanáros és Vállaj kapcsolata a határ meghúzása előtt	36
A demarkációs vonal felállítása	
és a román katonai adminisztráció (1918–1922)	38
A Határmegállapító Bizottság csanárosi és vállaji helyszíni szemléje	42
A politikai határ elválaszt (1922–1940)	48

A határ az 1940–1944-es időszakban	49
A határ 1944 és 1989 között	51
A kapcsolatok alakulása 1990-től napjainkig – az átkelő megnyitása 2003-ban	57
Összegzés	60
Az S. családok határon átvélő kapcsolattartási gyakorlata	61
A HATÁRHELYZET ÉS AZ ETNICITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI	68
Az iskolakérdés	72
Deportálások és kitelepítés	79
Kivándorlás Németországba	81
Népszámlálási adatok	84
Házassági anyakönyvek	94
Összegzés	106
A HATÁR NARRATÍVÁJA/NARRATÍVÁL. HATÁR NARRATÍVUMOK	108
A határmentiség narratívája	109
A gyűjtési helyzetekről és az adatközlőkről	111
A határ történetei	113
Csanálosi és csanáloserdei lakosok kérvényei a Határmegállapító Bizottsághoz	114
Találkozások a határral	115
A szökésmotívum	118
Elszakított családok motívuma	122
A határ Vállajról	124
A legismertebb határ narratívum. S. M. illegális határátlépése	126
Saját határnarratívumom	128
Összegzés	129
Következtetések	131
SZAKIRODALOM	134

FORRÁSOK	143
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK	143
MELLÉKLETEK	145
Térképek	146
A Magyar-román Határmegállapító Bizottság	
magyar delegációjának irataiból (kérvények, vázlatok, jelentések)	149
A Határmegállapító Bizottság Vállaji kérdőíve	165
A román-magyar határ mezőgazdasági munkák céljából való	
használatának szabályzata és a román hatóságok	
erre vonatkozó utasításai	171
A román katonai vezetés készülődése a bizottság kiszállítására	179
A magyar hatóságok készülődése a bizottság helyszíni szemléjére	184
Mezőgazdasági munkálatok végzésére jogosító igazolvány	188
Interjúk (részletek)	191
Deportált találkozók (fényképek)	231
Határképek	250
Az afgán menekült sírja a csanálói temetőben	256

BEVEZETÉS

Az első világháborút követően az európai országok nagy részének határrendszere (főként Közép-Kelet Európában) a nemzetállami ideológia elképzelései mentén drasztikus mértékben átalakult. A magyar állam határait minden irányban módosították. A területek elvesztése felett érzett kollektív sokk az újonnan meghúzott határ mentén élőkben további nehézségekkel tetéződött, egymással rendkívül szoros gazdasági, szociális kapcsolatokat ápoló közösségek között, a határok konszolidálódásával, a kapcsolat gyakorlatilag megszűnt. Kutatási terepem a román–magyar határvonal két oldalán fekvő sváb település: Csanálos (Románia), illetve Vállaj (Magyarország).

A kutatási téma kiválasztásában több tényező is befolyásolt. A Szatmár Megyei Múzeum munkatársaként több alkalommal is végeztem terepmunkát határ menti településeken. Ezekre a terepmunkákra eleinte kisebb, majd egyre nagyobb léptékű, európai finanszírozású projektek keretében került sor. Szatmárnémeti hármashatár térségben való fekvése ebben döntőnek bizonyult, a projektek ugyanis csak a kedvező földrajzi helyzet miatt valósulhattak meg. Ebben a pályázati rendszerben kizárólag az országhatárok mentén fekvő megyék intézményei pályázhattak, határon átívelő kulturális kapcsolatok kutatásának és promóciójának témakörében. Az uniós pályázatok – előbb a kisebb költségvetésű Európai Unió kivül országok számára létrehozott PHARE CBC (Cross-Border Cooperation), majd a tagállamok által leítható, nagyságrenddel nagyobb forrásokat biztosító Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 – támogatásával mind a román-magyar, mind a román-ukrán határ mentén többszöri alkalommal végezhettem terepmunkát. A kétirányú, egymástól független kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete OTKA támogatásból megvalósuló, *Hármashatárok Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében*¹ című kutatási projektje zárta egy egységbe. A kutatás során a magyar-román-ukrán hármashatár térségben végzett terepmunka kiegészítette, kikerekítette a korábbi kutatások során szerzett tudást.

A gyakori utazások, és főként a gyakori határátlépések különleges megfigyeléseket és tapasztalatokat eredményeztek. A határ azonban már ezt megelőzően is folyamatosan jelen volt a szakmai tevékenységem során. Szakdolgozatomban egy csedregi² cigány közösség rokonsági rendszerét és mobilitását vizsgáltam.³ A magiszteri dolgozatomban a máramarosi, (magyar) nyelvszigetnek számító Hosszúmező görög katolikus és református lakosainak

¹ OTKA 84283

² Csedreg magyar többségű határ menti település Szatmár megyében, a román-magyar-ukrán hármashatár térségben, a román ukrán határtól 500 m-re.

³ A család/háztartás intézménye a csedregi cigányközösségben. In: *Studii și comunicări* 2000-2004. Satu Mare. 331–337.

etnikai és vallási identitásának összetevőit elemeztem.⁴ Mindkét település az ukrán határ közvetlen közelében fekszik. A csedregi (cigány)tanya útjának végében a fertősalmási házak vannak, Hosszúmezőt⁵ pedig csak a Tisza választja el a Kárpátaljához tartozó Szentmihálykörtvélyestől. Bár egyik esetben sem határral kapcsolatos témát dolgoztam fel, a terepmunka során többször is, közvetve és közvetlenül is, szembesültem jelenlétével, nemcsak az interjúkból, hanem személyes tapasztalatomból is. A hatóság emberei mindkét korábbi kutatás alkalmával felfigyeltek rám, többször is megállítottak és igazoltattak, sőt korlátozták mozgásszabadságomat, nem volt szabad például elmennem a Tiszaparra, mely a biztonsági határsávban található. A helybeliek figyelmeztettek, hogy az őrsre kísérést kockáztatok, ha mégis megpróbálom. Az országhatároknak ez a korlátozó, élettérszűkítő és térhasználat szabályozó ereje már ekkor feltűnt.

A kutatás tárgya és célja

Hosszabb távú kutatási tervem, hogy mind a magyar–román, mind a román–ukrán határszakasz Szatmár megyébe eső részén mélyfúrászerű terepmunkát végezzek. Jelen munka ennek a tervnek az első része és a magyar–román határszakasz két települését érinti. A vizsgálat annak kérdését célozta meg, hogy hogyan élik meg a határt, hogyan élnek a határ mellett az emberek. A megyében több olyan település is található a magyar határ mentén, mely hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, mint Csanálos, azaz közvetlen közelében olyan település fekszik a határ túlsó oldalán, mellyel szoros kapcsolatokat tartott fenn az első világháborút megelőző időszakban. A vizsgált határszakaszon 11 olyan településpár található, melyeket a trianoni határ szakított el, s melyek ezt megelőzően szoros gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatban álltak.⁶ E 11 településpár mindegyike mutat valamilyen sajátosságot, amely csak az esetükben érvényes. Csak néhány példát szeretnék említeni: a Penészlek–Piskolt párosból Penészlek rutén, Piskolt sváb és román település, Ömböly és Szaniszló közé az 1920-as években román telepes falut építettek, Tiborszállás első lakosait a határ végleges megállapításakor sokat vitatott, és korábban Börvelyhez tartozó Halmos tanyák népe adta, Zajtán római katolikus svábok Nagypeleskén többségében görög katolikus magyarok éltek és élnek.

A döntésben a határátkelő jelentette a döntő tényezőt, illetve az a tény, hogy 1999-ben már végeztem néhány napos kutatást Vállajon, a most is vizsgált témában. 1999-ben még nem volt határátkelő, ezért Mátészalkáról ingázva tudtam odautazni és interjúkat készíteni. A

⁴ Etnikai és vallási identitás egy máramarosi faluban. In: Balogh B. – Bodó B. – Ilyés Z. (szerk.) *Regionális identitás, közösségépítés, szörványgondozás*. Budapest.

⁵ Hosszúmező magyar többségű, a Tisza partján fekvő határ menti település Máramaros megyében.

⁶ Penészlek–Piskolt, Ömböly–Szaniszló, Vállaj–Csanálos, Tiborszállás–Börvely, Csengerújfalu–Csengerbagos, Csenger–Óvári, Komlódtótfalu–Szamosdara, Csengersima (Nagygéc)–Pete, Zajta–Nagypeleske, Méhtelek–Kispeleske, Garbolc–Százazberek. (A magyarországi települések vannak elől.)

harmadik fontos tényező, mely befolyásolta a települések kiválasztását, a sváb származásuk volt. Erről úgy gondoltam, hogy az etnicitással kapcsolatos kérdések fontos összetevői lehetnek egy kapcsolattörténeti elemzésnek. Azért is választottam kutatásom terepéül ezt a két települést, mert svábsága miatt mindkét településnek kisebbségként kellett (újra)definiálnia magát az új, immáron (nemzet)állami keretek közt. A két település között ugyanakkor a háborút megelőzően mind formális, mind informális szinten a lehető legerősebb kapcsolatok álltak fenn. A két település kapcsolatának vizsgálatáról azt gondolom, hogy lehetőséget nyújt a határra, határmentiségre, határon átívelő kapcsolatok alakulására általánosan kiterjeszhető megfigyelésekre, ugyanakkor a két település specifikus helyzetéből fakadóan esetelemzéseként is értelmezhető. A specifikus helyzet egyik tényezője a fentebb már említett határátkelő – időszakos – jelenléte, a másik a már ugyancsak említett sváb származás.

Dolgozatomban a határ két településre gyakorolt különböző hatásait vizsgálom, azokat a kontextusokat elemzem, melyek a határ felállítását követően jelentek meg, s melyek nélkül biztosan nem ugyanígy alakult volna az itt élő emberek sorsa. A határt és a határ mellett élő közösséget, ezért történetiségében és aktualitásában is vizsgálom, mert csak így látom feltérképezhetőnek és leírhatóknak a két település lakosai közötti kapcsolatok alakulását. A történeti folyamatok meghatározzák a jelenkori események jellegzetességeit. A vizsgált időszak 1918-tól 2012-ig terjed. E tágas időkeret nagy számban vetett fel határt érintő megválaszolandó kérdéseket.

- Milyen hatást gyakorolt a határ megjelenése a két település társadalmi, kulturális és gazdasági kapcsolatrendszerére, illetőleg hogyan szervezték azt újjá?
- A határ megjelenése milyen mértékben távolította el egymástól a két közösséget?
- Voltak-e lokális kísérletek a határ okozta elzártság enyhítésére, ha igen milyen módon?
- Miként befolyásolta a tágabb élettéren belüli térhasználatot a határ jelenléte?
- Melyek azok a határra vonatkozó, vele kapcsolatos főbb diskurzusok, amelyek forgalomban voltak/vannak a két településen.

E kulcskérdések megválaszolására tett kísérleteim természetesen újabb és újabb kérdéseket, kutatási irányokat vetettek fel. Ezek közül némelyre – pl. a makroszintű hatalmi intézményeknek a kutatási terepre vonatkozó érdekeinek és beavatkozásainak vizsgálata – e szöveg keretein belül keresem a választ, másokat viszont kénytelen voltam kihagyni.

A dolgozat öt fejezetből áll. Az első kettő a határkutatások történetét, főbb irányait mutatja be, továbbá a határral foglalkozó társadalomtudományok fogalomkészletét tekinti át. A harmadik a két település közötti kapcsolatok történeti alakulásáról tájékoztat, a negyedik a sváb-magyar identitástudatot boncolja a határ megjelenésének és állandósulásának kontextusában, míg az ötödik a határral kapcsolatos csanálói és vállalji narratívumokat rendszerezi és elemzi.

A kutatási módszerekről

A határkutatásokat szokták interdiszciplinárisaknak nevezni, véleményem szerint azért, mert – mint ahogyan a szó önmaga is erre utal – alkalmas a különféle módszerek és elméletek integrálására. Talán ezért van, hogy gyakran éreztem azt, hogy nem én alakítom a kutatás menetét, hanem a téma követeli meg az újabb és újabb kutatási módszereket. A hagyományos néprajzi módszerek mellett mint a *terepmunka* és ezen belül az *interjúkészítés* vagy a *résztevő megfigyelés* – a deportált megemlékezéseken, fűvóstalálkozókon és strudlifesztiválokon – és ezek alkalmával fényképezés és filmezés, olyan kutatási módszerek alkalmazása is szükségessé vált, melyeket – s talán nem illő ilyet bevallani – korábban nem használtam. Még mielőtt ezeket ismertetném, fontosnak tartom, hogy a klasszikus etnográfiai módszerek alkalmazása során tett észrevételeimet ismertessem. A kutatási szituációk, események és beszédhelyzetek gyakran merőben eltérő jellege miatt, szükségessé vált mind a résztevő megfigyelés, mind pedig az interjúkészítés módszertani finomítása. Előbbi esetében segítségemre volt James P. Spradleynek a kutatói részvétel és közreműködés mértékét szem előtt tartó szituatív skálája, mely a résztevő megfigyelés különböző szintjeit méri (Spradley 1980). Az általa felvázolt öt típust (uo. 58), melyek a részvétel intenzitásától függően alakulnak, saját terepélményeimen keresztül szeretném megismertetni:

1. *Részt nem vevő megfigyelést* – mely esetben a kutatói közreműködés értéke zéró – Csanáloson, Vállajon és más sváb településeken forgatott híradások és dokumentumfilmek megtekintése jelentette.⁷

2. *Passzív résztevő megfigyelést* – amikor a kutató jelen van egy eseményen, de nem vesz részt benne, a jelen lévőkkel nem kerül interakcióba – végeztem deportált találkozókon, strudlifesztiválokon és más tömegeket megmozgató rendezvényeken. Ilyenkor leginkább fényképeztem, valamint film- és hangfelvételeket készítettem, melyeket a későbbiekben elemeztem.

3. *Mérsékelt résztevő megfigyelést* – mely esetben a kutató egyensúlyra törekszik a kívülállóság és a bennlevőség között – olyan deportált találkozókon végeztem, éppen Csanáloson, melyeken „hivatalos személyként”, a Szatmár Megyei Múzeum képviselőjeként, magam is szerepet kaptam a koszorúzási ceremóniában.

4. *Aktív résztevő megfigyelés szintjét* – melyben a kutató igyekszik azt tenni, amit a többi ember, de ebben nem az elfogadtatás vagy befogadás iránti vágy hajtja, hanem a kulturálisan meghatározott viselkedésmódok elsajátításának szándéka – az ismételt határátlépések alkalmával, valamint a határőrizeti szervekkel való konfliktus során tapasztaltam meg.

⁷ Az évente más helyszínen megrendezésre kerülő deportált találkozókról, valamint a vállalji és mezőpetri strudlifesztiválokról a helyi tévétársaságok általában rövid képes beszámolókat készítettek, illetve Mezőfényről *Ritka az ilyen falu* címmel forgatott dokumentumfilmet Biczó Gábor és Dallos Csaba 2010-ben.

5. *Teljes résztvevő megfigyelést* – amikor a kutató olyan eseményt, jelenséget figyel meg, melyben ő maga is hétköznapi, állandó résztvevő – saját terepmunkám reflexív tanulmányozásával végeztem, többször is feltettem a kérdést néhány adatközlőmnek, akikkel közelebbi kapcsolatba kerültem a terepmunka során, hogy mit gondolnak a munkámról, a határra vonatkozó kérdéseimről⁸.

A kutatás során felhalmozott információk legnagyobb hányadát a terepen elvégzett interjúknak köszönhetem. Az interjúkészítésnek több változatát is alkalmaztam, részben szándékoltan, részben viszont a gyűjtési szituáció kényszerítő hatására, a *hétköznapi beszélgetéstől* a *félleg strukturált interjún* át a *mélyinterjúig*. A terepmunka kezdetén meggyőződésem volt, hogy a határ annyira fontos szerepet játszik a vizsgált terepen, hogy strukturálatlan, azaz a minimális beavatkozással vezetett interjúkkal, vagy életút interjúkkal is elérhetem céloimat. Hamarosan kiderült azonban, hogy e feltevésém részben téves volt, így adataim legnagyobb hányadát félleg strukturált interjúknak köszönhetem. Ezeknek a beszélgetéseknek egy kérdéssorokból álló vázlattal indultam neki, melyet igyekeztem következetesen végigkérdezni – a kérdések sorrendjét mindig a szituáció, a beszélő gondolatfűzése határozta meg, de szem előtt tartottam, hogy a vázlatban szereplő kérdésekre választ kell kapnom. Mindeközben arra is törekedtem, hogy minél kevesebb alkalommal törjem meg a beszéd folyamatosságát.

Két *esetelemzést* is megpróbáltam elvégezni. Egyik, a végleges határvonal megállapításában illetékes Magyar-román Határmegállapító Bizottság csanádosi és vállaji terepszemléje alkalmával lejátszódó eseményekből kiindulva próbálja meg feldolgozni egyrészt a két szemben álló hatalom érdekvédő tevékenységét, másrészt a két település lakosainak ugyancsak érdekek mentén megvalósuló szembekerüléséből és szolidaritásából fakadó konfliktust. A másik esetelemzés a határ által elválasztott rokonok kapcsolattartási stratégiáját vizsgálja.

További módszereket, mint a *forráskritika* és *tartalomelemzés*⁹ is alkalmaztam, amennyiben élményelbeszélési mintákat, életrajzi motívumokat és levéltári forrásokat is vizsgáltam.

A településeken lezajló demográfiai folyamatok vizsgálatához forrásként használtam a 19. század második felétől rendelkezésre álló népszámlálási adatokat. A rokonsági rendszerek

⁸ A válaszokból kiderült, hogy a határmentiség, bár fontos és meghatározó része életüknek, vannak ennél számukra sokkal fontosabb társadalmi tudatot meghatározó tényezők. A közösség önreflexiójának legfontosabb diskurzusait a deportálásokra való emlékezés, a vallásosság, vagy a munkához való viszonyulás jelentik.

⁹ Az antropológiai tartalomelemzés a bennszülöttek mesélési mintáinak vizsgálataiban jelent meg először Franz Boas és Edward Sapir munkáiban. (Boas 1916: 147; Sapir 1910) Tartalomelemzésnek én azt az eljárást nevezem, amelynek segítségével szövegadatokból, képekből, hangfelvételekből, gesztusokból, olyan következtetések vonhatók le, amelyek ezekben nincsenek nyíltan kimondva, de a szövegek szerkezetéből, az elemek előfordulásából és azok visszatérő sajátágaiból kiolvashatóak (Antal 1976).

történeti elemzéséhez, a kapcsolathálók megrajzolásához házasági anyakönyvi kivonatokat vizsgáltam. Az 1825-től 1944-ig tartó időszak anyakönyveit tanulmányoztam.

Ha szigorúan a kutatási módszerekből indulunk ki, akkor e munka nemcsak etnográfiai jellegű, hanem alkalmazza a *mikrotörténelem és történeti antropológia*¹⁰ megközelítésmódjait is, hiszen levéltári forrásokat, archív anyagokat feldolgozva, redukált terepre vonatkozóan tesz történeti megfigyeléseket. A történelmi források sajátossága, hogy külső, gyakran távoli pozícióból közelítenek, s ezáltal sokkal inkább közvetítenek mint dokumentálnak. A forrásokkal és értelmezésükkel kapcsolatos problémát Wolfgang Kaschuba a következőképpen összegzi és általánosítja egyúttal: „minél távolabb megyünk vissza a történelemben, a források annál inkább a közigazgatási egységek, a képzett elit és az egyházi személyek tevékenységének dokumentumait reprezentálják” (Kaschuba 2004: 186). Mindez azt jelenti, hogy adott csoport vagy kultúra, vagy akár egy sajátos közegben lezajló esemény egy másik kultúrához tartozó személy szűrőjén keresztül tolmácsolva kerül a kutató(k) elé. Éppen ezért a kutatói interpretációs munka során figyelembe kell azt venni, hogy ezek a források olyan komplex szövegek, melyek többet rejtenek magukban szó szerinti jelentésüknél, helyes értelmezésükhöz elengedhetetlen a keletkezés történeti- és társadalmi kontextusának ismerete (vö. Bloch 1996).

A tanulmányozott levéltári szövegek, többnyire magyar és román katonai jelentések, s mint ilyenek a katonai szakzsargon jegyeit messzemenően magukon hordozzák. Ugyanakkor a legtöbb esetben még csak nem is a valós szituációk ismertetését, hanem a jelentéstevő által elképzelt ideális körülményeket, illetőleg az ettől való eltérést írják le. Ezek fényében nem a hitelesség igényének elvárásával igyekeztem megközelíteni a levéltári forrásokat, hanem inkább az események, folyamatok történeti kontextusának megrajzolására alkalmas sajátos eszközt látok bennük, melyek hivatalos jellegükből fakadó objektivitását a létrejöttükért felelős személyes és csoportos érdekek hol erőteljesebben, hol gyengébben szubjektivizálják.

A határkutatások történeti áttekintése előtt nagyon röviden vázolom a vizsgált települések és lakóiknak történelmét. Részletesebb bemutatásukat nem tartom szükségesnek, mivel a szatmári svábok Szatmár megyei megtelepedéséről és háromszáz éves partiumi történetéről több összefoglaló munka is született, valamint számos falumonográfia is megjelent már.¹¹

¹⁰ A két fogalom között jelentős átfedés van, mindkettőre jellemző a kis léptékű, intenzív, mélyfúrászerű vizsgálata adott témának.

¹¹ Vonház 1931, Tilkovszky 1999, Kardos 1999, Reszler 2001, Bura 2001, Baumgartner 2012

A szatmári svábok

A svábok megjelenése Szatmárban Károlyi Sándor nagykárolyi gróf nevéhez fűződik. Az erdélyi fejedelmek – Bocskai István, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György, Thököly Imre és – háborús tevékenységei során Szatmár vármegye népessége folyamatosan csökkent, illetve a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharcot követően jórészt elnéptelenedett. Majd alig hat évvel a szabadságharc lezárása után, 1717. augusztus 22-én krími és dobrudzsai tatárokból szervezett sereg pusztította végig a Szamos mente vidékét.

Károlyi Sándor, aki Rákóczi tábornagya, a szatmári béke kieszközölője és aláírója volt, a megfogyatkozott lakosság pótlására Bajorországból, Badenből, Hohenzollernből, legnagyobb számban pedig a württembergi Felső-Sváb területről (Oberschwaben) származó, többségükben katolikus németeket¹² telepített. A szabadságharcot követően Károlyi Sándor grófi címet, és kiterjedt Rákóczi-birtokokat kapott. A birtokok jövedelmezővé tétele azonban a fentebb már említett emberhiány következtében nehézségekbe ütközött, ezért már a szabadságharcot követő évben, 1712-ben császári engedélyért folyamodott, hogy német telepéseket toborozhasson birtokaira.

A sváb területeken élők hasonló, sőt még nagyobb nehézségekkel néztek szembe a 17. századtól kezdődően a 18. század elejéig. A harmincéves háború, azt követően XIV. Lajos rablóhadjáratai majd a spanyol örökösödési háború nem csak tetemes embervesztésekkel jártak, hanem hatalmas anyagi terheket is okoztak a túlélők számára. Az elszegényedés és kilátástalanság elől sokan inkább az elvándorlást választották. Károlyi Sándor uradalmi tisztjei így számos jelentkezőt találtak, akik megfeleltek a gróf igényeinek, melyek nem voltak túl nagyok, „becsületes katolikus svábok”-kal kívánta elpusztult birtokait benépesíteni (Vonház 1931: 23).

A császári adományoknak köszönhetően megnövekedett Károlyi birtokokon, a telepítések eredményeként, összesen 31 falu vált svábbá vagy sváb többségűvé. A falvak nem alkotnak egyetlen tömböt, hanem kisebb-nagyobb csoportokat formázva a vármegye teljes területén szétszóródva találhatóak. A megyén belüli helyzetük alapján három nagyobb csoportot különíthetünk el, valamint olyan falvakat, melyek távolabb fekszenek a többi sváb településtől. A Nagykárolyi környéki, svábok által lakott települések: Nagykároly, Mezőfény, Csanálos, Vállaj, Mérc, Kaplony, Mezőpetri, Kálmánd, Csomaköz, Szaniszló és Mezőterem. Nagykároly és Szatmárnémeti között: Nagymajtény, Gilvács, Krasznaterebes. A Szatmárnémetitől keletre, a Bükk-hegység határán: Erdőd, Nagymadarász, Krasznabélték, Nagyszokond, Szakas, Krasznasándorfalu. Tasnád, Túrterebe, Alsóhomoród, Szinfalu, Barlafalu, Zajta Józsefháza, Nántú, Kisdengeleg, Tasnádszántó és Királydaróc magyar és román falvak közé beékelődve fekszenek. A vármegye középső részén húzódó nyelvhatártól nyugatra eső falvak magyar, míg az attól keletre esők román környezetbe kerültek. A

¹² A sváb megnevezés a magyarországi németekre általánosan kiterjesztett terminus, mely azonban nincs összefüggésben valódi származásukkal, így a szatmári sváboknak is csak egy része, igaz a nagyobbik, származik tulajdonképpen sváb területről.

betelepülők között legnagyobb számban a földművesek voltak, de érkeztek mesteremberek – tímárok, kádárok, asztalosok, pékek, molnárok, kovácsok, stb. – is. A betelepülő népesség jobbágy volt, ám a Károlyiakkal kötött szerződések értelmében szabad költözési joguk volt, továbbra meghatározott időre vármegyei és földesúri adómentességet élveztek.

A majd száz évig tartó telepítések végére 18.377 római katolikus svábbal gyarapodott Szatmár vármegye lakossága (Baumgartner 2012: 20). Ebben a számadatban magától értetődően benne van a korábbi hullámban érkezettek természetes szaporulata is.

A szatmári sváb telepítés több hullámban zajlott az egész 18. század folyamán, a 19. század első harmadáig. (Vonház 1931: 176) Károlyi Sándor gróf betelepítő politikáját fia, Ferenc, és unokája Antal is követte. Az 1712-es első hullámban Nagykároly, Csanáros, Csomaköz és Kaplony (mely 1714-ben már ismét lakatlan a szökések és továbbköltözések miatt) került betelepítésre. 1716-ra Csanáros maradt az egyetlen svábok által lakott település, a többiekből a telepesek meghaltak, visszaszöktek vagy Csanárosra költöztek át (Vonház 1931: 171, Bura 2001: 17). Ugyanebben az évben újabb telepes hullám érkezett, természetesen Csanáros volt az első állomásuk, és innen indultak ki a környező falvakba. 1720 és 1724 között évente érkeztek telepesek. A svábok megjelenése azokban a falvakban, amelyekben számottevő magyar jobbágyság is volt újabb telepesek iránt szükséglet eredményezett. A magyar jobbágyok nem szívesen látták a betelepítetteket, érkezésük számukra kellemetlen következményekkel járt: sokszor házaikon is osztozniuk kellett az újonnan jöttekkel. Az adómentességet élvező svábok kedvezményeit nem nézték jó szemmel, állandóak voltak a konfliktusok, pereskedések

Vállajon 1747-ben jelennek meg az első sváb telepesek. A késedelem oka, hogy csak ekkor kerül a Károlyi család tulajdonába a település, az ún. ecsedi vétellel, melyben Károlyi Ferenc megvásárolta az ecsedi uradalmat Aspremont Károly gróftól. Az ott élő magyarokat Börvelybe költöztették. Vállaj első sváb lakosai között a német földről újonnan érkezettek mellett éppen a Csanárosról átköltözöttek voltak a legnagyobb számban.¹³ Ezt az első hullámot még számos további Csanárosról Vállajra való kirajzás követte – a 19. század elejéről is vannak adatok.

A 19. században a sváb parasztok a (saját) államiság hiányát nem nemzeti törekvésekkel, hanem a magyar államiság elfogadásában vélték magukra szabhatónak (Bindorffer 2001). A svábok továbbá nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet.¹⁴ Ennek következtében az etnikailag meghatározható összetartozás-tudat a szülőfalu határában a legtöbb esetben véget is ért. A szülőfalu határán túlmutató kötődések és kapcsolatok túlnyomó részben magyarok voltak (Bindorffer 2001). A Nagykároly környéki falvakban a sváb nyelv használata fokozatosan visszaszorult. Értelmiségi réteg hiányában a szatmári svábok nem tudták kialakítani azokat a nyelvi és etnikus stratégiákat, amelyek segítségével ellen tudtak volna állni a természetes és irányított magyar asszimilációs folyamatoknak. Az erdélyi szászoktól eltérően,

¹³ Külföldről 22 míg Csanárosról 18 férfit írtak össze 1751-ben, az összes többi sváb faluból pedig összesen 21-et (Vonház 1931: 140).

¹⁴ Kibocsátóközegük nem egy konkrét település vagy mikrorégió volt (bővebben lásd: Vonház 1931).

a szatmári svábok semmilyen formában nem kerültek kapcsolatba az első világháborúig az irodalmi német nyelvvel, nem voltak Németországban tanuló diákjaik¹⁵, így nem alakult ki belső, etnikus alapokon nyugvó nemzeti mozgalmuk. A magyar iskolai oktatás és a magyar nyelvű egyházi szolgálat magyar identításalakzatokat hozott létre. Az első világháborút követően újabb kihívásokkal kellett szembenéznie ennek az addig is rendkívül heterogén csoportnak.

A határok felállításával különleges szituáció jött létre, amelyben Csanáros benne maradt eredeti mikrorégiójában azonban egy idegen államhatalom keretei közt, Vállaj pedig elszakadt attól, ellenben a magyar államiság kereteiben alakíthatta tovább identitástudatát. Kutatásom során többek közt ennek a következményeit is szeretném feltárni. Célom a Csanáros–Vállaj *superimposed*¹⁶ határ és határzóna komplex kutatása.

¹⁵ Vö: Pozsony 2009: 92

¹⁶ Adott területre erőszakosan elhelyezett azonos vagy hasonló kultúrájú csoportok közé ékelt határtípus (vö. Kocsis 2004: 25).

A HATÁROK, HATÁRRÉGIÓK KUTATÁSTÖRTÉNETE

A határ¹⁷ mint társadalomtudományos kutatási téma valószínűsíthetően Frederick Jackson Turner 1893-ban kiadott *The Significance of the Frontier In American History* című esszéjében jelent meg először. A szöveg nem csupán a történelmi-társadalomtudományi határkutatások alapja, hanem közel fél évszázadig meghatározta az interpretatív amerikai történetírás főbb diskurzusait is. Turner szerint az Egyesült Államok 19. századi nyugati határa nem egy geográfaiilag pontosan meghatározható területet jelöl, hanem egy dinamikusan táguló kulturális ütközőzónát a barbárság és a civilizáció közt. Az így felépített határképzet pedig nem egy politikailag meghatározott területiséget továbbít, sokkal inkább a bennszülött „primitív” vagy „barbár” indián és a „civilizált” fehérek közti kulturális és társadalmi szakadékot. A határ pedig a bennszülöttektől elhódított területekkel egy időben tágul.

Az ókori témájú diffúzionista régészeti kutatásokban máig gyakran hivatkoznak Turner tanulmányára, amikor kultúrkörök kiterjedéséről értekeznek. Turner határ koncepciójának az amerikai történetírásban játszott szerepéről a következő módon vélekedik Ray Allen Billington: „az amerikai történelmi gondolkodást ebben a témában legnagyobb mértékben befolyásoló munka” (Billington 1958: 5).

Országhatárok

A *határtudományok* (*border studies*) – antropológia, szociálpszichológia, szociológia, geográfia és politikatudományok – utóbbi évtizedekben felhalmozódott irodalmából kiolvasható a hatvanas-hetvenes években használt terminológia újraértelmezésének a szándéka. A határkutatások során számos létező fogalom telítődött új tartalommal, illetőleg új fogalmak is születtek: határ, határrégió, határsáv, határvonal, határterület, államhatár, társadalmi határ, politikai határ, szimbolikus határ, periféria, határkultúra, határhasználat, határon átívelő egymásrautaltság (transborder interdependence), etnikai határ, stb. A fogalomtisztázási szándék eredményeként egyre elvontabb és szubtilisebb definíciókat fogalmaztak meg. A határkutatásokban bekövetkező paradigmaváltozások egyik első következménye, mely funkcionista megközelítésből fakad, az volt, hogy a határt áramlásintézményként határozták meg. A határok immáron nem csupán elválasztottak egymástól két entitást, hanem ugyanakkor össze is kapcsolják őket. Ennek a kettősségnek a felismerése máig ható értelmezési keretet eredményezett.

¹⁷ A határ szó szemantikájáról lásd még: A Magyar Nyelv Értelmező Szótára III., Czuczor–Fogarasi 1864. Bővebben: Hofer 2004: 17–20.

A sokszorosan kisajátított és definiált fogalmak kategorizálása ma már lehetetlennek tűnik, ezért nem vállalkozhatom többre, mint hogy igyekszem vázolni a főbb irányokat a határkutatásokon belül, valamint megpróbálom bemutatni a terminológia néhány kulcsfogalmának leginkább elfogadott szemantikai hátterét. A határ szakirodalmának áttekintéséhez nyugodtan követhetünk egy hagyományosabb felosztást, mely három fő területet különít el: kulturális, politikai és gazdasági (határok). Ez a három terület természetesen sokszorosan összefonódott, így ezeket a kategóriákat kellő körültekintéssel kell kezelni, és csakis könnyebb átláthatóság végett alkalmazom őket.

Az egyik leginkább kutatott kérdés az országhatárok és a kulturális identitás kapcsolata. Bár a kulturális identitás nincs kizárólagos összefüggésben az országhatárral, hiszen országokon belül is rengeteg kulturális identitással találkozhatunk, mégis, a politikai nemzet szemléletben fogant elemzésekben szereplő országhatárokat ezen minőségben is értelmezik. A határ kollektív identitást befolyásoló tényezővé az identitásformálódás „mi-ők” fogalompárjának viszonyrendszerében vált. A határok társadalmi konstrukciójának gondolata ugyan nem hagyja figyelmen kívül a határ fizikai térelválasztó funkcióját, de inkább a térbeli és társadalmi valóságok, illetve fikciók elválaszthatatlanságát jellemzi (Kaplan – Häkli 2002: 3).

A kultúra orientált határkutatásokkal átfedésben vannak az identitás különböző kontextusokban való politizálásának folyamatait firtató elemzések. A kontextusokat a nacionalizmus- és nemzeti mozgalom vizsgálatok, a kisebbség-többség relációk, a saját állammal nem rendelkező nemzeti-etnikai kisebbségek önrendelkezési küzdelmeinek elemzése, továbbá a két vagy több nemzetállam területén élő etnikai kisebbségek (miként a baszkok,¹⁸ katalánok,¹⁹ kurdok, lappok stb.) törekvéseinek kutatásai – és a felsorolást még lehetne folytatni – jelentik. Noha ezekben az elemzésekben is gyakran megjelenik a kulturális különbözőség identitásformáló szerepe, a fő irányvonalat az etnikai és nemzeti közösségek viszonyai, politikai küzdelmei jelentik.

A territorialitás története a politika orientált határkutatások egy másik sarkalatos pontja, s a kezdeti kutatások fizikai világban megjelenő térelemek tanulmányozásától – ennek a paradigmának a része a határok mesterséges–természetes kategóriákba történő behelyezése – fokozatosan fordultak a territorialitás társadalmi konstrukcióként való elképzeléséhez (Fèbvre 1925, Maus 1959, Parker 2006). Az államhatárok és a territorialitás a mai álláspontok szerint az államhatalmak modern kori megszilárdulásának következményei, valamint a nemzetállami politikai rendszer megerősödésének a velejárói (Kaplan – Häkli 2002: 3).

A határok és határzónák egy másik, hagyományosnak tekinthető politikai irányultságú kutatási területe az államok szuverenitásért és hegemóniáért folytatott geopolitikai törekvéseit elemzi. Ezekben a vizsgálatokban a határok stratégiai fontosságú térrészekként jelennek meg, többnyire az államok peremterületein található védelmi sávként vagy védelmi vonalként.

A határtérségek fizikailag létező területek, és ennek a territorialitásnak kiemelt fontossága van a határkutatásokban. A kultúra territoriális meghatározottságáról

¹⁸ Lásd: Leizaola 1996

¹⁹ Lásd: Sahlins 1989

Niedermüller Péter, mint a modern társadalomtudományok alapvető elméleti és metodológiai alapelveiről ír lokalitás és kultúrakutatás összefüggéseit elemző történeti összefoglalójában (Niedermüller 2005: 53–54). Ennek a társadalomfilozófiai elméletnek a fő gondolatmaga az volt, hogy adott földrajzi terület, illetőleg a benne élő társadalom és ennek kultúrája között megkerülhetetlen összefüggés létezik. Így a csoport, ebben az értelmezési keretben, egy jól körülhatárolható földrajzi territóriumon belül konstituálódik, aminek következtében a kultúra is csak territoriálisan volt értelmezhető, sőt az nem csak egyszerűen kötődik egy helyhez, hanem egyértelmű határokkal is rendelkezik. A kulturális folyamatokat ez a *metodológiai nacionalizmusnak* nevezett szemlélet a határok-érintkezések, interkulturális kommunikáció, asszimiláció, stb. kategóriák által megadott értelmezési keretben vizsgálta (Niedermüller 2005: 54).

Az elemzések kereteit a nemzetállam jelentette, mely politikai keretként a különböző társadalomkutatások elméleti és történeti bázisát is meghatározta. A társadalom, mint a kutatás tárgya, a nemzetet jelentette, a kutatott társadalmi határok pedig a nemzetállam határai voltak. Az előbbieket alapján nem kétségbevonható az a kijelentés, hogy a territorialitás a nemzeti identitástudat kialakulásának egyik alapeleme. A territorialitás és nemzeti identitástudat ettől eltérő összefüggéseit, az egymásra hatás irányait más szerzők másként írják le. A nemzeti identitástudat kialakulásában a személyes, lokális területhez való kötődés kiterjesztődik az (nemzet)állam egész területére (Sahlins 1989: 8). Arnold van Gennep szerint a nemzettudat nem más, mint „a szeretetérzés kiterjesztése a közösség konkrétan behatárolt életteréről egy egész völgyre, vagy kiterjedt síkságra, mint a sztyepp vagy olyan nagyvárosokra, mint Párizs vagy Bécs” (Gennep 1922: 144).

A határterületek kinézetének egyrészt erőteljes szimbolikus jelentése van, másrészt viszont önmagában is releváns tények, azaz van fizikai leképezésük (Thomassen 1996: 44). Az országhatárokat különféle határ markerekkel jelzik. A határkövek, határatkelők épületegyüttesei, sorompók, kerítések, falak, stb. hatalmi jelképek, szimbolikájuk az őket létrehozó politikai alakzatok erejének függvénye. A határok általában olyan területek, melyek birtoklásáért intenzív küzdelem folyik, a határtérsegek ugyanakkor az emberi – politikai és kulturális – térhasználat vizsgálatának „laboratóriumi” (Thomassen 1996: 46).

A territorialitás a politikai földrajz kutatóinak is egyik jellemző kutatási területe volt, a korai kutatások elsősorban az (nemzet)államok területi kiterjedésével és struktúrájával foglalkoztak. Az utóbbi évtizedek kutatásaiban, az antropológiai látásmód térnyerésének köszönhetően, az állam már nem egyedülként, csupán a politikai területszervező hatalommal bíró intézmények egyikeként szerepel (Donnan – Wilson 1998, Martínez 1994, Thomassen 1996: 45). Az antropológiai szemléletben a tér birtoklásáért folytatott szimbolikus és olykor valódi küzdelmek váltak fontossá, valamint a küzdelmekben részt vevő, különböző szervezetségi fokú (az egyéntől az államig) szereplők. A terület birtoklásáért folytatott küzdelmek a határrégiókban – akár szimbolikus akár politikai – a legintenzívebbek, így a határok a legterheltebb szemantikájú és leginkább szimbolikus területi képződmények (Thomassen 1996: 45). A határ antropológiai értelmezése szerint tehát a határrégiók egyidejűleg valós és szimbolikus térrészek, amelyben az államokhoz köthető határjelek,

kerítések, a határőrizet személyi állománya jelentik a fizikai, az emberi viselkedés és kognitív birtokbavétel pedig a szimbolikus síkot.

A gazdasági kutatásokban többnyire a határok különféle tranzakciókkal szembeni áteresztő és ellenálló képességét vizsgálták. A globalizáció terjedésével, Európa nyugati felében, az integrációs folyamatok felgyorsulásával, a határok gazdasági kapcsolatok alakulásában játszott szerepe fokozatosan visszaszorult. A legprovokatívabb kérdése ennek a területnek, hogy milyen szerepe marad az államnak az erősödő nemzetközi gazdasági tényezők és a globálisan terjedő kulturális hatásokkal szemben (Kaplan – Häkli 2002: 3, Győri 2006). Európa keleti felében ugyanakkor a határok továbbra is markánsan meghatározzák a határtérségeken élők gazdasági stratégiáit és kultúrafogyasztási szokásait.

A 20. század első harmadában a határkutatások egyik sarkalatos pontja volt a *természetes és mesterséges határookra* történő felosztás, melyben az olyan földrajzi formációkra, mint a folyók, hegységek, tavak, tengerek, stb., rávetítették a határ politikai értelemben vett attribútumait. Ezen kategorizáció mentén kialakuló egyre erősödő véleménykülönbségeknek és vitáknak Lucien Fèbvre 1925-ben megjelent *A Geographical Introduction to History* című munkája vetett véget, véglegesen időszerűtlenné téve a természetes határok elméletét. Fèbvre a határok társadalmi csoportok általi meghatározottságát és függőségét bizonyította be (Fèbvre 1925: 299).

A határral és a határmentiséggel mint létformával foglalkozó kutatásokra nagy hatással volt Wallerstein centrum–periféria elmélete (Wallerstein 1980). A társadalomtudományos kutatásokban – jobbra a földrajzi és geopolitikai szemlélet hatására – hosszú ideig negatív kategóriaként jelent meg a határ menti terület, gyakran a periféria szinonimájaként és a pozitívan értékelt centrum ellenpárjaként (Nemes Nagy 1998; Éger 2001, 2002; Győri 2006, Szűts 2008). Ennek a szoros összefüggésnek a képét teszik árnyaltabbá azok a terepmunkára alapozó kutatások, melyek feltárják, hogy a határ mentén való elhelyezkedés nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt akár előnyös is lehet az ott élők számára (Baranyi 2007). Kovács Teréz *A határmenti fekvés szerepe a falusi települések életében* című tanulmányában, mely a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja által kezdeményezett 1986-os, határmentiséget célzó szociológiai kutatási program keretében íródott, arra a következtetésre jutott, hogy a korábbi magyarországi társadalomkutatók, Wallerstein gondolatainak hibás értelmezése következtében hibásan terjesztették ki a geográfusok által használt periféria negatív töltetű fogalmát a határ menti településekre. Szerinte ennek a félreértelmezésnek a következménye, hogy a határmentiség negatív kategória, az elmaradottság szinonimája lett. (Kovács 1991: 42). Véleménye szerint nincs lényeges különbség a határ menti elmaradott települések és az ország belsejében fekvő elmaradott települések között (Kovács 1991: 43). Tereptapasztalataim alapján magam is csatlakozom ehhez a gondolathoz. A csanálói–vállaji határon, illetőleg a magyar-román-ukrán hármashatár további pontjain végzett jelenkutatások során, az ott élők, egyszer sem nevezték

elzártnak lakóhelyüket, annak ellenére sem, hogy sok zsákutcás település is volt közöttük²⁰, a nehéz gazdasági helyzetet sem hozták összefüggésbe a határ menti léttel.

Az országhatár az a földrajzi terület, amely folyamatos történelmi küzdelmek megtestesítője és a politikai, illetve társadalmi ellenállások és alkufolyamatok jelzője, térségében a társadalmi kapcsolatok minduntalan újrarendeződnek és a túlélési stratégiák újraformálódnak. Ugyanakkor az országhatár az a kognitív kategória, melyben tükröződnek és értelmeződnek a hatalmi játszmák, melyben lokalizálódik nemzeti identitás (felerősödés/nacionalizmus, feloldódás/transznacionalizmus), és amelyben láthatóvá válik az állam és az állampolgárok, valamint az államon kívüliek kapcsolata (lásd még Donnan – Wilson 2002).

A magyar kutatások egyik erőssége a határral kapcsolatos narratívumok elemzése. A határról alkotott elképzelések, a határok mentális reprezentációi jól tükrözik a határokhöz való viszonyulási formákat, a határhelyzet értelmezését, valamint a határral kapcsolatos tapasztalatok feldolgozásának módozatait. A magyar–osztrák határ mentén végzett kutatások több értelmezési stratégiát is feltártak: Kovács Éva a felejtés és az emlékezés módozatait (Kovács 2002), Váradi Mónika Mária, Doris Wastl-Walter és Friedrich Veider az elhallgatás, a csend leképeződési formáit (Váradi et al. 2002) mutatja be terepkutatásai alapján. Gráfik Imre osztrák–magyar–szlovén (jugoszláv) hármashatárról szóló tanulmánya, melyben a hármashatáron álló emlékmű emlékezhely (*lieu de memoir*) jellegét, továbbá a hozzá kapcsolódó emlékezési gyakorlatokat elemzi, a határlétnek szinte kizárólagosan csak politikai szegmensét vizsgálja. Részben foglalkozik a határhasztnál különböző formáival is, leginkább a 20. század háborús eseményeinek kontextusában (Gráfik 2000: 114–149).

Kürti László a *határtudományt* – ahogyan ő nevezi – a regionális és etnikai kutatások, a multikulturális és posztmodern antropológia határán mozgó új tudományágként határozza meg mely, szerinte, üstökösként tűnt fel (az 1990-es években) és „szinte egy csapásra megváltoztatta a területiséggel kapcsolatos identitásról és a kultúráról alkotott elképzelésünket” (Kürti 2006: 26). Kürti lelkesedése véleményem szerint éppen a komplex határkutatások megjelenésének szól, bár abban nem tudok egyetérteni vele, hogy az „üstökösként” tűnt volna fel, hiszen határ kutatásának tudományos és társadalomtudományos előzményei jóval korábbra visszamennek, igaz ezekben a határ nem központi kérdésként, hanem mint a nacionalizmus és regionalizmus vizsgálatok kiegészítő fogalma jelenik meg. A határtudomány fogalma Kürti fikciója, mely a határt teszi kutatásainak homlokterébe, és ebből a központi helyzetből reflektál szimbolikus, politikai, jogi, stb. aspektusaira.

Malcolm Anderson szerint a határok egyszerre intézmények és folyamatok. Intézményként megjelölik és körülhatárolják az állami szuverenitás és az állampolgársági jogok érvényességi területét. Eszközei a hatalmi politikáknak, ugyanakkor a nemzeti identitás jelölői is. A 20. században a határidentitásból kinövő nemzeti identitás vált a politikai identitásformák legfontosabbikává. Az állandó öndefiníciót igénylő határmentiség, valamint az ehhez kapcsolódó határtörténetek kivételes szerepet játszottak a nemzeti kultúrák

²⁰ Szárazberek, Csedreg, Nagypeleske, stb.

felépítésében (Anderson 1996b), ami által a határ kihagyhatatlanná vált a nacionalizmus és nemzeti identitás tudományos diskurzusaiból.

Bradley Parker szerint a határok köztes területek. Kultúrszférák peremén lévő területek, s mint ilyenek bennük valósulnak meg a találkozásokkal járó kulturális kapcsolatok. A határok kialakulása sajátos történelmi körülmények és folyamatok eredménye, tehát társadalmi meghatározottságú, mint ahogy a határ maga is szociális jelenség (Parker 2006: 77). A határ nem szociológiai következményekkel járó térbeli tény, hanem „olyan szociológiai tény, amely térbeli alakot ölt” – idézi Georg Simmelt Heinz Maus (Maus 1959: 185). Robert Alvarez megfogalmazásában a határ „csak” kettős jelentést hordoz, egyrészt geopolitikai másrészt metaforikus, szó szerinti és konceptuális jelentésében egyszerre van jelen. Ennek ellenére ez a kettősség nem kevesebb a parkeri mátrix rendszernél, hanem inkább kiegészíti azt, míg Parker egy „létező” (ország)határra lokalizálja a kutatás lehetséges irányait, addig Alvarez szerint a határ ott van ahol, a másságukat vállaló személyek közötti interakció létrejön. A határok ebben az értelmezésben nemcsak az országok találkozásánál fellelhető fizikai teret jelentik, hanem mindazokat a helyeket – bárhol legyenek is azok –, ahol a másságukat feladni nem kívánó különböző egyének, csoportok kerülnek kölcsönhatásba (Alvarez 1995: 453). Ilyen határként működnek többek közt az USA déli államainak nagyvárosaiban található a nagykereskedések, mivel ezekben találkozik és összeütközésbe kerül az üzletkötés amerikai és mexikói gyakorlata. (Donnan – Wilson 2002: 121). Számtalan ilyen határral találkoztunk kutatásunk során a vizsgált hármast határ mentén is. A többnyelvű feliratok meglétének térbeli kiterjedése egy alternatív határövezetet rajzol meg.

Utz Jeggle is kettősséget hangoztat, azonban számára nem a határok jelentik a kiindulópontot, hanem a csoportok, egyének által hordozott (identitás)különbségek. A térbeli határokat a szimbolikus elhatárolódás tényleges megnyilvánulásaiként látta. Ugyanakkor a társadalom makroszintjétől (államhatár) a mikroszintekig (falusi határok – pad) keres példákat a határ kettősségére, ráadásul fordítottan, alulról építkezve, a faluban ható társadalmi, nemi, stb. határoktól jut el a politikai, földrajzi határokig. Megállapításai nemcsak a körülzárt falusi világokra érvényesek, hanem a topográfiai vonalak mai irányultságára is vonatkoznak, amelyek sokkal kevésbé figyelnek a kulturális határookra, mint az etnikai és az azokkal ismételtlen összeütközésbe kerülő nemzetállami-politikai határookra (Jeggle 1994).

Hastings Donnan és Thomas Wilson a határokat az őket fenntartó államhatalmat és ennek intézményeit érintő változások tükrének nevezik. De a határok nem csak a változások helyszínei szimbólumai, hanem gyakorta azok kiváltói is. A határok jelentésalkotó és jelentéshordozó entitások, a kulturális táj részei, túlnőnek az ország fizikai határain, dacolva az államhatalom intézményeivel (Donnan – Wilson 1999: 4). Az államhatár földrajzi és szimbolikus összetettségét, e kapcsolat bonyolultságát jelzik azon kutatások is, melyek az új politikai határok mellett kitermelődő új etnikai identitásokat mutatják be (Gosztonyi 1996), valamint azon kutatások, melyek arról számolnak be, hogy a szimbolikus határ túlélheti a politikai határt (Cole–Wolf 1974; Jeggle 1994; Ilyés 2004).

A politikai földrajzi kutatásoknak is egyik hagyományos kutatási területét jelentik az államhatárok. A határhelyzet vizsgálatok is elsősorban a nemzetközi határookra koncentráltak,

minthogy az államhatárok a földrajz és politikum kapcsolatának talán legexplicittebb megnyilvánulásai. Boggs nyomán Kocsis a politikai határokat három szempont alapján osztályozza: *morfológiai*, mely a határvonalak „futását” veszi alapul; *genetikai*, melyet a határ megszületésének ideje és az elválasztott területek milyensége közti összefüggések határoznak meg, valamint *jogi*, melyben a határ felek általi elismertségi foka (Kocsis 2004: 25).

Az államhatárok nyilvánvaló velejárója a földrajzi leképezhetőség és a nemzetközi jogi elismerés. Megjelölik az állami szuverenitás és az állampolgárok és alattvalók feletti hatalmi kontroll fizikai korlátait, korlátokat, melyeket az állam erőszakintézmények – katonaság, határőrség, drótkerítés, falak, stb. – bevetésével és irányításával tart fenn. Az államhatárok – a szimbolikus határokkal ellentétben – láthatóak és kézzel foghatóak, objektívek legalábbis abban az értelemben, hogy létezik egy objektív – a fizikai, térbeli jelenlét – dimenziójuk, míg a szimbolikus határok ebben az értelmezési keretben inkább szubjektívek (Hastings – Wilson 1999: 26). Sok kutató a territorialitást nélkülöző szimbolikus határok ellentétpárjaként, valós határoknak nevezi a politikai határokat. Ez a szembeállítás azonban meglehetősen félrevezető, hiszen az állam vagy egyéb geopolitikai határok politikai jellegük mellett mindig kulturális és szimbolikus határok is, viszont ez az állítás visszafelé már nem érvényes, a kulturális és szimbolikus határok nem mindig rendelkeznek térbeli dimenzióval (Donnan – Wilson 1999: 26). Különös, hogy az antropológiai kutatások mindeddig nem helyezték olyan tüzetes vizsgálatok alá az államhatárokat, mint a szimbolikus határokat, aminek következtében az elméleti megközelítésük messze nem olyan tagolt, mint a szimbolikus határoké. Mintha az antropológia átengedte volna ezt a terepet más diszciplínáknak, a politikatudományoknak, társadalomföldrajznak, stb. Nem hiszem, hogy ennek okát abban kellene keresni, hogy az antropológusok érdektelenek lettek volna az államhatárok által okozott hatások iránt, hanem kérdésfeltevéseik eltérő irányba mutattak (Barth 1969, Cohen 1985, Cohen 1994, Jeggle 1994, White 1991). A kutatások hangsúlya akkor sem irányult az államhatárra – következetes empirikus vizsgálat és elméleti reflexió formájában –, ha történetesen a tanulmányozott közösség kontextusában indokolt lett volna (Donnan – Wilson 1999: 26). Sok esetben a határok csupán a különböző irányú kutatások háttereként értelmeződnek, úgy hogy gyakran a kapcsolat a határ és a tulajdonképpeni téma között végig homályban marad (Vereni 1996; Feischmidt 2005; Gosztonyi 1996; Leizaola 1996; Sahlins 1989). Természetesen ezzel a kijelentéssel nem minősíteni kívánom a tanulmányokat, azok kizárólag a határ analitikus vizsgálatának szempontrendszerében „hiányosak”. Jómagam szeretném elkerülni ezt a szituációt. Vizsgálatomban legalább olyan fontosnak tartom magát a határszakaszt, mint a két oldalán fekvő település kapcsolatának módosulásait.

Bradley Parker az országhatárok következő kutatandó dimenziót különbözteti meg: *földrajzi határhelyzetek, politikai határhelyzetek, demográfiai határhelyzetek, kulturális határhelyzetek, határkultúra*.

A *földrajzi határhelyzetek* (geographic boundaries) kategória az (ország)határok mentén lévő természeti elválasztókra – geográfiaiak vagy klimatikusak, vonatkozik. A geográfiai tényezők persze önmagukban nem alkotnak határt, ehhez szükség van egy őket kisajátító politikai hatalomra vagy társadalmi kontrollra (Fèbvre 1925). A geográfiai alakzatok

kisajátításával hajlamosak vagyunk elfeledni azt, hogy ezek az alakzatok csupán konszenzus eredményeként működnek határként. A Tisza-folyó azért lehet Románia és Ukrajna határa, mert a két állam ebben így állapodott meg, és ezt időnként meg is erősítik. A parkeri *földrajzi határhelyzetek* tehát nem azonosak a *természetes határok* fogalmával. Míg utóbbi csupán a határkészletek geográfiai alaphelyzetét adja meg, addig előbbi a társadalmiság és kultúra kontextusába ágyazza adott terület földrajzi jellemzőit. A folyók, hegyek-hegységek illetve egyéb földrajzi elemek jelenléte vagy hiánya, az időjárási viszonyok milyensége, a csapadékmennyiség, a hőmérsékleti tényezők, az ivóvíz megléte, a talaj minősége, a táj faunája, flórája ennek ellenére mind-mind döntő lehet az országhatárok meghatározásában (Parker 2006).

A *politikai határhelyzetek* (political boundaries) kategória foglalja magába a politikai, adminisztratív és katonai határhelyzeteket. Mióta az antropológiai kutatások a határokat/határhelyzeteket az egymással való viszonyuk függvényében vizsgálják (Martínez 1994, Alvarez 1995, Donnan – Wilson 1999, Rösler–Wendl 1999, Parker 2006) a határzónák jellemzőinek és dinamikájának vizsgálatában ez az egyik legfontosabb és valószínűleg a legtöbbet tárgyalt határhelyzet

A *demográfiai határhelyzetekben* (demographic boundaries) a demográfia a lehető legtágabb értelemben szerepel, mint minden, ami az emberhez, emberekhez köthető, azaz a különféle etnikai csoportok jelenléte, megoszlása és interakciója vagy a határlakosság (borderlanders) száma, nemi, vallási akár egészségügyi megoszlása (Parker 2006).

A *kulturális határhelyzetek* (cultural boundaries) kategóriába tartoznak a nyelv, a vallás és az anyagi kultúra határai, ennek következtében – mind a határzónán belül, mind a körülötte lévő területeken – magába foglalja a beszélt nyelvek számát, területi elhelyezkedését és egymással való kapcsolatát, a vallási hiedelmeket és vallásgyakorlati formákat, továbbá az anyagi kultúra típusait és megoszlását a határ két oldalán. A régészek által gyakran kutatott téma, főként (de nem kizárólag) a korai kultúrák meghatározásában. Adott tárgyi kultúrával bíró archaikus emberi közösség tárgyi emlékének térképre vetítése megrajzolja az adott közösség (tárgyi)kulturális határait. Az archeológiai kutatások nagy hányada e határfogalom mentén a különböző tárgytípusok felállítására a táji-történeti analógiák lokalizálására koncentrál, melyek egykori kereskedelmi útvonalak, hajdan volt kereskedelmi hálózatok és ezek által makrotársadalmi összefüggések feltárásában segíthetnek. Itt kell szólnunk néhány szóban a *határkultúráról*. A fogalmat, több fogalomhoz hasonlóan az USA–Mexikó határt kutatók fogalmazták meg (Martínez é. n., Alvarez 1995). Esetünkben a kutatás az egykori közös kulturális örökség differenciálódását próbálja meg végigkövetni.

A *határkultúra, határéletmód* (border culture, border „way of life”) a határhelyzeteknek a *határlakókra*²¹ gyakorolt hatásaiban gyökerezik. A határlakókat áthatja a nemzetköziség, melynek megnyilvánulása a rutinszerű bevásárlási, üzleti vagy szórakozási jellegű határátlépés.

²¹ Angolul *borderlanders*, de az angol terminus csak fordítása a spanyol *fronterizos*-nak. Egyedül a spanyol megnevezésnek van önazonosító ereje és nyelvi referenciája. (Martínez é.n.)

Másrészt pedig már hozzászórtak a határ által generált konfliktusokhoz, megtanulták kezelni a másságból fakadó ellentmondásokat. Tisztában vannak azzal, hogy a határ állandó konfliktusforrást hordoz, de ezzel egy időben szakértői az etnikus interakcióknak, generációk során megtanulták, hogyan léphetnek túl a másság határain. Ezek a tapasztalatok alkotják a határlakók értékrendjét, gondolkodásmódját és viselkedését. A határkultúra maga, tehát, a határ által generált kulturális és társadalmi erőhatások terméke, melyben fontos szerepet kap a regionalitás illetőleg a transzkulturális csere (Martínez é. n.).

Szimbolikus és kulturális határok

A határ fogalmát eredetileg a földrajzi tér keretei közt fogalmazták meg, ám Fredrik Barth és tanítványai antropológiai megfogalmazása után nem csak hogy új jelentésekkel gazdagodott, de megváltozott a kutatási paradigma is, a politikai kérdésekről, mint kizárás, áteresztés, a hangsúly az etnikai csoportokra és a közöttük megfigyelhető legkülönbözőbb határookra tevődött. Barth elméletének ereje az etnikai csoportoknak a társadalmi összetettségben és a kontextuális szempontok felőli megközelítésben rejlik. Az etnikai identitást nem önmagában létező, a közösségen belül felgyűlt kulturális anyagnak tekinti, hanem a másokkal való érintkezésre épülő dialógus termékeként. Ez a megközelítésmód megkerülhetetlenné teszi a határ kérdéskörét, lényege ugyanis, hogy a határokon átnyúló interakció során formálódik meg az etnikai önazonosság és az etnikai különbözőség. Az etnikai csoportok tehát és azok jellemzői mindig szituációfüggőek, nem pedig „eleve adottak” (Barth 1969).

A csoportképződés ilyen értelmezése a határ fogalmát elmozdította a geopolitikai értelemben vett fizikai határtól, és nagymértékben hozzájárult a határ-fogalom tágításához, valamint a közösségek kontextuális értelmezéséhez. A csoportkülönbség és az identitás manapság nem annyira az őket egykor alátámasztó struktúrákban, mint inkább az őket kifejezésre juttató egyének tudatában érhető tetten – érvel Anthony Cohen, a szimbolikus közösségek elméletének jeles kutatója (Cohen 1986, 1995).

Az új paradigma követői új fogalomkészlettel operáltak, olyan fogalmak születtek, mint a *társadalmi határ*, *etnikai határ*,²² *kulturális határ*. Ezeknek a fogalmaknak politikai határhoz való kötöttsége pedig már csak egyike a lehetőségeknek, ugyanis a határok állandóságának és változtathatatlanságának megkérdőjelezése a fogalom területiségtől való elvonatkoztatását is magában foglalta (Corvesi 1999). Barth nem a politikai értelemben vett határok mentén megjelenő konfliktusokról szól, noha a „kulturális határ” fogalmába egyértelműen beletartozik a terület és a határ kérdése. Szerinte: „A határok, melyekre nagy figyelmet kell fordítanunk, természetesen társadalmi határok is egyben, bár rendelkezhetnek területi megfelelővel is”, s még hozzáteszi, hogy „az etnikai csoportok nem feltétlenül vagy szükségképpen kell, hogy önálló területeket birtokoljanak” (Barthot idézi Kürti 2006: 29).

²² Az etnikai határokról, kutatástörténetéről lásd bővebben: Corvesi 1999.

Barthot követően gyakorlatilag megszűnt az unidiszciplináris határkutatás, a politikatudományokban, a földrajzhoz tartozó tudományágakban, mint a humángeográfia vagy az etnikai földrajz, a gazdaságtudományokban és főként a társadalomtudományokban (áramlásszociológia, az antropológiai határtudomány) a többrétegű határ koncepciója vált uralkodóvá.

Egy komplex határkutatás során tehát sorra kell venni a szóban forgó határ számára relevanciával bíró határhelyzeteket, az így kapott földrajzi, politikai, demográfiai, kulturális, társadalmi és gazdasági adatokat pedig együttesen értékelni.

A híd és az ajtó – a határ metaforái

A határ elválasztó és összekötő szerepe is értelmezésre tart igényt. Az államhatár, mint geopolitikai tényező közösségeket választ el, leggyakrabban makroszintű döntések alapján. Az átjárást is ezen a szinten kigondolt és kidolgozott elvek alapján szabályozzák. A határ felett a határ menti közösségnek nincs hatalma, többnyire nincs beleszólásuk abba, hogy ki jöhet be, ez az állam monopóliuma. A határok meghúzása és fenntartása, a határhasználat ellenőrzése – korlátozása vagy bátorítása – az államszintű tevékenységek közé tartoznak. A határ menti térségben élő közösségek és individuumok pedig reagálnak: láznak vagy alkalmazkodnak. Az állam és közösség, egyén kapcsolata a határ perspektívájából több értelmezési lehetőséget is megnyit a kutatások számára. Utz Jeggle a határ nyitottságának és zártságának problematikáját a védelem és a korlátozás kettősségében vizsgálta (Jeggle 1994). Ugyanakkor a határ és térsége az a földrajzi és társadalmi zóna, ahol a makroszintű hatalomnak a hétköznapi tevékenységre gyakorolt hatása a legjobban megragadható (Hastings – Wilson 2002). Sőt mi több, a globális és lokális találkozási pontjaként is értelmezhető, a határ térsége ugyanis a globális és a lokális szintek interakciójának megtestesülése (Thomassen 1996).

A magyar nyelvű szakirodalom egyik kedvelt példája Simmel „híd” és „ajtó” metaforáirja²³ (Böröcz 2002; Bindorffer 2004; Feischmidt 2004; Ilyés 2004), melynek magyarországi meghonosítása Böröcz József nevéhez fűződik, s azóta kihagyhatatlan értelmezési alakzata a magyar nyelven íródott határelemzéseknek.

A modern társadalmak empirikus létének kereteit az állam jelöli ki és tartja össze. Ez viszont a határok kérdésén áll vagy bukik, hiszen a határaik meghúzásával és fenntartásával, illetve az azokon keresztüli áramlások ellenőrzésével, szabályozásával, megvámolásával és szubvencionálásával, kulturális, mozgalmi és adminisztratív eszközök általi bátorításával és korlátozásával való szüntelen elfoglaltság az államok egyik, ha nem a legfontosabb tevékenysége. „Az állam bármely társadalomtudományos meghatározásának központi eleme a territorialitás, ez adja ugyanis bármely létező állam konkrét meghatározottságát” (Böröcz 2002: 134). A globális szociológia szempontjából a határ tehát két eltérő intézményi logikát

²³ Georg Simmel: Brocke und Tor. In: *Uő, Brücke und Tür. Essays des Philosophen zur Geshichte, Religion, Kunst und Gesellschaft.* Stuttgart, 1909. 1–7.

egyesít. Egyfelől hídszerű társadalmi intézmény, amelyben az „emberiség egységet terem” az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítotttságban. Ugyanakkor ajtó is – pontosabban: párhuzamosan és sorosan elrendezett ajtók bonyolult rendszere –, mely alapvetően arra szolgál, hogy darabokra szedje az emberiség amúgy „egyöntetű, folyamatos egységét”. A határ akadályozza is, ösztönzi is a legkülönbélebb áramlásokat. A híd és az ajtó – a kapcsolódás és a kizárás vagy átengedés – logikája mindig együtt és egyszerre jelenik meg a határ fogalmában. *A határ: ajtókkal felszerelt híd* (Böröcz 2002: 135). S ezzel Böröcz továbbgondolja a simmeli híd–ajtó metaforapárt és társadalomtudományi kontextusba helyezi őket. Ez a társadalmi kontextus pedig nem más, mint a határ(használat) és annak különféle alakzatai, azaz az egyesítés, összekapcsolás (híd), valamint a nyitható lezárható „határátkelőhely” (ajtó) áramlásintézményei²⁴ (Böröcz 2002: 134–135).

Jegglénél és Böröcznél a híd látszólag ugyanabban a szemantikai struktúrában szerepel. Ám míg előbbinél az ajtó valós funkciókkal is bíró szimbólum addig Böröcznél a „csak” a kint és bent metaforája (Jeggle 1994: 5; Böröcz 2002: 134).

²⁴ Az áramlás kategóriát Barth az (etnikai) határ fogalom helyében javasolja (Barth 1996).

A HATÁRKUTATÁSOK TERMINOLÓGIÁJA

Az antropológiai határkutatások szakirodalmának nemzetközi nyelve az angol, ennek egyik oka, hogy a határról való tudományos gondolkodás, s az első tudományos megközelítései a határok problematikájának Frederick Jackson Turner²⁵ munkásságához kötődnek. Másrészt, és ez előbbi folyamodványaként, az Amerikai Egyesült Államok déli és északi határai a legkutatottabb határterületek, ezek vizsgálata során formálódott a határkutatások fogalomkészlete. A magyartól eltérően az angolban a határok megnevezésére – ezek lényege szerint – három teljesen különálló terminus áll rendelkezésre: *boundary*, *border*, *frontier*.²⁶ A határkutatással foglalkozó politikusok, geográfusok, antropológusok számára mindhárom sajátos jelentéssel bír, egymással nem felcserélhetőek (Prescott–Triggs 2008: 11–12). Bradley J. Parker szerint sem tekinthetjük egymás szinonimáinak (Parker 2006: 78), az, hogy ezeket gyakran felcserélik, azt mutatja, hogy a közöttük lévő kapcsolat gyakran összemosódik a szövegekben. Ennek bizonyítéka, hogy még az antropológiai szakirodalom sem egységes használatukban. Sajnos nem csak aldiszciplínák kezelik különféle módon a fogalomkészletet, hanem gyakran ugyanannak a tudománynak nagyjából azonos időben és térben működő művelői is.²⁷

A magyar szakirodalomban Ilyés Zoltán, Kocsis Károly és részben Kürti László próbálkozott a különböző határértelmezések bemutatásával, a terminológia áttekintésével és „magyarosításával”, valamint a határ funkcióinak, morfológiájának, genetikájának áttekintésével. (Ilyés 2004; Kocsis 2004; Kürti 2006) A határ magyarországi történeti rétegeit, valamint a fogalom itthoni jelentéstörténetét Hofer Tamás vizsgálta (Hofer 2004). A következőkben sorra venném a három említett „határ” jelentésű fogalmat.

Boundary (határvonal)

Parker szerint a három közül ennek a legtágabb a jelentésköre,²⁸ bárminek a szegélyét, határát (*limit*) jelölheti. Ennek a meghatározásnak az alapján, a fogalom területi leképezésekor, a *boundary* tulajdonképpen gyűjtőfogalma a nála sokkal konkrétabb, territoriális vetületű *border*nek és *frontier*nek (Parker 2006: 78). Victor Prescott ezzel

²⁵ Turner, Frederick Jackson: The Significance of the Frontier In American History. In: History, Frontier, and Section: Three Essays. University of New Mexico Press, 1993 (első megjelenés 1893). 59–91.

²⁶ Sőt, hasonló jelentést hordoz a *limit* is. Ennek értelmezésétől azért tekintek el, mert a hárommal össze nem téveszthető, az államhatárhoz köthető konnotációi pedig elhanyagolhatók.

²⁷ Vö: Cohen 1994, Anderson 1996a, Parker 2006.

²⁸ Anderson és őt követve Cohen ennek épp az ellenkezőjét állítja, szerintük a *boundary*-nak van a legszűkebb értelmezési kerete a három közül (Cohen 1994: 52, Anderson 1996a: 14).

ellentétes értelmezését kínálja a fogalomnak, szerinte a *boundary* leginkább az államhatárok fizikai vetületét jelentő, határkövek, kerítések, falak által jelölt vonalként értelmezhető. Wendl és Rösler ezt a megnevezést a modern nemzetállamok közötti határra alkalmazzák (Wendl – Rösler 1999: 8). A magyar szakirodalomban a fogalom értelmezési kereteinek körülhatárolására Kocsis Károly tett kísérletet, meghatározásában az andersoni, coheni, főként szimbolikus jelentést hangsúlyozza ki, hozzátéve, hogy létezik a szónak egy térképre vetített jelentése is, amely – mint írja – vertikális síkként nem csak két területet választ el [(határ)vonal], hanem a légteret s a föld alatti dolgokat is (Kocsis 2004: 23–24). Az én értelmezésemben, melyben megpróbálom szintézisbe hozni az előbbieket, a *boundary* egy határhelyzet, mely a fizikai, társadalmi vagy szimbolikus körülmények hatására válik két területet elválasztó határvonallá (*boundary*), vagy határvonalakban élőkkel egymással – az iránytól független – kontaktusba hozó (társadalmi) határrá (*border*).

Border (határsáv)

A határvonalak/határsávok – adott térben rögzített – lineáris elválasztó vonalak, melyek politikai és/vagy adminisztratív egységek közötti szegélyt jelölnek (Parker 2006: 78). Cohennél is hasonló jelentést kap, bár nála nem határolódik egyetlen – térképen megrajzolható – vonalra, nála a *border* egy – általában szűk – területet jelöl, ami megegyezhet a demarkációs zónával.²⁹

A *border* és *borderland* fogalmakat Prescott szinonimaként határozza meg, mindkettő országok bizonytalan mélységű határsávját jelöli, melyeknek külső részét az országhatár zárja (Prescott – Triggs 2008: 11–12). Nyugodtan kijelenthető, hogy minél jobban erősödött adott terület fölötti politikai, gazdasági, társadalmi kontroll, annál inkább szűkült a *border* fogalmának megfelelő határsáv. A totális állami kontroll megjelenésével a *border* a térképekre pontosan rávetíthető demarkálódott vonallá (*boundary*) változott.

Frontier (gyepűelve – történeti fogalom)

A *frontier* fogalomnak Prescott két jelentését különbözteti meg. Az egyik legközelebbi magyar nyelvű megfelelője a *gyepűelve*, történelemtudományi kategória, királyságok, hercegségek és hasonló államalakulatok közötti, állandó ellenőrzés nélküli, többnyire lakatlan terület. A *frontier* másik jelentése a turneri alapokhoz vezet vissza, a hatalmas kiterjedésű országok – mint például az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália vagy Oroszország – lakott és lakatlan részei közötti változó mélységű területet jelöl. Turner szóhasználatában ez a civilizált kelet és a vad nyugat közötti, fokozatosan nyugatra tolódó, határsávot jelentette.

²⁹ A határok demarkációjáról bővebben: Kocsis 2004: 24.

Ebben az értelmében is történeti kategória, ma már – bár továbbra is léteznek, hatalmas kiterjedésű szabad területek –, ezek mindegyikét valamely állam saját kontrollja alatt lévőnek tekinti. A *boundary* és *frontier* fogalmak párba állítása a magyar gyeplé és gyeplé párossal hozhatók kapcsolatba. Ez a párosítás azonban pusztán teoretikus, hiszen az ókorból és középkorból ismert határok – mint a kínai fal(ak),³⁰ Hadrianus fala az Egyesült Királyságban, mely a Római Birodalom limes-rendszerének egy része, a szarmata vonal, és a már említett gyeplé–gyeplé, a középkori Európában széles körben alkalmazott védrendszer – mind a *frontier* kategóriába tartoznak, hiszen nem a falak, árkok és sáncok jelentették a tulajdonképpeni határvonalat, az messze túlnyúlt rajtuk.

A *frontiert* Thompson és Lamar két – korábban elkülönülő – csoport kapcsolódásának, a másik életterébe történő behatolásának helyszínéeként határozta meg (Thomson – Lamar 1984: 6). Parker szerint a *frontier*/határ az a pont ahol a különböző határhelyzetek (*boundaries*) találkoznak (Parker 2006: 79), s mint ilyen az antropológia komplex határkutatásainak legérdekesebb terepe. Amennyiben elfogadjuk a szerző fenti kijelentését, miszerint a határokat egyidejűleg több típusú határhelyzet szöheti át,³¹ akkor talán sikerül kiragadni a határ fogalmát a Turner és követői által rászabott egysíkú keretből. Valójában pontosan ezek a benne mátrixszerűen egymásra tevődő, egymást átfedő határhelyzetek adják meg a határ lényegét. A határok valójában határhelyzet készletek (Parker 2006: 80).

Kocsis, fentebb idézett tanulmányában, a *frontier*nek egy sajátos, a politikai földrajzi szakirodalom által használt, történeti értelmezését adja meg, mely szerint „olyan politikai-földrajzi zóna, mely egy politikai egység (állam) integrált területe mögött fekszik, és elválasztja azt az egyéb, nem integrált, nem civilizált területektől. Nevezik a civilizáció élének is, ahol az adott civilizáció érintkezik az általa még nem befolyásolt területtel (vö. Turner 1993). A sáv folyamatos mozgásban van, kijelölése képzeletbeli és ideiglenes (vö. Parker 2006: 79). „Ebben a sávban az adott civilizáció agresszív, terjeszkedő hajlamú” (Kocsis 2004: 23) Továbbá „A *frontier* a világrendszer teljes kialakulásával feloldódott, a 20. század kezdetétől kezdett gyorsan megszűnni. Ma már úgy tűnik, hogy nem beszélhetünk igazi *frontier*ről, tehát történelmi tünemény volt” (Kocsis 2004: 23).

Határzóna, határterület (borderland)

Mint a hatalom lókusza és egyben szimbóluma is (Hastings – Wilson 1999: 3), a *határterület, határzóna* (határmenti terület) – *borderland* – fogalma lényegesen bonyolultabb a határ különféle aspektusait leíró fogalmaknál. A történészek ezt olyan földterületként határozzák meg, mely két ország határán, vagy e mellett helyezkedik el (White 1991). Az (kulturális) antropológiai értelmezés a határterületeket olyan régiókként vizsgálják, amelyekben újfajta közösségek jelentek/jelennek meg a határ kultúrák közvetítő, vagy éppen

³⁰ Az első – időszámításunk előtti – déli fal, majd a középkor folyamán megépített nagy fal.

³¹ Például földrajzi, politikai, kulturális, gazdasági, stb. határhelyzetek.

kizáró jellege miatt, és amelyek a modern nemzetközi országhatárok mentén jelennek meg fizikai valóságban (Alvarez 1995; Rösler – Wendl 1999; Hastings – Wilson 1999). A határterületek (*borderlands*) tehát olyan politikai vagy kulturális entitások körül vagy között létrejövő régiók, melyekben a földrajzi, politikai, demográfiai, kulturális és gazdasági, vagy ezek együttesen, körülmények vagy folyamatok interakciója során határok jönnek létre.

Kutatásom földrajzi helye a magyar–román országhatár egy apró mozaikjára korlátozódik. Ennek szeretném komplex elemzését elvégezni, amihez hozzátartozik fejlődéstörténetének – ugyancsak többszemponú – vizsgálata is – keletkezésétől egészen napjainkig. Ennek értelmében szeretném vázolni a határ és a határrégió parkeri határhelyzetek szerinti főbb kategóriáit.

A *boundary* és a *frontier* legszélsőségesebb megnyilvánulási formájukban az elválasztások éppen ellenkező pólusán helyezkednek el a rajtuk átívelő kapcsolatok minősége alapján. Előbbi kemény, statikus és lineáris, utóbbi pedig képlékeny, folyékony és territoriális. A határok átjárhatóságát vizsgáló irodalom azt mutatja, hogy a teljes lezárttság és nyitottság között számos átmeneti állapot van, és valós határhelyzetekre egyértelműen ezek a jellemzők.

A határ önmagában azonban nem értelmezhető entitás, hiszen létrejötté két egymás mellett, vagy egymással szemben álló (föld)terület, illetőleg az ezen élők, makroszinten pedig az ezeket birtoklók, közötti folytonossági hiány, esetleg ellentét következménye. A továbbiakban a szomszédos határrégiók közötti átjárhatóság szempontjait követő kategóriákat vázolok, melyek mögött a parkeri zárt–nyitott (kemény–képlékeny) *boundary–frontier* dichotómia áll.

A határrégiók kapcsolatának minősége szerint Oscar Martínez négy kategóriát különít el. A különbséget a határ nyitott–zárt jellege, illetve a határt használó csoportok (akik ebben az esetben nemcsak a határlakók lehetnek, hanem akár a nemzet is) közötti konfliktus–kontaktus mértéke okozza (Martínez 1994: 2–5).

Kiszorított, elidegenített határrégiók (*alienated borderlands*)

Ebbe a kategóriába tartoznak azok a határrégiók, amelyekben a kedvezőtlen politikai, katonai, stb. viszonyok következtében gyakorlatilag lehetetlenné válik a határátlépés. Az ilyen típusú határrégiók általában háborús körülmények közt, államközi politikai zárlatok, szélsőséges nacionalizmus, vallási vagy egyéb ideológiai gyűlölködés, kulturális összeférhetetlenség, etnikai rivalizálás során jönnek létre. A nemzetközi viszályok velejáruiként bekövetkezik e határrégiók militarizálása, mely a határhatalmat, határátlépés feletti kontroll szélsőséges megszilárdulását eredményezi. Ezekben a régiókban, a mindennapi életben is számos korlátozás nehezíti az ott lakókat, a határon átívelő személyi kapcsolatok ápolása pedig sok esetben teljesen lehetetlenné válik. Az állandóan fenyegető lehetősége egy erőszakos eseménysorozatnak destabilizálja a területet, mely marginalizálódik, és magára veszi a perifériák állandó hátrányait, a lakosság száma gyakran negatív irányban mozdul el, gazdaságilag visszamarad. A 20. század és gyakorlatilag fennállásának teljes története során, a

csanálói–vállaji határ(mikro)régió kétszer került ilyen helyzetbe. Az első világháborút követően az ideiglenes demarkációs vonal felállításakor, majd a későbbiekben a kommunista hatalom megszilárdulásakor, a gazdasági és hétköznapi határforgalom korlátozásával illetve leállításával (1947).³²

A határok, s így a határterületek messze nem állandóak. A kiválasztott határok történeti elemzése ugyanúgy feladata a határkutatásoknak, mint a különböző határok funkcióinak, dinamikájának, szimbolikus tartalmainak, társadalmi kontextusainak vizsgálata. Európában a 15–16. századi skót–angol határ volt ilyen, s a közelmúltig, illetve még néhány esetben napjainkban is, a vasfüggöny mentén, illetve a varsói szerződés országai között fennállt országhatárok tartoztak ebbe a kategóriába.

„Egymás melletti” határrégiók (co-existent borderlands)

Előbbtől néhány fokkal nyitottabb kategória, s ehhez szorosan kötődik annyiban, hogy az elidegenített régiókat kialakító országok kapcsolatában beállt enyhülés következtében jön létre, s mint ilyen átmeneti kategória. (Az átmeneti időszak hosszúsága számos tényező függvénye, így pontos keretei nem adhatók meg.) A határátlépés továbbra is szigorú körülmények között és korlátozott mértékben történik. Az ilyen típusú határrégiók gyakran olyan országok határán fordulnak elő, melyek gazdasági ereje között lényeges eltérés van, s a (állam)határ két oldalára eső területek gazdasági és társadalmi kibontakozását ez fékezi. Ebben az esetben is hatalmas az ellentét az állam és a régióban élők érdekei között, ez utóbbiakat az előbbi különböző intézkedésekkel korlátozza. Az egymásmellettség kialakulásának egy másik magyarázata szerint, a hosszú ideig elidegenített határrégiókban egymáshoz kapcsolódó, szomszédos országoknak időre van szüksége a teljes elzártság ideje alatt felgyülemlt indulatok, ellentétek feldolgozására, ilyenkor a nyitás fokozatos. A tökéletes elszigetelődésből való kilépéshez gyakran elegendő a nyílt konfliktus megszűnése. A kompromisszum és alkalmazkodókészség alapszintű megjelenése elegendő a határ(ok), határhelyzetek olyan mértékű stabilizálódásához, amelyben megindulhatnak a lakosság határon átnyúló interakciói, természetesen a nemzetállamok között érvényben lévő formális keretek között. A határlakók (borderlanders) gyakran válnak a hatalom áldozataivá, ugyanakkor ennek ellenkezője is előfordul, miszerint az államhatalom ügynökei is lehetnek (Hastings – Wilson 1999: 5).

A nemzetállamok számára a stabilizálódás kihagyhatatlan feltétele, és első számú feladata, a belső egység biztosítása, a lakosság valamely szintű integrációja, a határok megnyitása így csak ennek létrejöttét követően indulhat meg. Főleg a nem egyértelmű etnikai vonalak mentén húzódó határrészeket kezelik a központi hatalmak megbízhatatlan területként, itt a korlátozott átjárhatóság célja a szomszédos állammal, annak polgáraival és intézményeivel való kapcsolatok ellenőrizhető szinten tartása. A határ felett a határ menti közösségnek nincs hatalma, többnyire nincs beleszólásuk abba, hogy ki jöhet be, ez az állam

³² A kishatárhasználatról bővebben lásd: Gráfik 2000: 124–125; Keszeg 2004: 52.

monopóliuma, azé az államé, amely a határokat fenntartja, s ugyanakkor a határoknak köszönhetően őrzi integritását. A határok meghúzása és fenntartása, a határhasználat ellenőrzése – korlátozása vagy bátorítása – az államok legfontosabb tevékenységei közé tartozik. Amilyen mértékben szilárdul a központi hatalom, olyan mértékben csökken a határ menti hálózatok rizikófaktora (Martínez 1994). Martínez az Ecuador–Peru, Izrael–Jordánia és a hajdani szovjet–kínai határt sorolja ide, én kiegészítésképpen Szerbia–Albánia, Moldávia–Transznisztria példáját említeném. A Vállaj és Csanáros között húzódó határ a kommunista időszak során volt ilyen. Az első évek teljes elzártsága fokozatosan oldódott. A kishatárforgalom megindulása ugrásszerűen meggyorsította a kapcsolódási pontok újraelakulását.

Kölcsönösen egymástól függő határrégiók (interdependent borderlands)

E határrégió típus feltétele, hogy a két ország határ által elválasztott régiói szimbiotikus kapcsolatban álljanak egymással. A kölcsönös egymásrautaltság mindkét oldalon relatív stabil nemzetközi kapcsolatokat, valamint kedvező gazdasági környezetet feltételez, melyben a (mindkét) határ mentén élők szabadon élhetnek a másik ország piaci lehetőségeivel. Minél nagyobb a gazdasági és emberi erőforrás áramlás a határon, annál szorosabban kötődik egymáshoz a két régió mikro gazdasága. Ugyanakkor még mindig erőteljes nyomás nehezedik a határlakókra az állam részéről, a határforgalom informális keretek között történik, a határátlépés legfontosabb eleme az útlevél.³³

Martínez ezen gondolata a kölcsönös egymásrautaltság mellett azt is feltételezi, hogy a két régió nagyjából megegyező súllyal lép be egy ilyen viszonyba, a végeredmény pedig egy mindkét fél számára kölcsönösen jövedelmező (nemcsak szigorúan gazdasági értelemben vett) együttműködési rendszer. Véleményem szerint sok esetben pontosan a gazdasági potenciálok közötti különbség indítja be a szimbiózisba torkolló folyamatot. Az egyik ország erősebb gazdasága felszippanthatja a határ túloldalán lévő munkaerő potenciált.³⁴ Ezeket a szituációkat asszimmetrikus egymásrautaltsági/függőségi viszonyként nevezi meg a szakirodalom (Martínez 1994, Parker 2006), s ennek különböző fokozatai vannak, melynek sarkalatos állomása, amikor a két régió gazdasági ereje közt nagy különbségek vannak. Ilyenkor csak úgy jöhet létre az egymásrautaltsági viszony, ha a szegényebb fél nyersanyagban, emberanyagban kitölti azt az űrt, amelyre a másiknak szüksége van. Idővel persze ezek a különbségek kiegyenlítőd(het)nek. A gazdasági egymásrautaltság megadja a hátteret a társadalmi és egyéni kapcsolatok kialakításának, amely újabb gazdasági vagy akár kulturális szálak kialakulásához vezethet. A határ és az identitás összefüggésrendszerében vizsgálva ezt a

³³ Az útlevél és az államhatalom viszonyairól lásd bővebben: Böröcz 1992: 136, Löfgren 1999: 10.

³⁴ Például a szlovák–magyar Suzuki példa még az esztergomi gyár alapítását követő első években, hiszen mára a szlovák gazdaság a kezdeti lemaradást követően dinamikusabban fejlődött emennél.

határrégió típust, ebben találjuk meg a köztes terület – *middle ground*³⁵ – fogalmi megfelelőjét. Az aszimmetrikus függőség iskolapéldája az USA–Mexikó-i határ, míg kiegyensúlyozottabb erőviszonyok leginkább Nyugat-Európában fordulnak elő. Vállaj és Csanáros mikroszintű viszonylatában a 2000-es évek első felében indult meg egy függőségi viszony kialakulása, a határátkelő megnyitásával. A szabad áramlást lehetővé tévő átkelő időszaki gazdasági migráció megindulását eredményezte, melyben Csanáros volt a kibocsátó, Vállaj és más közeli települések pedig a befogadó. A magyarországi gyümölcsstermelők szívesen fogadták a határ menti sváb és magyar falvakból érkező munkaerőt. A harmadik évezred második évtizedének elején jelent meg a gazdasági kapcsolatok összefonódásának egy következő szintjét jelző formája: az *uborkázás*.³⁶

Integrálódott határrégiók (integrated borderlands)

Ebben a stádiumban a szomszédos államok között gyakorlatilag elhanyagolhatók a politikai (nézet)eltérések, vagy pedig egyáltalán nem befolyásolják a szabad forgalmat a határokon át. A régiók gazdaságilag már egyetlen egységet alkotnak, közösek a termékek, közös tőkét használnak, a munkaerő áramlás nem különbözik a határon belüli migrációs gyakorlattól. Továbbá a nacionalizmus helyét átveszi egy internacionalista ideológia, mely elősegíti a társadalmi kapcsolatok békés alakulását, mentesíti azokat a politikai, etnikai vagy vallási negatív megkülönböztetésektől, s közben a közös fejlődés érdekében lemond szuverenitásának számos fontos hordozójáról. Martínez azonban elfelejti hozzáfűzni, hogy ez egy ideális és a valóságban nem létező állapotot bemutató kategória. Nyugat-Európa országait hozza fel példaként, amelyek politikailag stabilak, nagyjából azonos szintű gazdasággal bírnak, az együttműködésnek pedig megvannak a történelmi hagyományai, és amelyekben egyik oldalról sem fenyegeti a tömeges bevándorlás a másikat (Martínez 1994: 3–6). De Utz Jeggle kutatásai óta tudjuk, hogy a politikai határok felszámolása nem azonos a határok teljes megszűnésével.³⁷

³⁵ Richard White amerikai történész által alkotott fogalom, mellyel a találkozó idegen kultúrák között – a folyamatos interakciók nyomán – kialakuló új, a korábbiakból származó ám azoktól már jól elkülönülő, földrajzi, társadalmi és mentális határsáv (White 1991: 52). A fogalom visszamutat a határ turneri (újra)értelmezéséhez, ugyanakkor szorosan kötődik a határok hibridizálásának (lásd bővebben Ilyés 2004), mely kicsit másként fogalmazza meg a határtípusok összemosódását, mint Parker *határkészlet* (*boundary set*) fogalma (Parker 2006).

³⁶ Az uborkázás a határon átívelő középszintű gazdasági kapcsolatok egyik jellemző esete, mely a 2000-es években több fázison is keresztülment. Első lépésben a magyarországi uborkaültetvényeken megjelentek a határ másik oldaláról érkező napszámosok. A határ átjárhatóságának növekedését követően az uborkafeldolgozó konzervüzemek által felügyelt, illetőleg vetőmaggal, természetstechnológiai ismeretekkel támogatott termelés immár a határ innenső oldalán történik.

³⁷ Lásd Jeggle német határfelszámolásokról megfogalmazott fenntartásait (Jeggle 1994: 3).

A *határrégiók (borderlands)* kategorizálása mellett Martínez további öt kategóriába sorolja *határrégióon belüli (borderland milieu)* életet befolyásoló külső tényezőket: államok közötti konfliktusok, transznacionalizmus, etnikus (kulturális) konfliktusok, elzártság, elkülönültség, másságtudat (Martínez 1994: 8; magyarul: Ilyés 2004: 12).

Összegzés

A határvonalakban létrejövő dinamikus interakciók kutatását a humán- és társadalomtudományok számos ága céljának tekinti. Minthogy azonban ennek a dinamikának a természetét nagyszámú – földrajzi, politikai, kulturális, gazdasági és demográfiai – tényező befolyásolhatja, fontos lenne mind az általános, mind az egyedi határvonal-kutatások alapelveinek, fogalomhasználatának kidolgozása. Céлом az volt, hogy vázoljam és összevegyem a határkutatásokkal foglalkozó szakirodalom közös és eltérő fogalmait, ezeket a még nem kikristályosodott magyar fogalomhasználati gyakorlat szerint értelmezem, vagy esetenként újraértelmezem. Továbbá ismertetni kívántam azt a terminológiai eszköztárat és azokat az elméleti megközelítéseket, melyek alapján leírhatók, kutathatók, értelmezhetők a határok, a határhelyzetek komponensei, valamint a határhelyzetekhez, határvonalakhoz kötődő társadalmi, politikai, szimbolikus, kulturális jelenségek és folyamatok.

A határ az interdiszciplináris kutatások területe, a társadalomtudományokon kívül a politikatudományok, a történelemtudományok, a földrajztudományok művelőinek számos tanulmánya bizonyítja ezt. Mégis kevésnek mondható azoknak a szövegeknek a száma, amelyek a parkeri értelemben lennének komplexek, azaz amelyekben az országhatár nem csupán kiindulópontja valamely elemzésnek, hanem maga a határ áll a középpontjában.

A politikai határhelyzetek kapcsán vizsgálom/vizsgálom fogom a térhasználati szokások és gyakorlatok átalakulásának folyamatát, a határ átjárhatóságának fokozatait különböző időszakokban, a két államhatalom határ(vonal)ra és határlakókra vonatkozó politikáját és intézkedéseit, fennállásának közel száz évében, illetőleg a határlakóknak a határ megszüntetését célzó stratégiáit. Ide tartozik az etnikai identitás problematikája is. Az elválasztást követően a kisebbségpolitika romániai és magyarországi eltérései mentén más nyomás nehezedett a vállaji, más a csanáosi svábokra. Míg ez utóbbiakat a két világháború között a román hatalom a visszánémetesítést célzó intézményekbe erőszakolta (német nyelvű iskolák, német politikai szervezetek), a vállaji svábok tovább haladtak a magyar államszervezetbe való betagozódás útján.

A társadalmi határhelyzetek kapcsán a másságérzet kialakulását, illetve az azonosságtudat megnyilvánulásait akarom vizsgálni, melyek extrém esete a határ tagadása és figyelmen kívül hagyása, politikai szóhasználatban – illegális határátlépés. A határ zártságának–nyitottságának függvénye a mobilitás, melynek diakrón vizsgálata a határhasználat különböző gyakorlatairól, ezeknek gazdasági, szimbolikus funkciójáról nyújthat információkat.

Egy fejezetet a változó országhatár kontextusában megszületett narratívum készlet elemzésére szánok. A narratívum elemzéssel a két falu lakóinak határmentiség élményéről, az

egyéni életpályák és lokális történelem határra vonatkozó kapcsolódási pontjairól akartam minél többet megtudni. Elsősorban azokra a történetekre koncentráltam, melyek a határ menti közösségek határtapasztalataira, a határ közelségéből fakadó speciális életmódra, a határnak az itteniek életére gyakorolt hatásainak szubjektív feldolgozására vonatkoznak.

Amikor tehát a kutatás céljaként a Vállaj–Csanáros határ és határzóna komplex kutatását neveztem meg, tulajdonképpen a komplex határok és egymásra tevődő határhelyzetek (határhelyzet készletek) külön-külön és együttes, vagyis határtudományos vizsgálatát tűztem ki célul.

A HATÁR HATÁSA A KÉT TELEPÜLÉS KAPCSOLATÁRA

A határ csak egy emberi társadalom tevékenységeinek határa lehet, mely jó ideig képlékeny és ideiglenes, később azonban szilárd és tartós. A határ nem a keletkezése során felmerülő különböző akadályok miatt változik meg, hanem amiatt, ami a határon belül történik. Hogy egyszerűbben fogalmazzunk: ha a határt magát egy keretnek fogjuk fel, akkor – Lucien Fèbvre találó megjegyzésével élve –, nem a keret a fontos, hanem az, amit bekeretez.

(Jacques Ancel – A határok geográfiája)³⁸

A határterületek elválaszthatatlanok a történeti folyamatoktól, mert annak során alakulnak azzá, illetve szűnnek meg azzá lenni. Egy határvidék jellemvonásait csak történelmi háttérének megismerésével érthetjük meg (Molnár 2002: 301). A vizsgált terület többször is határmódosítások színtere volt a 20. század folyamán – 1920-ban, 1940-ben és 1944-ben. Ezen három kiemelt fordulóponton kívül a Csanáros és Vállaj között meghúzott országhatár minősége szerint többször is változott, sőt ma is alakulóban van. Várhatóan utolsó makroszintű változást történetében Romániának a schengeni övezethez való csatlakozása fogja jelenteni.

Az elmúlt majd kilencven év eseményei jelentősen befolyásolták a két közösség lakóinak egyéni és kollektív viszonyait. A határ megjelenése és jelenléte külön pályára irányította további életüket, megváltoztatta gondolkodásukat és egymáshoz való viszonyukat is. Az új határok nem vették figyelembe a korábbi gazdasági és közigazgatási határokat, aminek következtében ezeken a területeken azonnali negatív változások történtek. A korábbi centrális helyzetből³⁹ mindkét település hirtelen perifériára sodródott.

A határmentiség mint létforma, a társadalomtudományos kutatásokban – jobbra a földrajzi és geopolitikai szemlélet hatására – hosszú ideig mint negatív kategória jelent meg, gyakran a periféria szinonimájaként és a pozitívan értékelt centrum ellenpárjaként (Nemes Nagy 1998, Éger 2002: 37, Süli-Zakar 2003: 31–32, Györi 2006, Szűts 2008: 67). Ennek a szoros összefüggésnek a képét a földrajzi és társadalmi centrum–periféria viszonyban további kutatásokkal sikerült árnyaltabbá tenni. Baranyi Béla határmentiségről írt könyvében a magyar területi tudományok fontos megvalósításának látja, hogy a határ menti fekvés nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt akár előnyös is lehet az ott élők számára (Baranyi 2007:

³⁸ Jacques Ancel 1999: A határok geográfiája. In: Csizmadia Sándor–Molnár Gusztáv–Pataki Gábor Zsolt (szerk.) Geopolitikai szöveggyűjtemény. Budapest, 413–422.

³⁹ Szatmár vármegye székhelyének, Nagykárolynak legközelebb eső vonzáskörzetéhez tartoztak. Az első világháborút követően Nagykároly helyett Szatmárnémeti lett a megyeszékhely.

24). S bár elemzésében elsősorban gazdasági kapcsolatrendszerre, makrorégiós határ menti stratégiákra fókuszál, ezek mellett a mikroszint (pl. határ menti települések együttműködési gyakorlata), illetőleg a kettő közötti dinamikus kölcsönhatások vizsgálatát is megteszi. Baranyi ugyan nem mondja ki, de értelmezésének háttérében a határ – átkelőkkal oldott – „áramlásintézmény” modellje áll, mely nem alternatívája, hanem inkább kiegészítője a simmeli híd–ajtó metaforapárra alapuló elképzelésnek. Jurij Lotman ugyancsak metaforát alkalmazva fogalmazza meg elképzelését a határok kapcsolatfenntartó funkcióját illetően. Szerinte a határ membránszűrőhöz hasonlítható, melyen a „más” átszivároghat, és ezt nem tehetetlensége okán, hanem funkciójából adódóan (Lotman 2002). A membrán keresztmetszetét, azaz a határ áteresztő képességét, a határokat fenntartó intézmények befolyásolják. Ez a gondolat visszavezet bennünket a határrégiók minőség szerinti kapcsolatának martínezi kategóriáihoz.⁴⁰ A határhelyzet előnyössé válásához Baranyi szerint is szükséges, hogy a határrégiók ne az elidegenítettség állapotában legyenek. Ennek megfelelően a centrum–periféria problémakör Csanálos és Vállaj vonatkozásában való vizsgálatához szükséges a határ történetének rövid bemutatása.

A politikai határ története

A határ története nem más, mint a mellette, benne lakók története. Sem geográfiai térként, sem politikai kategóriaként nem vonatkoztathatunk el azoktól a közösségektől, amelyek ezeket a határokat tevékenységükkel fenntartják vagy éppen bomlasztják (Ancel 1999: 414). A határok mögött mindig társadalmi motivációk rejlenek, még olyankor is, ha a látszat éppen ennek ellenkezőjét mutatja. A „ráerőszakolt” határok áthatolhatatlansága is társadalmi jelenlét eredménye, az idegen hatalmat képviselő – célzottan szelektált – emberek azok, akik a határ mindennapjaiban, a helyiekkel való találkozásokban a legerősebb taszító tényezőt jelentik.⁴¹ A határ története mint a lokális történelem⁴² fontos fejezete, a családtörténelmek az egyéni élettörténetek felidézése során születik meg, minden egyes emlékezési alkalommal újra és újra. A határnak ugyanakkor megvan a maga „hivatalos” történelme is.

A kutatás tárgyát képező két település az egykori Szatmár vármegye székhelyétől, Nagykarolytól mindössze 8 (Csanálos) illetőleg 10 km-re (Vállaj) fekszik északnyugati

⁴⁰ Lásd *A határkutatások terminológiája* fejezetet.

⁴¹ A fizikai korlátokkal megerősített határok, mint az izraeli–palesztin, USA–Mexikó, esetében is érvényesnek tartom ezt. Soha nem a fizikai akadályok, kerítések, falak jelentik a legnagyobb kizáró/védelmesítő kihívást a határok on való átjutásban, hanem az ezeket fenntartó – politikai akarat szolgálatában álló – erőszakszervezet emberi tényezői – katonák, rendőrök, ügynökök, stb.

⁴² Lásd Keszeg 2002: 25

irányban, a Nagykárolyt Mátészalkával és Nyíregyházával összekötő út mentén, a Nyírség, a Károlyi-síkság és az Ecsedi-láp találkozásánál. A tágabb értelemben vett térséget jelentős társadalmi, etnikai és vallási diverzitás jellemezte. Együtt éltek itt magyarok, svábok és ruszinok, reformátusok, római és görög katolikusok, akik között a találkozások, érintkezések meghatározóak voltak. A táji-történeti tagolódás egy másik szempontja szerint a szatmári sváb falvak közé tartoznak, melyeknek német lakosságát, a II. Rákóczi Ferenc vezetett szabadságharcot követően, Károlyi Sándor és utódai telepítettek Nagykároly és Szatmárnémeti környéki birtokaikra. A Nagykárolytól való kölcsönös függőség, a közös származás és vallás, a hasonlóan megélt másság tudat, valamint a térbeli közelség szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszert eredményezett közöttük. Lassan három évszázados fennállásuk során mindig mint kisebbség léteztek, diaszpóra helyzetük okán ezen a 20. századi határmódosítások sem változtattak. Egymással való kapcsolatuk a határ meghúzását követően sem az interetnikus (kontaktzónák), sem a csoportok közti, sem a szimbolikus viszonyrendszer antropológiai (határ)kutatói paradigmájában nem helyezhető el.⁴³ Más, és a kutatásban ugyancsak vizsgált kérdés, hogy a határ mellettiség évtizedei során a két település kapcsolata lassanként olyan változásokon ment keresztül, melyek aktivizálhatták a fentebb említett értelmezési kereteket. A 20. század végére a két település között fennálló mi-ők viszonyrendszer etnikai és kulturális színezetet is kapott. Meggyőződésem, hogy ennek kialakulásában vitathatatlanul fontos szerepe az országhatárnak volt, mely története nagyobbik részében elidegenített határrégiókba kényszerítette a vizsgált településeket. A kutatásom során próbáltam megtalálni azokat az eseményeket, fordulópontokat, melyek kiváltották a két falu szociális, kulturális eltávolodását, és természetesen azokat a kísérleteket, amelyek ezen tényezők tompítására és feloldására irányultak.

Csanálos és Vállaj kapcsolata a határ meghúzása előtt (integrálódott régiók)

Vállaj első sváb lakosai között a kibocsátó német területekről újonnan érkezettek mellett éppen a Csanálosról átköltöztek voltak a legnagyobb számban. A Csanálosról Vállajra történő migráció folyamatosan zajlott, a 19. század elejéről is vannak adatok áttelepült személyekről (Vonház 1931: 171, 177). Ennek köszönhetően a két település között szoros kollaterális, lineáris és affinális rokonsági kapcsolatháló működött, melynek talán legfontosabb szerepe a két település legfontosabb gazdasági tevékenységében, a mezőgazdasági munkák megszervezésében volt. A földterületek mérete és termékenysége alapján Csanálos volt a gazdagabb, a talajviszonyok is Csanáloson voltak a kedvezőbbek. Vállaj északon és keleten fekvő határrészeit a nyírségi homokos talaj uralja, míg Csanálos területeit legnagyobb részben kiváló terméshozamú talajok borítják. A homokos területeket a csanálosi gazdák

⁴³ Mint például: Barth 1970, Cohen 1994, Hastings–Wilson 1999, Minghi 1994, Martínez 1994, Keményfi 1994, 1998, 2002, 2004, 2008

szőlőültetvények formájában hasznosították. Egy Vállajon gyűjtött mondóka a következőképpen rangsorolja a településeket:

*Mérek-Mérek rongycsomó,
Vállaj-Vállaj szép város,
Csanálos-Csanálos rózsás kert,
Károly-Károly római kert.*⁴⁴

A mondókából az is kiderül, hogy az említett falvak Nagykároly vonzáskörzetébe tartoztak, a Károlyi családtól való függőség megszűnését követően is. Határ, a két település határának találkozási felületének értelmében, már korábban is, valójában a települések megszületésétől kezdve, létezett. A „röghöz kötöttség” terminus is – mint Hofer Tamás írja – a falvak határára vonatkozott. A falu határain kívülre való végleges kilépéskor el kellett számolniuk kötelezettségeikkel és tartozásaikkal. A jobbágyfelszabadítást megelőzően mind a falusi előjáróktól, mind a földesúrtól kérvényezniük kellett, hogy elhagyhassák a falut (Hofer 2004: 18).

Mindkét település a Károlyi család nagykárolyi uradalmának volt része, így az uradalom felé is ugyanazok voltak a kötelezettségeik. Ezekről egy Károlyi Sándor által 1721. január 1-jén kiadott úrbéri szabályzat tudósít. A szabályzat a Csanáloson megtelepedő gazdák kötelezettségeit listázza, de ezt kiterjesztették a család nagykárolyi uradalmának valamennyi később létrejött sváb telepes közösségére, így Vállajra is (Károlyi 1911: 255). A jószággal rendelkező gazdák 15 nap jószággal, 15 nap kétkezi munkával, a jószág nélküli gazdák 30 nap kétkezi munkával tartoztak az uraságnak évente. A termésből kilencedet kellett fizetniük, amit saját szekéren kellett beszállítani. A nagyobb ünnepekre, az urasági konyhára ajándék gyanánt be kellett szolgáltatniuk adózónként 3 tyúkot, 9 tojást, településenként egy mázsa vaját és 3 szekér fát. Ezen felül minden telkes gazda 3 rajnai forint földadót kellett fizessen. Az újonnan betelepülők 15 év vármegyei terhektől való mentességet kaptak, az úrbéri terhektől azonban csak egy évet. Abban az esetben, ha a betelepülő gazda kész házat és már bekerített telket vásárolt az úrbéri terheket már a letelepedés évében is fizetnie kellett (Bura 2001: 38–41; Szakállas 2001: 134). Az 1721-es úrbéri szabályzatot több – a Károlyiak és az adózó települések között megkötött – szerződés váltotta fel, melyek 1848-ban veszítették el érvényességüket, ekkor a gazdák tulajdonukba vehették a megmunkált földterületeket.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc során Csanálos és Vállaj a lakossága magyar oldalon szállt harcba. Ebben szerepe lehetett a jobbágyfelszabadításnak (Bura 2001: 22). A két falu közös csapatot állított fel Károlyi István seregébe, mások nemzetőrzászlóaljba jelentkeztek és jelen voltak Szatmárnémeti védelmének, valamint részt vettek a Kővár vidékén fellázadt románok elleni harcokban.

⁴⁴ Szilvási Éva gyűjtése (Szilvási Éva é. n.)

A települések kapcsolatában kiemelkedő szerep jutott az egyház intézményeinek. 1750-ig, a vállaji eklézsia megalapításáig, a település leányegyházként a csanálói anyaegyházhoz tartozott (Szakállás 2001: 140).

A római katolikus vallás nem csak felekezethez való tartozást jelent a szatmári sváboknál. A katolikus egyesületek, az egyházi személyek (papok, szerzetesek, apácák), az egyházhoz kötődő szokások nagy száma azt mutatják, hogy a szatmári svábok vallásossága identitásmeghatározó tényező volt (Marinka 2007). Nem meglepő tehát, hogy a kilencvenes évek határnyitási törekvései és sikerei vallási kiindulópontok szerint szerveződtek. A vállaji Vendel napi búcsú alkalmával egy-egy napra megnyitották a határátkelőt, ugyanígy a magyarországi pápalátogatás alkalmával is. Ezek voltak azok a kivételes alkalmak, amelyek elsőként megteremtették a lehetőséget a legális határhasználatra a két település lakói között.

A demarkációs vonal felállítása. A román katonai és polgári adminisztráció 1918–1922 között. A politikai határhelyzet megjelenése. Az elidegenítés kezdete

Még az országhatár végleges meghúzása előtt határhelyzetbe került mind Csanáros, mind Vállaj lakossága. A román csapatok 1918. április 16. utáni sikeres előrenyomulását követően Csanáros, Vállaj, továbbá a környező települések román katonai közigazgatás alá kerültek. Bár tulajdonképpeni harcok a falu környékén nem zajlottak, a megszállás mégis konfliktusokat hozott. Vállajon „Egy incidens miatt félreverték a harangot, a falu lakossága pedig tüzre gondolva kapával, villával rohanva indult oltani. A román katonák azt gondolván, hogy ellenük vonulnak, megijedtek és elmenekültek, később erősítéssel visszatértek és kemény büntetések, verések következtek. Becsky Sándor főjegyzőt egy hétre el is vitték, mert nem engedélyezte a rekvirálásokat” (Reszler 2001: 207).

A békeszerződésben foglaltak szerint átrajzolt térkép Románia és Magyarország között, új társadalmi, politikai és gazdasági térbe kényszerítette az általam vizsgált két településnek is otthont adó szűkebb és tágabb régiót is. A Vállaj és Csanáros között húzódó államhatár története 1918-ban kezdődött egy ideiglenes határ, demarkációs vonal megjelenésével. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményeként Csanáros Romániához került, Vállaj pedig az új határokkal körülrajzolt Magyarország részévé vált.

A határvonal helyzete a nagyhatalmak közötti, elsősorban gazdasági szempontokat és a szövetségesek érdekeit szem előtt tartó megegyezés és döntés eredménye volt. A politikai elválasztó vonal megállapításában a stratégiai fontosságúnak bizonyuló vasútvonalak és vasúti csomópontok kulcsszerepet kaptak.⁴⁵

Az „etnográfiai” és etnikai szempontok, bár elhangzottak, és tárgyalások, egyeztetések alapját képezték, a – vizsgált határszakasz sorsáról is döntő – Román és Jugoszláv Ügyek

⁴⁵ Kutatási terepem viszonylatában ez a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vasútvonalat jelentette.

Bizottsága ülésorozatában⁴⁶, a határvonal végső megállapításakor háttérbe szorultak. A Határmegállapító Bizottság terepszemléjéig és az ezt követő végleges döntésig azonban a végleges határvonalra vonatkozó bizonytalanság érzése volt a legmeghatározóbb mindkét fél számára. A bizonytalanság intenzív készülődést, látványos és rejtett propagandatevékenységeket, titkos szervezkedéseket indukált mind a magyar mind a román oldalon. Az állami érdekek, azaz a minél nagyobb terület feletti kontroll meg-, illetve visszaszerzése állandó feszültséget tartott fenn a határ menti övezetben. Nem volt ez alól kivétel az általam vizsgálat szakasz sem.

A román csapatok, az *1919-es magyar-román háború* során, április 23-án bevonultak az időközben ideiglenes megyeszékhelyi rangra emelkedő Mátészalkára⁴⁷. A román hadsereg átvonulása nagyobb konfliktusoktól mentesen zajlott, takarmányt és igavonó jószágot zsákmányoltak csupán. Fábíán Lajos ennek okát abban látja, hogy a román vezetés Szatmár vármegyét teljes egészében bekebelezettnek tekintette (Fábíán 1993: 205). A katonaság nyomán megjelentek a román közigazgatás tisztségviselői is. Az állami és önkormányzati magyar tisztviselőket a román kormánybiztosok hivataluk további ellátására szólították fel, ellenben írásbeli nyilatkozatot kellett tenniük arról, hogy a román állam és hadsereg ellen nem fordulnak (Fábíán 1993: 205). A megszállt Szatmár vármegye közigazgatásának vezetését román fő- és alispán (prefektus és alprefektus) vette át. A végrehajtó hatalmat a román csendőrség jelentette. A prefektus a kormánybiztosok útján felszólította a vármegyei értelmiséget, hogy nyilatkozzanak miszerint a kommunista Magyarországon, vagy a „rendet, jólétet és biztonságot jelentő Nagyromániában” kívánnak élni (Fábíán 1993: 206). A Magyarországhoz való tartozás óhaját tartalmazó választ követően a magyar tisztviselőket elbocsátották, románokat ültettek helyükbe. Kötelezővé tettek a román nyelvet a hivatalokban, az üzletekben is románra változtatták a feliratokat, a hadsereg pedig kiterjedt rekvirálásokat végzett (Fábíán 1993: 207).

Az ideiglenes román katonai közigazgatást, a háború lezárultával, valamint a romániai és magyarországi politikai helyzet megszilárdulásával, polgári közigazgatás váltotta fel. A váltás nehézkes volt, a román csapatok 1920. március 18-án hagyták el Szatmár megyét, a magyarországi oldal polgári közigazgatás viszont csupán az 1920. június 13-án megtartott helyhatósági választásokat követően indult meg. A romániai oldalon a polgári közigazgatás vezetőségi rétege román lett, az intézményrendszer és a magyar tisztviselők többségét viszont megtartották. A Romániához csatolt részeken az 1866. és 1883. évi magyar közigazgatási törvények maradtak érvényben egészen 1925-ig, ekkor történt meg a szerzett területek, valamint az Ókirálysági területek közigazgatási rendszereinek összehangolása (Vallasek 2004: 583). Addig ugyanis négy különféle közigazgatási rendszer volt érvényben Romániában. Erdélyben a magyar, Bukovinában az osztrák, Besszarábiában az orosz, valamint a román az Ókirályságban.

⁴⁶ Ádám, Ormos 2006

⁴⁷ Közigazgatási központja volt a Vállajt is magában foglaló térségnek.

A Határmegállapító Bizottság kiszállására készülve intenzív adatgyűjtést, meggyőző tevékenységet, megfélemlítést vegyesen alkalmaztak a felek⁴⁸. A román jelentések a határtérségben élőkkel szembeni bizalmatlanságot több ízben is megfogalmazták: „a határ mentén fekvő falvak lakói mind magyarok, akik elfogadták az új hatalmat, lojálisnak mutatkoznak, de nem lehetünk biztosak érzéseikben, ezért kellő körültekintéssel kell viselkedni irányukban.”⁴⁹ A magyar hatóságok tevékenységét bemutató dokumentumok a román oldalon uralkodó várakozó-reménykedő hozzáállásról tesznek jelentést. A Határmegállapító Bizottság látogatását megelőző időszakban tovább fokozódtak az előkészületek. Ennek az időszaknak a hangulatát idézi fel Gagyhy Dénes jelentése⁵⁰ Szatmár megye határ menti községeiről. Ebből idéznék részleteket az alábbiakban:

„A fenti számok alatt nyert megbízásom alapján tisztelettel beterjesztem jelentésem III-ik, befejező részét:

III. Vállaj és Mérk / Szatmár megye, nagykárolyi járás /

Bár Mérk községe nincs megjelölve a román kormány által igényelt területek között, mégis szükségesnek tartottam a kellő tájékozás megszerzését, mert Vállaj elcsatolásával a geográfiai vonal úgy húzódnék, hogy Mérket is magával rántaná, mivel a két község jóformán össze van építve és gazdasági érdekeik egyazon területre koncentrálnak. Vállaj lakóinak száma: 2575, r.kath. 2095, ref. 185, g.kath. 268, zsidó 27. A g.kath. Oláh lakosság a Károlyi grófi uradalomnak főként három majorjában, Nagyfenék, Ágerdő és Pórbáza pusztákon lakik gazdasági cselédi minőségben, ennél fogva Vállaji illetőségük is kétséges. A község törzslakossága sváb eredetű, régi telepések, de teljesen elmagyarosodtak, nemzeti érzésük teljesen intakt, és Magyarországhoz való ragaszkodásukhoz kétség sem férhet, annál kevésbe mert a megszállás idején, az oláh hatóságok nyomása alatt is magyaroknak nyilatkoztatták magukat. De a pusztai g.kath. oláhsággal szemben sem tünt fel olyan jel, a mely ellenséges hangulatról tanuskodnék, inkább csak gyanú alapján sorozták a nem egészen megbízhatók közé. Egyébként meg fog történni minden előkészület úgy az uradalmi intézőség, mint a községi hatóságok részéről, hogy zavaró incidens ne történhessék.

Mérk község...

Gazdasági tekintetben mindkét községet Nagykaroly vonzza: itt bonyolítódik le az állatvásár és egyéb kereskedelmi üzlete. De nem csak kettőjükre fontos gazdasági központ, hanem 50 kilométeres sugári körön belül az egész környékre, úgyannyira, hogy Nagykaroly visszacsatolása még az oláh nemzetiségű faluk visszakivánczozását is maga után vonná.

Mint igen fontos politikai jelenséget, tisztelettel jelentem, hogy megbízható értesülések szerint, a megszállott területen levő következő határ menti községekben: Csanáros, Börvely, Kaplony, Kálmánd, Gilvács, Mezőterem, Mezőpetri-ben olyan a hangulat, hogy megkérdés esetén a Magyarországhoz leendő csatlakozás mellett nyilatkoznának.

⁴⁸ Magyar és román levéltári források alapján.

⁴⁹ Lásd a mellékletek *A román katonai vezetés készülődése a Határmegállapító Bizottság érkezésére* részét

⁵⁰ MOL K-L/1-I 10. cs. – Gagyhy Dénes jelentése Szatmármegye határmenti községeiről

Titkos bizottság: Becsky Sándor körjegyző, Láng Gyula r.k. Lelkész, Schmied Antal gyáros, László Vilmos urad. Intéző, Popomayer János r.k. Tanító, Maraszka József intéző, Torzsás Gyula intéző, Székely Gyula r.k. Lelkész /Mérk/, Bíró Ferenc r. kath. Tanító /japán hadifogságban megtanult japánul, tud angolul/ és Kiss Lajos urad. tisztartó /Mérk/. Bizalmi férfiakul javaslom Becsky Sándort és Bíró Ferencet /Mérk/

...

VI. Összefoglalás

1. Az exponált határszéli községekben oly kevés a telefonállomás, a vármőség akárhány örsének /Pórháza, Nyírábrány/ egyáltalán nincs telefonja, hogy a legfontosabb intézkedéseket és értesítéseket több kilométernyi távolságra gyalog, a legjobb esetben lovas küldönccel lehet csak továbbítani. Gyors cselekvés szükség esetén kivihetlenné válnék minden komoly óvintézkedés.

2. A nevezett helyeken magyar irredenta előadások és a velük kapcsolatos propaganda csak a legnagyobb tapintattal és előzetes szigorú kritika mellett tarthatók, akkor is különös tekintettel a nemzetiségi érzékenységre, mert egy mal-apropos alkalmazott frázis sok fáradságos munka eredményét semmisíti meg, és károsan befolyásol minden komoly hazafias törekvést.

3. Megbízható, komoly férfiaktól, itt-ott, /Csengerújfalú, Nyírábrány/ azt az értesülést szereztem, hogy oláh hatóságok részéről az oláh kormány által igényelt magyar községek lakóinak aláírásával kérvényszerű memorandumok terjesztettek a Romániához való csatlakozás érdekében a határkiigazító bizottság elé. Ha ez a hír valónak bizonyulna, bátor vagyok tisztelettel javasolni, hogy az említett memorandumokban foglalt aláírások hitelességének megállapítására illetékes helyen lépés tétessék, mert az eddigi vizsgálatok nyomán minden valószínűség fennforog arra, hogy az aláírások hamisak és a kérvény koholt.

...

Debreczen, 1921. november 12-én

Gagyhy Dénes s.k.

A másolat hitelül

Nyerges Lajos (aláírás)

irodavezető

Pecsét: Népies Irodalmi Társaság 1920.

A feszültség, mely mind a román, mind a magyar hatóságokat, ugyanakkor a határ mentén élő polgári lakosságot is jellemezte, a Határmegállapító Bizottság vállalji és főként a csanálói helyszíni szemléje során teljesedett ki.

A Határmegállapító Bizottság csanálosi és vállaji helyszíni szemléje 1922. március 11.

A helybeliek által csak „revízióként” emlegetett határkiigazítás legfontosabb momentumára 1922-ben került sor. A határvonal végleges megállapítását célzó tevékenységek részeként a Határmegállapító Bizottság március hónapban sorra járta a határszakasz érintett településeit. Jogkörükbe azonban a kisebb jelentőségű, lokális érdekelttségű problémás területek fértek bele, nem pedig egész települések. A helyszíni szemlék során a biztosok meghallgatták mindkét felet, esetenként a települések elöljáróit is kérték. A kiszállásokat megelőzően a bizottság részletes dokumentációt kért az adott település birtokairól, gazdasági viszonyairól, társadalmi kötődéseiről. Ezek felmérésére kérdőívet alkalmaztak.⁵¹

A Magyar–Román Határmegállapító Bizottság 1921. augusztus 1-jén alakult meg Párizsban. A magyar küldöttség vezetői: Dormándy Géza és Czeke Aladár ezredek, Oláh Gyula százados, 1922. április 4-től Szentmiklósi Andor, 1922. június 23-tól Dietrich Alfréd sorhajókapitány voltak. A román küldöttség vezetői: Toma Dumitrescu, majd Constantin Dumitrescu ezredek voltak.

A határvonal meghúzására vonatkozó közvetlen tárgyalások a két ország között 1921. november 21-én, már az első ülést követően megszakadtak. A magyar javaslatot 1921. november 19-én terjesztették elő.

Magyarország olyan javaslatokat mutatott be, melyek nem feleltek meg a korábban tett vállalásoknak, és nem egyeztek meg a Határmegállapító Bizottság korábban meghozott határozataival, valamint a *Lettre d'envoi*⁵² tartalmával sem. Ezek értelmében a Határmegállapító Bizottság érintett – magyar és román – megbízottai csakis lokális szintű változtatásokat javasolhattak. A magyar delegáció ennél sokkal jelentősebb kiigazításokat tartalmazó javaslatcsomagot mutatott be. A román megbízott, a fentebb említett szövegekre hivatkozva, visszautasította a javaslatokat. Tiltakozását a bizottság nem érdekelt tagjai elfogadták. A magyar delegáció vezetője, Dormándy Géza ezredes, ennek következtében lemondott, és visszavonta a javaslatokat. Dormándy helyébe Oláh Gyula százados lépett. Az elutasítást követően a magyar fél kérvényezte, hogy újabb javaslatok kidolgozására kapjanak haladékot. Mivel ez formailag megfelelt a bizottság működési szabályzata formai követelményeknek, a román delegáció vezetője, Constantin Dumitrescu ezredes, kénytelen volt ezt elfogadni, ám – mint feletteseinek küldött jelentésében írja – nagyon rövid határidőt eszközölt ki a Bizottságtól az új javaslatok benyújtására.⁵³ Az újabb magyar javaslatokat 1921. november 19-én terjesztették elő, s a Határmegállapító Bizottság november 28-án tárgyalta

⁵¹A mellékletekben megtekinthető a Vállajról kitöltött kérdőív, mely a vállaji „leghúsesebb falu” gondolat kiindulópontja. Meg kell jegyezni, hogy valamennyi településtről készült ilyen kérdőív.

⁵²A Szövetséges és Társult Hatalmak Kísérőlevele a magyar Békedelegáció Elnökéhez (Millerand-levél) 1920. május 6., amelyben biztosították a magyar kormányt arról, hogy a határbizottságok meg fogják hallgatni a helybeli lakosság kívánságait.

⁵³M. St. M. Sectia Adjuntatura, crt. 5431, dosar 495

meg. Az új magyar javaslatokat sem fogadták el, igaz nem is utasították el őket, az ülés során pedig döntöttek a határmegállapítás azonnali hatállyal történő megkezdéséről. A korábban megállapított tizenegy határszakasz közül hatot a trianoni békeszerződésben megállapított demarkációs vonalhoz képest változatlanul és véglegesnek nyilvánítottak, további három kiigazításra lehetségesnek, míg a déli és északi, hármashatár helyzetű szakaszokról való döntést – a harmadik érintett ország bizottságaival való további egyeztetések szükségességére való tekintettel – elhalasztották. A magyar küldöttség a javaslatok jogszerűsége és a benyújtott javaslatok figyelmen kívül hagyása ellen tiltakozott, valamint a lettre d'envoi-ban foglaltakra hivatkozva a határok véglegessége ellen fellebbezett. A tiltakozást a bizottság elutasította, akként érvelve, hogy az elutasítás nem a priori, hanem helyszíni tanulmányok eredményeit figyelembe vevő határozat.⁵⁴

Vállaj Romániához történő csatolása a román küldöttség javaslataiban merült fel, előterjesztésükhöz csatolták Nagykároly város tanácsának Határmegállapító Bizottsághoz intézett levelét is, melyben a városi előljárók Vállaj, Mérk, Ura és Csengerújfalú Romániához való csatolását kérvényezik. A kérvényben Nagykároly és az említett falvak függőségi viszonyára hivatkoznak, melyet a gazdasági és kulturális egymásrautaltság okoz. A kérvényezők négy pontban foglalták össze érveiket: a) Nagykároly a térség (vasúti) közlekedési csomópontja, és ekként a környező települések rajta keresztül tartják a kapcsolatot az ország többi részével. b) Nagykároly kulturális központ, a középiskolai oktatás színtere, ugyanakkor az említett települések számára a nagykárolyi vásárok jelentik a fő piacolási lehetőséget, mind az áruértékesítés mind az árubeszerzés szempontjából. c) Nagykároly feldolgozóipari létesítményei az említett falvakban megtermelt termények fő felvásárlói, valamint a lakosok megtakarításait is nagykárolyi bankok és pénzügyintézetek kezelik, mint ahogyan a kezdeményező és vezetőségi tagok között is szerepelnek a fenti falvak lakói. d) Az Ecsedi-láp lecsapoló és Szamos bal parti Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat ingóságainak, pompaházainak egy része ezen falvak határában található.⁵⁵

A Határmegállapító Bizottság helyszíni terepszemléjét nem csupán történeti, néprajzi és gazdasági elemzéseket tartalmazó tanulmányok és kérdőívek elkészítése előzte meg. Mindkét ország erőteljes propagandatevékenységet is folytatott a határ mentén élő lakosság meggyőzésére. A román hatóságok jelentések sorát továbbították a *Marele Stat Major* (a magyar Honvéd Vezérkarnak megfelelő legfelsőbb szintű hadászati és összhaderőnemi tervező- és elvi kidolgozószervezete a román hadseregnek) felé, amelyben a beszivárgó – magyar propagandát folytató – személyek elleni hatékony fellépéshez szükséges emberi és technikai ellátmány hiányának pótlását kérvényezik.⁵⁶

A román propaganda fő irányaira a román küldöttség vezetője, Dumitrescu ezredes egyik jelentésében a következő javaslatokat fogalmazta meg: a magyar és sváb településeken

⁵⁴ M. St. M. Sectia Adjuntatura, crt 5431, dosar 495, No 580, Comisiunea de Delimitare a Frontierei Româno-Ungare. Delegațiunea Română.

⁵⁵ MOL K51-10. cs. – J dosszié

⁵⁶ A.M.R. Pitești, fond 950, dos. nr. 16, f. 391–392.

propagandatevékenységet folytató civilek hivatkozzanak: a) a földreform nyújtotta előnyökre⁵⁷; b) a békeegyezmény által a kisebbségeknek biztosított előnyökre és kedvezményekre; c) a piacörzetek integritásának fontosságára; d) azokra a demokratikus elvekre, melyek jobban érvényesülnek Romániában, mint Magyarországon.⁵⁸ Az utolsó pont egyértelműen a sváb lakosságot célozta meg.

Czeke Aladár ezredes, magyar tárgyalóbiztos – a Határmegállapító Bizottság csanálói terepszemléjét követően –, jelentésében mind a bizottság tevékenységéről, mind pedig a helyszínen uralkodó állapotokról és eseményekről tudósít.

Tárgy

Vállaj és Csanálói jegyzőkönyvek

Van szerencsém Vállaj és Csanáros községekben foly. év márczius hó 11-én tartott helyszíni szemlék alkalmával felvett jegyzőkönyveket 7-7 példányban az utóbbihoz mellékelt kérdőívet kezelési okoknál fogva csupán egy példányban tisztelettel felterjeszteni s kiegészítésképpen az alábbiakat jelenteni:

Mindkét községben a román biztos erőlködéseket tett, hogy meggyőzze a bizottságot arról, hogy a lakosság nem görög katolikus elemei németek (svábok) s csupán az „ismert magyar iskolaterror” sajnálatos következmény képpen kénytelen volt az utolsó generáció elmagyarosodni.

Vállajon, magyar területen, nem tudta eme szándékát plausibilisan a felszínre hozni, mert a kihallgatott lakosok, élükön a német nevű bíróval leghévesebben kikeltek az ellen, hogy ők nem volnának magyarok. Ezekután ethnografiai szempontból már csak az összlakosság 12%-át kitevő 300 oláh görög katolikus elmagyarosítása ellen intézhetett támadást, mely azonban a megszokottnál különösebb benyomást nem keltett a bizottságban.

Gazdasági szempontból a kihallgatások és kérdőívek alapján a bizottság meggyőződhetett arról, hogy Nagykároly nélkülözése nem érinti a lakosok érdekeit.

A „Pannónia” börtvényi kendergyár Szántó és Havas igazgatók és az Ecsedi láp és Szamosbalparti vízszabályozó társaság képviselője, Wieser mérnök, valamint Palasovszki Sándor fokm.ügyi. min.oszt. tanácsos kihallgatása szintén itt került sorra, mert a román segédbiztos kijelentette, hogy ő Dumitrescu ezredes és Meunier tábornok hozzájárulása nélkül nincsen felhatalmazva, hogy az uraknak Börtvényre határátlépési engedélyt adjon. Minthogy Paolotti alezredes elnök ezt a felfogást magáévá is tette, tovább nem inszistáltam, hanem meg kellett avval elégednem, hogy ezeket az urakat Vállajon hallgassa meg a bizottság és ezen kívül megkértem őket hogy szakvéleményeiket részletes memorandum alakjában a legközelebbi magyar helyszíni szemlén, amelyen a tábornok is jelen lesz, azaz Csengeruffalu vagy Csengeren – személyesen át fogják nyújtani.

Csanáloson, román területen már a bizottság átutazásakor élénk magyarbarát manifestatiókkal fogadta a lakosság a bizottságot. Ez a bizottság megérkezésekor még fokozódott és nagy feltűnést keltett a nem érdekelt biztosoknál. A manifestatióról és ennek szomorú következményeiről már folyó hó 15-én 982

⁵⁷ Az 1920-as romániai földreformnak Csanáloson meglehetősen nagy számú kedvezményezettje volt. Valamennyi zsellér kapott 2-3 hold földet, összesen 629 hold földet és 94 házhelyet osztottak ki (Bura 2001: 41).

⁵⁸ A.M.R. M. St. M. Sectia Adjuntatura, crt 5431, dosar 495, No 283

szám alatt kelt jelentéssel már volt szerencsém elszámolnom. A magyar érzés ezen őszinte kitörése élének ellentétben állott a román biztos által bemutatott kérdőívben feltüntetett adatokkal, melyek szerint a községben egyetlen magyar lakos sincsen, az iskoláztatás is a lakosság saját kérelmére német nyelven tartatik. Igazolásnak felmutatott Popescu ezredes egy 1834-ből származó egyházi kimutatást, melyben a község mint német ajkú van feltüntetve. Kötelességemnek éreztem hogy ezt az alkalmat felhasználjam arra, hogy egyszer s mindenkorra kijelentsem, hogy mint a magyar kormány képviselője evvel a felfogással a nemzetiségi kérdésben sohasem azonosíthatom magamat. Magyarországon historio-genealogikus alapon nem lehet ethnográfiai kérdéseket megoldani. Magyar felfogás szerint mindenki magyar kinek anyanyelve magyar, ki családjában ezt a nyelvet használja legszívesebben. Még inkább áll ez ott fenn ahol a lakosság más nyelven mint magyarul egyáltalában nem beszél, tekintet nélkül történelmi leszármazására. A magyar statistikák mindig egyéni szabad vallomások alapján készültek.

A román biztos szintén kifejtette álláspontját, szerinte – s ez sajnos a bizottság nézete volt eddig is – a magyar állam a nemzetiségekkel szemben óriási igazságtalanságokat követett el az által hogy mesterségesen elmagyarosította őket. A bizottság pedig az eddigi tapasztalatok szerint éppen ilyen ethnográfiai (és gazdasági) „igazságtalanságok” lebegnek szemek előtt midőn a trianoni vonalon ezeket ki akarja küszöbölni.

A kérdőív utolsó rovata szerint a lakosságnak semmiféle kérése nincsen. Ez a kijelentés az ablakok előtt lejátszódó tüntetések mellett igen kétségesnek tűnt fel előttem s ennek kifejezést is adván minden alkalommal újból felkértem az elnököt hogy szükségesnek tartom a beidézett pap, tanító, stb. vagy a lakosság közül bárkitől az ellenkezőjéről meggyőződni. Ezt a kérésemet az elnök minden alkalommal a leghatározottabban visszautasította, úgy hogy formális protestálással meg kellett elégednem. A tárgyalás alatt a községháza kapuja be volt téve s a kapu előtt 10-12 fegyveres katona (vagy csendőr) állt őrt. Ezt sajnos csak a tárgyalás után lehetett észrevenni, mert a tárgyaló terem ablakaiból nem volt látható.

Benyomásom szerint Vállay község Romániához csatolása tárgytalan lett s Csanálos község sorsa Börvelyétől függ.

Nagyvárad, 1922. április 5.

A magyar biztos:

Czeke vkt. Ezredes s.k.⁵⁹

A csanálói és vállaji helyszíni szemlére 1922. március 11-én került sor. A magyar biztos jelentéséből kiderül, hogy az eseményre mindkét település lakói készültek, ahogyan a román és a magyar biztosok is ezt tették. A bizottság Nagykároly felől, Csanáloson áthaladva előbb Vállajon kezdte meg munkáját, ahol a magyar fél, a vállajiak közreműködésével, saját érdekei szerint tudta befolyásolni a bizottság tagjait. Egy csanálói férfi a következőképpen emlékszik vissza erre a napra:

– Na s akkor húszba, akkor már így, hogy nyolcvannyalc éve ugye, hogy megcsinálták a határt. Huszonkettőbe vót itt egy revízió, én kilenc éves vótam, hogy a határigazítás... Érdekes vót, volt itt egy

⁵⁹ MOL K51-B-10cs.-j dosszié

vámos, egy román vámos, és az csak féltette a helyzetit, nagy hangulat volt. Átjöttek a fényiek szekérrel, sokan, magyar zászlóval, mert azt mondták, Csanálost, Fényt átcsatolják. Hogy határigazítás lesz. Aztán vártuk a bizottságot, én is, a toronyba felszaladtunk meg minden, gyerekek, figyeltük mikor jön a bizottság, na jöttek. Csak ez a vámos..., jó hangulat volt, hát ugye ilyenkor... Akkor az betelefonált, hogy itt baj lesz. Oszt akkor szakaszonként jöttek ki katonák fegyveresen. Akkor jött egy kocsis, nem tudom, ugye gyerek voltam, hogy franciák vagy mik voltak, s akkor azok elmentek, akkor a katonaság előjött, oszt löttek a levegőbe, csihé-puhé. Ujj mi volt itt akkor.

– Csak a levegőbe löttek?

– Először a levegőbe. Oszt akkor beszaladtam a templomba, páran. Figyeltem ugyi, csak féltem mivel ott történt minden. Egy óvatos pillanatban kinyitottam az ajtót, oszt iszkiri, úgy szaladtam hazafele a károlyi utcába. Akkor az embereket nagyon megvertik sokat, a hadbírótság elé vitték. Hát a fúvóbanda ott vót, nagy öröm vót ott. Vót egy unokatestvérem az az iskolába tanított, nő, és a magyar himnuszot énekelték, többet oszt nem mehetett már az iskolába, az is hadbírótság elé került. Vót egy búga, óvónő, tanítóképzőt végzett oszt egyszer sem engedték a.... Ó, hát megkezdődött akkor a cirkusz. Szomorú, azóta én mindig figyelem, mer azt gondoltam, hogy bejöttek, hamar kimennek, még most sem mentek ki. (Nevet).

[...]

De a vámos vót a hibás, mert nem lett volna semmi baj, csak hát ez félt, hogy nem tudom mi, hangulat van, lázadás az nem vót, a vámos csinálta az egíszet. Vót egy fényi, nem jut, most nem jut hirtelen eszembe, ... Gózner, annál vót a zászló. Azzal a vámost mellybe lökte oszt hanyatesett. Rámentek a katonák, abba behalt, nem akkor de azután. Szóval hát nagy dolog vót huszonkettőbe. Hét éves vótam. (A. F., Csanálos, f., 1913)

Ha összevetjük a csanálosi férfi visszaemlékezését az 1922 áprilisában írt jelentés szövegével, megfigyelhetjük a szövegekből megszülető történetek eltérő léptékű kontextusát, a különbséget a lokális és globális történelem szempontrendszerében. Míg utóbbiban az országos, illetőleg nemzeti⁶⁰ érdekek, addig az elsőben az esemény szubjektív tapasztalata a döntő. A csanálosi eseményekben részt vett férfiakat és nőket a román hatóságok később összegyűjtötték, és a nagykárolyi rendőrpáncsnokságra vitték, többeket megverték, bebörtönöztek. A csanálosi eseményekről a Határmegállapító Bizottság Czeke Aladár beadványa révén tudomást szerzett. Az ezredes kérvényezte a román hatóságok beavatkozásának a kivizsgálását a bizottságtól. Az ezredes vélhetően Tompa Mihály jelentései alapján szerkesztett beadványt juttatott el a bizottság elé. A levéltári anyagban szerepelt a Meunier tábornok válaszát tolmácsoló jelentés⁶¹, amelyből arról értesülünk, hogy a bizottság a román hatóságok eljárását szabályszerűnek találták. Ugyanakkor felhívták a magyar biztos figyelmét arra a körülményre, hogy a letartóztatások nem a bizottság jelenlétében zajlott manifesztációk miatt történtek, hanem a bizottság távozását követő események miatt. A bizottság információi szerint, távozásukat követően, a helyiek inzultálták a román hadsereget és hatóságokat, illetőleg a román állam elleni izgatást végeztek. Ezen tettek miatt „volt

⁶⁰ Felhívnám a figyelmet a magyar biztos jelentésében megfogalmazott nemzet fogalomra, mely személyes véleményén túl, az akkori magyar nemzetpolitikát tükrözi.

⁶¹ MOL K51-B-10cs. -j dosszié K-L/1 XV, Csanálos

kénytelen a karhatalom a főcinkosokat letartóztatni és Szatmárnémetibe kísérni”. Válaszában kitért arra is, hogy a rendbontókat kihallgatás után azonnal hazaengedték, és nem látja valószínűnek, hogy a román hatóságok további retorziókat tervezne.

A március 11-i esemény további körülményeiről és következményeiről román levéltári források is tudósítanak. Korábban már említettem, hogy mindkét érdekelt fél képviselői készültek a helyszíni szemlékre, egyrészt tanulmányokat, vagyon és birtokösszeírásokat, demográfiai táblázatokat, gazdasági- és természetrajzi elemzéseket készítettek. Mindezek mellett azonban az erőszakszervezeteket – katonaság, csendőrség, rendőrség, határőrség – is fokozott készültségbe helyezték, a létszámukat növelték.⁶² Dumitrescu ezredes incidenssel kapcsolatos jelentésből kitűnik, hogy az eset kivizsgálásától egyáltalán nem állt el a román fél. Az ezredes az eset azonnali kivizsgálását és a manifesztáció kigondolójának és szervezőinek felelősségre vonását kérte.⁶³ A feladattal a Szatmári Csendőrszázad parancsnokát bízták meg. A nyomozást a parancsnok a Határmegállapító Bizottság terepen tartózkodásáig felfüggesztette, ám azonnal megújította, amint a bizottság elhagyta a régiót. A fejleményekről nem sikerült további adatokat szerezni.

A csanálosi történések egy másik forrása a csanálosi plébánia *Historia Domusa* lett volna, azonban ebben nem történik utalás a Határmegállapító Bizottság látogatására sem. Sőt egyáltalán semmilyen politikai jellegű bejegyzés nincs ebben a periódusban, csak az új pápa haláláról, illetőleg az új harang felszenteléséről tudósít.⁶⁴

A helyszíni szemlét követően sem zárultak le a határ módosítására tett csanálosi és vállaji kísérletek. A bizottság iratai közt számos levél található, melyet csanálosiak és vállajiak írtak.⁶⁵ Ezek kérvények, melyekben vagy a Magyarországhoz való csatolást kérik, vagy bizonyos birtokok megtartását. A legtöbb írás Károlyi Lajos nagykárolyi gróf nevéhez fűződik, kérvényeiben kizárólag birtokainak ügyében ír.⁶⁶

A Határmegállapító Bizottság tevékenységét mindkét oldalon hatalmas várakozás előzte meg. Itt meg kell különböztetnünk az érdekeltek körének mikro- és makroszintjét. Míg mikroszinten, a helyiek valódi revíziót vártak, addig makroszinten, a terepszemléhez eljutva már csak a korábban megállapított területek megőrzése volt a cél. Csanáloson maradt is minden változatlanul, Vállajnak sikerült a Halmos nevű határrészét Börvelytől megszereznie. A fokozott készülődésnek, szervezkedésnek ez volt az egyetlen kézzel fogható eredménye.

A Határmegállapító Bizottság meggyőzésére tett kísérlet volt az első, mely a határ megszüntetésére irányult. Ezt követően, majd csak a kilencvenes években fogalmazódik meg újra a határ(zár) alulról történő dekonstrukciója, mivel az 1940–1944-es határmódosításokat mind a csanálosiak, mind a vállajiak csupán szemlélőkként élték meg.

⁶² A.M.R., fond 5418 (*M.St.M.*) – *Secția Operații*, dos. nr. 1122, f. 126.

⁶³ A nevét nem tartalmazzák az iratok.

⁶⁴ *Historia Domus* 1922, Csanálos

⁶⁵ Lásd a mellékletet.

⁶⁶ MOL K51-B-10cs. -j dosszié

A politikai határ elválaszt (1922–1939). A függőségi viszonyból az egymás mellettiség felé

A hatalmi struktúra megszilárdulásának egyik első jele a határátlépő igazolványok, útlevelek megjelenése és kötelezővé tétele volt. Ezeknek legsajátosabb változata a kettős birtokossági igazolvány volt. A határ elválasztó funkciója ekkortól realizálódott. A határral kettéválasztott területeken, így a vizsgálat helyszínén is, kialakult a kettős birtokosság rendszere.

Úgy gondolom, hogy az újonnan meghúzott határ közvetlen közelében élő lakosság – köztük a csanálói és vállaji svábok – számára, a háborút követően nem a politikai-ideológiai vagy nemzeti sérelmek jelentették a legnagyobb problémát, hanem a határvonal és határsáv által elszakított birtokok művelésének a nehézségei. A kettős birtokosság a mindennapok szintjén szervezte újjá a lakók életét.

A kettős birtokosság rendszerében a határ két oldalán lakók tulajdonjoga az elcsatolt mezőgazdasági területek fölött megmaradt, s útlevéllal bár, de elviekben akár napi rendszerességgel átjárhattak földjeiket művelni. A kettős birtokossági rendszer tervezete szerint a termés vámentességet élvezett volna, ez azonban nem így történt.

Sokan reménykedtek abban, hogy a határ legalább átjárható lesz. A román hatóságok viszont egyre több akadályt gördítettek az útlevelek kiadása elé. A magyar-román határ átlépése a kettős birtokosok számára is egyre nehezebbé vált, ezért a csanálói és vállaji gazdák rövid időn belül igyekeztek megszüntetni e kikényszerített határhasználatból származó kellemetlenségeiket. A határ túloldalára eső földterületeiket eladták vagy elcserélték, bár adatok igazolják, hogy határon átnyúló mezőgazdasági munkát még a második világháborút követően is folytattak néhányan. Kettős birtokosi igazolványt és ezzel mezőgazdasági célzatú határátlépési engedélyt⁶⁷ csak azok a gazdák kaphattak, akiknek birtokai a határtól nem messzebb, mint 6 km-re feküdtek. A határátkelés csak a két állam közötti egyezményben rögzített helyeken volt lehetséges napkeltétől napnyugtáig, birtokosi igazolvány felmutatását követően. Az igazolvány a birtokos nevét, korát, foglalkozását, pontos laccímét, fényképét, a határ túloldalán fekvő birtokainak számát és pontos helyzetét és telekkönyvi adatait tartalmazta. Az igazolvány érvényességét, kibocsátásakor, a helyi polgármesteri hivatal mellett mindkét állam katonai és polgári intézményeinek igazolnia kellett. Magyarországon Debrecenbe továbbították őket hitelesítésre. Az igazolványokat kéthavonta meg kellett újítani, ami jelentős akadályt jelentett a mezőgazdasági munkák megfelelő időben történő elvégzésében. A határon csak civil ruhában lehetett átmenni, tilos volt könyveket, leveleket vagy naplót átvenni. Élelmet és takarmányt legtöbb hat napra elegendőt vehettek magukhoz a gazdák, a hozzájuk tartozó személyek és jószágok számának megfelelően. Nem adhatták el sem az állatokat, sem a szekeret, sem a munkaeszközöket a határ túloldalán, átlépés előtt a határőrök ezekről leltárt készítettek. A határ túlsó felén megtermelt áru felét kötelező módon

⁶⁷ Lásd a mellékletben!

a származási országba kellett szállítani, a másik felét eladhatták abban az országban ahol a birtok volt, de az eladásból származó jövedelemről igazolást kellett adni.

A határon való átkelést egyrészt a két ország által kötött megállapodások, másrészt a hatalom lokális képviselőinek döntései szabályozták. A háborút követő zűrzavaros időszakban inkább az utóbbinak volt tényleges befolyása a határhasználatban, ami visszaélésekre adott lehetőséget. A román határellenőrző szervek az amúgy is szigorú határátlépési intézkedésekkel járó kellemetlenségeket gyakran tetézték visszaélésekkel, melyek során szekereket, jószágokat és egyéb ingóságokat koboztak el.⁶⁸

A határ végleges meghúzását követően a háború előtti kapcsolathálózat nem lehetett fenntartani. A rokoni kapcsolatok megerősítésére és további bővítésére sem volt lehetőség, sőt ez az időszak az, amely az első csapást mérte a két település szociális kapcsolatrendszerére. A házassági anyakönyvek elemzése is igazolta a két világháború között eltelt két évtizedben bekövetkező szociális eltávolodást. Ebben az időszakban gyakorlatilag nullázódott a házasságkötések száma a két falu között. Az anyakönyves vizsgálatok részletes bemutatására a következő fejezetben kerül sor.

A gazdasági és kulturális kapcsolatok, melyben – mint említettem – a római katolikus egyház játszotta a főszerepet, hasonló módon visszafejlődtek. Vállaj bár megmaradt a Szatmári Római Katolikus Püspökség joghatósága alatt, a határ miatt az egyházi ügyek intézése nehézkessé, majdhogynem lehetetlenné vált, illetőleg a Magyarországon maradt szatmári részekhez tartozó településeket idővel és ideiglenesen a csanádi püspökség fennhatósága alá helyezték.⁶⁹

A gazdasági kapcsolatok a kettős birtokossághoz kötődnek, melyet – mint már jeleztem – a nehézségek miatt a gazdák igyekeztek minél előbb megszüntetni. Annak ellenére hogy Vállaj határhoz közel eső területei jellemzően Károlyi tulajdonban lévő nagybirtokokhoz tartoztak, jelentős számban voltak érintettek kisbirtokosok is.⁷⁰ Ennek ellenére vannak példák családokra, melyek – kivételes módon – egészen a második világháborút követő évekig megtartották a határ másik oldalára eső területeiket.

A határ az 1940–1944-es időszakban

A határ történetének újabb fordulópontját jelentette az 1940-es II. bécsi döntést követő felszámolása. Erről a periódusról, a magyar hadsereg bevonulásától eltekintve, nagyon kevés adatot sikerült gyűjtenem. A határ nem léte nem csak a hivatalos iratokban tükröződik, az emlékezet sem őrzött meg erről az időszakról szinte semmit. Adatközlőim nem tudtak olyan eseményt felidézni, mely a felszámolt határral kapcsolatba hozható volna. A visszaemlékezések szerint a határ megszüntetése a normális állapotok visszaállítását jelentette Csanálos és Vállaj

⁶⁸ A.M.R. Pitești, fond 1667, dos. nr. 123, f. 166., f. 93–95., f 28., f 2–5., f7.

⁶⁹ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár

⁷⁰ Lásd a birtokviszonyokat vázoló térképet, illetőleg a birtokosok kérvényeit a mellékletben!

számára. Ennél azonban, valószínűleg, sokkal árnyaltabb lehetett a két település viszonya ebben az időszakban. Példaként megemlíthetjük a római katolikus egyház helyzetét, mely csak 1941-re stabilizálódott, a Szatmári Katolikus Püspökség első világháborút megelőző állapotába való visszakerekülésével.

A határ által korábban elválasztott települések előjárói, a közigazgatási, gazdasági és kulturális kapcsolatok újraélesztése céljából, buszjárat létesítését indítványozták a vármegyénél Nagykároly és Kisvárdra közötti útvonalon. Az indítványozók egy már meglévő, jó minőségű makadámútra hivatkoztak (Reszler 2001:243). Ennek modernizálását már magyar állami infrastrukturális fejlesztések keretében végezték az 1940-41-es években (Kardos 1999: 80).

Az 1940-es határmódosítást követő években a rokonsági rendszerek még a hétköznapi szintjén is aktívnak bizonyultak. A rokonságra alapuló mezőgazdasági munkaszervezés a határnélküliségnek mind a négy évben fontos szerepet játszott. A két háború közötti időszakban Vállaj gazdasági fejlődése intenzívebb volt. A mezőgazdaság gépesítése gyorsabb ütemben zajlott le mint Csanálon, az első cséplőgépet is Vállajon helyezték előbb üzembe⁷¹. A mezőgazdasági tevékenység rokoni alapon való megszervezése ebben is tetten érhető, azt a cséplőgépet használták, amelyik rokoni tulajdonban volt, nem pedig a közelebbit.

Ebben a periódusban az orvosi ellátás, illetőleg Csanálon ennek hiánya, is a kapcsolatok normalizálódását segítette elő. Orvosi rendelő csak Vállajon volt. Visszaemlékezéseikben mindkét település lakói pozitív képet őriznek a Vállajon tevékenykedő zsidó orvostól, Kádár Józsefről, akit 1944-ben elhurcoltak.⁷² Az ő családja volt az egyetlen zsidó család a faluban. A háború után utcát neveztek el róla (Reszler 2001: 244).⁷³

1944-ben újabb katonai adminisztráció, ezúttal szovjet, hatáskörébe került a régió. Az átmeneti időszaknak áldozatai is voltak. Az 1944. évi vállaji halálozási anyakönyvben három olyan bejegyzést is olvashatunk, melyben helyi lakosokat öltek meg a bevonuló hadseregek katonái. 1944. október 26-án Reszler István, 30 éves földművest „ellenséges katonák lőtték agyon, amikor előlük menekült”. 1944. november 1-jén Scheiermann Ferenc, 47 éves ácsmestert „orosz katona lőtte meg, sebe miatt elvérzett”. 1944. december 25-én Willi Antal, 44 éves földművest „egy orosz tiszt az éjfél miatti mise alatt agyonlőtte.”⁷⁴

A román adminisztráció visszaállítását követően a határellenőrzés fokozatosan megerősödött, majd az 1947-es párizsi békeszerződéseket követően véglegessé vált.

⁷¹ A. F. (1913, f., Csanálos)

⁷² R. E. (1943, n., Csanálos), S. A. (1938, n., Vállaj)

⁷³ Ma is van ilyen utcanév Vállajon.

⁷⁴ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár, Vállaj anyakönyvek

A határ 1944 és 1989 között (az egymás mellettiség időszaka)

Győri Róbert szerint a határok meghúzása általában mindkét oldal számára veszteséges volt, a város nélkül maradó területek a központ hiánya, míg a hinterlandjuktól elszakított városok az ellátó területek hiányában fejlődtek vissza (Győri 2006: 283). A szerző kizárólagosan gazdasági szempontokat tartott szem előtt e megállapítás során. Vállajon valóban gyors és erőteljes visszafejlődés következett be. Nem állíthatjuk azonban, hogy ennek kizárólagos oka a határ megjelenése lett volna (Kovács 1991). A magyarországi német származású lakosságnak, köztük a vállalji és mérki sváboknak is, egy másik kényszerítő erővel is szembe kellett néznie, a kitelepítéssel, melynek megelőzésére a két település lakossága több szinten is kísérleteket tett, egyrésztől tömegesen magyarosították neveiket, másrésztől kérvényeket intéztek valamennyi érintett szervhez. Ezzel szemben Csanáloson perifériára – földrajzi értelemben – és egy új államszervezetbe való kerülésének ellenére sem következett be a vállaljához hasonló regresszió.

A határszéli gazdasági és személyi forgalom a háborút követően meglepően gyorsan újraindult, majd nagyon rövid időn belül meg is szűnt. Az első világháború után kialakult gyakorlattal szemben, 1945 után sokkal élesebben vált el egymástól a kettős birtokos és az alkalmi útilapra épülő forgalom. Mivel az úti okmányok kibocsátása kizárólag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatáskörébe tartozott és a járási kapitányságok végezték. A határ legális átlépésére szinte kizárólagosan csak a kishatárforgalom adott lehetőséget, amelynek megindulása helyi megegyezések eredménye volt (Bencsik 2005: 31). A helyi szintű okmánykibocsátás, mely elsősorban a határ túlsó felére került földterületek megmunkálásának megvalósíthatóságát szolgálta volna, visszaélésekre adott lehetőséget, melyet a hatalom képviselői ki is használtak. A kettős birtokosi igazolvány tulajdonlása nem volt elégséges a határátlépéshez. Az átlépésre feljogosító igazolványt a határőrizetet ellátó katonai egységek illetékes szervei adták ki.⁷⁵ Az igazolvány kibocsátásának késleltetése, az ügyintézés elnyújtása a mezőgazdasági munkákat megfelelő időben való elvégzését gyakran lehetetlenné tette.

Eddig az időszakig a határ és a határátkelő története szorosan összefonódott. A határátkelő⁷⁶ az a pont, ahol a hatalom ereje koncentrálnak és megnyilatkozik, az útlevelek ellenőrzésében, a határátkelőt jogtalanul használók kiszűrésében. A háborút követően a határátkelőt hamarosan megszüntették. Legális forgalom közöttük csak egy-egy, határátkelővel bíró település – többnyire Börvely–Ágerdömajor (vasúti átkelő), Érmihályfalva–Nyírábrány és Pete–Csengersima⁷⁷ – közbeiktatásával történhetett, ráadásul

⁷⁵ Az igazolványok kibocsátását szabályozó rendelkezésekről bővebben lásd a mellékletet!

⁷⁶ A határátkelők kiemelt és különleges pontjai egy politikai határnak. Rajtuk keresztül koncentrálnak egy adott helyszínrre a határ két oldalának területi relációi (Tóth 2002: 321).

⁷⁷ 1946-ban ezek közül csak az Érmihályfalva–Nyírábrány átkelő volt országos érdekű, az 1950-es években nem volt határátkelő Magyarország és Románia között ezen a határszakaszon. Az 1960-as években nyílt meg újra az előbb említett átkelő, majd az 1970-es években előbb a Börvely–Ágerdömajor, majd a Pete–Csengersima átkelő, előbbi a kishatárforgalomnak („kisútlevéllel”), utóbbi az országos szintű nemzetközi forgalomnak („nagyútlevéllel”) (Bencsik 2005: 222–227).

csaknem tíz évvel az elidegenített határtípus felállítását követően, 1956-tól. A határrégiókban lakók ugyanis csak ekkortól kaphattak útlevelet – Romániában. A kommunista korszakban az enyhítések – 1960-as évek vége, 1970-es évek eleje – és szigorítások – az 1970-es évek második felétől az 1980-as évek végéig – hatással voltak ugyan a két település közti forgalomra, azonban a határzárást követően beindult szegregációs folyamatokat nem változtatták meg döntően. A két település fokozatosan eltávolodott egymástól.

Amennyiben a korszakra érvényes határhasználatot grafikonon próbálnánk ábrázolni, egyfajta szinuszgörbét kapnánk, melynek csúcserkéi (a határ ezekben intenzíven használt aktivitástér⁷⁸) a front elvonulását követő 3 év illetőleg a nyolcvanas évek utolsó esztendői. A minimum értéket a két „csúcспериódus” közötti időszak jelenti. Ebben a periódusban az aktivitástérként értelmezett határ (áthaladó) használatának intenzitása közelít a nullához. A háborút követő években – egészen 1947-ig – a visszaállított határ, ha korlátozottan is, de átjárható maradt. Vállaj és Csanálos lakossága is 1947-et nevezi meg mint a kizáró határ megjelenési dátumát.⁷⁹ 1947-ig a határ merevségét a visszaemlékezések feketézéstörténetei oldják. A csempészetben az egyéni vállalkozókon kívül a hatóságok is részt vettek, a határrendészeti autókat felhasználva hordták a söt Magyarországra, egész pontosan Vállajra, fordított irányban a legfontosabb csempészáru a vágóállat volt, egész csordákat tereltek át a határon a határőrizeti szervek közreműködésével.⁸⁰ A csempészetben kívül létezett egy másfajta, de ugyancsak illegális határhasználati gyakorlat is, mely a határőrökkel kialakított személyes kapcsolatokat, illetőleg a terepismeretet igyekezett kihasználni, és sok esetben a csempészet mellékeseményeként jelent meg. Sokan vállalták az elfogadás kockázatát annak érdekében, hogy a határ túloldalán élő rokonaikat felkeressék. Erre vonatkozó adatokat kizárólag Vállajon sikerült gyűjtenem.

– Igen. Ha valami különleges vót akkor aszongya most megyek a szőlőbe, gyertek oda, hát ugyi nem olyan messzi vót. Oszt mondom jöttek, szegény a kapát a válláruul vette, úgy jöttek, de magában nem mert már jönni sose, csak olyannal, akinek vót itt valami ismerőse. Oszt akkor csak kapáltak kapáltak, oszt ha ismertek egy kiskatonát, amelyik szógálatba vót, úgy mint itt is megjátsszák, hát mert meg lehet játszani ugye, akkor átsuhantak. De csak pontos időre, de jaj, vót hogy csak bejött egy tíz percre és akkor már rohant is vissza.

– Átjött?!

⁷⁸ Az aktivitásterek Keményfi Róbert meghatározásában a térbeli mozgás és tevékenységek szinterei. Az aktivitásterek vizsgálatában a különböző *térelemekben* – mely esetünkben a határzóna – zajló mozgások és ezek intenzitásának megfigyelését tartja fontosnak (Keményfi 2004: 153–154).

⁷⁹ Az emlékezet meggyőző egyöntetűségét némileg enyhíti egy *Mezőgazdasági munkálatok végzésére jogosító határátlépési igazolvány* (lásd a mellékletben), melyet 1948. április 14-én állítottak ki, és amelyen az utolsó bejegyzés 1948. november 13-án történt. Minthogy nem elsődleges célom a „történelmi hitelesség” keresése, ezért a továbbiakban is elfogadom az adatközlők által megadott 1947-es évet mint cezúrárt.

⁸⁰ E. É., 1936., n., Csanálos

– *Átjött a szőlőnél, beszélgettek oszt visszament. Ilyen is vót vagy három eset. Aztán egyszer mondta, hogy most láttuk utoljára egymást. Oszt akkor egyszer csak írtak, hogy nagyon beteg és nagyon vár. De mire elkészült az útlevél, meg minden, ugye akkor nem úgy ment mint most. Most hamar megcsinálják. Akkor belekerült egy hónapba meg két hónapba míg megadták. S akkorára már meg is halt. Már a temetésen sem vótunk. Nem.*

– *És más is csinálta ezt, hogy átjött és visszament?*

– *Igen, igen. Akkor annyira túl szigorú még nem vót.*

– *De mikor volt ez?*

– *Hát ez a háború után vót nemsokára.*

H. J.-né Cs. A. (1938, Vállaj)

Az 1947-et követő évtizedek eredményezték a legnagyobb mértékű eltávolodást. A határhasználat a saját oldal használatára, megművelésére szorult. Az elvileg baráti országok között olyan zár létesült, mely összehasonlíthatatlanul erősebbnek bizonyult a két világháború közöttinél, és melyre nem volt példa a két ország közötti kapcsolatok addigi történetében. Kapcsolattartásra a levélváltások⁸¹ és határsáv mentén fekvő területek megmunkálása során létrejövő találkozások adtak alkalmat. A kommunikációs csatornák leszűkítése, kontrollja és cenzúrája⁸² csak néhány azokból az eszközökből, amellyel a (román) hatalom befolyásolta a határ mentén élők – jobban a csanálósiaiak, kevésbé a vállajaiak – mindennapjait.

A kollektivizálás előtt a csanálósiai határsávban földet birtokló lakosokat, azt követően a tsz vezetőségét kötelezték arra, hogy kizárólag alacsony növésű növényeket termesszenek. A határsáv tisztán tartása, a homokkal beszórt sáv karbantartása is az itteni gazdák/tsz feladata volt. Polgári személyek nem tartózkodhattak csak bizonyos óráig a határsávban – sötétedés előtt el kellett hagyni –, ez mindkét oldalon érvényben volt, ám míg Vállajon ennek megszegőit a határőrök felszólították a távozásra, addig Csanáloson azonnal bekísérték őket az őrre, s onnan csak néhány óra elteltével vagy csak másnap távozhattak.

Csanálósiaiak meg sem közelíthették a határt a személyi igazolvány felmutatása nélkül. A személyi igazolvány hiányából fakadó konfliktus a visszaemlékezések egyik gyakori motívuma. A határ mélysége ilyenkor egészen a falu belső teréig húzódott. A határsávban csak előzetes egyeztetést követően lehetett munkát végezni. Az engedélyt igazoló „tiket”-et a határőrség állította ki. A svábok értékrendjében a munkához való viszony különleges pozíciót foglal el, így munkavégzés kereteinek korlátozása tovább erősítette a kiszolgáltatottság érzést.

– *Az is vót egy időbe... – Te tudod inkább hogy hány kilométer körzetbe ha mentél, akkor ott a Pesíznél mindég adtak egy ilyen kis tikeket, ha abba az ódalba ment dolgozni. Akkor reggel ki kellett ot venni a kaszárnyánál...*

– *Ötszáz méterre. (férfj)*

– *... este le kellett adni. Mindenkinek a neve rajta szerepelt.*

⁸¹ A terepmunka során kiemelt célom volt legkevesebb egy családi levelezés dokumentálása, majd feldolgozása. Nem csupán levélgyűjteményt nem sikerült találnom, de még levelezőlapokat vagy üdvözlőlapokat sem.

⁸² A levelezések cenzúráját mind Vállajon, mind Csanáloson megerősítették.

– Ötszáz méterre a határtól ha ment a saját földjére dolgozni az ember, el kellett menni reggel oda, és ott adtak egy tikeket. Rajta vót a név, a buletinszám, és a katona akkor igazolt, hogy mik ide tartozunk, hogy mi csanálósiai vagyunk, és itt dolgozunk a földön. Este le kellett adni. Ha ötszáz méterre vótunk a határtól, akkor mindég tikeket kellett menni. (férj)

– És akit megfogtak ilyen nélkül?

– Hát nem igazán mert valaki abban az időben.

– Hát ha megfogták akkor bebozták a pikétre, eltöltöttek ott egy..., vagy ki se engedtek az éjjel, oszt ott maradt akkor, másnap hazaengedtek.

– Este lehetett ott maradni?

– Nem, nem, nem, nem lehetett. A katona behozott, este vissza kellett szolgáltatni azt a kis tikeket a kaszárnyába. Ha ugyanoda ment másnap ugyanúgy ki kellett venni.

(T. O. és T. O.-né R. E. 1943., Csanáros)

A mi-ők viszonyban a román kiskatonáktól elszenvedett inzultusok, illetőleg a velük kialakított személyes kapcsolatoknak a lokális társadalmi rendszerbe való beillesztésére tett többnyire sikertelen kísérletek folyamatosan fennálló másságérzetet generáltak. A román hatósági kényszertől elvileg független vállalkozók is személyes kapcsolatba kerültek olykor a román határrendészettel, a találkozások szinte kivétel nélkül negatív tapasztalatokat eredményeztek a tárgyalt periódusban. A határon véletlenül áttévedt vállalkozók lakosok meghurcolása, megalázása szerepel az első helyen, de akad példa a román katonák (határon)túlkapásaira is:

– Mert én meg jártam az erdőgazdaságra dógózni, akkor még nem is vót szabad szólni se. Mert akkor a magyarok is jártak. Mert egészen ott dógóztunk a határ mellett. De olyan tökéletlenek vótak, hogy vót is akit átrántottak. Romániából hívták át a katonák, hogy gyere kisasszony, hai! És akkor megfogták, átrántották és vitték be az izére. Ilyen is vót.

H. J.-né Cs. A. (1938, Vállaj)

A levéltári forrásokban nem találtam a csanáros-vállaji határszakaszon történt incidensekről adatot, noha a határ Szatmár megyei szakaszán a tűzváltások sem voltak ritkák a román és a magyar határőrök között, főként a vizsgált periódus első szakaszában. A tanulmányozott anyagban⁸³ csak a határsértésekről készített jegyzőkönyvek olvashatók.

A versengés adott térrészek birtoklásáért egy adott településen belül, melyben legkevesebb két etnikai csoport megtalálható szinte természetes jelenség, de vajon volt-e szimbolikus vetülete a Csanároson térhasználatért folyó közdelemnek? A (román) hatalom kiépítette a maga bázisait a településen. Ezek közül legfontosabb a kaszárnya, majd a később létrehozott vámépület. A kaszárnya nem a település és a határ között húzódó megközelítőleg egy kilométeres sávban, hanem az utolsó ház tözsomszédságában épült, úgy hogy az utca másik oldalán épült házak túlcsoordulnak rajta és közelebb fekszenek a határhoz. A kaszárnya

⁸³ MOL XIX-J-1-k 231 tétel, 00679/1952

helyének megválasztásában szándékosságot, a hatalom erőteljesebb jelenlétének, szimbolikus térfoglalásának igényét látom. Az épületet az 1980-as évek végén itt lezajló események tették hírhedté. Az 1980-as évek végén meginduló menekülthullám sikertelen próbálkozásait ide kísérték be először, a bekísérteket szinte kivétel nélkül megverték, de további túlkapasokra is sor került. Az itt történt kínzásokról a csanálósok még ma sem nyilatkoznak szívesen, terepmunkám során egyetlen személy engedélyezte, hogy rögzítsem az elhangzottakat. Ha az interjúk során erre terelődött a szó, mindig megkértek, hogy kapcsoljam ki a diktafont. A kaszárnyával szemben lakók a nevüket sem vállalták, miután erről kérdeztem őket.

– Na meg hát, hogy itt hogy verték őket.

– Hol, itt a határon?

– Itt-itt, nem messze tőlünk, ott szöktek át. Most ahun van a vám. Tudja hogy hol van az az épület? Na ott kaszárnya volt, katonakaszárnya. Az utca szélén oda voltak kötve, hidegbe, meztláb odatéve és ott verték őket. Arra ha mentünk olyan keservesen néztek ránk, mink is csak keservesen néztünk, nem tudtunk rajtuk segíteni, a szívünk szakadt meg.

– És ez mikor volt? Meddig volt meg az kapu meg az a kaszárnya?

– Ez Ceaușescu időbe, Ceaușescu idő végén, amikor már kezdtek elszökni.

– És kikötötték őket?

– Kikötötték őket. És ott álltak meztláb, és verték őket.

– És látták az itteniek?

– Hát persze hogy látták. Olyan nagyon nem is mertünk arra menni. Verték bizony szegény embereket.

(E. É., 1936. n., Csanáros)

Gráfik Imre funkcionális helyváltoztatásként értelmezett térhasználati modelljét követve a határ mellett fekvő szőlőskert is, noha a perifériális mozgásövezet része volt eredetileg, centrális pozícióba került (Gráfik 1995: 108). Látogatottságának nagyságrendje, a benne összpontosuló többirányú kommunikációs csatornák tükrözik a falu térszerkezetében elfoglalt helyének fontosságát. Nem véletlen hogy az idegenekkel való találkozások legnagyobb hányada is ebben a térben zajlott. Ennek a térrésznek az intenzív használata valamennyi időszakban visszaköszön.

A politikai határvonal jelenléte valóban tudomásul vehető, sőt meg is szokható azonban a határt őrző, idegen, katonákkal való mindennapos találkozások a tér beszűkülésének érzetéhez vezettek. A nyolcvanas évek utolsó éveiben, a szökési hullám megindulásával egy időben fokozódott a Csanárosra vetülő hatalmi kontroll. A határtérség tiltott területté vált, s idővel az eredetileg felülről jövő tiltás integrálódott a falu szocializációs gyakorlatának rendszerébe. A gyerekeket, fiatalokat a szülők, rokonok tanították meg a határ közeli területekre előírt viselkedési normákról és szabályokról. A határhoz közel eső területeken kiskorúak, szülői vagy felnőtt felügyelet mellett nem tartózkodhattak.

Egyik adatközlőm, S. K., fiatal legény volt, amikor 1988-ban tömegessé váltak a szökések. Ennek oka az volt, hogy Magyarországról már nem toloncolták vissza a menekülteket. A

román hatóságok gyorsan reagáltak az eseményekre. A falut immáron nem csak egy oldalról zárták el hermetikusan, hanem „védőgyűrűt” húztak köréje. Sötétedést követően a határőrség tüskehálót terített a műútra Csanáros és Nagykároly között, mindenkit megállítottak, igazoltattak. Ez alól nem volt kivétel az ingázókat szállító munkásbusz sem, a gyári belépők voltak az igazoló okmányok. Esténként kutyás határőrök járőröztek a faluban, megjelentek a „lovás grancserek” is. A szőlődombot, ahol a legnagyobb számban kísérelték meg az átjutást, erőgépekkel odébb nyomták. A Csanárost célzó forgalmat már a nagykárolyi vasútállomáson szűrték.

– Hát például van egy olyan eset, hogy Szatmáron lakott, de a gyerekiük itthon volt a nagyszülőnél, és akkor még nem volt két év gyereknevelés, akkor szombatonként hazajöttek, de annyira ellenőrizték őket, hogy már a károlyi vasútnál, már ottan minden leigazolás, minden mit tudom én, minden megvót. Majd a gyerek fenn volt két hétig Szatmáron a szüleinél. Kicsi gyerek, kiságy meg mit tudom én, pár hónapos. Hozták haza. Ugyi mikor három hétre elviszel egy kisgyereket, vagy talán több is volt tán, már nem emlékszem. Akkor hát ugyi batyustúl jöttek hazafele. Toszították a biciklin, mert autót se volt, és akkor azt leállították ottan, a micsodánál és azt találta mondani, hogy – hogy is jön ez ki: örök katona maradj, assziszem úgy jön ki magyarul, és bizony bevitte a katonaság Károlyba, az asszonyka jött a gyerekekkel haza, és Károlyból aki a portás adott ki telefont ki Csanárosra a korcsmába, hogy ezt és ezt a nevű fiatalembert bekísérték, úgyhogy azonnal menjen. Ment is. Olyan szobába volt, mert persze a katona ismerte a bizonyos valakit, a szógálatos katona szólt a tisztnek, ki is jött. Olyan szobába zárták be, hogy csak ajtaja volt, ablaka nem, de plafonig véres volt a fal. Hát azt is jól megverték. Hát az nem volt más, a mi gyerekiünk volt, a K. meg az apja meg az anyja. S akkor ő kapta magát, mer ez egy vasárnap volt, gyorsan be Károlyba, mert a tiszt ismerte, mert mondom itt volt ... ilyen dógok történtek meg.

– A nevemen szólított, én nem ismertem, mondta nekem hogy menjek be. Aszongya ű semmit nem tud csinálni, 24 órát itt kell tartasa, s utána elengedi. Mer ű nem engedhette el a fejítül, ű csak szógálatos tiszt volt. (férf)

(T. O. és T. O.-né R. E. 1943., Csanáros)

A megerősített határőrizetet okozta bezártságon a virtusból elkövetett szabályszegések enyhítettek. A májusfa-beszerező útra szekérrel induló legényeket a katonák elfogták, a „pikét”⁸⁴-re kísérték és reggelig bezárva tartották őket. Ugyancsak fiatalokhoz kötődik az a fajta virtuskodás, amikor a határsávba lebukás nélküli behatolással próbálkoztak. A siker jutalma az elismerés volt. Akiket elfogtak, azokat az éppen szolgálatos tiszt döntése alapján vertek meg vagy nem. A kockázat tehát nem volt kicsi (S. K., f., 1973., Csanáros).

A másság állandó kinyilatkoztatását, az idegenség érzetét újra és újra megerősítették a személyes tapasztalatok, a falubeliek beszámolóí, a kaszárnyában elkövetett rémtettekről való kollektív tudás. A félelem és a tehetetlenség a kiszolgáltatottság frusztrációját eredményezte,

⁸⁴ A román *pichet*-ből, melynek jelentése: országhatáron felállított, határőregységekkel megerősített ellenőrzési pont.

mely *szervezett felejtéshez* vezetett.⁸⁵ A kínzásokról, a sikertelen szökési kísérleteket követő bántalmazásokról ritkán hajlandók beszélni Csanáloson, és egyszer sem működő diktafon előtt nevet felvállalva. „Nincs arról mit beszélni, örülünk, hogy vége, elmúlt.” (F. Gy., f., Csanáros) Ebben a kijelentésben a felelősségvállalás egy formáját látom. Ezekre az eseményekre a falu terében került sor, még akkor is, ha ők maguk is igyekeznek elhatárolódni a kaszárnya által képviselt hatalmi térről. A földrajzi tér és a szimbolikus tér összemosódása miatt, a félelem generálta tehetetlen düh érzése mellett a falu hírére, állapotára kínosan vigyázó sváb lakosság számára – ahol a szombati utcaseprés és szemétygyűjtés kötelező érvényű – megengedhetetlen a negatív falukép lehetősége. A csanárosiakban szégyenérzet van a nem általuk, mégis az ő életterükben elkövetett dolgok miatt. A csanárosi Schwegler István *A vészkorszak krónikája* című kéziratos deportálás történetjének bevezetőjében szomorúan csodálkozik rá két asszony véletlenül kihallgatott beszélgetésére, melyben Csanáros is megemlítődött. „Utaztam egyszer a vonaton Nagyváradon túl, két asszony beszélgetett. – 'A te férjed melyik lágerben volt?' 'A csanárosiban.' Gondolkoztam, micsoda emlék Csanárosról. (A háborút követően, a frontról visszatérő, megszökö katonákat gyűjtötték itt össze. *Megj. Sz. L.*)

A kapcsolatok alakulása 1990-től napjainkig – az átkelő megnyitása 2003-ban. Az integrálódás felé ...

A rendszerváltások utáni első évek a kapcsolatok újraalakításának jegyében teltek. Testvértelepülési szerződések születtek, s mint a korábbiakban már említettem, a határ megnyitásának első kezdeményezéseire is ekkor került sor.

A két település vezetősége már 1990-ben kezdeményezte állandó határátkelő nyitását a Szatmár és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei vezetéssel és a megyék kormányképviselőinél. A folyamatos kérelmek csak bő tíz év múltán hoztak végleges eredményt. A határátkelő felépítését és állandó megnyitását megelőzően több alkalommal került sor alkalmi nyitásra. A rendszerváltozást követő első alkalmi határnyitásra 1991. augusztus 18-án került sor II. János Pál pápa máriapócsi látogatása alkalmából. Máriapócs a szatmári svábok hagyományos búcsújáró helyének számított, így az alkalmi határnyitásnak több tízezres kedvezményezettje volt és eufóriás hangulatot teremtett. A pápalátogatást követően minden évben pünkösdi, a nyírbátori zenei napok, a máriapócsi búcsú és a vállaji Szent Vendel-napi búcsú alkalmából megnyitották a határt. A búcsú a későbbiek során is kulturális hídként üzemelt, hiszen a

⁸⁵ Peter Burke a szervezett felejtésről a társadalmi amnéziával kapcsolatban ír, melyet az emlékezet kiegészítő fogalmaként definiál. Az amnéziának az emlékezethez hasonlóan közösségformáló funkciója van. A múlt társadalmi rekonstrukciójában ugyanolyan fontos a különböző események kiszűrése, mint a többiek felidézése. A szervezett felejtés különösen kényes emlékek cenzúrázását szolgálja (Burke 2001).

határátkelő üzembe helyezéséig ez volt az egyetlen esemény, melyen nagy számban vettek részt mind a vállaljai, mind a csanálosiak, s bár egyre kevesebb embert vonz ma is az egyik legfontosabb azonosságtudatot generáló intézmény.

Az igazi változást a 2003. június 6-i határátkelő nyitás hozta meg. Ehhez hasonló horderejű volt a Románia európai integrációját követő időszakban a vámvizsgálatok megszűnése, és az egyszerűsített határátkelés bevezetése, mely makroszinten lehetővé tette a térség régió irányába történő fejlődését. A határátkelő megnyitása sajátos tranzit szerepkört osztott a két településre, és ezen alapszik a határátkelő negatív megítélése is – a fokozódó forgalom miatti elégedetlenség. Mikroszinten – Csanáros és Vállaj kapcsolatában – megteremtette a családi-baráti kapcsolatok újjáépítésének lehetőségét. Az első évek igazolták is ezt a szándékot. A határmegnyitást követő euforikus hangulatban sokan indultak meglátogatni rokonokat, barátokat, deportált sorstársakat. Az első fokú rokonsági kapcsolatban lévők azonban ekkorra már többnyire meghaltak, a másod-harmadfokú rokonsági szál pedig nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy kellő alapot szolgáltatson a kapcsolatháló megszilárdításához, a családlátogatások száma fokozatosan lecsökkent.

– *Milyen gyakran szoktak átmenni Csanárosra?*

– *Hát amikor van a templombúcsú, meg ilyenkor úrnapi, meg áldozócsütörtökön, ilyenkor amikor nálunk nincs tartva az ünnep.*

– *Tehát a vallási ünnepekkor. (én)*

– *A vallási ünnepek.*

– *Családlátogatóba?*

– *Ó, kihaltak már.*

– *Pedig nekem is itt vót a nagynéném, édesanyámnak a testvére, de az már nem tudom hány éve meghalt. A temetőbe minden évbe szoktunk menni.*

(N. S.-né, 1942. Vállaj)

Az eufória lecsengésével a kapcsolatok ápolásának feladata a személyi szintről fokozatosan a szervezeti formák szintjére tevődött át. A Központi Statisztikai Hivatalnak a vállalji határátkelő személyforgalmáról vezetett statisztikáiból jól látható, hogy a kezdeti eufóriás hangulat fokozatosan elhalványult, és 2005-re 23%-os csökkenés következett be a 2003-as napi hétszáz személyes átlaghoz képest a határforgalomban.⁸⁶ A vállalji határátkelő útlevelkezelője elmondta, hogy a vállaljai határátlépésének leginkább rokonlátogató jellege van, továbbá jelezte a csanálosiak ugyanilyen jellegű határhasználatának fokozatos csökkenését.

⁸⁶ KSH Magyarország államhatárán be- és kilépő személyforgalom (1998–2010 Havi adatok)
<http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/QueryServlet?ha=GA1D01&lang=hu>

A polgármesteri hivatalok testvértelepülési⁸⁷ kapcsolatokat kezdeményeztek, a deportáltak találkozója a közös orosz fogság emlékét, a (fúvós)zenekari találkozók az azonos kulturális örökséget ápolják. Ezekben a kapcsolatokban természetesen az egyéni érdekek és szimpátiák is jelen vannak, hiszen a hivatalos találkozókat mulatságok zárják. A vállalji zenekarnak és kórusnak csanálói tagjai is vannak.

A két település viszonyában az egyháznak ma is fontos szerepe van. A mindennapi határhasználatban is vallási indíttatású látogatások döntöek. A vállalji templomnak néhány évig nem volt állandó lelkésze, így a hívek közül sokan Csanálóra jártak át misére. Ez a gyakorlat részben folytatódott azt követően is, hogy lett Vállajnak lelkésze. Míg Vállajon az ünnepi időszakok kivételével csak vasárnaponként van mise, addig Csanálón minden nap, ezért többen használják ki templomjárásra a két település közleségéből fakadó előnyt. A nagyobb ünnepeket megelőző időszakokban naponta akár két alkalommal is átbicikliznek misét hallgatni.

Az átkelő időszakos megnyitásait kísérő események hangulatáról így emlékezik meg egy vállalji személy:

– *És mikor volt, amit mondott, hogy a csanálóiak átjöttek ide a kertbe?*

– *Jaj, hát az egy pár éve, mindig a fiatal fiúk, oszt olyan dalolva mentek itt végig a köves úton vissza.*

– *Mert pünkösdkor mindig két nap nyitva volt a batár, az elején még mikor nem állandós volt.*

– *És akkor este amikor átmentek énekelték ezt a régi nótákat.*

– *Olyan szépen. Mint itt régen vót, ők még mindig asztat danolták. Oszt kiültünk ide oszt hallgattuk őket.*

– *Tehát átjöttek Csanálóról csoportosan?*

– *Igen, nagyon sokan jöttek. Úgyhogy el nem hiszi, ez a nagy templom, nem lehetett állni, mozogni.*

(N. S.-né, 1942, Vállaj)

A politikai határ történetének utolsó állomása Románia schengeni övezethez való csatlakozását követően jön majd el. A politikai határ megszűnése azonban nem jelenti a határok minden szintű feloldódását is. Ott marad a fejekben. Az országhatár majd kilencven évig elválasztotta egymástól a két település népességét. Kapcsolataikat megritkította, az egymás mellett élést lassanként egy más mellett éléssé formálta. Miként a határ átjárhatósága a határátkelők tölcészerű funkciója által valósul meg, úgy a két közösség közti kohézió is az elszórtan fennmaradt rokonsági kapcsolattartás hiányos fésűfogain keresztül maradt fenn. Az eltérő országokban megélt szocializáció rányomta bélyegét a két közösségre. Egy idős vállalji asszony⁸⁸ egyetlen szóval jellemezni tudta a csanálóiak és vállaljak közötti különbséget: „barátságosabbak”. Ebben a megállapításban sűrítve megtalálható mindaz, amit

⁸⁷ Vállaj Csanálón kívül Kálmánnal és Mezőfényvel is testvértelepülési kapcsolatban van. A sváb települések összefogása eredményes uniós pályázatokban is kifejeződött. A lokális szervezésű kulturális eseményeken e településháló különböző hagyományörző csoportjai állandó résztvevők.

⁸⁸ S. I.-né S. V. (1939., Vállaj)

terepélményeim során magam is tapasztaltam. Csanáros társadalma sokkal nyitottabb, befogadóbb ugyanakkor rurálisabb. Vállaj zártabb, társadalma individualistább, urbánusabb.

A határ megítélése az egyéni preferenciákon túlmenően időszakonként is eltéréseket mutatott. Éles vonal húzható a 2003-as határnyitás előtt és után. Míg azt megelőzően a határhoz való viszonyulás egyértelműen elutasító jellegű volt, addig a határnyitást követően árnyalódott a határról alkotott vélemények előjele. A szabad népességmozgás addig ismeretlen elemekkel növelte a falu tereibe belépők sorát, mely félelmet váltott ki a határ miatt addig „elzártságban” élőkben. A harmadik világból érkező illegális határátlépők megjelenése még inkább csökkentette a biztonságérzetet. Mindkét falunak megvan a maga kiemelt idegentörténete. Csanároson nagy visszhangot váltott ki egy afgán(nak mondott) férfi holttestének felfedezése a határsávba eső erdős területen. Azonosítás és boncolás végett Szatmárnémetibe szállították, ám a hatályos törvények értelmében eltemetni ott kellett, ahol a holttestet találták. A végkimerülésben meghalt középkorú afgán férfit, akit társai hagytak hátra, az önkormányzat költségén, katolikus szertartással temették el.⁸⁹ Évekkel később a férfi rokonai eljöttek Csanárosra, meglátogatták a sírt és köszönetet mondtak a polgármesternek.⁹⁰

A korábban ellenségesnek tekintett határőrök megítélése is radikálisan megváltozott. Az államhatalom kényszerűségből megtúrt képviselőiből a falu terét oltalmazó, olykor már tiszteletnek is örvendő, szervezet tagjaivá léptek elő, igaz ebben döntő szerepe volt a határőrizeti szervek személyi állományának teljes lecserélődésében. A határőrizeti feladatokat korábban ellátó katonai határőrséget a határrendőrség váltotta. A határrendőrség kötelékében nagy számban szolgálnak Nagykaroly környékéről származó fiatalok is. A kaszárnya ma már nem több mint egy idegen épület a faluban, kihasználtsága minimális, csak a szolgálatot teljesítő, éppen nem terepen lévő határrendőrök tartózkodnak benne. Már nem is az utolsó épület a határ irányában. Szimbolikus jelentőségűnek látom, hogy a 2000-es években szálloda épült mellé, melynek étterme a határ mindkét oldaláról származó klientúrát szolgál ki.

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy a határ és a mellette, benne élők – esetünkben Csanáros és Vállaj lakossága – között állandó kapcsolat áll és állt fenn, melynek minősége ugyancsak a határhelyzet jellegének függvényében volt szorosabb, illetőleg lazább. Nem csak a határ jelenlétének voltak hatásai az emberekre, hanem az emberek is alakítottak rajta. A legális és illegális határátlépésekben, a határhasználatban (és ebben az esetben mint birtokhatár) állandó konfliktusokra⁹¹ került sor a hatalom és a határlakók között. A különböző periódusokban más és más jellegűek voltak ezek a konfliktusok. A szökési szituációkat is konfliktusnak nevezem, noha ebben az esetben a cél pontosan a találkozás elkerülése volt, a

⁸⁹ Sírhelyéről fotó a mellékletekben.

⁹⁰ H. M. csanárosi polgármester szíves közlése.

⁹¹ Konfliktusnak nevezek mindenféle találkozást a helybeliek és a hatalom őrei között.

határ szimbolikus valóságában, a szökök szembeszegültek azzal a hatalommal, mely azt fenntartotta. A nem csanálói szökök között voltak olyanok, akik ideiglenesen beléptek a falu kognitív terébe is, hiszen egy olyan határrészre vezetik el őket a csanálóiak, mely csak az övék, a hatalom még nem tudta „elfoglalni”, ugyanakkor azonnal ki is lépnek belőle, s így ez a cselekvés egyszerű és – legalábbis számukra – megismételhetetlen.

A két település lakói a kétszeri határmeghúzást követően teljesen eltérő módon „lakták be” újra azt a földrajzi teret, melybe a határkövekkel jelzett határvonal került. A terület használatában felborult az egyensúly. A politikai határ szimmetriája⁹² egyáltalán nem jutott érvényre a határhasználatban, a határdinamika egészen egyoldalú volt. A vállalji határátlépők aránya elenyésző volt a csanálóiakéhoz képest, nem csak a kommunista időszakban, hanem a határ megjelenését követő valamennyi periódusban. A kiegyenlítődéskor csak akkor következett be, amikor megteremtődött a két falu közötti határátkelés legális intézménye, a határátkelő. A határátkelő megnyitása mögött ott áll mind a települések évtizedes politikai munkálkodása, mind a két ország közötti kapcsolatok javításának állami szintű támogatása.

A határelmény vizsgálata a fenti időszakok mentén valósítható meg. Az interjúzással elérhető periódusban a vállaljiak negatív határelménye erősebb a csanálóiakénál. Ebben a gazdasági és társadalmi helyzet alakulásának különbözőségét látom. Vállaj, bár a határ meghúzását követően Magyarországon maradt, elszakadt korábbi gazdasági, kulturális központjától, Nagykárolytól, aminek következtében hamarosan megjelentek a perifériára sodródott települések esetében oly gyakori regresszív folyamatok. A határ meghúzását megelőző időszakhoz mérhető kapcsolatrendszer már valószínűsíthetően nem fog kialakulni a két település között, ám Csanáros és Vállaj esetén továbbra sem beszélhetünk a határ „csöndjéről” (Váradi 2002).

A második világháborút követően a határ, a különböző típusú illegális határátlépések, határsértések puhító hatása ellenére, közvetve és közvetlenül, radikális módon elválasztotta egymástól Csanarost és Vállajt, olyannyira hogy a 2003-ban és 2007-ben bekövetkezett változások nem az egymáshoz való visszatalálást eredményezték, hanem inkább újabb kapcsolatok lehetőségét villantották fel. A rokonság mentén szerveződő kapcsolatok számát a barátságokra alapuló látogatások ma már felülmúlják.

Az S. családok határon átvélő kapcsolattartási gyakorlata

Nagyon csekély azoknak a családoknak a száma, amelyek ma is rendszeres kapcsolatot tartanak fenn, ezeket inkább kivételesnek és egyedinek tartom. Ennek okaira a korábbiakban már megpróbáltam rávilágítani. A határrégiók egy teljes generációnyi ideig tartó elidegenítése

⁹² A határkövek által képzeletben meghúzott határvonal mindkét oldalán egy húsz plusz három méteres határsáv, biztonsági zóna választotta el a két országot a kommunista időszakban. Míg a román oldalon ennek a törvény által előírt határsávnak a tisztítása a kilencvenes évekig folyamatos volt, addig Magyarországon a 20 m-es tiltósáv valójában soha nem is létezett, nem csak a határőrök, hanem a vállaljiak rendelkezésére is állt egy a határvonalal párhuzamosan, attól pár méterre futó dűlőút.

felszámolta az elsőfokú rokonok kapcsolatfelvételének lehetőségét. A mindkét oldalon erőteljes migráció tovább csökkentette a rokonsági rendszerek revitalizációjának esélyét. Itt szükségesnek tartom, hogy rövid kitérőt tegyek a rokonság terminus illetőleg csanálói/vállaji értelmezésére. Közismert, hogy a rokonság szemantikai köre és főként oldalági korlátai meghatározottak és társadalmanként, sőt ezen belül korszakonként is változik (Faragó 1983: 223). Nem célom a vizsgált települések rokonság koncepciójának elemzése és rendszerének feltérképezése, a rokoni viszonyok működésének megfigyelésekor elfogadom azokat az elveket, amelyeket lokálisan követnek, azaz rokon, akit annak tekintenek.

S. J. (f., 1930 Csanáros) és családja napjainkban heti rendszerességgel találkozik a vállaji rokonokkal. Ezeknek a találkozásoknak az alapján kívántam tanulmányozni azokat a folyamatokat, amelyek a kapcsolatokat alakították az elidegenített korszak kontextusában, majd a rendszerváltást követő szabad mozgásteret biztosító időszakban. A kapcsolattartás módozatainak és körülményeinek történeti alakulása ebben a családban, úgy vélem, reprezentatív lehet a Csanáros és Vállaj közötti többi rokonsági kapcsolatra is.

A kapcsolattartó családtagok közül nem mindenki él Csanáron illetőleg Vállajon. A csanárosi ág feje S. J., neki egy Csanáron élő fia, egy Temesváron élő lánya és több különböző településeken, sőt országokban élő unokája van. S. J. felesége halála óta egyedül él, fia családjával a falu egy másik részén birtokol házat. A vállaji család mai kulcsszereplője a kapcsolattartásban S. I.-né S. V. (a továbbiakban S. V.), aki S. J. unokatestvérének az özvegye, tehát S. J.-vel meglehetősen távoli, affinális rokonsági kapcsolatban van. S. V.-nek három gyermeke közül két fia Vállajon – mindannyian saját házban, a falu különböző részein –, lánya pedig külföldön él. A rendszeres látogatások gyakorlata a határátkelő megnyitását követően alakult ki. S. J., az akkor még élő apai ágú unokatestvérével – apáik voltak testvérek –, S. I.-vel kívánta megerősíteni a kapcsolatát.

Első találkozásuk még a kommunista időszakban volt, az 1989-es változásokat megelőzően S. J. két alkalommal járt Vállajon. Az 1990-es években több alkalommal is találkoztak, Vállajon és Csanáron is, de határátkelő hiányában több mint száz km-es kitérőre kényszerültek. A Csanáros–Érmihályfalva–Debrecen–Vállaj útvonal másfél száz km-es többlettutát jelentett. A mintegy 50 km-rel rövidebb Csanáros–Szatmárnémeti–Csengersima–Nagyecsed–Vállaj útvonalat nem használhatták, mivel ez kisútlevéllel nem megközelíthető határátkelőt érintett. A találkozások így továbbra is esetlegesek voltak. 2003-tól a Csanáros–Vállaj átkelő megnyitása viszont megteremtette a lehetőségét a kapcsolatok elmélyülésének.

Vizsgálatom során fontosnak tartottam a kapcsolattartás motivációinak megismerését. A terepmunka során egyértelművé vált, hogy mind Csanáron, mind Vállajon számon tartják a határ másik oldalán élő rokonokat, akkor is ha rendszeres kapcsolatot nem ápolnak. Sok esetben az információik túlmutatnak a családtagok nevének ismeretén, foglalkozásukról, korukról és más-más meghatározó tulajdonságukról is van tudásuk. Ez egyrészt azt jelzi, hogy mindkét település lakói számára fontos a rokonsági rendszer pontos ismerete, másrésztől még a legerősebb elzártság periódusában is megtalálták a módját a rokonságra vonatkozó információk határon átvéelő megszerzésének/megosztásának. E második következtetés

rendkívüli módon felkeltette az érdeklődésemet, hiszen a kommunista időszak utolsó periódusában, a határról szóló narratívumok leginkább arról számolnak be, hogy az áthatolhatatlan volt. Sorra vettem azokat az információs csatornákat, melyekről úgy véltem, hogy általuk fenntartható lehetett a rokonsági rendszereken belüli információ áramlás. Elsőként a levelezésre⁹³ kérdeztem rá, ennek azonban az S. családban nem alakult ki hagyománya, ebben fontos szerepet játszhatott az a meggyőződés, hogy leveleiket a hatóságok felbontják és cenzúrázzák.

– *Nem, én nem írtam levelet, nem leveleztünk így. Há mindig tudtunk egymásról nagyjából.* (S. J.)

A telefonra is, bár valószínűtlennek tűnt, mint lehetséges kommunikációs eszközre tekintettem. A válaszok egyértelműen tagadóak voltak. Bár rendelkeztek telefontal már az 1980-as években, azt erre a célra nem használták. Később, jellemzően a telekommunikációs szolgáltatások robbanásszerű fejlődését követően kihasználják az új technológiák által nyújtott lehetőségeket, névnapok alkalmából telefonon köszöntik egymást, illetőleg a külföldön élő családtagokkal való kapcsol fenntartásában internetes kommunikációs csatornákat alkalmaznak.

Személyes találkozásokra az 1989-es változásokig csak nagyon ritkán kerülhetett sor. Az információ áramlása mégis személyeken keresztül történt. A *Hogyan tartották a kapcsolatot?* kérdés a félig strukturált interjúkhoz használt vázlat fontos pontja lett. A válaszok pedig rendkívül eseteleges mégis összetett rendszer képét rajzolták meg. Következzen néhány jellegzetes válasz a kérdésre:

– *Addig is tudtunk egymásról, csak akkor nem tudtunk így jönni-menni egymáshoz.*

– *És honnan tudtak egymásról, hogyan lehetett kapcsolatot tartani?*

– *Hát csak, mindig... vagy... Mindig tudtunk valamit közbe-közbe. Vót nekem Vállajon egy patikus, R. J., az is meghalt már, az is valami rokonság vót, messzebrül.* (S. J.)

A válaszok látszólagos bizonytalansága mögött egy mindkét településre kiterjedő, és a rokonságon túlmutató információs hálózat képe sejlik fel, melynek csomópontjaiban a határon időről időre átlépő személyek állnak. Ők visszatérve saját falujukba minden érdeklődővel megosztották értesüléseiket. A rendszer kiteljesedésével a határ másik oldalára induló személyek megbízásokat is vállaltak és kaptak, melyek a különböző javak beszerzése mellett a rokonokról való információszerezésre is vonatkoztak. Speciális esetét jelentették ennek a gyakorlatnak a határ menti mezei munkák során létrejövő találkozások, melyek során – ritkább esetben a határőrök engedélyével szóban, gyakrabban pedig engedélyük nélkül,

⁹³ Családi levelezést egyik településen sem sikerült gyűjtenem, még az ünnepi üdvözlőlapok küldésére is csak elvétve került sor.

énekelve⁹⁴ – értesíthették a közelmúltban bekövetkezett eseményekről, a rokonsághoz tartozó személyek hogylétéről.

S. J. első vállalji látogatásai, az 1970-es években történtek és egybeestek első magyarországi utazásaival. Ezek elsődleges mozgatórugója nem a családdegyesítés volt, hanem a kishatárforgalom beindulását követő határ menti, mikroszintű, árucserén alapuló egyéni gazdasági rendszerben való részvétel. Az elsődleges célállomás a debreceni piac volt. Két kivételtől eltekintve ezek egynapos kirándulások voltak, és nem érintették Vállajt. Az említett két alkalom vállalji éjszakázást jelentett. Az interjúk alapján nem lehet eldönteni, hogy a Vállajra való utazást a kényszerűség, vagy a szándékos befolyásolta. A kishatárforgalomnak szánt átkelők a napnak csak bizonyos szakaszaiban működtek, és penetrációjuk meglehetősen kiszámíthatatlan volt. S. I. visszaemlékezésében a következő szerepel: „éjjel ott akkor megháltunk, itten Vállajon, mert estére értünk le, és akkor másnap jöttünk haza” (S. I.), tehát vagy nem tudták Debrecenben elrendezni ügyeiket időben, vagy pedig eleve rokonlátogatási szándékkal indultak el. Ennek a kérdésnek a relevanciáját részben ellensúlyozza a szoros kötelék későbbi kialakulása.

S. J. számára a vállalji rokonok nem konzangvinális közelségükből fakadóan fontosak, több olyan Csanáloson élő, közelebbi rokonsági viszonyban álló rokona is van, akikkel semmilyen vagy csak nagyon formális kapcsolatot tart fenn. A kutatás során erre érdemi szociális magyarázatot nem sikerült találnom. Cseh-Szombathy László rokoni viszonyokról tett megállapítását követve pszichológiai motivációkat feltételezek. A rokonság ugyanis nem csak biológiai viszonyok szövedéke, s mint ilyen nem tőlünk független objektív valóság, hanem egyúttal tudati képződmény is. Amikor valakit rokonnak nevezünk, érzelmi jellegű és szubjektív cselekedet hajtunk végre, nem elég a beleszületés, a szóban forgó személynek/személyeknek belsőleg kell rokonná válni, el kell sajátítania a rokonnaként éléshez szükséges viselkedési és magatartási kultúrát (Cseh-Szombathy 1987: 353). S. J.-nek és S. I.-nek lehetősége volt a rokonsági kapcsolatuk megalkotására és megerősítésére – és sokakkal ellentétben ők éltek is vele –, ennek a folyamatnak a fázisait figyelhettük meg a határ áteresztőképességének módosulásait követve, a ritka és esetleges találkozásoktól a heti, és bizonyos időszakokban napi szintű kapcsolattartásig. Persze nem gondolom úgy, hogy egyszeri elhatározás kérdése lett volna a családok közeledése, de a lehetőséget megragadták és messzemenően kihasználták. Fel kellett építeniük a rokoni viszonyukat, és ebben a vér szerinti kapcsolat csak a kezdőlökést adta meg. A kölcsönös segítségnyújtás, amelyet Hofer Tamás a rokoni kapcsolatok eleven kötelékeinek nevez (Hofer 1955: 144), valamint a ceremóniális alkalmak (névnap, szüret), illetve az emberi élet fordulópontjait kísérő események közös megünneplésének rendszeresítése már a két család fő – később ez kiterjedt a családok többi tagjára is – érdeme. Hoppál Mihály azokat a rokonokat, akik „tartják a rokonságot”, és különleges alkalmak nélkül is összejárnak, *belső rokonoknak* nevezi (Hoppál 1970: 78). Ezt a

⁹⁴ Az „átdalolás”-nak nevezett jelenséget valamennyi általam kutatott határszakaszon gyakorolták. A helyiek a határörök nyelvi korlátait kihasználva, minél kisebb kockázatvállalással igyekeztek kommunikálni egymással e módon.

terminust átvéve, az S. család határ két oldalán élő tagjai nem organikus módon, a leszármazástudatot követve, hanem tudatosan integrálták egymást belső rokonsági hálójukba, és mióta adott a lehetőség rendszeresen összejárnak.

A találkozások funkcióit vizsgálva, a kölcsönös látogatásoknak több szintjét figyeltem meg: szociális, gazdasági és ceremoniális szinteket, ezek gyakran összefonódnak. A gazdasági szintet a nagyobb munkákban való kölcsönös segítségnyújtás jelenti, ezek közül a csanálói szüret emelkedik ki, ami a szintek összefonódására is példa, hiszen tudjuk, hogy a szüret mindig ünnepi alkalom is. A szociális szintet a rokonsági kapcsolatok megerősítését is eredményező hétköznapi látogatások jelenti. S. J. Temesváron élő lánya és unokája kéthetente hazajár Csanálóra és ilyenkor – saját bevallásuk szerint – szinte minden alkalommal, illetőleg amikor csak tehetik, átbicikliznek Vállajra meglátogatni a rokonokat, elsősorban S. V.-t.

– *Hát a lányom is meg az unokám is. Felülnek a biciklire osztán átbicikliznek.*

– *És mit csinálnak, csak szétnéznek?*

– *Hát mennek, vagy mennek a V. nénit meglátogatni, meg mennek a többiekhez, a rokonsághoz osztán.*

– *Tehát szüksége van valamire és azért megy át, de akkor már megnézi a rokonokat is?*

– *Persze, mindig felkeresik őket, anélkül nem mennek át hogy ne mennének a rokonokhoz.*

– *De olyan nincs, hogy ne vegyenek valamit csak a rokonokhoz menjenek?*

– *Olyan is van, nem hiányzik nekünk semmi onnan, ami nekünk kell. Nekünk ami kell itt minden megvan. (S. J.)*

S. J. ezen típusú látogatásait, gazdasági érdekeivel is összeköti „*Hát ha kell valami a permetezőgéphez, vagy permetezőszerít vagy ilyesmiit szoktam átmenni, mert ott jobban van ilyesmi. Itt van közel a bót, az ember átbiciklizik, míg megyek itt fel a bótba, nem ebbe a másikba, addig átvagyok Vállajba, oszt azt hozok amit akarok.*” Ilyenkor mindig betér valamelyik rokonhoz. Hasonlóképpen alakul a vállaljai csanálói rokonlátogatási gyakorlata is, bár az ő esetükben a gazdasági szint terét nem Csanálós, hanem valamely nagykarolyi bevásárlóközpont jelenti.

A ceremoniális látogatásoknak két sajátosságát figyeltem meg. Egyrészt nem terjednek ki a hagyományos ünnepi alkalmak teljes skálájára. Sőt, leginkább csak az emberi élet nagy fordulópontjaihoz kötődnek. A családon belüli lakodalmakra és temetésekre elmennek, keresztelőkre akkor sem mindig, ha az otthon adó településen zajlik. Az egyházi ünnepek közül csak a kirbályok⁹⁵ alkalmával találkoznak, a húsvéti locsolkodás amúgy élő szokása nem lépi át határt.

A ceremoniális látogatások másik megfigyelt sajátossága az aszimmetria. A vállaljai rokonság nagyobb mértékben jelenik a csanálói ünnepi alkalmakon, ennek oka azonban nem a vállaljai nagyobb mobilitásában keresendő. Csanálós felől nagyobb számú meghívás érkezik,

⁹⁵ Templombúcsúk

a családi események nyitottabbak, publikusabbak. A jelenségnek mindkét oldalon ugyanaz a – a két falu társadalmának nyitottság-zártság dichotómiába behelyezett – magyarázata él. S. V. „barátságosabbnak” nevezi a csanálóiakat, míg S. J. zárkózottabbnak a vállajiakat, és a kijelentések egyidejűleg vonatkoznak a két falu lakosságára és a rokonokra – az okokat a következő fejezet tárgyalja. E megállapítás a parkeri határhelyzet-rétegek közötti átmenetet sugallja. A határ meghúzásának idejében csupán demográfiai határhelyzetről beszélhetünk, hiszen a két falu lakói ugyanannak a kultúrának a hordozói, így jelenlétük csupán demográfiai mutatókkal rajzolható meg. Az elzártság évtizedei kulturális határhelyzetet teremtettek, amelyben már mindkét oldalon megjelentek a másságérzet megnyilvánulásai. Az S. család, a kapcsolatok felmelegítése által, demográfiai határhelyzet visszaállítását indította be. Ezek alapján úgy tűnhetne, mintha fokozati összefüggés lenne a demográfiai és kulturális határhelyzetek között. Valójában azonban csak a különféle határhelyzetek egymásra tevődésének egy speciális változatát láthatjuk.

A kapcsolati elemzések következő rétegét a szituációknak, azaz maguknak a találkozásoknak a vizsgálata jelenti. Célzott kérdésekkel és résztvevő megfigyeléssel igyekeztem a hétköznapi látogatások forgatókönyvét, struktúráját megragadni. A látogatások forgatókönyvét a terepmunka során ugyanolyan megfoghatatlannak találtam, mint a „tartjuk a kapcsolatot” fentebb elemzett mikéntjét. A hogyan kérdésre ez alkalommal a válasz a „tartjuk a rokonságot” volt. Hogy ez alkalmakkor mi történik, miről beszélnek a terepmunka során sem tisztázódott teljes bizonyossággal. A kérdéseimre adott válaszok mindig rendkívül szűkszavúak voltak.

– *S olyankor bejönnek s ülnek húsz percet vagy fél órát?*

– *Még tovább is. Mikor meddig.*

– *S ilyenkor miről beszélgetnek?*

– *Mindenről, minden ami előjön, a régi dolgokról, minden ami van. Elborozgatunk egy kicsit, osztán tőtjük az időt családi körbe. (S. J.)*

A hétköznapi legfőbb sajátossága, hogy spontán módon, egyeztetés nélkül jönnek létre.

A résztvevő megfigyelést szándékom ellenére – kutatási témám által – saját magam szabotáltam. S. J. otthonában voltam a vállaji rokonok – S. F., S. V. fia és két gyermeke – érkezésekor. Személyem és céloom bemutatását követően már csak határnarratívum gyűjtésem gyarapítására került sor.

A két család kapcsolatának vizsgálatával elsősorban arra kerestem a választ, hogy valóban szükségszerű következménye a rokoni kapcsolatok elsorvadása a határ átjárhatatlansága által okozott fizikai elzártságnak. Ennek megállapítására tűnt megfelelőnek egy olyan család gyakorlatának elemzése, melyről a faluban (jelen esetben Csanáros) általánosan úgy tartják, hogy aktív kapcsolatot tart fenn a vállaji rokonokkal. Az ő esetük – az általános gyakorlattal összevetve – azt láttatja, hogy míg a korszakonként eltérő szituációkhoz való állandó alkalmazkodás és adaptáció szükségszerű és általános feltétele (Keszeg 2004: 43) a közösség fennmaradásának az új keretek között, addig a határon átívelő kapcsolatok fenntartása csak

másodlagos, ennek következményeként esetleges és szituatív. Az elszakított családokról szinte általánosságban elmondható, hogy a kapcsolatok ápolásában nem törekedtek arra, hogy a végletekig kihasználják a lehetőségeket, bár bizonyos esetekben akár az illegalitás kockázatát is vállalták a találkozások érdekében. Főként a két világháborút közvetlenül követő időszakokra volt ez jellemző. A rokoni kapcsolatok ápolása a határ elidegenítő hatásával ellentétesen ható erőként értelmezhető. Az idő változó bevonásával leírhatóvá válik az elsorvadási folyamat. Az összekötő szálak erőssége fordítottan arányos az elzártságban töltött idővel, melynek fokmérője nem annyira az évek, mint a generációk száma. Ebben a rendszerben, a korábban feltett, szükségszerűségekre vonatkozó kérdésre a válasz: igen. Az elzártság és a rokoni kapcsolatok gyengülése között ok-okozati viszony van. Az elzártság feloldásával újjáerősödő kapcsolatokat inkább új kapcsolatoknak nevezném, melynek a bázisát a vér szerinti rokonság alkotja ugyan, de nem ez a leginkább meghatározó tényezője, sokkal inkább a személyes szimpátia.

A HATÁRHELYZET ÉS AZ ETNICITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A határok az etnikai és nemzeti identitások találkozásának olyan helyszínei, ahol az identitások állandóan megkérdőjeleződnek, kialakulnak és átalakulnak. Számos etnikai és nyelvi csoporttal fordult elő a történelem során, hogy politikai határok ékelődtek életterükbe, elválasztva egymástól a csoport részeit. A határok következtében az elválasztott csoportok eltérő és egymástól távolodó módon fejlődtek tovább, amit – a csoportok etnikai identitásának vizsgálatában az identitás szimbolikus konstrukciójának gondolata mellett – nem hagyhatunk figyelmen kívül. A határrégiók lokális vizsgálatakor nem tekinthetünk el a nemzetpolitikai (esetünkben Románia és Magyarország) érdekek és a politikai-gazdasági keretek által meghatározott kontextustól (Thomassen 1996: 38). A csanálói és vállaji svábok különböznek egymástól, mert eltérő módon strukturált gazdasági-társadalmi környezetben szocializálódtak újra – a határok megjelenését követően. Eltérő nemzetpolitikai hatásoknak voltak kitéve, bár abban megegyeztek, hogy mindkét állam homogenizálni igyekezett társadalmát. Ezeknek eredményeként egyre erőteljesebben távolodott egymástól a két közösség. Ennek a szituációnak az elemzésével a geopolitika, a politikai gazdaság és identitás specifikus összefüggéseire deríthetünk fényt.

A határok ritkán jelentenek éles választóvonalat. Inkább beszélhetünk határövezetéről, már csak azért is, mert a történelem folyamán számos etnikai csoportot és régiót szabdalta szét politikai határok. Ezáltal eltérő fejlődést idéztek elő a különböző államok területére került csoportoknál és területeknél attól függően, hogy azok hogyan épültek be az adott államok gazdasági és társadalmi rendjébe (Barna 2000: 699). A politikai határ új identitásformákat és másságképet alakított ki a határ két oldalán lévők tudatában a 20. század második felére, ugyanis az etnikus tudás nem változatlan, állandósult közösségi termék, hanem generációról generációra változhat, s nem ritkán az egyén életében is (Barna 2000: 699).

Európában és a világon számos olyan határrégió van, ahol az ott élőknek választaniuk kellett, vagy kell kettő vagy akár több etnikai, illetve nemzeti identitás között. Határ menti településeken egyáltalán nem ritka az olyan eset sem, hogy a felvállalt identitás akár családokon belül is eltérhet. A Csanálósokon tapasztaltakból kiindulva, mely szerint olykor elsőfokú rokonsági kapcsolatban levők is eltérő identitástudattal rendelkeznek,⁹⁶ olybá tűnik, hogy az etnikai identitás nem a történetileg jól meghatározott csoport kollektív döntésének, hanem generációnként sőt akár ezeken belül megvalósuló egyéni preferenciák eredménye. Az etnikai identitás szemszögéből heterogén családok nagy száma arról árulkodik, hogy a kulturális hovatartozás tudatának továbbadása nem egyszerű szocializáció útján valósul meg, ezeket nem csak átadják a következő generáció tagjainak. Ezért a csoportokra, közösségekre

⁹⁶ A német illetőleg a magyar identitás konfrontációjára gondolok.

vonatkozó etnikai és nemzeti identitás vizsgálatokban figyelembe kell venni a csoportot (közösséget) alkotók egyének csoporthoz való tartozásának körülményeit.

Nem térhetünk ki a települések lakóinak életét befolyásoló hatalmi törekvések és politikai stratégiák rövid bemutatása alól, hiszen a szatmári svábok etnicitásának kérdése nem csak, hogy nemzeti/országos szintű politikai játszmák szintjére emelkedett a 20. század folyamán, de a nemzeti-nacionalista érdekszférák ütközésének mikroszinten is döntő következményei voltak. A következőkben nagy vonalakban szeretném bemutatni a szatmári svábsághoz, és ezen belül Csanáros és Vállaj lakosságának etnicitásához fűződő nemzetközi politikai törekvéseket.

A svábok kibocsátóközege német, de a hajdani származási hely az eltelt két évszázad folyamán idegenné vált. Amikor a svábok elindultak a badeni és württembergi területekről a német nemzet még nem alakult ki. Betelepedésük után pedig – eltekintve az első évtizedekre jellemző visszaszökési esetektől (Vonház 1931) – megszakadtak kapcsolataik. A svábok hazaképe így nem etnikai-nemzeti, hanem politikai-nemzeti, földrajzilag meghatározott szempontok szerint alakult, melyben az „ismerősség és az otthonosság” jelenti a döntő momentumot. Hazájuknak Magyarországot tartották, de a haza térbeli kiterjedése az ország határán belül elsősorban a szűkebb falukörnyezetet is jelenti (Binforffer é. n.). Lampland szerint „nincs haza föld nélkül, és nincs nemzeti szellem vagyon nélkül”. Liisa Malkki a kognitív antropológia néhány metaforájának – mint például a territorizáló hatású rokonság, gyökér, szülőföld vagy haza – értelmezésén keresztül fogalmazza meg kritikáját a csoportok helyhez kötöttségének mint természetes kapcsolatot megjelenítő és a csoport (nemzet, etnikum) társadalmiságát ebből levezető ideológusok címére (Malkki 1995: 509). A Csanároson és Vállajon élő emberek a politikai-földrajzi határ fölött alkottak és alkotnak részben mai is kulturális csoportot. Az összetartozás és azonosságtudat termékei a különféle fesztiválok, és a kizárólag sváb falvak számára megszervezett ünnepi események.

A sváb parasztokra még sokkal inkább érvényes a parasztsággal kapcsolatos azon megállapítás, hogy a vagyon növeli bennük a patriotizmus érzését. Számukra a föld iránti lojalitás egyben a nemzet iránti lojalitást is jelenti (vö. Lampland 1994: 301–302). Ennek jele az is, hogy nincs sajátos etnikai hazaképük, amely az ősük szülőföldje fogalmával lenne kijelölhető, mert az ősök szülőföldje Magyarországon van. „A svábok számára a történelem a betelepeléssel kezdődik, és a nemzetté válás időszakában már Magyarországon éltek. Így sem a német kultúra, sem a német anyanyelv nem válhatott nemzeti identitásuk elemévé; az anyanemzet képzete elvált a német anyanyelv és a német nemzeti kultúra tartalmaitól és a haza helyének ideológiai kijelölésétől.” (Bindorffer uo.)

A szatmári svábság⁹⁷ volt egyike a legelmagyarosodottabb népcsoportoknak a Trianon előtti Magyarországon, az asszimiláció fokát azonban még mindig nem sikerült megbízható módon megvizsgálni. Az viszont megállapítható, hogy a sváb falvak asszimilációjának mértéke több tényező mentén változott, hogy tömbszerű vagy szigetként szétszórta volt helyzetük,

⁹⁷ Egész pontosan a Nagykároly közvetlen környékén lévő falvak svábsága. Ide tartozik Csanáros és Vállaj is.

illetőleg hogy magyar vagy román nyelvű közegben feküdtek. A magyar többségű területeken a svábok elmagyarosodása, nyelvváltása már a 19. század második felében megkezdődött,⁹⁸ míg a román többségű területeken a német nyelvhasználat fennmaradt egészen az 1990-es években bekövetkezett kitelepedésig.

Közvetlenül a háborút követő években az újonnan kialakított román–magyar demarkációs vonal (tehát még nem a végleges határ) mentén élőket, a terület feletti uralommal rendelkező román katonai adminisztráció etnikai-nemzeti hovatartozásuktól függetlenül ellenségesnek tekintette. A katonai szempontok szerint készült jelentésekben⁹⁹ legalábbis még nem különült el egymástól a magyar és a sváb elem. Ennek oka véleményem szerint az, hogy a határvonal közvetlen közelében lévő sváb települések a nyelvileg leginkább asszimilálódott sváb falvak csoportjába tartoztak, így a román katonai erők számára – kellő háttér információ hiányában – nem volt lehetséges ugyanakkor nem is volt szükséges különbséget tenni. A román katonai és politikai vezetés között a háborút követő első években nem volt teljes az összhang. A katonai és politikai érdekek gyakran ütköztek, a katonai vezetők a határ minél erőteljesebb kontrollját szorgalmazták – és az ehhez szükséges határozottabb lépéseket is engedélyezték –, míg a politikai elit a lakossággal való kooperatív kapcsolatok kiépítésén munkálkodott, ebben látta a hatalom megszilárdulásának lehetőségét. Minthogy 1922-ig a határ menti területek katonai fennhatóság alatt voltak a polgári hatalom, csak közvetett úton, a helyi tisztikar felettesein keresztül juttathatta érvényre érdekeit. A határőrség és a lakosság között egyre inkább mérgesedő viszony enyhítésének érdekében Szatmár megye prefektusa a határmegállapító bizottság román küldöttjének közvetítésével levélben fordult a hadsereg vezérkarához.¹⁰⁰

⁹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy a nyugati csoportban sem egységes módon történt meg a nyelvváltást, ezekben a falvakban is számottevő eltérések voltak nyelvhasználatban.

⁹⁹ AMR. Pitești, fond 1635, dos. nr. 241, f. 1., AMR. Pitești, fond 1635, dos. nr. 241, f. 3–4. – lásd a mellékletben.

¹⁰⁰ *Szatmár megye és Szatmárnémeti prefektusa (10/1922 titkos)*

CONST[ANTIN] DUMITRESCU ezredes úrnak. Nagyvárad

A határ menti magyar községek által okozott nehézségekre való tekintettel tisztelettel jelentem a következőket: A határvonal teljes hossza mentén fekvő magyar községek ellenséges módon viszonyulnak a román uralommal szemben a következő okok miatt: A határrendőrség, a határőrök (granicserék), a rendőrség, itt-ott a községi elöljáróság is számtalan alkalommal kellemetlenségeket okoztak a lakosságnak és a legsúlyosabb módon zaklatták őket. A határrendőrség és a határőrök kártérítés nélkül szekereket rekviráltak, és kártérítés fizetésekor is az meg sem közelítette az elkobzott tárgyak valós értékét. A határőrök a gazdáknál teleltették marháikat gyakorlatilag ingyen. A rendőrség engedéllyel és engedély nélkül is rekvirált javakat, utalvánnyal fizetve ki őket. Ilyen eljárásokat követően a lakosság nem lehet elégedett. A lakosság bizalmának és barátságának elnyerése érdekében megtiltottuk mind a határrendőrség és határőrség számára a rekvirálásokat a határ teljes vonala mentén. Pop határörkapitánnyal közösen megállapítottuk a szekérhasználat km-re számított árát, 4 lej/km. A visszaéléseket jelentettük a minisztériumnak, és kérvényeztük a gyűlölt határrendőrök és határőrök eltávolítását. Hasonlóképpen

És mégis, a szatmári svábok felfedezése a román állam érdeme. Szatmár megye első (román) prefektusa hívta fel a szász politikai elit figyelmét a megye német származású lakosságára. Az ország új területeinek stabilizálásának és a központosított hatalom minél gyorsabban való kiterjesztésének igénye hamar meglátta a svábokban rejlő politikai potenciált. Az első román népszámlálás adatainak megjelenésével már nem csak a romániai német közösségek, hanem a német állam is érdeklődni kezdett a szatmári svábok iránt. Sorra érkeztek a belföldi és külföldi német megbízottak, akik tanulmányozták a helyi viszonyokat és ezzel egy időben megkezdték a népiségi munkákat, gyűléseket, előadásokat tartottak és megszervezték a szatmári svábok belépését az országos német mozgalmak porondjára. A romániai szervezetek mellett több kisebbségekkel foglalkozó németországi szervezet is megfordult adatgyűjtés céljából (Baumgartner 2012: 111–116).

A szatmári svábok két világháború között elért németesítési sikerei azonban messze elmaradtak a szászoknál, illetve bánási svábok által elért eredményektől, annak ellenére, hogy a román kormány éppen azért, hogy gyengítse a magyarok pozícióit e térségben, mindenben engedett a német követeléseknek. Főleg azután következett be radikális változás, miután Románia is a német érdekszférába került. A második világháború kezdetére ideológiai szinten megvalósulhatott a német népközösségi eszme, a német kisebbség önálló gazdasági és kulturális autonómiával rendelkezett, iskolákat tarthatott fenn (Sárándi 2009: 302).

Egyértelmű szakadék figyelhető meg magyar és a német historiográfiában a szatmári svábok körében – a 19. és 20. század fordulóján – lezajlott asszimiláció okainak és okozóinak elemzésében. Ennek jelentősége akkor kerül előtérbe, amikor az 1918-as határmódosításokat követően az új román adminisztráció által határozottan támogatott német mozgalmak szatmári előjelét kívánjuk megállapítani. Vagyis hogy a szatmári svábok esetén valóban nemzeti mozgalomról van-e szó, vagy pedig a román adminisztrációval együttműködő német identitású erdélyi szászok, bánási svábok szervezeteinek újranevetési törekvéseiről (Sárándi 2009: 302). Az egyháznak és az egyházi iskoláknak elmagyarosodásban játszott szerepét tehát általánosságban elfogadják a szatmári svábok történetével foglalkozók mind a két oldalon. (Reszler 2001: 228)

A svábok erőszakos magyarosítását valló és hirdető történészek, a magyarbarátnak titulált római katolikus püspökséget, valamint a katolikus egyház által fenntartott magyar nyelvű iskolákat nevezik meg, mint a legfőbb asszimilációs erőket (Barabás 1989: 297, Hauler 1998). Más kutatásokban a svábok asszimilációja természetes folyamatként jelent meg, bár hogy volt ennek kisebbségpolitikai vetülete is az bizonyítja, hogy az „önkéntes asszimiláció” és

Járunk el a lokális adminisztráció képviselőivel is, és amennyiben az általam kérteket megfogadják a kompetens személyek, úgy gondolom lecsendesíthetjük a felháborodásokat. A magam nevében arra kérem, hogy Ön a pozíciójából fakadó teljes hatalmával támogassa az általam felvetetteket, hogy a határ mellett szolgáló személyzet teljes leváltásával megfelelő módon előkészíthessük a közvéleményt a Bizottság érkezésére. ... NAGYKÁROLY, 1922. február 24. Dr. Pogaciași, Alprefektus – A.M.R., fond 5418 (M.St.M.) – Secția Operații, dos. nr. 1122, f. 131. (ford. Sz. L.)

feltétlen hűség nem csak a szatmári svábok esetében fogalmazódott meg, hanem szinte valamennyi kisebbségi csoport kapcsán (Gyurgyák 2001; Sárándi é. n.).

A szatmári svábok nyugati csoportjának asszimilációját én több tényező együttes hatásának következményeként látom. Ezek egyike a magyar nyelv fokozatos iskolai és egyházi bevezetése és térnyerése. Egy másik tényező a fejezet elején tárgyalt sajátos sváb nemzettudat (hiánya), mely inkább territorialis, mint etnikai erővonalak mentén formálódott. Harmadik tényezőként a magyar városoktól való gazdasági függőség kialakulását látom jelentősnek. A svábok falun kívüli gazdasági kapcsolatai kizárólagosan magyarok voltak.

A csanálói egyházközség tagjainak Fiedler István püspökhöz címzett levelében, melyben a püspök közbenjárását kéri iskolájuk ügyében, a következőképpen vallanak a német mozgalommal szembeni viszonyukról:

Szomorúan kell megállapítanunk, hogy a Gáumt által mindenáron sváboknak dekrálált és a mindenkori kormánynál ilyen értelemben denunciált községek békés és jámbor népét nem annyira a mai néhez gazdasági viszonyok, mint inkább a pár évvel ezelőtt beindított sváb propaganda bolsevizálta.

Mert azóta tudjuk, hogy falvainkban vannak német svábok és magyar svábok; Azóta harcol testvér a testvér ellen; Azóta van elbintve békés falvainkban a gyűlölködés átkozott magja; Azóta kell tudnunk köztisztelőben álló papjainkról, hogy ők gazemberek, akik ezekben a falvakban mertek magyarosítani és önmagukat is magyaroknak vallani.

Mi a német nyelvet és a német kultúrát nagyra becsüljük, de véglegesen elmagyarosodott faji kultúránk göröngyös úton haladó szekerét nem engedjük visszafordítani, általunk nem ismert útra terelni.

(Bura 2001:74)

Az iskolakérdés

A szatmári sváb falvakban az iskolai oktatás nyelvéért folytatott küzdelemben összpontosult a két világháború közötti időszak legfontosabb lokális etno-politikai konfliktusa. Véleményem szerint ez volt az az érdekütközési felület, mely körül legélesebben fellángolt a német nemzeti mozgalmak vezetői, az ő törekvéseiket a maga hasznára felhasználni szándékozó román kormányzat és a kisebbségi jogait védő, ugyanakkor revíziós eszmék által vezérelt magyar kisebbség¹⁰¹ közötti érdekellentét. A konfliktus alapja a szatmári svábok nemzetiségi hovatartozásának kérdése volt, mely messze túllépett a magyar és német elit közötti vita keretein, amibe a magyar, a német és a román hatalmi és társadalmi szervezetek is aktívan bekapcsolódtak. Az erdélyi szászok és bánági svábok által kezdeményezett nemzeti mozgalmat a román állam számos módon támogatta. A kisebbségi vezetők már a román hatalom megszilárdulása előtt eltérő álláspontokat foglaltak el a szatmári svábok identitásával kapcsolatban. A magyar vélemény szerint asszimilációjuk befejeződött, a

¹⁰¹ A magyar kisebbség legfőbb érdekvédelmi szervezete az Országos Magyar Párt volt, e mellé társult Szatmárban a római katolikus egyház.

német álláspont az asszimilációt távolról sem tekintette befejezettnek, és határozottan tiltakoztak az együttélés okán természetes módon megvalósult asszimiláció magyar gondolata ellen. A román kormány politikáját ebben a kérdésben a német törekvések támogatása jellemezte.¹⁰²

A Szatmár megyei német nyelvű oktatás a 19. század utolsó évtizedeiben fokozatosan szorult vissza, majd 1918-ra valamennyi iskolába magyar tannyelvű lett. Csanáloson 1900 és 1910 között szűnt meg a német nyelvű oktatás (Sárándi é. n.). A világháború után – a már említett okokból kifolyólag – ismét megalakultak a német iskolák, bár az egyház és a lakosság tiltakozása miatt ez nem könnyedén valósult meg. A háború utáni első években – valójában addig, míg működésbe nem lépett a román kormányzati gépezet – a szatmári svábokra is hatott a magyar revíziós propaganda. Ez különösen erős volt Csanáloson és Mezőfényen, ugyanis a két település minimális revízió esetén is átkerült volna Magyarországhoz. A lehetséges határmódosítás abszolút pozitívként jelent meg a köztudatban, ami az idegen (román) adminisztrációtól való félelmet tükrözi,¹⁰³ ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a rövid távú gazdasági érdekek – Vállaj esetében – háttérbe szorultak. Vállaji hagyomány szerint A Határmegállapító Bizottság a helyszíni terepbejárásakor Vállajt is az elcsatolandó területekhez sorolta. Sikerült azonban elérniük, hogy a falubelieket meghallgatva döntsenek véglegesen.¹⁰⁴ A vállalji monográfiák szerzőit egyöntetűen félrevezette az a helyi tévhit, hogy gazdákat előzőleg kioktatták, hogy a gazdasági kapcsolatokra irányuló kérdésekkor Mátészalkát és Nyírbátort nevezik meg Nagykaroly és Szatmárnémeti ellenében, továbbá hogy a gyerekek Nyíregyházára és Debrecenbe járnak kollégiumba, ami tökéletes ellentéte volt a valós gyakorlatnak. A Határmegállapító Bizottság iratai között szerepel a vállalji szemle során készített jegyzőkönyv, melyből egyértelműen kiderül, hogy Becsky községi főjegyző, és a névtelenül szereplő községi bíró a bizottság kérdéseire válaszolva, a közvélekedésnek ellentmondva, a valós gyakorlatokat vázolták.¹⁰⁵

A vállaljiak számára a nagykarolyi vásár volt a legkiemeltebb fontosságú, a fiatalok pedig Nagykaroly és Szatmárnémeti gimnáziumaiban tanultak. A nagykarolyi piac fontossága annak országos jelentőségében rejlik, valamint a vállalji gazdák termelési gazdálkodási stratégiájának, melyben a növénytermesztés jobbára csak kötelező ágazata volt a piacorientált állattenyésztésnek. A vállaljiak nem a terménnyel jártak piacolni, hanem a jószágokkal. Egy vállalji mondás szerint: „A vállalji gazda udvarából a terménynek lábön kell kimenni.” (Szilvási Éva é. n.). A bizottság végül engedett, Vállaj Magyarországon maradt (Reszler 2001: 209,

¹⁰² A szatmári svábok két világháború közötti történetéről, az egymásnak feszülő érdekek összecsapásainak mozzanatokról Baumgartner Bernadett Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940) ír kimerítő elemzést (Baumgartner 2012). Ugyanerről a témáról lásd még Tilkovszky 1999.

¹⁰³ A román megszállás ideje alatt megtapasztalt szorongás elegendő volt a román államiságtól való félelemhez.

¹⁰⁴ A Határmegállapító Bizottság vállalji tevékenységéről, a Vállaj-kérdésről egy korábbi fejezetben számoltam be.

¹⁰⁵ Lásd a mellékletet!

Kardos 1999: 78–79). Ez az esemény, melyben a vállajiak a soproni példa falusi megfelelőjét látják, rendkívül erősen beépült a lokális történelmi tudatba.

– Itt vót az is, aki akartak, mert itt mi a helyzet, itt minden csak magyar ne legyen. És azon iparkodtak, még most is, a sváboknak inkább, aki sváb érzelmű, azoknak kedveznek, hogy ne legyen magyar. Akár népszámlálás, bármi van. Vót olyan eset, hogy a szolgabíró, a román is kijött ide, osztán ott eskettek a csanálosierdősieket behozták és itthatták őket meg minden, osztán sváb bíró lett. (A. F., 1913. f., Csanáros)

A német nemzeti mozgalmak 1920-ban kezdtek kibontakozni,¹⁰⁶ amikor a szatmári svábok is tagjai lettek a Német-sváb Népközösségnek (Tilkovszky 1999: 227, Sárándi 2009: 301). A bánági svábok képviselői rendszeresen látogatták a szatmári falvakat, felmérték a lakosság németiségének szintjét, illetve német nyelvkurzusokat tartottak. 1925-ben Nagyváradban megalakították a Német-sváb Népközösség szatmári tagszervezetét, a *Gäüamt Sathmar* (Tilkovszky 1999: 228, Sárándi 2009: 301), amely a szatmári svábok első etnikus alapon szerveződő egyesülete volt. A Gäüamt Sathmar az német nyelvű iskolai oktatás újraindításában látta a német identitástudat megerősítésének forrását, így a román kormányzat támogatásával megkezdték a német tannyelvű iskolák felállítását. Ez ellen elsősorban a római katolikus püspökség küzdött, hiszen az oktatás az egyházak által fenntartott iskolában történt, s az egyháznak joga volt megválasztani az oktatás nyelvét. Az egyházi iskolákba azonban csak olyan gyerekeket lehetett felvenni, akiknek az anyanyelve megegyezett az iskolában használt oktatási nyelvvel. Az iskola tannyelvétől függetlenül a történelem, földrajz és alkotmány órákat románul kellett megtartani, román nyelvből képzést szerzett tanárok által. E tárgyak oktatói ugyanolyan képzéssel kellett rendelkezzenek, mint az állami iskolák hasonló munkakörben lévő tanárai, oklevéllel kellett igazolniuk román nyelvismeretüket, továbbá az említett tantárgyakból román nyelvű vizsgát kellett tenniük (Nagy 1944: 136).

Fritz Winterhofen – a Gäüamt Sathmar egyik vezetője és tiszteletbeli miniszteri tanácsos – C. Anghelescu közművelődési miniszternek 1934-ben tett titkos jelentésben számol be a román tannyelv sváb falvakban történő bevezetéséről és várható következményeiről. A román nyelv iskolai kötelezővé tételének kezdeményezőjeként a római katolikus klérust nevezi meg. A kezdeményezés azokra az iskolákra vonatkozott, amelyekben a tannyelv az 1920-as évek német kezdeményezései ellenére a magyar maradt. A kezdeményezés tulajdonképpen reakció volt arra a miniszteri határozatra, mely szerint a sváb települések diákjai kizárólagosan vagy németül, vagy románul folytathatták tanulmányaikat. Winterhofen a határozat felelős, Románia érdekeinek leginkább megfelelő, alkalmazását szorgalmazta és felhívta a figyelmet arra, hogy a román nyelv preferálása tulajdonképpen a (vissza)németesítési mozgalom kiteljesedése elleni politikai machináció, nem pedig a román államiság iránti lojalitás bizonyítéka. A román nyelv bevezetésével a vallásoktatás továbbra is magyar nyelven, és a

¹⁰⁶ A kijelentés csak a Romániához tartozó településekre vonatkozik.

papok által irányítottan történe. A vallásórák nyelvének fontossága a templomi prédikáció nyelvével volt összefüggésben. A német nyelvű vallásoktatás német nyelvű liturgiát vont maga után, mint ahogyan azokon a településeken ahol a német lett az oktatás nyelve ez rövid időn belül meg is történt, és aminek következtében a magyar asszimilációs törekvések megszűntek.¹⁰⁷

Az oktatási nyelv problémája nem csupán a német és magyar elit számára volt fontos, az 1933-ban megalakult Román Revízióellenes Liga¹⁰⁸ is kiemelt módon foglalkozott vele. A L.A.R. álláspontját a román nyelv iskolai kötelezővé tételében a Găuamt-tal ápolt szoros kapcsolat alakította.

A két szervezet közti baráti együttműködést kitűnően illusztrálja Stefan Barth köszöntője, mely a L.A.R. 1934. december 1-jei ülésén hangzott el Nagykárolyban.¹⁰⁹

Ez a baráti vagy legalábbis magyar ellenes érdekaráti viszony határozta meg a L.A.R. oktatásügyi politikájának irányait. A szatmári svábság és az iskolai nyelvhasználat kérdésében is konkrét állásfoglalásig jutottak a pártszervezetben. Sváb kérdésben 3 pontban foglalták össze a román érdekeket.¹¹⁰

¹⁰⁷ D.G.A.N. București, fond 2186 – L.A.R., dos. nr. 61, f. 3–4.

¹⁰⁸ Liga Antirevizionistă Română (a továbbiakban L.A.R.) – politikai szerveződés. Elnöke Stelian Popescu volt, elnökségi tagjai között többek közt a Román Ortodox Egyház pátriárkája, a Romániai Görög Katolikus Egyház metropolitája, Bukovina, Moldva és Besszarábia metropolitái szerepeltek. A párt működését II. Károly királyi diktatúrája alatt beszüntették. A tagok antirevizionista tevékenysége azonban tovább folytatódott, a második bécsi döntést követően meg is erősödött (Lazár 2003).

¹⁰⁹ *Tisztelt hallgatóság! Vidékünk sváb lakosságának legmelegebb üdvözlését hozom önöknek. A legnagyobb örömmel ünnepelünk együtt önökkel ezen a mai nagy napon, mely alkalmat ad nekünk a román nép és az egyesült román állam iránt érzett szolidaritásunkat kifejezhessük. A múlt az, ami kialakította bennünk a szolidaritás érzését, az a múlt, amelynek során román testvéreinkkel együtt megőriztük nyelvünket és ősi hagyományainkat. A jelen és a jövő pedig tovább erősíti majd ezt az érzésünket, és most hogy már képesek vagyunk megőrizni őseink nyelvét együtt fogunk harcolni a határ túldaláról érkező fantomok politikája ellenében. Ennek értelmében mindig egyként és megingathatatlanul fogunk önök mellett állni ezen területek fölötti szent jogaikban való meggyőződéssel. Éljen az egységes Nagyrománia! Stefan Barth, A Vasile Lucaciu Gimnázium tanára - D.G.A.N. București, fond 2186 - L.A.R., dos. nr. 61, f. 6.*

¹¹⁰ *1. A románság érdeke a sváb és magyar lakosság politikai elkülönülésének elősegítése. A papság befolyása alatt álló magyar érzelmű sváb lakosság valamennyi választáson a magyar pártokra szavaz, míg a sváb vezetőkkel rendelkező svábok a román pártokra voksolnak. A román nemzeti demonstrációkon, valamint a revízióellenes megmozdulásokon csak azok a sváb csoportok vesznek részt, melyeknek vezetői svábok. A románság érdeke, hogy lassanként valamennyi sváb település lakossága sváb vezetők politikai befolyása alá kerüljön, hogy a papság magyar érzelmű politikai irányítása megszűnjön. 2. A románság érdeke, hogy a szatmári svábok eltávolodjanak a magyar katolicizmustól. A katolikus egyház különböző szervezeti kizárólagosan magyarok és inkább magyar politikai, mint vallási érdekeket szolgálnak. Ennélfogva, az egyház által szervezett rendezvényeken a bánáti sváb lakosság nem vesz részt. Amennyiben a szatmári sváb*

A csanálói iskolakérdés a fentiek szerint alakult. A hatósági rendelet ellenére, mely a német nyelv bevezetését szorgalmazta, 1929-ben Csanáloson visszavetették a magyar tanítási

parókiák visszanyerik eredeti német jellegüket, ha a liturgia nyelve ismét a német lesz, akkor a magyar katolicizmus elveszíti befolyásoló erejét a szatmári svábok fölött. A magyar papság azért ragaszkodik oly makacsul a magyar nyelvű vallási szolgálathoz, mert a német nyelv liturgiai bevezetése szakadást okozna a svábság és a magyar katolicizmus között. 3. A román állam érdeke, hogy az ország északnyugati részén található települések ne magyarnak minősüljenek. A határ menti települések többségének lakossága sváb eredetű. Amennyiben a svábokat magyarként kezelnék, akkor a magyarok száma meghaladná a románokét a régióban. Az iskolakérdés a szatmári svábok ügyének kulcsfontosságú témája, melynek mentén kemény harcok folynak. A szatmári sváb falvakban ma több helyen zajlik az oktatás német, mint magyar nyelven. A magyar papok láthatják, hogy a megfelelő képzéssel rendelkező német iskolai tanítók ellensúlyozni képesek magyar érdekű politikai aktivitásukat. Ezen sokat segített az a minisztériumi rendelet, mely a német nyelvű oktatáshoz német nyelvű diploma tulajdonlását írta elő. Anghelescu tanügyminiszter úr határozata, mely szerint egyetlen sváb gyerek sem tanulhat magyar nyelven végközel stádiumba helyezte a sváb iskolakérdést. Amennyiben a határozat következtében valamennyi iskolában bevezetik a német tannyelvet, akkor hamarosan mindenhol német tanítók lesznek. Ha ez megtörténik, a magyar érzelmű papság befolyása minimálisra csökken. A miniszteri határozat ellen a papság a következő taktikát alkalmazza: igyekeznek meggyőzni a sváb lakosságot, hogy kérvényezzék a minisztériumtól, hogy a német tannyelv helyett a román vezessék be az oktatásban. A papság szándékai egyértelműen a német nemzeti mozgalmak ellen irányulnak: Egyrészt a román nyelv bevezetésével megszabadul a német nyelvű vallási oktatás és pasztoráció rettegett bevezetésétől. Nemrégiben az egyik pap a következő kijelentést tette: „A német nyelv iskolai bevezetését követő 4-5 éven belül a prédikáció nyelve is német lesz.” Másrészt a román nyelv bevezetésével gyengül a sváb vezetők lakosság fölötti befolyása, és megszabadulnának (ti. a papság) a gyűlölt német tanítóktól. Ebben az esetben a papság lenne az egyetlen hatalmi csoport, mely befolyással bír mind az egyházi, mind az iskolai, mind a politikai kérdésekben. A román nyelvű oktatási kérelem felvetését a német nemzeti mozgalmak elleni lépésnek kell tekintenünk. Míg a német nyelv bevezetése a német vezetők befolyását, addig a román nyelv bevezetése a magyar vezetők befolyását teszi kizárólagossá. A kérelem politikai indíttatását az is igazolja, hogy a minisztériumba küldött kérvényeket a magyar párt (Országos Magyar Párt) nagykárolyi irodájában segítenek megfogalmazni az elmagyarosodott sváboknak. A papság reméli, hogy a román nyelvű oktatást a magyar tanítók végezhetik majd, aminek következménye magyar nyelvű oktatás továbbvitele lenne. A szükséges magyar segédnyelvi oktatás pedig gyakorlatilag kizárólagos magyar oktatást eredményez. Ezzel a taktikával szemben a sváb szervezet a német tannyelv kötelezővé tételét javasolja a minisztériumnak. Minél több német anyanyelvű tanító dolgozik majd a sváb települések iskoláiban, annál inkább bémul meg a magyar papság nemzeti agitációja. A szatmári sváb iskolák tannyelvének kérdése ezek alapján sokkal inkább politikai, mint tisztán didaktikai. A kérdés az, hogy kik lesznek a szatmári svábok vezetői, a papok vagy a sváb vezetők? A román politikai érdek az, hogy a barátoknak és ne az ellenségnek tegyünk szívességet. D.G.A.N. București, fond 2186 - L.A.R., dos. 61, f. 7-9.

nyelvet. 1934-ben újból összetűzésekre került sor a tanfelügyelőség és az egyház által támogatott szülők között. Nem sokkal egy kompromisszumos megoldást követően, mely szerint a felek kiegyeztek heti három német óra megtartásában, a felekezeti iskolát bezárták. Az állami iskolában pedig német nyelven folyt az oktatás. A csanálói egyházközség a nagyváradi táblabíróságon támadta meg az intézkedést, a kereset elutasítását követően pedig a Legfelsőbb Ítélelőszéken (Bura 2001: 74). A konfliktust az 1940-es változások szüntették meg. Ekkor ismét magyar tannyelvűvé vált az iskola. 1945 után, a kommunista korszakban a német tannyelv bevezetésének lehetősége fel sem merült¹¹¹, viszont az 1960-as években román tannyelvű osztályt kellett létesíteni, mely a magyar osztályokkal párhuzamosan működött. Az 1989-es rendszerváltást követő első évben került sor német tannyelvű osztály indítására.

A német nyelv iskolai bevezetésének problémája a gyerekek nyelvtudásából is visszaköszön. A mindennapok nyelve a magyar volt. A csanálói állami iskola igazgatója egyik jelentésében arról számol be, hogy a gyerekek az iskolában találkoznak először a német nyelvvel. A Csanálói Állami Általános Iskola 1925-ben kezdte meg működését. Első tanítója, egyben igazgatója is, Gheorghe Tihanyi Jussel – felsővisói cipster, német mozgalmi aktivista volt. Jussel a csanálói iskoláról írt monográfiájában¹¹² maga is beszámolt arról, hogy a világi iskolák létjogosultságát nagyon nehezen fogadták el a gazdák, mivel korábban csak egyházi iskolák voltak (Sárándi é. n., Baumgartner 2008).

A csanálói nyelvhasználatról a falu legidősebb lakója a következőképpen szólt:

– *Az anyám perfekt tudott, mer iskolába tanulta. De nem beszélt senkivel. Az apám Károlybul került ki, városrúl, nem tudott semmit, izé hiába volt A. És akkor nem beszéltek sose, meg úgy nevelte már a nagyanyám őket, magyarnak, és nem beszéltek. (ti. németül)*

– *És akkor F. bácsi gyerekkorában senki nem beszélt már svábul? Itt Csanáloson.*

– *De vótak akik beszéltek, de a mi családunk nem. Hát mikor elmentem egy másik nagynémhez, oda, és akkor, mikor dísznót öltek akkor hallom, hogy mondják bórúk, a meg nem tudom micsoda, nem tudtam, hogy mi az. Meg névli, hát a vesének mondták, hogy névli. Nem tudtam...*

– *És akkor is magyarul beszéltek és keverték bele a német szavakat?*

– *Nem. Svábul beszéltek..., magyarul beszéltek, csak közbe az egyik szülő jobban tudott, oszt akkor, meg hogy a gyerek ne értse akkor beszéltek svábul.*

– *Ez mikor volt?*

– *Mikor? Hát én vótam olyan nyolc-tíz éves. Meg mindig, és még elébb is.*

– *Pontosan mikor született?*

– *Tizenháromba (1913), augusztus 29-én.*

A. F., (1913, f.)

¹¹¹ Ennek okait bővebben elemzem a következőkben.

¹¹² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sălaj, *Fond Revizoratul Școlar - Monografii școlare*, dos. 207, f. 1-8.

Az újranevetelési folyamatok a nemzeti szocialista párt németországi hatalomra jutásával felerősödtek, illetőleg Magyarországon is megjelentek¹¹³. Vállajon a német származás ténye folyamatosan élt a köztudatban, a 19-20. század fordulóján a sváb nyelv volt a mindennapok nyelve, a templomban a liturgia nyelve a német volt egészen a második világháborúig.

A csanálói L. M. (1923, n.) a két település lakosai közötti különbségről a következőképpen nyilatkozott:

– *Ugyanazok, de mégis mások.*

– *Mindig is másak voltak?*

– *Mindig is mások.*

– *Mi volt a különbség?*

– *Hát ők jobban beszéltek svábul, mi meg nagyon elmagyarosodtunk. Elmagyarosodtunk. Károly magyar város vót, mikor magyarok lettünk, oszt mással nem nagyon vót kivel beszélni. Csanálos azért meg mindig is olyan zárkózottabb vót, csak mások vótak mindenben.*

– *Hogyhogy Vállaj maradt inkább sváb?*

– *Már Mérken több vót a református magyar, és azok nem beszéltek másképp. Vállaj tiszta sváb község vót. És az apám is, hiába unkatestvérek vótak, azt mondta: svábok ezek. Annnyira el vótunk magyarosodva.*

– *Itt nem beszélt már senki 40-44-be svábul?*

– *Hát az öregek, úgy közbe-közbe úgy megszokták azok is. Hát mi fiatalok, mi csak magyarul beszéltünk.*

– *És Vállajon tudtak a fiatalok svábul?*

– *Tudtak hát. Tudtak Fényen is, ők máma is svábok. Máma is beszélnek svábul, még a fiúk is, meg lányok is. Szóval ezek mások vótak. De ez a Csanálos már nagyon hamar, amióta én csak az eszemet tudom.*

A német identitás megerősödése ugyanakkor nem járt együtt a magyar identitás visszaszorulásával, inkább a falvak lakosságának a különböző politikai érdekek erővonalai mentén való megosztottságáról beszélhetünk. Voltak német érzelműek, voltak magyar érzelműek. A magyar hadsereg bevonulása Csanáloson is az Erdély-szerte jellemző ünnepi módon történt. Itt is hatalmas kaput építettek. A lezárási funkciókkal bíró határsorompó helyét átvette az ugyancsak a határ szemantikai körébe tartozó, ám előbbivel ellentétes funkciójú kapu.

A vállaji plébános – Láng Gyula – a *Historia Domus*ban a következőképpen tudósít az eseményekről: „1940 nyarán már feszültség voltak felkorbácsolva határőreink idegei. Egy kis rumlit rendeztek a határon. Csak úgy ropogtak a puskák. Egy golyó a csanálói templom orgonájába is befuródott. S ha nem jön a Bécsi döntés, mely Erdély egy részét visszaítélte nekünk, a felkészült hadsereg megindul, akkor az egészet felszabadítja s nem kellett volna

¹¹³ Magyarországon a Volksbundnak volt a Gäuamt Stahmar-hoz hasonló szerepköre. (Reszler 2000: 230)

nekünk sváb kalandorokkal is megismerkednünk. [...] Szeptember 5-én volt a nagyszerű katonai bevonulás a felszabadított határon. Reggel már több katona gyónt. Pont 7 órakor megszólalt a harang, felrobbant a sorompó s 3 nap és éjjel vonult itt is a végeláthatatlan s nagyszerűen felszerelt hadsereg. Magam is bementem Nagykárolyba, Kálmádon keresztül, s az ottaniak odáig voltak a boldogságtól.” (Máriás 2011).

Az ünneplés egyöntetűségét árnyalják azok a visszaemlékezések, melyek a német érzelmű csanálói családok őriztek meg. F. Gy. (f.) szerint a lakosságot kirendelték a honvédség fogadására. Az adatközlő legerősebben az akkor Csanáloson szolgáló, sváb származású, ám magyar érzelmű segédpapokat bírálta, szerinte ők voltak akik az egész ünnepséget megszervezték.

Deportálások és kitelepítés

1945 januárjában került sor arra az eseményre, mely mindkét település történetében a legnagyobb hatású társadalmi és személyes traumát eredményezte. A német származású felnőtt lakosság Szovjetunióba történő deportálása során mindkét település óriási veszteségeket szenvedett.¹¹⁴ Az olykor öt-hat évig tartó fogságot sokan nem éltek túl. A kényszymunka során átélt megaláztatások, az embertelen körülmények, a túlélésért folytatott harc, a helytállás a lokális történelem legfontosabb elemeivé váltak. A deportálás során az akció végrehajtói figyelmen kívül hagyták az etnikai identitás egyéni preferenciáit, mind a magyar, mind a német érzelműeket elszállították. A deportálás és annak etnikai alapja mindkét település etnikus identitására rányomta bélyegét. A magyarországi németek kitelepítése, melyre 1946 és 1948 között került sor, a vállalji svábok identitására mért újabb csapás volt, annak ellenére, hogy Vállajt a kitelepítés csupán fenyegetésként érte el. Ebből az időszakból származik vállalji és mérki svábokra vonatkozó „szalonmagyarok” megnevezés is, mely a kényszeres névváltoztatásra utal. A nevek magyarosításával a kitelepítést akarták megelőzni. A névváltoztatási szándék mögött nem a nemzetállam integrációs elvárásainak való megfelelés állt. Sokkal inkább a rossztól való menekülés. A számukra etnikailag is megterhelő vesztes háború, a készülöben lévő retorziós események tudása, illetve sejtése az etnikai kötöttségektől, sőt sok esetben annak csak a látszatától való menekülési stratégiát eredményezett. A vállaljiakat a Németországba való erőszakos kitelepítés fenyegette, ami a gazdálkodás orientált közösség számára a létbizonytalansággal, az értékek totális elvesztésével volt egyenlő. A németiséghez tartozás a korábbi kiemelt, privilegizált helyzetből egyszerre hátránnyá változott, amittől mindenképpen igyekeztek megszabadulni. Nemcsak azok, akik kedvezményezettek vagy haszonélvezők voltak korábban a nemzeti alapú megkülönböztetésnek, hanem azok is akik sem nyelvükben, sem preferenciáikban, hanem csupán nevükben hordozták a német származás emlékét. „A megelőző évtizedek névmagyarosítási kampányai nyomán a közvélemény felfogásában a név etnikai karaktere és a

¹¹⁴ A deportálásokról bővebben: Kardos 1999; Bura 2003

névviseelő nemzeti hovatartozása között kialakult szoros kapcsolat miatt tarthatta a német háttérűek nem kis hányada a nyilvános önbemutató „nemzetiesítését” a stigmatizált helyzetből való menekülés egyik lehetséges útjának” (Kozma 2002: 45).

A névváltoztatásra vonatkozó hatósági szabályozás következtében nem akárki választhatott új, magyar nevet, csak azok a személyek, akik nem voltak Volksbund tagok, és semmilyen párttevékenységet nem folytattak. A szabályozások azonban változtak, egyre szigorúbbak lettek. Mindez abban nyilvánult meg, hogy egyre több előéleti igazolást kértek a névváltoztatást kérelmezőktől, valamint egyre több politikai szervezet és intézmény formált jogot arra, hogy az érintettek előéletét véleményezze (Kozma 2002: 51).

Egy 1945. június 13-án kibocsátott belügyminisztériumi rendelet jelzi a magyar hatóságok hozzáállását a névváltoztatásokhoz.¹¹⁵

¹¹⁵ „Az ország idegen nevű lakosai családi nevük megváltoztatása iránt egyre növekvő mértékben terjesztik elő hozzám kérelmeiket. Ez az idegen hangzású családi nevek megváltoztatására irányuló s egyre fokozódó törekvés azonban igen gyakran nem a magyarságba való teljes beolvadás végső következményeként jelentkezik, hanem – különösen a sváb telepítésű községekből folyamodók – legtöbbször a névváltoztatás útján csupán elkerülni óhajtják a múltban éppen a magyar nép ellen irányult s az idegen nevűkhöz fűződő cselekményeiknek esetleges megtorló következményeit. Ezért a névváltoztatás engedélyezése előtt a folyamodó politikai megbízhatóságának megnyugtató módon való igazolására különös súlyt helyezek, s minden egyes folyamodó megbízhatóságának elbírálását egyenként kívánom biztosítani. A dolog természetéből folyik, hogy sváb telepítésű községekből eredő névváltoztatási kérelmek elbírálásánál a folyamodó politikai megbízhatóságának sem a községi elöljáróság által kiállított erkölcsi bizonyítvánnyal, sem pedig valamely, a községben működő demokratikus politikai párt, vagy éppen a Nemzeti Bizottság útján való igazolását nem tarthatom minden esetben kielégítőnek, mert ily módon alkalom nyílhatnék arra, hogy politikailag megbízhatatlan kétes elemek esetleg egymást igazolják. Ennélfogva úgy határoztam, hogy a sváb telepítésű községekből folyamodók politikai megbízhatóságának elbírálását a törvényhatóság első tisztviselőire bízom, mert nagyobb helyi ismereteinél fogva leginkább a vármegye alispánjának van módja megfelelő tájékozódás útján a folyamodó politikai magatartását megnyugtató módon elbírálni. Elrendelem tehát, hogy a névváltoztatási kérelmeket a sváb telepítésű községekből a jövőben a községi elöljáróságok a vármegye alispánjához terjesszék fel; Alispán úr pedig azokat megfelelő tájékozódás után a folyamodók politikai megbízhatóságára vonatkozó egyenkénti véleményes jelentésének kíséretében és személyes felelőssége mellett hozzám terjessze fel. Elvárom, hogy Alispán úr véleményei megadásánál szigorúan alkalmazkodjék abhoz az elvhez, hogy az itt említett néprétegből csak azok kaphassanak magyar nevet, akik a múltban is kifejezett tanújelét adták a magyar nép és haza iránt való hűségüknek és baloldali politikai meggyőződésüknek. Azok részére, akik a múltban célszerűségi okokból talán nem is kifejezetten, de lényegében mégis a német jellegű irányzatokhoz, ha csak támogatólag is sodródtak, névváltoztatást nem engedélyezek. Egyben közlöm Alispán úrral, hogy a nem sváb jellegű, hanem magyar vagy más nemzetiségű községekből folyamodók ... politikai megbízhatóságának igazolása általában a községi elöljáróságok útján, azok személyes felelőssége mellett történhetik. ... Mindezek kérvényeit politikai megbízhatóságuk igazolása után továbbra is hozzám közvetlenül lehet felterjeszteni. . . Budapest, 1945. évi június hó 11-én. A

Vállaj lakosságának kitelepítésére végül nem került sor. A deportálásban sorsközösséget vállaló csanálói és vállalji – és kaplonyi, fényi, petri, mérki, szaniszlói, stb. – lakosok számára az ott letöltött évek jelentették az utolsó, rokonsági rendszeren túlmutató együvé tartozás élményt. A rendszerváltást követően a sváb-német mozgalmak megindulása többek közt éppen a deportált találkozókhoz kapcsolódik.

A szocialista korszakban megszűntek a román kormány németesítési törekvései, de a német nemzeti mozgalom is erejét veszítette. A második világháborút követő, német származáshoz¹¹⁶ köthető meghurcoltatások nagyon erős negatív élményekkel töltötték fel a német identitástudatot, aminek következtében – a különböző nemzeti mozgalmak és állami érdekek megszűntével – a szatmári svábok, immár saját sorsuk irányítóiként, a magyarsághoz való közeledést választották. Az iskolai oktatás nyelve a magyar lett mindkét településen.

Kivándorlás Németországba

A romániai németek civil, illetve formális kisebbségjogi helyzetének helyreállítása során 1949/50-ben kaptak újra kollektív képviseletet választójogot, anyanyelvi oktatást, sajtót (Haidu 1999; Pozsony 2009: 54). Ez azonban már alig volt hatással az általam vizsgált közösségekre. Sokkal inkább érintette őket az új hatalmi struktúra által hozott intézkedések, az önálló iparüzés beszüntetése illetőleg a szinte mindre kiterjedő államosítás.

A megváltozott gazdasági rendszerben az etnicitás kérdése mintha háttérbe szorult volna. A német identitástudat következő intenzív megjelenése a hetvenes, nyolcvanas évek fordulójára tehető, a vizsgált települések közül csak Csanáloson. A nehéz körülmények, a könnyebb boldogulás reménye erőteljes kivándorlási hullámot generált a Romániához tartozó szatmári sváb falvakban Németország irányába. Az általános ellátási zavarokkal, félelemmel, kilátástalanságérzettel terhelt romániai környezetből való menekülés lehetőségét vetette fel a romániai németek – „humanista” családegyesítésnek álcázott – tervszerű kitelepítése (Pozsony 2009: 55). A kivándorlásnak két formája volt, egy legális, melynek során egész családok vándoroltak ki, és egy illegális, mely többnyire egyetlen személy szökését jelentette. Ez utóbbi két gyakorlat szerint működött. A kishatárátlépővel¹¹⁷ rendelkező személy

miniszter helyett: Kis Roland államtitkár, s. k. – Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Alispáni iratok, 4188/1945 – Közli: Kozma 2002: 52

¹¹⁶ Szándékosan nem használom az identitás fogalmát a származás helyett, mert a deportálás, illetve a kitelepítés fenyegetése nem csak azokat a svábokat érintette, akik tagjai voltak a Gaiamtnak vagy a Volksbundnak, esetleg más formában kinyilvánították németiségüket, hanem azokat is, akik magyar érzelműek voltak és nem álltak kapcsolatban az említett szervezetekkel és esetleg nem SS alakulatokban, hanem a honvédségben szolgáltak.

¹¹⁷ A kishatárforgalom megindulásához államközi egyezményekre volt szükség. Az egyezményekben rögzítették a határszéli forgalom szabályzatrendszerét, mely többek közt a határhasználat gyakoriságát, és a feljogosított határhasználókra vonatkozó korlátozásokat tartalmazta. Kishatárátlépőt vagy *kisútlevelet* csak a 15 km széles *határsávban*, illetőleg a kishatárforgalomra kijelölt határátkelőtől nem

Magyarországra utazott és nem tért vissza onnan¹¹⁸ (az esetek legnagyobb többségében tovább utazott Németország felé), vagy pedig a zöldhatáron szökött.¹¹⁹ A szökés minden esetben megterhelő volt a családok számára. A szökés felvállalása egyet jelentett a családról hosszú ideig való lemondással. A szökött személyek nem térhettek vissza Csanáosra egészen addig, míg német állampolgárságot nem nyertek. A szökök általában a fiatal férfiak, vagy fiatal házaspárok voltak. A családtagok találkozásaira semleges országban, többnyire Magyarországon került sor. A német állampolgárságot szerzett családtag a lehető leghamarabb megkezdte a család otthon maradt tagjainak németországi kiutazásához szükség iratok megszerzését. Arra is számos példa akad, hogy kisgyermekes szülők a gyermekgondozást a nagyszülőkre, testvérekre bízva vállalták a kivándorlással járó nehézségeket.

A kivándorlási hullám a kilencvenes első éveit követően Csanáoson megállt, miközben Vállajon ilyen irányú migráció egyáltalán nem volt. A csanáosi polgármesteri hivatal alkalmazottai kérésre összeállítottak egy listát, mely házak szerinti lebontásban, de egyéni szinten tartalmazza a Csanáosról elvándoroltak nevét és a kivándorlás idejét¹²⁰. A lista nem teljes, de úgy gondolom, hogy hiányosságai ellenére is hiteles forrás a Csanáoson lezajlott külföldi mobilitási gyakorlat vizsgálatához. A kimutatás egyik legfőbb kvalitása, hogy jelzi a kivándorlás módját is. A táblázatban szereplő személyek közül ugyanakkor többen a kivándorlást megelőzően már elköltöztek Csanáosról, így számukra a szökés volt az egyetlen alternatíva az ország határainak átlépésére. A Szatmárnémetibe és más településekre költöző csanáosiaiak annak ellenére nem kérvényezhettek kisütlevelet, hogy a város a határsávban található, ugyanis a hozzá legközelebb eső átkelő országos érdekeltégű volt. A kivándorlás idejét pontos évszámok hiányában, kényszerből csoportosítottam 1989 előtt-re és utánra. A kivándorlási periódus – amennyiben nem vesszük figyelembe az elsőként kivándorolt Erni családot (1960-as évek közepe), illetőleg utolsóként távozó Mellau családot (2000) – az 1980-as évek közepe és az 1990-es évek első éve közötti szűk tíz évet felölelő időszakra tehető. A kitelepedés mellett létezik egy továbbra is aktív migrációs gyakorlat. A németországi szezonmunkák több személy és család számára is megélhetést, vagy jövedelemkiegészítést jelentenek. Ezek a munkák a rokon és baráti kapcsolatok által válnak elérhetővé.

A csanáosi családok családlátogatási gyakorlatát migrációs eseménynek látom, egyrészt a távolságok, másrészt időtartamuk miatt. A harmadik generáció tagjai rokonlátogatási gyakorlatára az a jellemző, hogy Németországban élő gyerekeik meglátogatásakor huzamosabb ideig, akár hónapokig, ott maradnak, és ezt évente, esetleg ritkábban megismétlik. A németországi időszakos migráció bizonyosan hatással van az etnikai identitástudat alakulására. A megkérdozettek az azonosság és másság érzések együttes hatásáról beszélnek.

nagyobb távolságra lakók kaphattak. Évi 12 alkalommal használhatták fel, de havonta csak maximum egyszer. (MOL XIX-J-1-k 231. tétel 00111716/1956 – Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Román Népköztársaság Kormánya között az államhatár rendjének biztosításához szükséges intézkedések szabályozása tárgyában).

¹¹⁸ Csanáoson átragadtaknak nevezik az így kivándoroltakat.

¹¹⁹ A szökéstörténeteket egy másik fejezetben igyekszem bemutatni.

¹²⁰ Lásd a mellékletet!

Egyrészt a németországi társadalomba már többé-kevésbé sikeresen integrálódott rokonokon keresztül a németégtudat erősödik, másrészt viszont az egyéni tapasztalatok, az idegen környezet, a nyelvismeret hiánya miatt a kommunikáció családi térre való szorítkozása másság érzést generál.

A kitelepültek számára az országváltás nem hozta meg kisebbségi lét elhagyását. A kitelepült svábok, valamennyi erdélyi német közösség tagjaihoz hasonlóan, Németországban is kisebbségi helyzetbe kerültek. Az erdélyi és máramarosi szászoktól, bánáti sváboktól vagy akár a Szatmárnémeti környéki sváboktól eltérően, a Nagykároly környéki svábokat – a német nyelv ismeretének hiányával – még inkább hátrányos megkülönböztetéssel fogadták Németországban (vö: Pozsony 2009: 93). Véleményem szerint ez is fontos szerepet kapott abban, hogy éppen a Nagykároly környéki településeken a kivándorlás csak részleges volt, meg sem közelíti Erdély, de akár Szatmár megye többi német eredetű közösségének migrációs rátáját. Talán ugyanebből fakad a Nagykároly környéki svábok egy sajátos stratégiája is. A többi említett erdélyi német közösséggel szemben ők nem számolták fel teljes mértékben „itthon” maradt egzisztenciájukat. Csanáros több üresen álló ház van, mely elhagyatottsága ellenére is gondozott állapotban van. Tulajdonosaik ugyan Németországban élnek, és egyáltalán nem jellemző a visszatelepülés,¹²¹ a házak mégsem eladók. A szükséges munkákat hazlátogatásuk során végzik el, illetőleg az itthon maradt családtagok a napi szintű gondozást megszervezik. Ebben biztosan közrejátszik az is hogy kivándorlásuk is enyhébb mértékű volt.

A legnagyobb vallási ünnepek illetőleg a nyári szabadságidő során sajátos képet ölt Csanáros. Ezek azok az időszakok, amikor a kitelepültek „hazlátogatnak”. Ilyenkor érzékelhető módon megnő a forgalom a falu utcáin. Szinte valamennyi kapubeállóban, vagy udvarban megjelennek a státuszszimbólumként is funkcionáló német rendszámú presztízsautók.

A kilencvenes években a politikai változások hatására, a szatmári sváb falvakban – így Csanároson is – német identitásra alapuló kulturális és társadalmi kezdeményezések történtek. Megjelentek a sváb néptáncegyüttesek, népzenei együttesek, megszervezték az első deportált találkozót. Később a magyar oldalon fekvő települések is bekapcsolódtak a német és még inkább sváb identitásteremtő mozgalomba. A kilencvenes évek lelkesedése a későbbiekben alábbhagyott és a sváboknak szóló rendezvények legfontosabb színhelye áttevődött Vállajra. Az 1996-tól kezdődően minden évben megrendezett strudlifesztivál a kulturális régióépítés¹²² legfontosabb eseményévé vált. Míg a strudlifesztivál a sváb eredetű közösségek megmutatkozásának az identitás felvállalásának és reprezentációjának a színtere, a deportált találkozók megemlékezési szertartások, a közösség összetartozásának belső igényét elégítik ki. Az első az ünnepek, utóbbi a rítusok koreográfiája szerint szerveződik. Míg a fesztivál mindenkinek, addig találkozó csak az érintetteknek – deportáltak, hozzátartozók és

¹²¹ Egyetlen visszatelepült személyről tudnak Csanároson.

¹²² Fejős fogalomértelmezésében a régió politikai implikációkkal rendelkező társadalmi, kulturális kategória, mely nem az egyén személyes életterét jelenti, hanem egy tágabb területet jelöl, mely az intézményesülési folyamatok és a létrehozott intézmények révén tudatunk részévé válik (Fejős 2002: 75).

leszármazottak – és a (kötelező) meghívottaknak szól (sváb és német, román és magyar politikai és civil szervezetek képviselői). A fesztivált Vállaj önkormányzata szervezi, így helyszíne is Vállaj. A deportált találkozókra, körforgás szerűen, minden évben más-más településen kerül sor. A házigazdák és szervezők a helyi polgármesterek. A fesztivál programja évről évre változik, bővül, a találkozó koreográfiája – rítusnak megfelelően – változatlan. A rendezvénynek otthont adó településen megtartott ünnepi misével kezdődik, melyet többnyire a szatmári római katolikus egyházmegye püspöke celebrál, majd a deportáltak emlékművénél kegyeleti eseménnyel folytatódik. A deportálást megidéző beszédek hangzanak el a politikai és vallási vezetők, valamint a közösség történetével foglalkozó belső értelmiségiek előadásában német, román¹²³ és magyar nyelven. A koszorúzást követően a szervező polgármesteri hivatalok vendégül látják a szertartás résztvevőit. Erre legtöbbször a helyi kultúrotthonban kerül sor. Az evés-ivás közben további köszöntő és emlékező beszédek hangzanak el, majd ezeket követően a helyi és meghívott sváb zenei együttesek és tánccsoportok lépnek fel.

Népszámlálási adatok

A népszámlálási adatok, valamint a demográfiai folyamatok elemzése a parkeri demográfiai határhelyzetek határrétegének megrajzolásának szándékával íród

A két település népszámlálási adatai nem csupán a két világháború között dúló – svábokkal kapcsolatos – érdekkonfliktus tanulmányozásához nyújtanak segítséget, hanem a második világháborút követő kommunista időszak demográfiai és etnikus folyamatairól is. Az utolsó két népszámlálás adatai a rendszerváltásokat követően meginduló identitásfolyamatok megértésében segítenek. A magyar és német, illetőleg a római katolikus adatokat tartalmazó oszlopokat kiemeltem.

Vállaji népszámlálási adatok¹²⁴

Év	Összes	Magyar	Német	Román	Horvát	Vend	Szerb	Ruszin	Dél-szláv	Szlovák	Cigány	egyéb
1880a	1565	1492	3									70
1890a	1960	1839	10	5	57							49
1900a	2200	2192		3								5
1910a	2624	2559	36	29								
1920a	2667	2667										
1930a	3042*	3037	3	2								

¹²³ Magától értetődően csak a romániai helyszíneken.

¹²⁴ Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. KSH Népszámlálási Főosztály. Budapest. 2000.

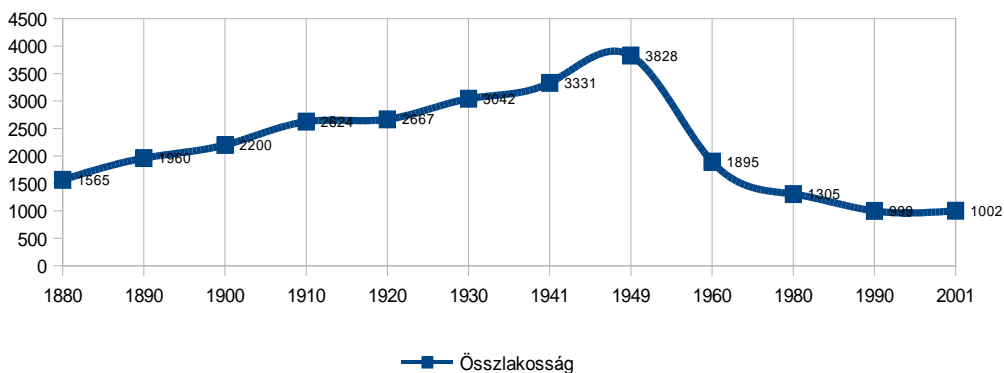
1941a	3331	3248	83									
1941n	3331	3298	33									
1949a	3828	3826							2			
1960a	1895	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1980a	1305	1304										1
1990a	999	996		1								2
1990n	999	995	2									2
2001a	1002	996	2	2				1				1
2001n	1002	614	380					1			5	2
2011	939**	801	436	20							32	

*Ez a szám magában foglalja a községhez tartozó települések és tanyák adatait is. Azaz Ágerdömajor (164), Csobaháza (38), Nagyfenék (228), Pórháza (242), Sárgaház (187), Terem (532), egyéb külterületek (75), összesen 1466. Azaz Vállaj falu lakossága a két szám hányadosa: 1576. Ez a népszámlálás a felekezeti hovatartozást és a magyar nyelvtudást is vizsgálta. A 3042 lakosból magyarul 3040 tudott.

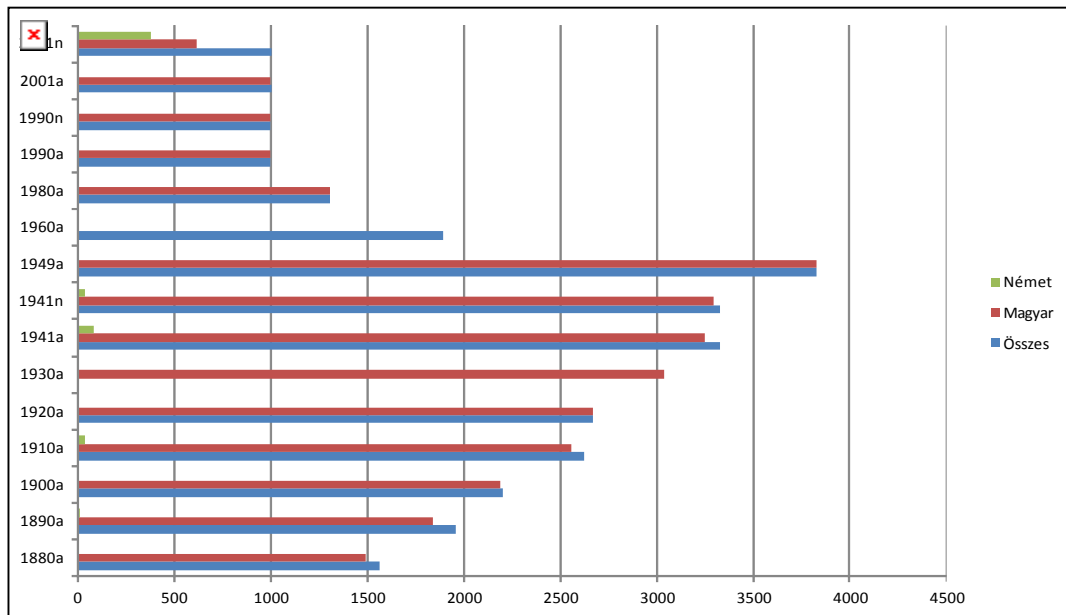
**A 2011-es magyarországi népszámlálás új tényezőt emelt be a népesség nemzetiségi megoszlásának vizsgálatába. A személyi kérdőívben két kérdés is vonatkozott a nemzetiségi hovatartozásra, megadva a lehetőséget egyidejűleg két etnikai identitás felvállalására. Ennek fényében kell értelmezni a táblázat utolsó sorának adatait is. 939 lakossal 1293 etnikai identitás áll szemben. Az átfedések a német-magyar és cigány-magyar kettős identitásokban keresendők. Ennek megoszlásáról nincs részletes adat.

A felekezeti adatok: római katolikus összesen 1948 (ebből 466 a külterületeken), görög katolikus 685 (647), református 384 (341), izraelita 96 (9), egyéb 4. A Vállajra érvényes adatok ezek alapján a következőképpen alakulnak: 1482 római katolikus, 38 görög katolikus, 43 református, 87 izraelita továbbá négy más vallású személy. Az 1930-as népszámláláshoz hasonlóan kell tekintenünk az 1941-es és az 1949-es évben végzett népszámlálásokra is. Ugyanakkor az 1950–1955 közötti időszak kimaradt ebből a táblázatból, ennek oka, hogy ebben az időszakban Vállajt Mérkkel, Mérkvállaj néven egyesítették, 1955-ben azonban vállaji kezdeményezésre az egyesítést visszavonták. A népszámlálási adatok értelmezése több kérdéskörben is szükséges, számszerűsítve követhető bennük a települések 20. századi demográfiai változásainak folyamata.

Vállaj összlakosságának történeti alakulása

Ennek a grafikonnak az értelmezését nagyban megnehezíti az, hogy az ismertetett okok miatt nehéz kiszűrni a kizárólagosan csak Vállajra vonatkozó adatokat. Ennek ellenére a népességmozgás folyamatainak érzékeltetésére alkalmasnak tartom. Amennyiben az 1930-as és 1940-es évekből származó adatoktól el is tekintünk a korábban felvetett adat összeférhetetlenség miatt, akkor is egyértelműen megfigyelhető a második világháborút követő periódusban megjelenő demográfiai töréspont. Az addig egyenletes lakosságszám növekedés a háborút követően hasonló görbét leíró csökkenésbe váltott át. Az anyanyelvi és nemzetiségi adatok összevetése a vállalji svábok identitástudatának 20. századi változásainak követésére, illetve a magyarországi svábokhoz kötődő politikai érdekek irányainak megértésére ad lehetőséget.

Vállaj lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összefüggései (1880–2001)

A szatmári svábokat érintő népszámlálások közül több is politikailag erősen terhelt, ez pedig megnehezíti a népszámlálási adatok helyes értelmezését. Vállaj esetében valamennyivel könnyebb a dolgunk, hiszen itt nem kell számolnunk a román kormányzat érdekérvényesítő népessépolitikájával. Látható, hogy a német sem anyanyelvként, sem nemzetiségként nem jelenik meg számottevő mértékben a statisztikákban, ez alapján Vállaj színmagyar falunak tűnhet, holott a 19. és 20. század fordulóján a sváb nyelv még mindennapi használatban volt, a harmincas évekig a rózsafüzért svábul imádkozták, a második világháborúig a templomi prédikáció sváb nyelvű volt, illetőleg hetente felváltva svábul és magyarul. (Reszler 2001: 228) Nagyobb számú német lakosság 1941-ben és 2001-ben jelenik meg a statisztikákban, előbbi a Volksbund tevékenységéhez (Kozma 2002) utóbbi pedig a rendszerváltást követő nemzeti mozgalom elindulásához köthető. 1941 elején előbb megalakult a Magyarországi Németek Szövetsége Vállaji Helyi Csoportja, majd 1941. március 30-án a Volksbund vállalji csoportja 39 taggal. A csoport elnöke Lang József volt. (Reszler 2001: 228) Ha összevetjük a Volksbund tagok számát az 1941-es népszámláláskor magukat németnek vallókéval majdhogynem tökéletes fedést tapasztalhatunk. A Volksbund hatása sikertelensége ellenére is mérhető a vállalji sváb közösségben, a németet anyanyelvként a nemzetiségnél jóval többen nevezték meg, szám szerint 83-an. A Volksbund jelentéktelen hatására a Vállaj-monográfiák szerzői két érvet sorakoztatnak fel. Egyrészt a nemzeti mozgalmak fő sodrától távoliként határozzák meg a vállalji svábokat, másrészt kiemelik a lakosság mértéktartó viszonyulását a németesítési mozgalomhoz (Reszler 2001; Kardos 2000). Az 1941-es népszámlálás tükrében a korábbi összeírások anyanyelvi adatait a magyar állami érdekek által befolyásoltnak kell tekintenünk. A világháborút követő „magyarosodás” okairól már szoltam korábban. A kilencvenes évek a nemzetiségi hagyományok felelevenítésének, újraélesztésének a periódusa volt. Ennek eredményei a 2001-es és 2011-es adatokban tükröződnek.

A vállalji népszámlálási adatokat és az interjúkat együttesen elemezve az állapítható meg, hogy a lakosság számának csökkenésében együttesen fejtette ki a hatását a hátrányos helyzetet jelentő határmentiségbe való sodródás, valamint a szocialista gazdálkodási rendszer térhódítását követően meginduló urbánus/ipari fejlesztések szívóhatása. Mátészalka, Nyíregyháza és Budapest jelentették a vállalji gazdasági kirajzás főbb célpontjait. A grafikon egyértelműen mutatja meg az ötvenes és hatvanas években (az erőszakos kolhozosítás után) bekövetkezett elvándorlást, ebben az időszakban volt a legnagyobb Vállajról elvándorlók száma. A hetvenes és nyolcvanas években, ha lassuló ütemben is, de tovább csökkent a település lakossága, az évszázad utolsó évtizedében pedig a faluban élők száma ezer fő körül állandósult. Ez az állandóság csak látszólagos, a számadatok mögött sajátos migrációs folyamatok vannak. Vállaj lakosságának korosztályok szerinti megoszlásában, a települést

magába foglaló kistérségre¹²⁵ jellemző adatoknak ellentmondva, az idős korosztály dominál. Míg a kistérségre általában a fiatalok magas aránya jellemző (Hárs 2010: 15), addig Vállajon az öregek aránya rendkívül magas. A lakosság korcsoportok szerinti megoszlását és az előregedés folyamatát a 20. század második felében a következő táblázat mutatja be.

Év	Korcsoport (%)							
	0–14		15–39		40–59		60–	
	Vállaj	Sz-Sz-B megye	Vállaj	Sz-Sz-B megye	Vállaj	Sz-Sz-B megye	Vállaj	Sz-Sz-B megye
1949		31,2		39,6		20,5		8,7
1960	30,1	32,7	35,8	36,3	21,2	19,6	12,9	11,4
1970	25,6	28,3	32,8	34,7	24,9	22,3	16,7	14,7
1980	21,4	26,5	28,3	35,5	31,6	23,7	18,7	14,3
1990	20,3	24,3	26,5	36,9	27,2	22,3	26	16,5

A KSH felmérése szerint a Vállajt is magába foglaló kistérségben a népességelváándorlás is magasabb az országos átlagnál.¹²⁶ Ugyanakkor létezik egy másfajta irányú migráció is, mely részben kompenzálni tudja az elváándorlás és negatív szaporulat okozta fogyást. A határ uniós csatlakozást követő légiesedésének következtében Vállajon is megjelentek a „románok”, olyan romániai – többségükben nagykárolyi – magyarok, akik az ingatlanárak közötti árrést kihasználva itt vásároltak házat maguknak. A beköltözési stratégia meglehetősen egységes. A romániai, alacsonyabb komfortkategóriájú (panel)lakások árán, Vállajon családi házat tudtak vásárolni, melyekhez legtöbbször kiterjedt kert, esetleg gyümölcsös is tartozik. Az árrésből gyakran az ingázó életvitelhez nélkülözhetetlen autó/autók is megvásárolható(k).¹²⁷ Egy másik nagyobb számban előforduló gyakorlat: romániai ingatlan vásárláshoz szükséges anyagi kerettel nem rendelkező fiatalok vásárolnak itt házat.¹²⁸ Ez utóbbi esetekben az átköltözőknek döntést kell hozniuk, „Nagykárolyban tömbházlakás vagy családi ház Vállajon”¹²⁹. Nem szándékoztam feltérképezni azt a szubjektív kritériumrendszert, amely alapján Vállaj mellett döntenek, ezért a kutatásba csak azok kerültek be, akik átköltöztek. Továbbá az sem célom, hogy az átköltözők társadalmi státuszát elemezzem, ezzel kapcsolatban megelégszem azzal az általános vélekedéssel, hogy „a beköltözők jellemzően értelmiségi családok, magasabb

¹²⁵ Mátészalkai (területfejlesztési-stratégiai) kistérség, a 2004.évi CVII. törvény mellékletében közölt, a települési önkormányzatok által kezdeményezett, területfejlesztési-stratégiai kistérségek rendszerének egyike. (KSH Területi atlasz)

¹²⁶ Forrás: A Mátészalkai kistérség átfogó területfejlesztési stratégiája és programja. 2005

¹²⁷ pl. K. I.

¹²⁸ pl. Sz. I. és családja

¹²⁹ Sz. S. (1982. n., Vállaj)

végzettséggel rendelkező városiak”.¹³⁰ Létezik egy harmadik gyakorlat is, amely azonban nem nevezhető egyértelműen migrációnak. Ezt leginkább rekreációs kiköltözésnek nevezhetnénk, tehetősebb családok hétvégi házként vásároltak ingatlant Vállajon. Ezen esetek száma egyelőre elenyésző. A határon átívelő gazdasági szerepvállalás egyik sajátos formája, a befektetés célzatú ingatlan felvásárlás (Hardi 2010, Lovas Kiss 2011: 13) ismeretlen ezen a terepen.

Valamennyi ismertetett migrációs gyakorlat kezdődő lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok eredménye, a határon átívelő munkahelyi mobilitásnak egy sajátos változata. A határokon túlmutató szuburbanizáció sajátossága az érvényesülő aszimmetrikus regionális szerkezetnek tulajdonítható, melynek hatására a munkahelyi migráció is aszimmetrikussá válik. A romániai oldalon Nagykároly város egy döntően rurális jellegű magyarországi határtérséggel áll szemben, amely ráadásul az országos átlagnál nagyobb elvándorlási problémákkal küzd. A határon átívelő szuburbanizációs folyamatok és munkahelyi mobilitás vizsgálatát leginkább a határ közeli nagyvárosok körzetében megjelenő társadalmi folyamatok megismerésére irányuló igény indította el. A dinamikusan fejlődő határ közeli nagyvárosok agglomerációinak országhatárokon való túlterjedését a szociológiai szakirodalom természetes következményként és dinamikus folyamatként mutatja be (Hardi 2010; Jagodič 2010; Lovas Kiss 2011).

Az általam ismert elemzések mindegyike magas gazdasági potenciállal és erős kulturális vonzerővel bíró nagyvárosok határ menti életmódot, társadalmi szerkezetet, gazdasági stratégiákat, kultúrafogyasztást befolyásoló hatásával, illetőleg ennek migrációs következményeivel foglalkozott. A romániai oldalon fekvő Nagykároly semmilyen tekintetben nem illeszkedik a fentebb leírt jellemzőkkel bíró városok sorába. A romániai statisztikai mintázatoknak megfelelően itt is erőteljes népességsökkenés következett be, a lélekszám 1992-ig tartó állandó növekedését hirtelen visszaesés követte. 1992-ben 25.911, 2002-ben 22.781, 2011-ben pedig 19.767 lakosa volt. Ez viszont igazolhatóan nem zárja ki kisebb szuburbiák megjelenését. A szuburbanizációt a városfejlődési folyamat részeként definiálják, késlekedés nélkül követi a regionális ingatlanpiaci folyamatokat, ugyanakkor a szuburbanizáció maga is változásokat generáló jelenség. (Hardi 2010: 17) A szuburbanizációs folyamat nem függ szorosan a város telítettségétől, szolgáltatásainak mennyiségétől és minőségétől. Nagykároly és Vállaj esetében elegendő volt egyetlen gazdasági tényező, ahhoz hogy beinduljon a folyamat. Az itteni példa különlegességét nem is annyira a kis lépték, mint inkább a települések földrajzi helyzetének speciális jellege kölcsönzi, a város és kialakulóban lévő szuburbiája közé egy másik település ékelődik – Csanámos –, ahol ennek a folyamatnak semmilyen jele nincs. Csanámosra Nagykárolyból senki nem költözött. Ennek több okát látom. Egyrészt nem érvényesül az az ingatlanpiaci potenciál, mely Vállajra megindította a migrációt, ugyanakkor ellene feszül a korábban már ismertetett, németországi kivándorlók által fenntartott tulajdonkezelési gyakorlat, mely szerint az elvándorló csanámosiak nem adják el ingatlanjaikat. A szuburbiák alapvető tulajdonságai közül a Vállajon kialakulóban lévő egyelőre még nem mindegyiknek felel meg. Megjelenésében, lakóinak összetételében

¹³⁰ B. Gy., (1947. f., Vállaj)

különbözik ugyan az autochton vállaji népességtől, azonban a betelepülők aránya egyelőre még meglehetősen alacsony. Létezik egy a bevándorlók által preferált része a falunak, ennek ellenére nem jelenthető ki, hogy egyértelműen elkülönülnének az autochton népességtől. A betelepülők a határhoz legközelebb eső utcákat részesítik előnyben, ezekben vásárolt házat a legtöbb nagykárolyi. Vállaj egyik újabb utcájának¹³¹, Jókai utca, mai nem hivatalos neve *Román utca*. A névadás annak ellenére bekövetkezett, hogy lakják még vállajiak is.

A transznacionalizmus itteni formája leginkább a határon átívelő mindennapi mobilitásként jelenik meg, mely a lakó és a munkahely között zajlik. Lovas Kiss Antal az ilyen típusú transznacionalizmus funkcionális kulcsfiguráiként írja le a határon átívelő migrációt fenntartó személyeket. A határon átívelő kapcsolati hálózatnak különleges szereplői ők. Egyrésztől fenntartják eredeti kapcsolataikat a kibocsátó országban, másrésztől újakat alakítanak ki a befogadó országban (Lovas Kiss 2011: 17). A két ország határ menti területeit érintő, határon átívelő szociális kapcsolatháló fenntartásában és megerősítésében a rövid távú migránsok kulcsszerepet játszanak, az ő jelenlétük adja meg a hálózat dinamikáját, szemben a rokonsági rendszerek hosszú ideje fennálló statikusságával szemben (Lovas Kiss 2011: 18).

A gazdasági válsággal a bevándorlási folyamat veszített lendületéből, ám nem állt le. Amiként a városfejlődési folyamatok dinamikája átívelhet akár országhatárokon is, úgy a migráció aszimmetrikus jellege is változhat. A munkahelyi migráció aszimmetriájának másik meghatározó tényezője a nyelv. Nagykároly egyelőre nem tudja kiterjeszteni gazdasági szívóhatását a határ magyarországi oldalára, nincs tudomásom Magyarországról átköltözött személyről. Vélhetően az ott lakók román nyelvtudásának hiánya miatt, annak ellenére, hogy a város magyar többségű. Korábban már említettem, hogy Vállaj az előregedő települések közé tartozik, s ez is mobilitást korlátozó tényezőként hat.

Csanálosi népszámlálások¹³²

Év	Összes	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó,jiddis	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1880a	1162	6	582	532	2+40			2		
1880b	1162	6	603	551	2			2		
1890a	1201	4	809	385	3			1		
1900a	1439	2	1272	165						
1910a	1748	2	1727	19						
1920n	1790	128	29	1594	39					
1930a	1888	316	895	657	20			11		
1930n	1888	314	206	1317	51		12	25		2

¹³¹ A 20. század második felében nyitották.

¹³² Forrás: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–1992. Varga E. Árpád

1941a	1987	12	1885	89	1			1		
1941n	1987	8	1851	116	12		12			
1956	1603	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1966a	1597	72	1511	14						
1966n	1597	76	1500	19	2			2		
1977n	1509	77	1321	110	1					
1992n	1366	69	510	316+396*	78		76		1	
2002n	1509**	141	1027	339	1		1			
2011	1447	154	805	346			118			

* Ez a szám a sváb nemzetiségűeket jelenti.

** Ez az szám tartalmazza a Csanáloshoz tartozó Csanáloserdő adatait is. Csanámos 1296. Csanáloserdő 213. A Csanámos falura vonatkozó etnikai adatok a következőképpen alakulnak: 875 magyar, 335 német, 84 román.

Csanámosi felekezeti statisztikák

Év	Összesen	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ortodox	Evangelikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb összesen	Baptista	Pütkösdista
1869	1097	1022	29	18	20			8			
1880	1162	1081	49	29	1	2					
1890	1201	1158	34	9							
1900	1439	1362	54	23							
1910	1748	1594	125	29							
1930	1888	1538	310	14	25			1			
1941	1987	1695	266	22	3	1					
1992	1366	1255	28	16	65		1	1			1
2002	1509**	1310	85	45	64		3		2		
2011	1450	1224	76	66	81				3		

** Akárcsak az etnikai statisztikákban, a 2002-es adatok nem Csanámos falura, hanem Csanámos községre vonatkoznak.

A kiemelt oszlopok Csanámos összlakosságának és római katolikus törzslakosságának adatait tartalmazza. A táblázatból csak e két adatsor feleltethető meg egymással lineárisan. A római katolikusokra vonatkozó számsorban nincsenek kiugró értékek, számuk alakulása az összlakosság számának változásait is meghatározza. Csanámos görög katolikus lakosságának magját a Károlyi birtokokon szolgáló uradalmi cseléd és béres családok jelentették. A két világháború közötti időszakban többségük beállt a római katolikusok közé.

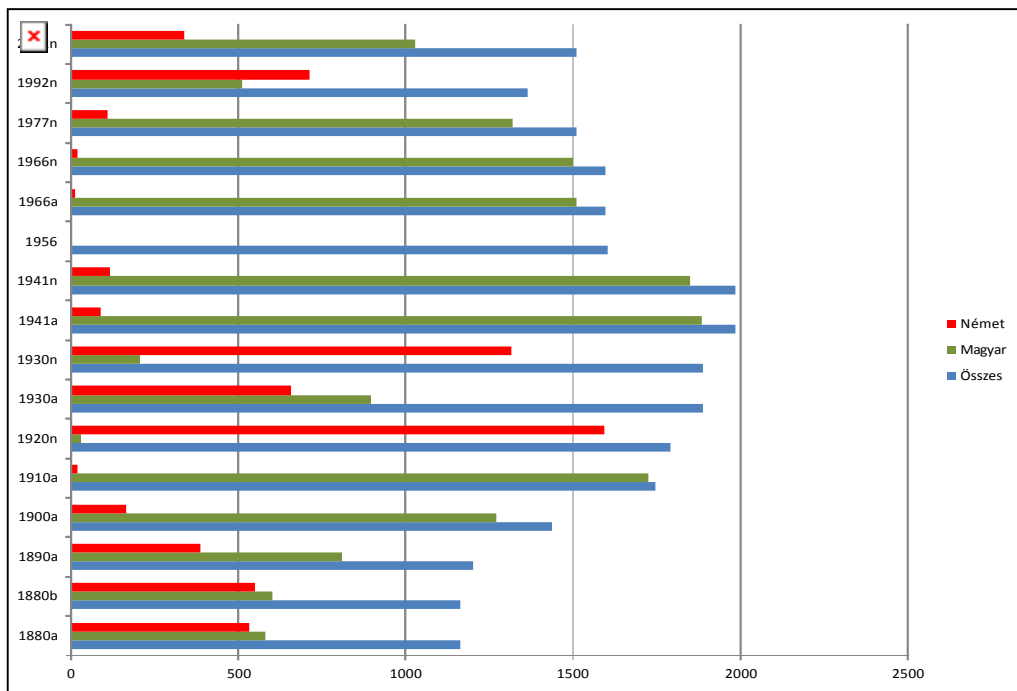
A római katolikus és a többi felekezethez tartozók száma közötti nagyságrendi különbség értelmetlenné teszi az adatok egy grafikonban való összesítését, ezért a fenti diagram csak az összlakosság és a római katolikusok száma közötti összefüggéseket ábrázolja. A két görbe minimális eltéréssel követi egymást, egyetlen keresztmetszetben mutatkozik jelentősebb eltérés. A vallási adatok interpretációja során említettem, hogy a szatmári svábok népszámlálásokban való szereplése politikai manipulációktól torzítottak. A román hatóságok saját érdekeinek megfelelően használták fel például az 1910-es magyar népszámlálás adatait az 1920-as saját felmérésükben. Akik 1910-ben római katolikusnak vallották magukat és németes hangzású nevük volt németek, akik görög katolikusnak vallották magukat románok lettek. Az 1920-as román összeírás adatait figyelmen kívül hagytam, még korabeli román hatóságok sem tartották megbízhatónak (Baumgartner 2012: 95). Az 1930-as román népszámláláskor a római katolikusok száma csökkent, mégpedig a görög katolikusok javára. Ebben az előbbieken bemutatott torzítás utóélete érhető tetten.

1941 és 1992 között a népszámlálások nem kérdeztek rá a felekezeti hovatartozásra, ezért az említett időszakban látható meredek esés releváns adatok esetében enyhébb volna.

A népszámlálási adatok a sváb-német-magyar identitás problematikáról is tanulságos információkat szolgáltatnak, melyeket természetesen a népszámlálásokra általában vonatkozó kritikus hozzáállással kell megfogalmazni.

Az 1930-as román népszámlálást, az 1920-assal ellentétben szakszerűen és sokkal kisebb politikai érdekérvényesítés mellett végezték. Ennél az összeírásnál a tudományos igény egybeesett a politikaival. A román vezetésnek pontos adatokra volt szüksége lakosságának számáról és nemzetiségi összetételéről, mivel a világháborút követően megváltozott területű országról megbízható demográfiai statisztikákkal nem rendelkeztek (Fritz 1930).

Ha összevetjük az 1910-es magyar és 1930-as román népszámlálások anyanyelvi adatait látható, hogy a magyarok anyanyelvűek száma megegyezik, míg a németeké a szinte elhanyagolhatótól a majdnem 50 százalékgig emelkedett, 16-ról 657-re. Ezt érdemes összevetni a nemzetiségi adattal: 1930-ban 1317 német nemzetiségű csanánosít számoltak össze, ami a lakosság 72 százalékának felel meg, és 206 magyart, ami 11 százalékot jelentett.

Csanálos lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összefüggései (1880–2002)

Az 1941-es népszámlálást ismét Magyarországon élte meg Csanálos. Az eredmények is ennek megfelelően alakultak. A németekre vonatkozó adatok követték azt a csökkenő tendenciát, mely jellemző volt az első népszámlálásokra, 89-en vallották magukat német anyanyelvűnek, 116-an pedig német nemzetiségűnek. Ha összevetjük a vállalji adatokkal, láthatjuk, hogy kisebb eltéréssel hasonlóak az eredmények. A németek nagyobb számát Csanáloson a két világháború között zajlott németesítési kísérleteknek tulajdonítom. A Volksbund Csanáloson is működött, a Vállajihoz hasonló sikerrel.

A 20. század második felében megtartott népszámlálásokból a német identitástudat fokozatos erősödését olvashatjuk ki, mely 1992-ben robbanásszerűen csapódott le az összeírásban, 712–510 volt az arány a németek javára. 1992-re a Németországba történő kivándorlási hullám már lezárult, így a népszámlálás által rögzített adat, csak a következő, 2002-essel korrelálva válik dinamikus értéké. 2002-ben 339-re zuhant vissza a németek lélekszáma, így valószínűsíthető, hogy az 1992-es adat nem a tulajdonképpeni, hanem csak a statisztikai csúcspontját jelentette a német identitástudat reprezentációjának. A 2011-es népszámlálási adatokból a német identitástudat stabilizálódása és enyhe erősödése olvasható ki. A jelenség mögött nem pozitív természetes szaporulat áll, mint ahogyan a magyarok számának nagyobb arányú csökkenése sem magyarázható csupán a negatív szaporulattal. A két adatsor közötti összefüggés a német identitástudat magyarral szembeni térnyeréséből fakad. Az utóbbi három népszámlálás adataiban megmutatkozó tendenciát érdemes a vállalji folyamatokkal összehasonlítani. Ott az 1990-es népszámlálás során regisztrált 2 német

nemzetiségű lakosából 2001-re 380, 2011-re pedig 436 lett. A kilencvenes évek népszámlálásaiban szereplő adatok a kapcsolatok negatív csúcának fokmérői. Ebben az időszakban csúcsosodott ki az eltérő hatalmi keretekben való lét és elzártság. Ezt fokozatos kiegyenlítődés követte, melynek létrejöttében az elhalványult kapcsolatok újrafelvétele játszott talán a legfontosabb szerepet. A makrotényezők miatt bekövetkezett eltávolodást a mikroszintű érdekek érvényesíthetőségének lehetősége fordította meg.

Házassági anyakönyvek 1825–1944 (1950)

A házassági anyakönyvek nem-nominális vizsgálatával a szándékom Csanáros és Vállaj egymás felé irányuló párválasztási preferenciáinak a feltérképezése volt. Kutatásom egyfajta leszűkített *házasodási kör*¹³³ elemzés. A két település közös történelme, lakosainak azonos származása, földrajzi közelségük túlzottan kézenfekvővé tette azt a feltételezést, hogy affinális rokonsági kapcsolataikból ez egyértelműen visszatükröződik majd. Az anyakönyvek párhuzamos elemzése konkrét statisztikai adatokat szolgáltatott, és részben cáfolta is azt az előzetes feltevésemet, hogy mindkét település fiataljai párválasztási szempontból a másik települést preferálják. Az anyakönyves vizsgálat lehetővé tette annak a regionális térszerkezetnek a megrajzolását is, amely a csanárosi és vállaji rokonsági rendszerek térbeli kontextusát alkotja. Nem volt célom a házasságkötésekben részt vevők kibocsátó települései által konstituálódó mikrorégió teljes demográfiai elemzése, azaz a házasodási körök teljes hálózatának megrajzolása. Kutatásom fókuszában e két település áll, s úgy vélem a főbb tendenciák a csanárosi és vállaji adatok elemzésével is megrajzolhatóak.

Az anyakönyvek a Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár gyűjteményében találhatóak. A csanárosi anyakönyvek 1825-től 1977-ig, a vállaji anyakönyvek pedig 1825-től 1944-ig terjednek. Hiányoznak az 1827. évről, illetve az 1853–1856 közötti időszakokra vonatkozó csanárosi, és az 1853–1856, 1861–1862 közötti időszakokra, valamint az 1884. évről vonatkozó vállaji anyakönyvek. Ezek hiánya úgy vélem, nem befolyásolja lényegi módon a következtetéseket. Az adatok rendszerezésére településenként egy-egy táblázatot szerkesztettem, melybe az anyakönyvekből kivonatolt adatokat éves lebontásban vezettem be. A házasodási körök vizsgálhatóvá tételének érdekében valamennyi olyan településnevet bevontam a táblázatba, mely egynél több alkalommal jelent meg az anyakönyvekben. Azokat a településeket, melyek előfordulása elhanyagolható volt a diagramok exportálása során, néhány kontroll szerepet betöltő kivételtől eltekintve, kihagytam, illetve egy külön kategóriába

¹³³ A házasodási köröket Balogh Balázs és Fülemile Ágnes a helyi társadalomnál nagyobb léptékű társadalmi struktúrák legintegránsabb alapegységeinek tekintik (Balogh – Fülemile 2004: 29). Adott táji csoport házasodási körei és a csoporton belüli kohézió között véleményük szerint rendkívül szoros kapcsolat áll fenn. A házasodási kör megbomlása a csoportidentitás és csoportkultúra gyengülését és felbomlását vonja maga után. (Balogh – Fülemile 2004: 25)

helyeztem, melynek a *Más* nevet adtam. A településneveket tartalmazó markereket nemi szempontokat követve tovább bontottam.¹³⁴

Mivel általánosabb kutatási célom a két település közötti kapcsolat történetének feldolgozása, ezért az anyakönyvek vizsgálatakor a két település kapcsolatát befolyásoló nagytörténelmi események által meghatározott korszakolást követtem. Ennek megfelelően négy korszakot határoztam meg: Az első 1825-től 1920-ig tart, ez a kapcsolatok természetes szövődésekének periódusa, amikor azonos politikai, gazdasági és kulturális keretben természetes módon alakulhattak a kapcsolatok. A második korszak 1921-től 1939-ig tart. A két világháború közötti periódusban a két település közé államhatár került, mely negatívan befolyásolta a két település közötti kapcsolatok fenntarthatóságát, ezzel együtt a partnerválasztási lehetőségeket. A harmadik korszakot az 1940 és 1944 közötti periódus jelenti, melyben ismét azonos állami keretbe kerültek, a második világháború eseményei azonban újabb kihívásokat jelentettek. Az utolsó tanulmányozott időszak 1945-től 1955-ig, a világháború végétől a kommunista hatalmak megszilárdulásáig, a határok totális kimerevedéséig terjed.¹³⁵

A határ minőségének megváltozása a politikai kontextusok hatására, olyan tényező volt, mely azonnali hatással volt a szociális kapcsolatokra. Csanálos esetében egy 12 településből álló szorosabb hálózat tárult fel, melyet a további településeket összegyűjtő *Más* kategória egészít ki, az adatokat pedig négy korszakba sorolva rendeztem el. Az alábbi táblázat tartalmazza a házasságkötések csanálói adatait:

Csanálói házassági anyakönyvek

Település	Házasságkötések száma összesen 1825–1950	1825–1920	1921–1939	1940–1944	1945–1950
Csanálos	867	596	182	28	61
Vállaj	120	111	3	6	0
Mezőfény	78	69	8	0	1
Nagykároly	68	45	16	6	1
Majtény	15	14	0	0	1
Mezőpetri	16	13	2	0	1
Kálmánd	69	50	11	2	6

¹³⁴ Ebből az adatsorból az derült ki, hogy az esküvőkre az esetek nagytöbbségében a lány szülőfalujában került sor.

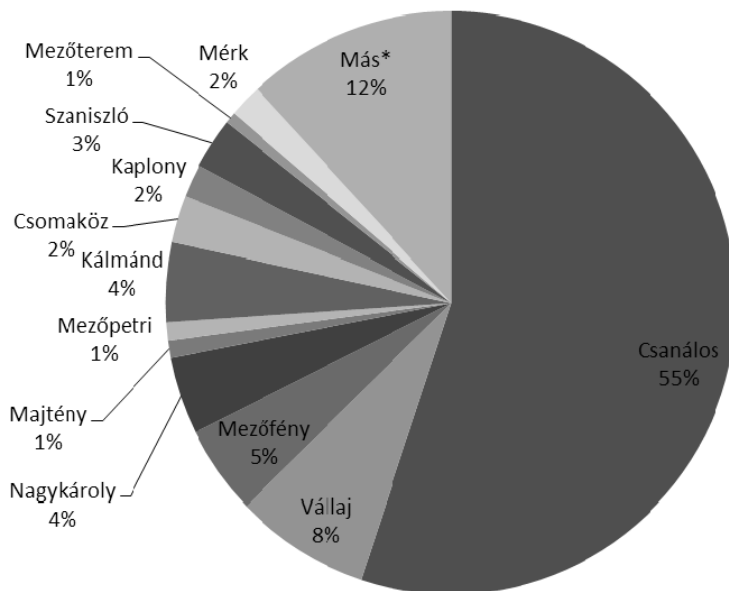
¹³⁵ A korszakolást egy a Csanálos és Vállaj kapcsolattörténetét az államhatár kontextusában vizsgáló tanulmányomban már alkalmaztam (Szilágyi 2009).

Csomaköz	41	34	4	2	1
Kaplony	29	22	6	0	1
Szaniszló	45	32	9	2	2
Mezőterem	10	9	1	0	0
Mérk	29	26	1	2	0
Más*	187	108	2	9	28
Összesen	1574				

A táblázat értékei olyan házasságokat jelölnek, amelyben az egyik fél csanálói születésű volt. Az anyakönyvek a házasságra lépők születési és lakóhelyét is feltüntetik, így kiszűrhetőek voltak azok bejegyzések, amelyek nem az autochton lakosságra vonatkoztak. A mellékletben megtekinthető összesített táblázatban nemenkénti lebontásban szerepelnek az adatok, a grafikus megjeleníthetőség miatt ebben a táblázatban együtt szerepelnek.

A táblázatban szereplő települések Mérk és Vállaj kivételével mind a mai Románia területén találhatóak. Nagykárolytól eltekintve valamennyi sváb többségű, és valamennyi a Károlyi család telepítései során vált azzá. A házasságok számát követő sorrend a következőképpen alakul: Csanáros első helye magától értetődő, őt követi Vállaj (111), majd Mezőfény (69), Kálmánd (50), Nagykároly (45), Csomaköz (36), Szaniszló (32) illetve Mérk (26). Ezek a helységek is fekszenek legközelebb Csanárhoz a listán szereplők közül. A *Más* csoport bővebb értelmezésre szorul. Ebben a kategóriában szerepelnek azok a házasságkötések is, amelyek a Csanárhoz tartozó Csanáloserdő lakóihoz, továbbá az uradalmi intézőkhöz és cselédekhez kapcsolódnak. Az ottani lakosok nem svábok és az esetek többségében a házastárs sem az, sőt nem is csanálói születésűek, a házasságkötésre viszont Csanáron került sor. A kategória legnagyobb hányadát további Szatmár megyei sváb települések alkotják, mint: Szakasz, Krasznabéltek, Tasnádszántó, Erdőd, Gilvács, Töketeremes, Sándorfalu, Szopor, Zajta, melyek a szatmári sváb falvak más csoportjaiba tartoznak, illetőleg Szatmárnémeti is megjelenik itt. Az alább következő grafikon az 1825 és 1950 között Csanáron létrejött házasságkötések települések szerinti megoszlásának arányait mutatja meg százalékos elosztásban.

Összes házasságkötések települések szerinti százalékos megoszlása. Csanáros

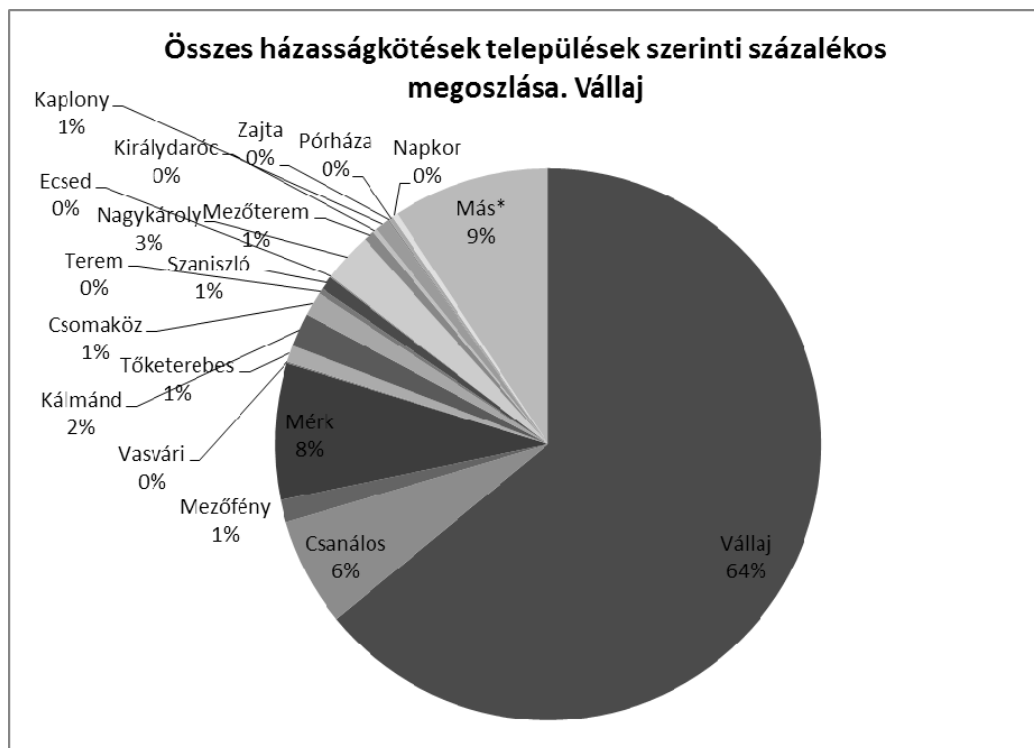

Vállaji házassági anyakönyvek

Település	Házasságkötések száma összesen 1825–1944	1825–1920	1921–1939	1940–1944
Vállaj	778	567	179	32
Csanáros	77	67	5	5
Mezőfény	16	12	4	0
Mérk	97	68	24	5
Vasvári	1	1	0	0
Tóketerebes	12	12	0	0
Kálmánd	24	22	1	1
Csomaköz	17	15	2	0
Terem	4	4	0	0

Szaniszló	10	10	0	0
Ecsed	1	1	0	0
Nagykároly	35	34	1	0
Mezőterem	8	7	1	0
Királydaróc	3	2	1	0
Kaplony	10	7	2	1
Zajta	1	1	0	0
Pórháza	3	2	1	0
Napkor	4	2	2	0
Más*	113	71	31	11
Összesen	1214			

A vállalji adatok bemutatását egy előfeltevésem cáfolatával kell indítanom. Az anyakönyves vizsgálat elvégzése előtt meggyőződésem volt, hogy mind Csanáros mind Vállaj számára a másik jelentette az exogám házasságok legfőbb célpontját és forrását. Mint láthattuk Csanáros esetében ez bebizonyosodott, Vállaj esetében viszont nem. Szembetűnő, hogy Vállaj házassági körében sokkal több település szerepel, ez a két világháború közötti periódusban megtapasztalt elzártságból fakad. A táblázatból kiolvasható, hogy Csanáros helyett Mérk áll kapcsolati hálójának élén, amennyiben a teljes vizsgált periódusra vonatkozó adatokat elemezzük. Az első korszakban Mérk és Csanáros együtt szerepel az első helyen. A többi településsel való kapcsolatukban viszont nagyon hasonlóak az adatok. Akárcsak Csanárosnak, Vállajnak is Mezőfény, Kálmánd, Csomaköz, Szaniszló és Nagykaroly alkotta szűkebb társadalmi mikrokörnyezetét. Érdekes módon a vállalji exogám házasságok több falut érintettek, mint a csanárosiak, és nem csak a határ megjelenését követő időszakban, hanem már előtte is: Királydaróc, Terebes (Krasznaterebes) és Kisdengeleg egyszer sem tűntek fel a csanárosi anyakönyvekben, igazi a vállaljiakban is csak néhányszor. A táblázatba ennek folytán külön tételként nem, csak a *Más* kategóriába kerültek be. A határ meghúzását követően Vállaj kapcsolatai új irányban ágaztak szét. Mátészalka, Nyírcsaholy, Csenger, Nyírbátor, Nagyecsed, Fábianháza, Nyírbogát, Vámosatya, Fehérgyarmat, Penészlek, Nyírmeggyes, Nyírbogát, Nyírbátorliget, Gebe, Újfahértó és Debrecen a háborút követően kerültek Vállajjal kapcsolatba.

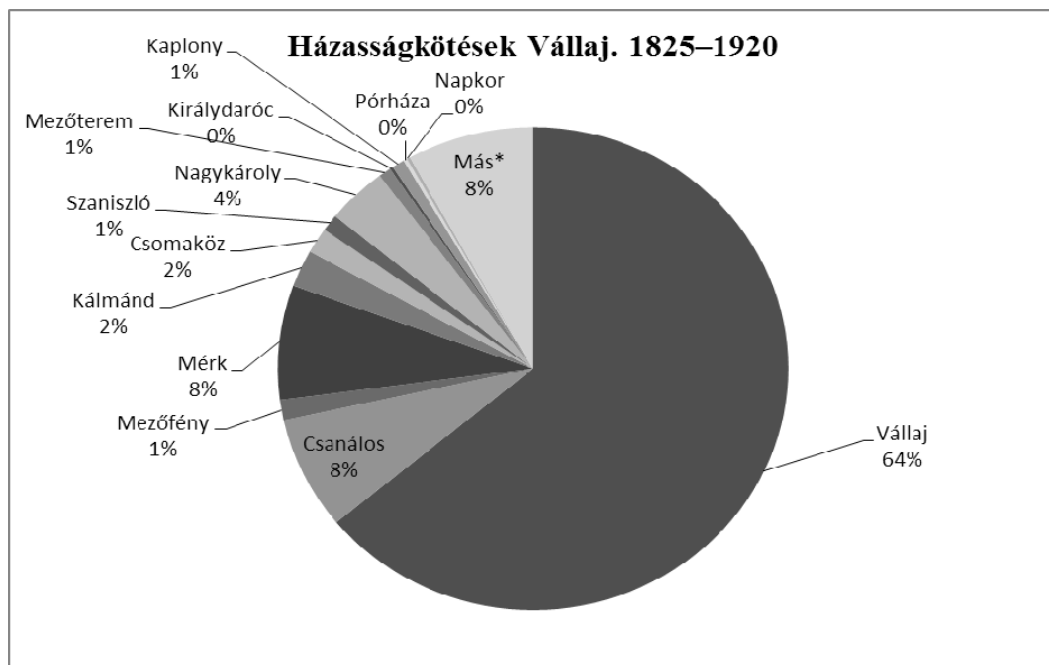
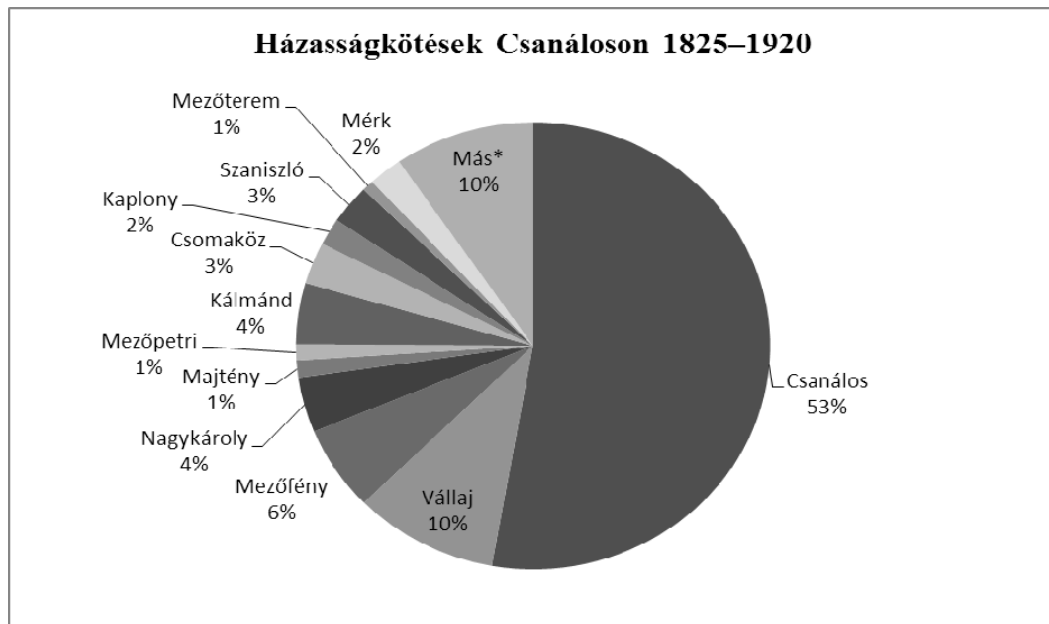
A teljes vizsgált időszakra vonatkoztatva megállapítható, hogy Csanáros számára Vállaj volt a leginkább preferált település párválasztást illetően. Bár összességében nagyobb a nem kiemelt településekre valókkal kötött házasságok száma, ez a 12%-os arány relativizálódik, amint összevetjük a fentebb ismertetett korszakok adataival.

Házasságkötések 1825 és 1920 között

Vállaj első sváb lakosai között a kibocsátó német területekről újonnan érkezettek mellett éppen a Csanárosról átköltözöttek voltak a legnagyobb számban. A Csanárosról Vállajra történő migráció folyamatosan zajlott, a 19. század elejétől is vannak adatok áttelepült személyekről (Vonház 1931: 171, 177). Ennek köszönhetően a két település között szoros kollaterális, lineáris és affinális rokonsági kapcsolatháló működött, melynek talán legfontosabb szerepe a két település legfontosabb gazdasági tevékenységében, a mezőgazdasági munkák megszervezésében volt.

Az első világháború végéig tartó első időszakban Csanároson a vállajiakkal való házasságkötések száma a legmagasabb. Az ebből a korszakból származó adatokat tekintem egyfajta alapállapotnak. Ezt tekintem határ meghúzását megelőző időszak természetes párválasztási szokásainak területi kivetüléseinek mutatójának. Az ehhez képest bekövetkezett változásokat próbálom nyomon követni a későbbi korszakok adatainak elemzésekor.

Összevetve az adatokat a szociális kapcsolatok dinamikájának történeti dimenziójának értelmezésére adódik lehetőség.

Látható, hogy Vállaj házasságkötési körei valamelyest differenciáltabbak. Az erőteljesebb lokális endogámiát egy kétpillérű domináns exogámiával kompenzálták, szemben Csanálos

egy pólusú, Vállajt célzó gyakorlatával. Vállajnak Csanáros mellett volt egy hasonlóan fontos célterülete: Mérk.

Házasságkötések 1921 és 1939 között

A Vállaj és Csanáros között húzódó államhatár új fejezetet jelent a két település kapcsolatainak történetében. Az 1918-ban, demarkációs vonal formájában megjelenő ideiglenes határ a béketárgyalások befejezését követően megszilárdult. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményeként Csanáros Romániához került, Vállaj pedig az új határokkal körülrajzolt Magyarország részévé vált.

A két világháború közötti időszakban nem csupán az tűnik ki, hogy a Vállaj irányú új kapcsolatok szinte az elhanyagolható mértékig csökkentek, hanem az is, hogy megnőtt az endogám házasságkötések aránya. Előbbit a határ, az ellenőrzések megjelenésének természetes következményének is tekinthetjük, utóbbit viszont már nem lehet ezzel indokolni. A Vállaj felé irányuló párválasztás nem a környező települések felé, minthogy ezek arányaiban lényeges változás nem történt, hanem más irányban kompenzálódott. A jelenséget a világháború okozta masszív népességmozgásokra talán túlonként egyszerű lenne fogni. Előzetes feltevéseim alapján úgy gondoltam, hogy a határ meghúzását követően Csanároson gyorsan kialakították az új szociális hálózatokat a határ innenső felére eső, Nagykároly környéki sváb falvakban, ám láthatóan nem ez következett be. Érdemes viszont a német nemzeti mozgalmak kontextusában vizsgálni az adatokat.

A két világháború közötti időszakban bánági, sőt németországi aktivisták személyében új szereplők jelentek meg Csanáros házasságkötésének preferencia térképén¹³⁶. Ugyanakkor megnőtt a száma azoknak a házastársaknak, akik a megye német identitású községeiből származnak, így Erdődről, Krasznabéltekről, Szakasról, Sándorfaluból. Az exogám házasságok tehát felekezeti/etnikailag endogámok maradtak. Az ily módon megnövekedett házasságkötéseket nem helyezném nemzeti- etnikai kontextusba, úgy vélem sokkal inkább a falu horizontjának kitágulásának következményei.

A Vállajon egyértelműen bekövetkezett szociális trauma Csanároson is kimutatható, ha kisebb mértékben is. A részletes táblázatból az is kiolvasható, hogy a befelé fordulás nem csupán a háborút követő első évekre volt jellemző, hanem egyenesen oszlik meg a teljes időszakban. Ide kötődik a település első sváb(magyar)-román vegyes házassága, krajovai

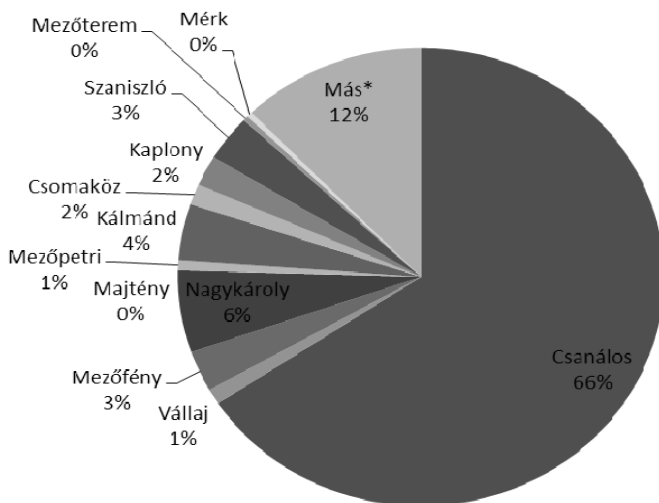
¹³⁶ A szatmári svábok kiemelt szereplőkké váltak a két világháború között kibontakozó, német nemzeti mozgalmak kapcsán fellángoló etnopolitikai konfliktusban. A konfliktusban részt vevő felek egyrésztől a német nemzeti mozgalmak romániai vezetői és az ő törekvéseit a maga szándékainak megfelelő módon felhasználni kívánó román kormányzat, illetve a kisebbségi jogait védő, ugyanakkor revíziós eszmék által vezérelt magyar kisebbség voltak. A román kormány is támogatta a többnyire a Bánságból érkező német mozgalmi aktivisták szatmári svábok körében végzett tevékenységét (Sárándi 2009). Céljuk az etnikai arányok megváltoztatása volt, amit a román telepesfalvak létesítése mellett, az asszimilálódott svábok visszanevetési törekvéseinek támogatásával kívántak elérni.

származású vámhivatalnok vett el csanósi lányt. Ebből a periódusból még egy román vegyes házasság ismert, melyben a román fél egy vasúti hivatalnok volt.

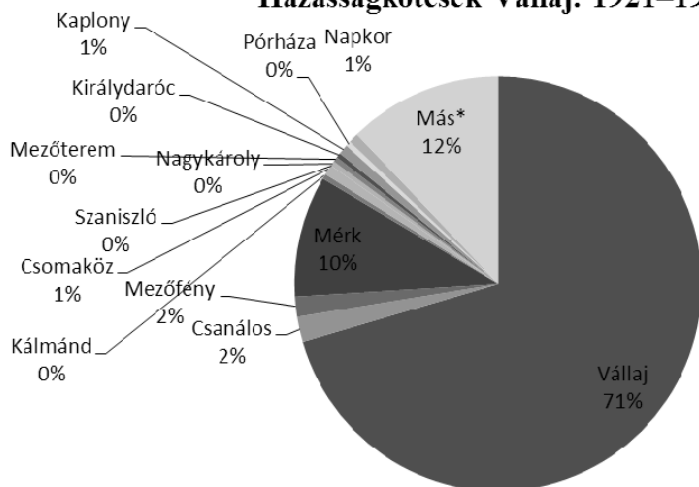
Vállaj világháborút követő házassági körének dinamikájáról azt feltételeztem, hogy az erőteljes exogámia felé tolódott el. Az anyakönyvek adatai pedig látszólag igazolták is ezt a feltételezést, Mátészalka, Nyírcsaholy, Csenger, Nyírbátor, Nagyecsed, Fábiánháza, Nyírbogát, Vámosatya és Napkor megjelennek az anyakönyvekben. Csakhogy, azok a személyek, akik a felsorolt falvak lakóiként szerepeltek, szinte kivétel nélkül Vállajról elszármazott svábok. Az anyakönyvek, a házasulandók származási és lakóhelyéről is tájékoztatnak. A kivételek, a csanósi példához hasonlóan, uradalmi szolgálok, cselédek, intézők. A napkori adatokat mindenképp ki kell emelnünk ebből a halmazból. A teljes vizsgált periódusban összesen négy házasság valósult meg vállaji és napkori fiatalok között, ebből kettő még az 1890-es években, kettő pedig 1920-as években, tehát nem a házasságkötések száma az, ami érdekessé teszi a napkori adatokat. Napkor különlegessége sváb lakosságában keresendő. A szabolcsi falu a szatmári sváb falvaktól meglehetősen nagy távolságra, Nyíregyháza közelében található. Az itteni svábok betelepítése a szabolcsi Kállay családdal nem pedig a Károlyi családdal fűződik (Lekli 198: 380). A napkori svábok azonban már belső migráció eredményeként telepedtek meg a faluban, Rakamazról és Mezőfényről költöztek át a 18. század végétől, a 19. században elején 100 sváb családot tartottak számon. Rakamaz nem, Mezőfény viszont tagja a Vállajt és Csanólost is magában foglaló házassági preferenciák által megrajzolható településhálózatnak. Abban hogy a vállaji fiatalok a határ meghúzását követően Napkor irányába is kiterjesztették érdeklődésüket az etnikai endogámiaira való törekvést látom.

Vállaj lakosai tehát sajátos módon próbálták feldolgozni a határ megjelenését követő traumát. Egyrésztől nagyon megnőtt az endogám házasságok aránya, a házasságoknak majdnem háromnegyedét a falun belül kötötték. Másrésztől – és ez a férfiak gyakorlata volt – igyekeztek a faluból különféle okok miatt kiköltözött lányokat visszavinni. A határon túl rekedt településekkel a kapcsolatok megrekedtek, a határátkelő révén megvalósítható, de nehézkes volt az átjárás, s ez a házasságkötések számában is visszatükröződik, a 179 megkötött frigyből csak 5 esetben volt a pár egyik tagja csanósi.

Házasságkötések Csanáloson 1921–1939

Házasságkötések Vállaj. 1921–1939

Házasságok 1940 és 1944 között

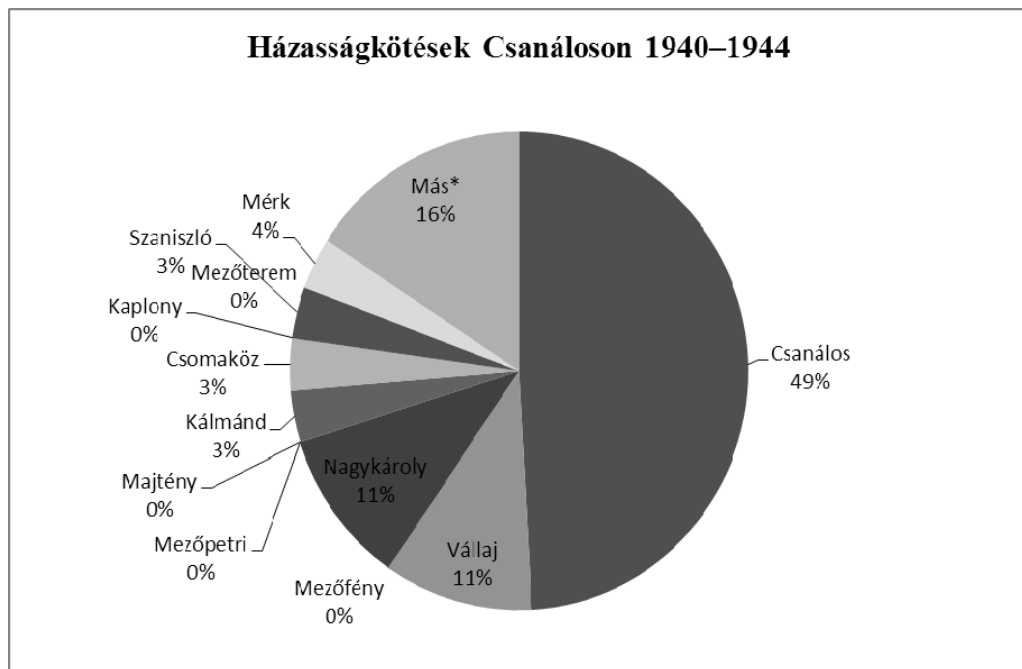
A két település közötti kapcsolatok újabb fordulópontját jelentette a határ 1940-es II. bécsi döntést követő felszámolása. Erről a periódusról, a magyar hadsereg bevonulásától eltekintve, nagyon kevés adatot sikerült gyűjtenem. A határ nem léte nem csak a hivatalos iratokban tükröződik, az emlékezet sem őrzött meg erről az időszakról szinte semmit. Adatközlőim nem tudtak olyan eseményt felidézni, mely a felszámolt határral kapcsolatba

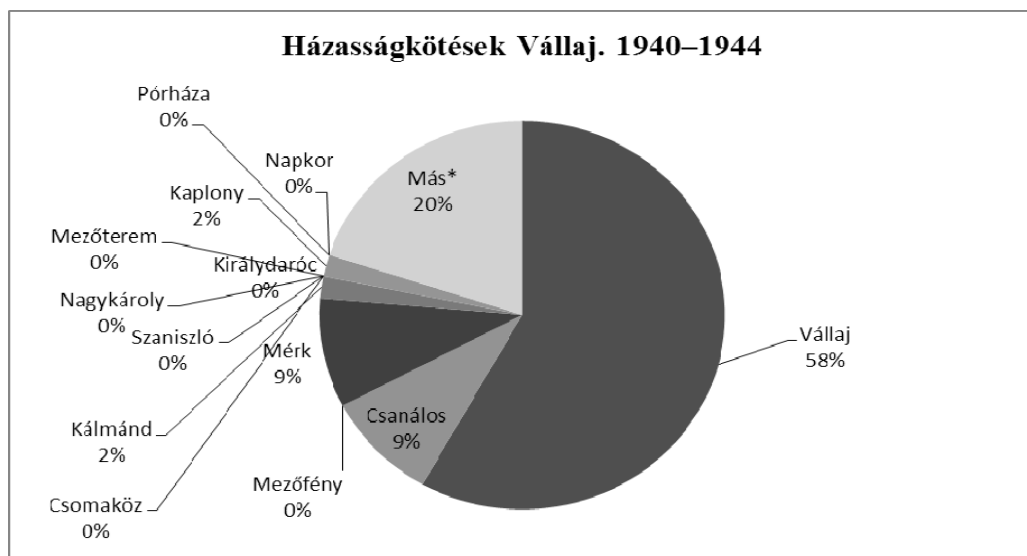
hozható volna. A visszaemlékezések szerint a határ megszüntetése a normális állapotok visszaállítását jelentette Csanáros és Vállaj számára. Ennél azonban, valószínűleg, sokkal árnyaltabb lehetett a két település viszonya ebben az időszakban. Példaként megemlíthetjük a római katolikus egyház helyzetét, mely csak 1941-re stabilizálódott, a Szatmári Katolikus Püspökség első világháborút megelőző állapotába való visszakerülésével.

A határ által korábban elválasztott települések előjárói, a közigazgatási, gazdasági és kulturális kapcsolatok újraélesztése céljából, buszjárat létesítését indítványozták a vármegyénél Nagykároly és Kisvárdra közötti útvonalon. Az indítványozók egy már meglévő, jó minőségű makadámútra hivatkoztak (Reszler 2001:243). Ennek modernizálását már magyar állami infrastrukturális fejlesztések keretében végezték az 1940-41-es években (Kardos 1999: 80).

Az 1940-es határmódosítást követő években a rokonsági rendszerek még a hétköznapi szintjén is aktívnak bizonyultak. A rokonságra alapuló mezőgazdasági munkaszervezés a határnélküliségnek mind a négy évben fontos szerepet játszott. A két háború közötti időszakban Vállaj gazdasági fejlődése intenzívebb volt. A mezőgazdaság gépesítése gyorsabb ütemben zajlott le mint Csanároson, az első cséplőgépet is Vállajon helyezték előbb üzembe. A mezőgazdasági tevékenység rokoni alapon való megszervezése ebben is tetten érhető, azt a cséplőgépet használták, amelyik rokoni tulajdonban volt, nem pedig a közelebbit.

A második világháború idején a házasságkötések száma érthető módon alacsony volt. Vállaj visszakerült Csanáros legfontosabb célterületei közé, ekkor azonban már csak az egyik legfontosabb célterülete volt a Csanárosnak. *Más* kategóriában is sokkal nagyobb a diverzitás, megjelentek a egyes házasságok.

Látható, hogy a romániai oldalon található települések közül egyedül Csanáros került újra számottevő módon a vállajiak látómezejébe. A többi település elhanyagolható arányban jelenik meg, bár a periódus rövidsége és a háborús időszak nem kedvezett a házasságkötéseknek, ezért ezeket az adatokat ennek megfelelő módon kell kezelni. Az itt szereplő *Más* szelet lényegi eltéréseket mutat a korábbiakhoz képest. A világháborúk közötti időszak különleges gyakorlata itt már nem érhető tetten. A benne feltételezett exogámia már tulajdonképpen exogámia, a mátészalkai, fehérgyarmati, nyírmeggyesi, debreceni, nyírbátori fiatalok nem sváb származásúak.

Az endogám házasságkötések aránya az első világháborút megelőző időszak szintjére esett vissza. Csanáros ismét fontos célterületté vált, Mérekkel megegyező mértékben, a határ meghúzását megelőző időszakhoz hasonlóan.

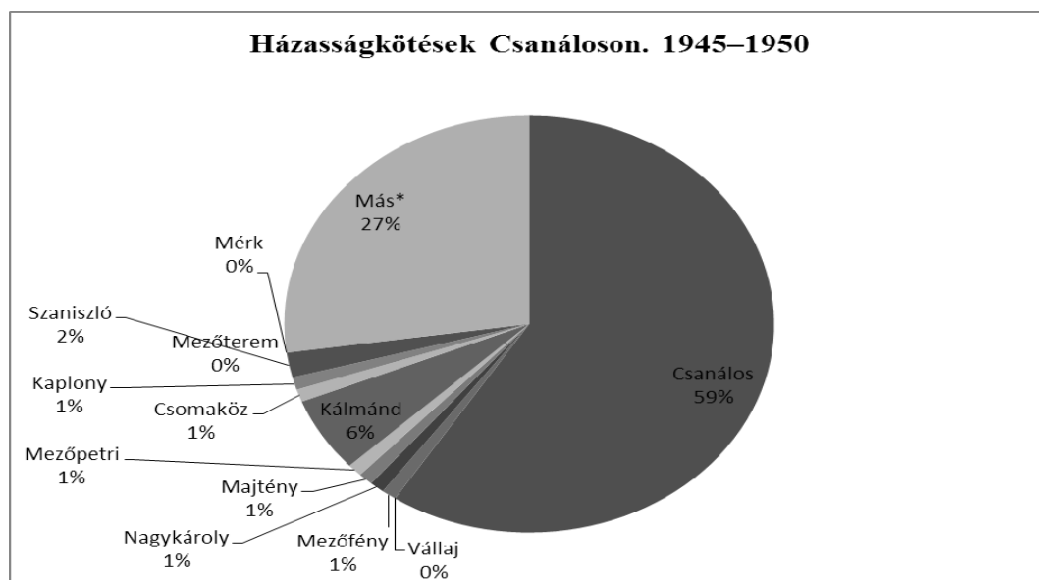
Házasságkötések 1945 és 1950 között Csanároson

Vállaj és Csanáros lakossága is 1947-et nevezi meg mint a kizáró határ megjelenési dátumát.¹³⁷ Ezért arra gondoltam érdemes lehet megvizsgálni a második világháborút közvetlenül követő évek anyagát is. Bár a határ, ha nehézkesen is, de átjárható volt, egyetlen házasságot sem kötöttek.

Ezt a periódust csak Csanáros esetében vizsgáltam, egyfajta kontrollként. Az 1945–1950 közötti időszakban a két világháború között tapasztalt, mikrorégió túlmutató házassági

¹³⁷ Az emlékezet meggyőző egyöntetűségét némileg enyhíti egy Csanároson lefényképezett *Mezőgazdasági munkálatok végzésére jogosító határátlépési igazolvány*, melyet 1948. április 14-én állítottak ki, és amelybe az utolsó bejegyzés 1948. november 13-án történt.

kapcsolatkeresés tendenciája folytatódott, annyi eltéréssel, hogy a közös származás iránti ragaszkodás vesztített kényszerítő erejéből. Vállaj pedig teljesen kikerült a csanálói fiatalok látómezejéből.

Összegzés

Az anyakönyvek vizsgálata számos előfeltevésemre adott konkrét adatokkal alátámasztott választ. Ez a válasz bizonyos estekben megerősítette, máskor cáfolta a terepmunka során kialakult előzetes elgondolásaimat. Bebizonyosodott, hogy a határ megjelenését megelőző időszakban a csanálói házasulandóknak a falu határán túlmutató párválasztó preferenciái Vállaj irányába mutatnak. Az viszont, hogy ennek fordítottja is érvényes volt részben megcáfolódott. Kétségtelen azonban, hogy mindkét település házasulandóinak preferenciái elsődlegesen a falu határain belülre koncentráltak, Vállaj esetében ez fokozottabban érvényesült. A házasságkötési preferenciák mentén szerveződő települési kapcsolatháló körülhatárolása és földrajzi letérképezése fontos segítséget nyújt a két falu kapcsolatának történeti vizsgálatában.

A kutatás során készített interjúkból az is nyomon követhető, hogy hogyan differenciálódott a csanálói és vállaji (határ)diskurzusok rendje, mely végső soron a két település elidegenülését jelzi. Az első világháborút megelőzően a két települést az affinális kapcsolatok, s az ebből fakadó különböző fokú rokon szálak, az azonos gazdasági érdekek szorosan egymáshoz fűzték. Vállaj házasságkötési hálóját a mai Románia területére eső sváb települések – Mérk kivételével – alkották, Fény, Csanálos, Csomaköz, Kálmánc. Ez a háló csak ritkább esetben tágul ki távolabb eső Nagymajtényra, Mezőpetrire. A határ meghúzásával a falunak nem volt választása, fokozatosan ki kellett terjesztenie rokonsági rendszerét a nem

svábokra is. Ezzel szemben Csanálos tovább tudta működtetni a határ meghúzása előtti párvalasztási gyakorlatát, hiszen „csak” Vállaj és Mérk esett ki a rendszerből.

A házasságkötések preferenciavizsgálata feltárta, hogy a szatmári svábok nagyon is összetartozó csoportként működtek az elemzett periódusban, sokszor a politika szülte kényszerhelyzetek ellenére is. A szatmári svábok nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet. Ennek következtében az etnikailag meghatározható összetartozás-tudat a szülőfalu határára koncentrált – írja Bindorffer Györgyi. A szülőfalu határán „túlmutató kötődések és kapcsolatok magyarok” voltak a trianoni határok megjelenése előtt (Bindorffer é. n.) – és itt a gazdasági és kulturális kapcsolatokra kell gondolnunk. A házasságkötések preferenciavizsgálata éppen hogy a szatmári sváboknak az összetartozó csoport jellegét tárta fel. A határ megjelenésével, az idézett módon erős alapokon nyugvó, lokálisra épülő identitástudatnak a differenciálódása Csanálos és Vállaj viszonylatában beteljesedett. Csanáloson a nyolcvanas évekre – pontosabban a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján – kitermelődött egy új, német identitástudat, aminek legfontosabb hozadéka a fiatalabbak Németországot megcélzó mobilizálása volt. Vállajon a német identitás felvállalása később következett be, és kizárólag lokális szinten mérhetőek, irányai is eltérőek voltak a csanálositól, minthogy mozgatórugói és következményei jellemzően nem gazdasági, hanem főként kulturális jellegűek voltak.

A HATÁR NARRATÍVÁJA/NARRATÍVÁI. HATÁR NARRATÍVUMOK

A határ egyaránt vonatkozik egy jelenség térbeliségének szélére és a körülötte koncentrálódó területre. Ugyanakkor analitikus fogalom, mely nem csupán a társadalomtudományi diszciplínák, hanem a természettudományok számára is fontos értelmezési keretet teremt a különféle társadalmi, biológiai folyamatok tanulmányozásához.

A határ – mely ebben az esetben a településen kívüli földterület jelentéssel bír – az a hely, melyben az emberi és természetfeletti összekapcsolódik a néphitben (Pócs 1983: 178). Pontosan ennek a kettős tagolású térnek az összekapcsolódása teremti meg azt a határeseményt, melynek határfogalma beleágyazódik az általam elgondolt értelmezési horizontba.

Ebben a fejezetben a 20. század nagy társadalmi és politikai eseményeinek, illetőleg államhatalmi döntéseinek következtében megváltozott térszerkezetről kialakult narratívum készletet vizsgálok, a változó országhatár kontextusában, Csanáros és Vállaj sváb településeken.

A határ narratívájának/narratíváinak a megismeréséhez a határhoz kapcsolódó narratívumokon keresztül vezet a vizsgálódás útja. Ezzel a fogalmi különbségtétellel Keszeg Vilmos terminológiai megkülönböztetéséhez szeretnék társulni. „A narratívum terminussal a konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezzük meg. A narratíva ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. Formái az ideológia, a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet, kimenetel szempontjából a fejlődés- és hanyatlástörténet stb. Egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté.” (Keszeg 2011: 31) Ennek a meghatározásnak a szellemében, a csanárosi–vállaji határnak két narratíváját különböztetném meg. Egyik a történelmi korszakokon átfűződő határmentiség érzésnek, illetőleg ennek változásainak, a határra vonatkozó történetekben, narratívumokban megnyilvánuló formája. A határ másik narratívája visszavezet bennünket a bevezető fejezetben tárgyalt simmeli metaforapárhoz. Híd vagy ajtó? Erre a kérdésre a választ csak úgy kaphatjuk meg, ha újra és újra feltesszük valamennyi elemzett periódusban, mert bár mindig mindkettő egyszerre, ám nem egyenlő mértékben, olykor inkább egyik máskor inkább másik. Ez a narratíva, bár szorosan kötődik az előbbihez, mégis önálló kategóriát jelent, azokból a narratívumokból áll össze, melyek a határ szerepét, jelenlétének következményeit boncolgatják.

A határmentiség narratívája

A narratívumok vizsgálatával a települések lakóinak határmentiség élményéről szerettem volna minél többet megtudni. Így elsősorban azokra a történetekre kívántam koncentrálni, melyek a határ mellett élő közösségek határral kapcsolatos tapasztalatait, sajátos életmódját segíthetnek megismerni. Az interjúk szövegei, a különböző határ narratívumok a gyűjtés során, a kérdéseimre való válaszként születtek meg. S bár a szövegek így nem a maguk természetes közegükben, emlékezési eseményükben kerültek lejegyzésre, az interjúkészítés aktuusa, a történetek (nekem való) elmesélése, véleményem szerint hasonló narratív repertóriumot és emlékezési viselkedést eredményezett. A gyűjtött határ narratívumok egy – jelentős – része tehát nem köthető élettörténetekhez, még csak nem is emlékezési produktumok, hanem egy olyan narratívum készlet részei, melyet a kutatói szándék helyez ugyanabba a halmazba. Ha definiálni próbálnám ezeket a narratívumokat, akkor talán a határ *lokális alaptörténetei* terminust használnám. Meggyőződésem ugyanis, hogy a szelekciónak megvannak a lokális társadalmi relevanciái. A kiindulópontja a vizsgálatomnak a határ, ám célom a határmentiségnek, a határok mentén élők mindennapjainak a vizsgálata is, és ebben ugyanúgy forrásnak tekintem a visszaemlékezéseket, mint az említett narratívum készlet többi elemét is.

Keszeg Vilmos nyomán az emlékezést olyan narratív tevékenységnek tartom, mely „az individuális státusokat, lokális közösségek szerkezetét, a közösségek interetnikus és egyéb szociális viszonyait és kapcsolatait, átfogóan az egyénnek egy szociális térhez való viszonyulását magyarázza és legitimálja. A szociális tér egyszerre jelenti a nagyhatalmak fölötte való osztozkodásnak történetét és jelenlegi belakottságát.” (Keszeg: 2004).

Az elemzés során a kialakuló, megszűnő, ismét megjelenő és a lassan ismét feloldódó¹³⁸ országhatárra vonatkozó történeteket, valamint a bennük megbúvó identitástudat reflexiókat vizsgálom. A háborús és egyéb nagy horderejű politikai történések nemcsak a határ meglétét, vagy hiányát okozták, hanem meghatározták, befolyásolták a két település sorsát, az itt lakók életpályáját. Igyekeztem megfigyelni, melyek azok a beszédformák, vagy narratív sémák, amelyekben a határral kapcsolatos szubjektív tapasztalatok, valamint a határról való személyes tudás megjelennek. Van-e eltérés, s ha van milyen jellegű, a két falu lakosainak határról szóló történeteiben, továbbá hogy milyen kognitív kép formálódott ki a szigorúan politikai értelemben vett határról, határvonalról – ebben az esetben megpróbálom összevetni nem csak a két falu lakóinak, hanem a különböző korosztályok narratívumainak kognitív valóságát, feltételezésem szerint ugyanis a határról alkotott kép merőben eltér mind térben (a határ két oldalán), mind pedig időben (az adatközlők kora szerint). A határra vonatkozó kérdésekre a válasz ugyanakkor élettörténetekbe (is) ágyazódik, s így a határtörténetek egyéni stratégiák részeként azt is megmutatják, hogy a különböző határhelyzetek hogyan határozták meg közvetlen környezetük történéseit, saját sorsukat és nem utolsósorban identitásukat.

¹³⁸ Bővebben lásd *A politikai határ története* fejezetet.

„A határkijelölés csoportalakító és formáló tényező, ezért a csoporttagság és az identifikáció a határ kijelölésének kérdésévé válik.” – írja Bindorffer Györgyi egy sváb település etnikai és nemzeti identitásának kutatása kapcsán (Bindorffer 2001: 76). A határok kijelölése történhet egy magasabb hatalom rendelkezése által, de – mint a szimbolikus határok esetében általában – felépíthetők alulról is, a közösségen belüli csoportok közötti interakciók nyomán. A Csanálos–Vállaj határ története során mindkét határformáló tényező aktivizálódott, ennek nyomon követése is szándéka ennek a fejezetnek.

A határ felett a határ menti közösségnek nincs hatalma, többnyire nincs beleszólásuk abba, hogy ki jöhet be, ez az állam monopóliuma, azé az államé, amely a határokat fenntartja, s ugyanakkor a határoknak köszönhetően őrzi integritását – írja Keszeg Vilmos¹³⁹. A határok meghúzása és fenntartása, a határhasználat ellenőrzése – korlátozása vagy bátorítása – az államok legfontosabb tevékenységei közé tartozik. Ugyanennek a kijelentésnek alulról építkező értelmezését adja meg, amikor az országhatárt evidenciaként nevezi meg, mely úgy válik azzá, hogy az ember, mint individuum, ezt elfogadja és nem „beszél róla”, tudomásul veszi, életét az általa behatárolt térben éli. „Az ország határait, s ennek vizuális megjelenítését, a térképet egy szocializációs aktus (családi, közösségi hagyomány, iskolai oktatás) hatására szimbólumként fogadja el. Az országhatárokon belül szerveződő világ az az életvilág, amelyben állampolgári jogait megélheti és követelheti. Az egyének tudomása és tapasztalata van a terület földrajzi sajátosságairól, adottságairól, történeteket ismer múltjáról, lakóival személyes és érdekviszonyban van. Az országhatárokon belül való élés életpályája számára egy bizonyos sémát (tanulmányi idő, katonáskodás, nyugdíjkorhatár stb.) és életminőséget ír elő. Az országhatár egyúttal a személyes élet *affektív bázisát* is meghatározza (biztonságérzet, frusztráltság, patriotizmus).” (Keszeg 2004: 43).

Ez a megállapítás – véleményem szerint – a határlakók országhatár-kapcsolatáról az országhatároknak csak bizonyos típusaira érvényes – az elemzett történetekben megjelenő határra mindenképpen, mégpedig azokra, melyekben a határhasználatot erősen korlátozza az államhatalom. A határ mentén élők, a határon túli területekről a határrégiók közötti kapcsolat minőségének¹⁴⁰ függvényében rendelkeznek információkkal, egyéni tapasztalattal, tudással. A határ másik oldaláról való tapasztalati vagy tanult tudás ugyanakkor nem csak térben, hanem időben is eltérést mutathat. A *superimposed*¹⁴¹ típusú határok esetén a túloldalra vonatkozó információk mértéke, mint például a határzóna kognitív térképe, rendkívüli szórásban jelenhet meg, a részletes tudástól a teljes ismeretlenségig. Példaként két szatmári (ország)határszakaszt említenék. Egyik a román-magyar – ennek része Csanálos–Vállaj is, melynek esetén a kognitív térképek területi mélysége,¹⁴² gyakorlatilag valamennyi

¹³⁹ Lásd még Donnan – Wilson 1998: 3

¹⁴⁰ Bővebben Martínez 1994: 3–5.

¹⁴¹ Adott területre erőszakosan elhelyezett azonos vagy hasonló kultúrájú csoportok közé ékelt határtípus. (bővebben Kocsis 2004: 25).

¹⁴² A térre vonatkozó tudás és a térképesített valóságok közötti összefüggés együtthatója.

korcsoportnál magas értéket mutat. A másik a román-ukrán határszakasz, ahol a területi mélység értéke közelít a nullához.¹⁴³

A határról szóló narratív reprezentációk értelmezésekor abból indultam ki, hogy a szövegek az egyéni életpályákhoz, a személyes életutak fontosabb fordulópontjaihoz ugyanakkor a falvak szociális struktúráihoz szervesen kötődnek, a határ történetei a földrajzi környezetről a személyes világokban megjelenő ismereteket dolgozzák fel (Keszeg 2002: 64–65). Ennek megfelelően a történetek felidézése a családi és kollektív történelem alakzatainak a felhasználásával történik, még olyankor is amikor látszólag a lokális társadalmon túlmutató eseményekről beszélnek.

A narratívumok rendszerezése érdekében a történeteknek több csoportját különítettem el: az egyéni életpálya határhoz, határhazánálhoz kötődő történetei, valamint másokkal megtörtént események reprezentációi. Ezekben belül vizsgáltam a különböző korcsoportok történeteit is. A történeteket nagyban befolyásolja a határesemények időpontja és annak körülményei, ezek alapján a történetek határmotívumainak következő főbb típusait különíteném el:

1. A határ történetének motívuma, melyet a megszületésére, valamint megszüntetésére vonatkozó narratívumok tartalmaznak. Sajátos csoportot képeznek a határ minőségét leíró történetek, melyekben általában a határ „védelmét” és ellenőrzését végző idegenekkel való formális vagy informális találkozásokot mutatják be, valamint a hatalom által fenntartott korlátozó szabályok térhasználat alakító jellege is tetten érhető bennük.

2. A határ átlépésére vonatkozó történetek legfontosabb motívuma a szökés.

3. A családi kapcsolatok fenntartására tett kísérletek motívuma.

A gyűjtési helyzetekről és az adatközlőkről

Adatközlőim közül ketten már rutinos interjúalanyoknak számítanak, mindketten több néprajzos kutatásban „vettek részt” – A. F. (f.) és E. É. (n.) – így már megvoltak az előzetes elképzeléseik, sőt elvárásaik is a gyűjtési esemény szerkezetével kapcsolatosan. A. F. -nek az élettörténetét gyűjtötték, így – véleményem szerint – ennek megfelelően alakult narratív

¹⁴³ Míg Csanáloson például szinte mindenki – fiatalok és idősek egyaránt – ismeri a szomszédos magyarországi falvakat, közeli városokat, ha nem is tudja földrajzi pontossággal elhelyezni őket hallott róluik, esetleg járt már ott – az idősebbek egészen pontos, utcapontosságú mentális térképpel rendelkeznek a környező településekről. Addig a román-ukrán határszakaszon települések sokaságát említhetnénk, ahol a harmadik generáció tagjainak ugyan van némi tudása a közvetlenül szomszédos településekről és esetleg a rokoni szálak folytán még néhányról, ám már az ő tudásuk területi mélysége sem éri a legközelebbi várost. Mindez annak ellenére, hogy a két határszakasz – kisebb különbségekkel – ugyanolyan változásokat ért meg a 20. században. Így történhet meg az, hogy az ukrán határ mellett élő csedregiek sokkal „pontosabb” mentális térképpel rendelkeznek a magyarországi területekről, mint a közvetlen szomszédságukban fekvő kárpátaljai falvakról.

konstrukciója. Élesen határolódnak el nála a határral kapcsolatos személyes élmények a kollektív emlékezet részét képező, másokkal megosztott történetektől.

E. É. másképpen szocializált adatközlő. Ő fogadta be több évben is a Debreceni Egyetem néprajzosait, ő szervezte meg csanálói gyűjtésük hátterét, a különböző témákkal foglalkozó tanárok és diákok számára adatközlőket „hajtott fel” (saját szóhasználata). Úgy vélem ennek köszönhető, hogy második találkozásunkra már listával készült a határral, határhasználattal kapcsolatosan szóba jöhető lehetséges adatközlőkről.

Többségük számára azonban ez volt az első adatközlői esemény. A velük készített interjúk során sokkal kisebb volt a kutatói szándéknak való megfelelési vágy. Legtöbb adatközlőm a harmadik generáció tagja, de igyekeztem valamennyi korosztály képviselőivel interjút készíteni.

A történetek egyik része az egyéni életpályához, személyes tapasztalatokhoz kötődik, míg a többi a lokális történelem eseményeiről közvetít szubjektív módon. A történetek változatossága és nagy száma nem csak azt jelzi, hogy a határ mélyen beivódott a lokális társadalom mindennapjaiba, hanem – és főként – azt, hogy a határról való beszéd, a határral kapcsolatos történetek forgalmazása általános és elfogadott volt. A határt érintő kérdéseim minden esetben, minden személynél azonnali emlékezési attitűdöt generált, mindenkinek volt/van saját története a határról. A terepmunka során semmiféle nehézséget nem jelentett a határral kapcsolatos élményekről szóló beszélgetést fenntartani, illetőleg újramegbeszélgetni. Úgy vélem a határ témája mindkét település lakói számára alkalmasnak bizonyult az egyéni életpálya és a lokális történelem fontos eseményeinek megosztására személyes vallomások formájában.

A határtörténetek egy másik, fontos csoportját a személyes életúton kívül eső, másokkal megtörtént események narratív reprezentációi alkotják. A „mások történetei” is a határ lokális alaptörténetei közé tartoznak. A szövegek minősége, valamint a „híres” határ narratívumok¹⁴⁴ változatainak koherenciája arról árulkodik, hogy a határról való beszédnek máig élő a gyakorlata.

Az interjúk során olyan történetek is elhangzottak, melyek néhány adatközlőben az események felidézésével kellemetlenség érzetet generáltak. A családjukat ért korábbi meghurcoltatások okozta bizalmatlanság következtében ezen részek publikálásának lehetőségét a családjuk biztonságát veszélyeztető fenyegetésként élték meg. Ennek folyamodványaként ilyenkor a hangfelvétel félbehagyását, valamint a nevek bizalmas módon való kezelését kérték. Több alkalommal is előfordult, hogy korábban hangfelvételt engedélyező személyek későbbi találkozások alkalmával az interjú fel nem használását kérték. Néhány esetben sikerült beleegyezést szerezni az interjú közzétételére a nevek elhallgatása mellett, de volt aki semmilyen formában nem járult hozzá a közzétételhez. Mindezek tudatában úgy döntöttem, hogy az egységes adatkezelés érdekében neveket nem, csak kezdőbetűket

¹⁴⁴ Híres határ narratívumoknak azokat a történeteket nevezem, melyek általánosan – valamennyi korosztály által – ismertek legalább az egyik településen.

jelölök meg, valamint a születési évet és a lakóhelyet, azon személyek esetében is, akik nem kérték adataik elhallgatását.

A 20. század második felében, a két világháború közötti időszak svábok fölötti hatalmi játszmái továbbá a világháborút követő deportálások és sorozatos megaláztatások következményeként eluralkodó kiszolgáltatottság érzés bizalmatlanná tette mindkét település lakóit. A szökésekről, valamint a határt ellenőrző hatalmi szervekkel való konfliktusokról való beszéd a mai napig védekező pozícióba kényszeríti mind Vállaj, mind – és főképp – Csanáros társadalmát.

A határ történetei

Ebbe a történetcsoportba soroltam a határ megszületésére, a határt fenntartó hatalom képviselőivel kialakított kapcsolatra, illetve a határ miatt bevezetett térhasználati korlátozásokra vonatkozó narratívumokat. A határ megszületésének koráig egyetlen személy emlékezete nyúlik vissza. A. F. 1913-ban született Csanároson, magyar identitású, szerényebb sváb családban. A harmincas évektől nyugdíjazásáig (1975) lakatosmesterként dolgozott Csanároson. A második világháborúban egy évig volt katona, majd ugyancsak egy évet töltött deportáltként a Szovjetunióban. Első házasságából három gyereke született. Felesége halála után újranősült. Második felesége halála után (2006) egyedül élt.

– Hát 1919-be nagypénteken akkor jöttek be a románok, mert azelőtt úgyi a Kun Béla köztársaságot kiáltott ki, s az egy csomó pénzzel megszökött oszt akkor Károlyi Mihály lett, az letitette a fegyvert, s a franciák azt mondták, szállják meg. Na oszt '19-be Nagypénteken, akkor jöttek, én az utcán álltam.

– Hány éves volt akkor?

– Hát akkor a szomszédok, azok, már sütöttek kalácsot, kiflit húsvétra. Kitették hülni, oszt a románok mind lelopták, ahol kapták fogták. Mint gyerek, ugye még nem voltam hat éves, néztem hogy mi lesz itt, mert nem volt lövés, ilyesmi, mer hát a magyarok letették a fegyvert, mielőttünk. Merhogy a Károlyi utcán laktam, a keresztel szemben, osztán úgy vették a keresztet, mindjárt nem volt lövés. Na, vasárnap, akkor volt egy nagy fehér kutyánk, az nagyon jó házőrző volt, nem harapott senkit, volt olyan katona, a szekér, benne ültek az ódalban oszt megugatta őket. A szájába lütek a kutyának, a kutya megdöglött. Vót ott a, ruszinok ott mellettünk mingyán, útkaparó..., favágók jöttek, az útkaparó házban laktak, az az asszony még alig tudott magyarul, sírt, hogy úrnájuk vigyázott az a kutya. Hát oszt nem vót ott mit vigyázni. A család... egy kis házba két kis szoba vót csak hát olyan természetű vót, babonás vót az asszony. Osztt akkor... Na dehát ez..., már csordát hajtottak visszafele. Ajaj, hogy mi vót itt. Na s akkor húszbba, akkor már így, hogy nyolcvannyalc éve ugye, hogy megcsinálták a határt.

(A. F., f., 1913, Csanáros)

A történelmi esemény egyéni emlékezési gyakorlatot aktivizál az adatközlőben, a nagypénteki előkészületek, a szomszéd – aki ráadásul maga is idegen – kutyájának lelövésének felidézése fontosabbá válik a történelmi esemény reprezentációjánál, illetőleg ezeknek a

részleteknek a bemutatása teszi sajátta, bensőséggé és ezáltal hitelessé a történetet. Véleményem szerint a hitelességre való törekvés nem nekem, mint idegennek szól, hanem önmagával szemben támasztott követelmény. Az emlékezés adott eseményre más, egy időben lejárt események kimondott, vagy nem kimondott felidézésén keresztül teremti meg a történet térbeli és időbeni kontextusát. Egy történet elmondása közben, a narratívum mögött ott állnak ezek a szinkron eseményreprezentációk, s az emlékezés kontextusa szerint dől el (dönti el), hogy melyik kerül be a narratívumba.

A román hadsereg 1919-es bevonulását emlékezetével elérő személyt Vállajon nem találtam, Kardos Dezső viszont röviden ismerteti az eseményt Vállajról írt könyvében (Kardos 2000: 78). A román katonák bevonulása nem zajlott le eseménytelenül. Azt nem tudjuk meg, mi előzte meg a harangok félreverését, Kardos csak incidenst említ, de a figyelmeztetést a vállaji lakosok tűzjelzésként értelmezték, és tömegesen, villával kapával felszerelve rohantak a lángok megfékezésére. A román katonák a „felfegyverzett” tömegtől megriadva visszafordultak, majd erősítéssel visszatérve – Kardos által félreértésként értelmezett ellenséges reakciókat – retorziókat foganatosított verések és bebörtönzések formájában (Kardos 2000: 79).

A vállaji történet már kilépett az emlékezés hatásköréből, könyvbe kerülve¹⁴⁵ már nem kontextusfüggő, történelem, ezzel szemben A. F. története a biografikus emlékezet része, mégpedig kommunikatív emlékezeté (Assmann 1999), mely – e emlékezet típus sajátossága következtében – A. F. halálával valószínűleg el is veszett, hiszen jelen szövegbe való kerülése nem viszi tovább az emlékezési gyakorlatot, hanem történelmi epizóddá merevedik.

Csanálosi és csanáloserdei lakosok kérvényei a Határmegállapító Bizottsághoz

A narratívum készlet sajátos csoportját képezik azok a szövegek, melyeket a csanálosi, csanáloserdei lakosok kérvényként terjesztettek a Határmegállapító Bizottság elé¹⁴⁶. A szövegek fontosságát abban látom, hogy megteremtik a kapcsolatot a globális (nemzetállami) és lokális helyzetek között. Ezeknek a levéltárban feltárt narratívumoknak egyik sajátossága, hogy nem rendelkeznek kapcsolódási ponttal a ma élő emberekkel. Tartalmuk szerint is külön csoportot képeznek, miközben a határ megszületése körüli időszak legfontosabb egyéni és társadalmi érdekekről tanúskodnak. A román hatalomtól, valamint a földtulajdon – határ nyomvonalának meghúzásából fakadó – elvesztésének a félelme fonódik össze bennük. A szövegek visszatérő motívuma a román hatóságok által elkövetett visszaélésekre való hivatkozás. Csanáloserdő lakosai többségükben magyar ajkú görög katolikusok voltak, így a román hatalmi érdekek és a propaganda kereszttüzebe kerültek, minthogy a román területkövetelési érvrendszerben a görög katolikus népesség minden esetben elmagyarosított

¹⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a Vállajról megjelent könyvek, monográfiák száma tíz fölött van. Csanálosról eddig egy könyv jelent meg.

¹⁴⁶ MOL K51-B-11cs-j dosszié. Lásd a mellékletet!

románként vagy ruszinként jelent meg¹⁴⁷. A kérvényekből többek közt tudomást szerezhethünk azokról a hatósági túlkapásokról, melyek ellen a román határőrizeti vezetők megpróbáltak rendeletekkel fellépni¹⁴⁸. A kérvények írói közül többen is állandó zaklatásról, sőt bántalmazásról is írnak, de a kérvények többségében, a románoktól való félelem miatt, inkább csak „alapos és okokra” hivatkoznak. Olyan szöveg is van, melyben egyértelműen kimondódik, hogy a kérvény benyújtója fél a Magyarországhoz való csatolásra vonatkozó kérésének valódi okait feltárni, s azokat inkább csak a visszacsatolást követően ismertetni.

Találkozások a határral

A határ megjelenése mindkét oldalon frusztrációt váltott ki. A szabad mozgás korlátozása, az elszakítottság érzés megjelenése, a gazdasági élet átszervezésének kényszerűsége, az egyéni és társadalmi léttér beszűkülése, a családi kapcsolatok fenntarthatóságának gátolása nem csak új élethelyzeteket, hanem – ennek megfelelően – sajátos narratívumokat is termelt. Ezekben a történetekben a nosztalgia, a veszteségérzés állandó motívumok.

1929-ig Romániában a magyar határtól 500 m-re éltem. Az ablakunkból láthattuk egész Vállajt: a templomot, a temetőt és a szőlőt. A „Laufgraben” patak, amely Vállajon már egész nagy volt, az udvarunkat érte. Ha átmentünk rajta nem volt már akadály Magyarországra jutni, csak a határőrökre kellett figyelni. Ezek akkor még egy parasztházban tartózkodtak. Csak később építettek a számukra egy pikétet és egy vámházat. Este hallottuk a vállaji dobolást.

A határ mentén nyílt el az út, amelyen a csanálósok a szőlőbe jártak. Volt, hogy a szekér felborult és a szőlőleve magyar földre csorgott. A gyalogjáró út meg a határkövek közt a magyar oldalon vezetett. A határőrök nem szóltak semmit. Mi gyerekek a köveken játszottunk. Ezt még a magyar őrző is engedte. A szőlőben úgy dolgoztak, mint mindig, beszélgettek a magyar oldalon dolgozó svábokkal. Később szigorúbb lett az ellenőrzés. Azonban sok sváb, aki román behívót kapott átszökött itt a határon. A feleségem egyik rokona minden héten itt járt át a Petriben lakó feleségéhez..

[...]

1946-ban ismét Csanálosra kerültem. A határ megint itt állt. De még nem volt akadály. Voltak gazdák, akiknek földjük Magyarországra esett. Ezek naponta többször is áthajthattak a határon. Ebben az időben a csanálós réten virágzott egy nyílt feketepiac. Sóval cukorral és állatokkal üzleteltek. Egy korsó borért adtak a határőrök egy csoport ifjúnak határátlépőt és így jutottunk a vállaji bálra. Sem itt, sem a mérki rokonoknál nem hallatszott már német szó. Már a nevük sem hangzott németül. 1947-ben lezárták a határt. Azóta csak a madaraknak és a vadaknak szabad a határ.

Maresch Franz visszaemlékezését közli Ernst Hauler (Hauler 2004: 72–73).

A határ megszületésével azonos időpontban jelentek meg a román „granicerek” Csanálos, a magyar határőrök Vállaj terében. Előbbi esetben a másság érzet egyértelmű, hiszen

¹⁴⁷ Lásd a magyar biztos jelentését a mellékletben!

¹⁴⁸ Lásd a a két település kapcsolatának történetét feldolgozó fejezetet!

a „román” teljesen idegen elem volt ezen a vidéken. A velük való találkozásnak a nagykárolyi és még inkább a szatmárnémeti vásárok voltak szinte az egyetlen színterei, s míg a szatmári románsággal való kapcsolatban a magyar nyelv, a közös kormányzat hídként funkcionált, addig a határőrzésre rendelt, többnyire Havasalföldről vagy Moldvából származó katonákhoz való viszonyulásban a háborús időszakban szerzett negatív tapasztalatok domináltak. A határ sohasem önmagában, fizikai valójában zárta le a kapcsolattartás lehetőségét, hiszen sem drótkerítés, sem más tárgyi akadály nem került megépítésre. A határzárát mindig is a folyamatosan őrző határőrök jelentették, munkájukat – később – a látótávolságon belül megépített megfigyelőtornyok, érintésjelző rakéták, stb. segítették. Az etnikai mássághoz hozzáadódott a határ által képviselt kirekesztettség érzés, amelynek eredményeként a határőrökkel való kapcsolat leginkább negatív élményeket generált a helyiekben. Ezeknek az élményeknek a feldolgozása magaláztatás és kiszolgáltatottságtörténeteket eredményezett. A szemben álló csoportok közötti viszony mégsem írható le egyértelműen ellenségesként, több interjú is beszámol olyan szituációkról, melyekben szimpátiára alapuló kapcsolat létrejöttét figyelhetjük meg. Ez utóbbi történetek közös jellemzője a csanálói lakosok konfliktuskerülő életmódjára való hivatkozás.

A második világháborút követően számos erdélyi magyar is szolgált a csanálói határőrségnél, s az ő személyükhöz szinte minden esetben pozitív emlékek társulnak. A kilencvenes éveket követően, a határőrség helyét a határrendőrség vette át, melyben leggyakrabban helyiek, vagy legalábbis térségbeliek szolgáltak/szolgálnak. Ezzel egy időben következett be a határ megítélésének megváltozása is. Az utóbbi években, csanálói oldalon, jellemzően védő funkcióját emlegetik többen is, mely szerint a határ „megvédi a csanálói gazdákat a nyírségi cigányoktól”¹⁴⁹. A már említett idegen személyek, távol- és közel keletiek, megjelenése, és ezek határhasználatának felügyelete fokozta a közösség és a határőrség együttműködését, melyre Csanáloson a korábbi időszakokban egyszer sem volt példa. A határ védő funkcióját sokan említették Vállajon is, a túloldalhoz hasonlóan, a harmadik világból származó menekültek megjelenésének következményeként.

– A háború után volt lovunk, két ló, hát az öcsém volt még. Az elején még cseléd is volt még, de osztán a végén már nem volt szabad cselédet tartani, vagy nem tudtuk fizetni, én nem tudom, csak az öcsémmel együtt mentünk szántani. Hát keservesen még felraktuk a szekérre is az ekét meg az eketalygát és itt lenn itt a Köröserdőnél szántottunk, én fogtam a gyeplőt és úgy hajtottam a lovat, az öcsém meg fogta a lovat, de úgy nyújtózkodva, még úgy tartotta az ekét és úgy szántottunk. S így a szomszédok mondták már később, hogy egy katona – ugye az is ott járt, mert a határszélen volt, és azt mondja, hogy még sírt szinte az a katona, hogy kérdezte, hogy miféle gyerekek ezek, hogy ezek jönnek ide szántani. S mondták, hogy hát az apjuk meghalt Oroszországba s így hát rákényszerülnek. Még azt mondják, hogy sírt a katona, hogy a könny jött a szemiből.

– Milyen katona volt?

– Román katona, román granicser.

¹⁴⁹ S. J., 1930, Csanálos

(E. É., 1936, Csanálos)

– Otthon felejtettem, van buletin, de otthon maradt. Na jó van. Na és ezek idetartoztak a Csanálosi erdőnek, csak itt jártak mindig fel az erdő mellett.

– Ott is volt egy kaszárnya. Csanáloson is meg Csanálos erdőn is?

– Igen, mindenütt ahol laktak. Mert ott is voltak magyarok. Hát a méreg egyen meg, gondoltam ez engemet megbosszant itt máma. Siettem, úgy vergődtem ottan, hogy hamar lecsapjam, de hát alig csináltam valamit már jött vissza. Ment vissza az erdőre mert ő oda tartozott. És akkor aszongya: „Itt vagy?”. Mondom: itt.

– Ezt románul mondta?

– Románul. És ment. Na gondoltam ez most hoz egy csurét, mert minden kitelik belőlük, mert azok nagyon rondák vótak ott hátul. Közben ez a fiú, akinek az apám többször adott így bort, ez meg jött az erdő felül, itt a Pánibáld, ami itt van az úton, és látta, hogy ott vagyok a szőlőbe, és jött arra. De akkor már ez is jött hetedmagával az erdőre. Mert abba törtik a fejüket, hogy engem hátravisznek az erdösi plotonra. Mert hát hogy nincs buletin. Jaj, olyan rondák vótak. Annyit szídtuk őket. Aszongya: „Maga mit csinál itt? – egyszer csak megszólalt.” Hát mondom: látja hogy le kell nyesni ezt a vacak szőlőt. „Ajaj, oszt – aszongya – egyedül van?” Mondom egyedül. Na, odament oszt ott vitatott velük. „Hallgassatok, legyen eszetek, hozok este bort, jöjjetek be, oszt hozok este bort, oszt igyatok. Mit akartok ezzel a lánnyal?” Így nem vittek el. Úgyhogy mi is csak jól jártunk vele. Na még adtunk is neki akkor bort.

(L. M., 1923, Csanálos)

A település – társadalomföldrajzi kategóriaként – olyan térbeli képződmény, amely egy adott időpontban (időszakban) különböző mértékben aktív és passzív terek rendszeréből áll. Ezek a terek alapvetően a lakosság tevékenysége révén kapják funkcionális tartalmukat, miközben a lakosság valamilyen irányú és intenzitású térbeli mozgást végez, térpályákat alakít ki a településen belül és a települések közt. A településen belül zajló gazdasági, társadalmi (individuális) folyamatok zöme térfolyamatként is szemlélhető (Mészáros 1994: 5). A határhasználat – mint térfolyamat – korlátozása egyike azon határmotívumoknak, melyekben szimmetriát láthatunk, bár a csanálosi határsáv, az adatközlők szerint, mindig is „erősebben” őrzött volt, mint a vállalji. Ennek a motívumnak a részletesebb bemutatását már megtettem a határ 1944 és 1989 közötti történetének vizsgálatakor.

– Nyóc óra után már senki nem tartózkodhatott a határ mentén. Volt egy bácsi osztán beteges volt, kapáltak ott a határ mentén, oszt már alig bírt kapálni, akkor mondja a feleségének: Menjünk már haza, én olyan fáradt vagyok. Aszongya, most jó kapálni, most nincs meleg. Ugyi este. Egyszer csak odamegy a két katona és akkor mondja, hogy: Bácsi, nem tetszenek tudni, hogy már nem lehet itt tartózkodni a határ mentén? És aszongya hogy hát miért? Hát mer már nyolc óra elmúlt. Tessék összepakolni és hazamenni. Ez a szegény bácsi örömeben megfogta ezt a kiskatonát, megpuszilta: Hát maga egy angyal, mér nem jött már előbb?!

– És akkor ezt betartották?

– Be, be, nem tartózkodhatott tovább, meg is büntették, vagy bekísérték. Mindenki igyekezett azon, hogy nyolc óránál tovább ne legyen dolog a határban.

(I. (B.) J.-né E. A. 1938, Vállaj)

– *Jaj, bajos vót az. Vót akinek arrúl vót a gyermeke, errül a szülei, s akkor már nem engedték. Akkor már nem volt átjárás. Még ha mentünk a határra, mert erre van a szőlő, hát földek, rét, minden. Na osztán akkor erre itt lenn a katonaság elvette a buletint, akkor annyit vakaróztak hogy 9 meg 10 óra lett mire kiadták. Fél nap odavót, addig ott ácsorogtunk, összevissza az utcán.*

– *Nem lehetett menni a szőlőbe se menni dolgozni?*

– *Nem hát. Jaj de sokat bosszantották itt az embert. Nem tom mire vót jó.*

(L. M., 1923, n., Csanáros)

A szökésmotívum

A határ létének egyik lényegi jegye, hogy érvényre tudja juttatni magát vagy sem. Így jön létre vele kapcsolatban a másik legfontosabb dolog: létével azonnal egy lehetséges értékrendbe utalja azokat, akik tiszteletben tartják, akik indokoltan átléphetik, s akik meg szokták sérteni, egyszerűen semmibe veszik stb. Az árnyalatok skálája a végtelenségig finomítható – írja Lászlóffy Aladár.¹⁵⁰ A vizsgált határszakaszon át két korridor vezetett át, az egyik a nyilvános, hatalmilag ellenőrzött legális térben – a határátkelő –, a másik az ugyancsak kontrollált illegálitásban, a szőlőskerten keresztül. Azonos időben csak nagyon ritkán voltak használatban, vagy egyik, vagy másik dominált. A szökés a határ létének egyik lényegi aspektusát kérdőjelezi meg, azt hogy érvényre tudja juttatni magát vagy sem. Így jön létre vele kapcsolatban a másik legfontosabb dolog: azonnal egy lehetséges értékrendbe utalja azokat, akik tiszteletben tartják, akik indokoltan átléphetik, s akik meg szokták sérteni, egyszerűen semmibe veszik (Lászlóffy 1998). Másrészt viszont megmutatja a lokális értékrendszer, valamint a hatalmi szabályrendszer között feszülő ellentétet. Az államhatár megsértése a helyi értékrendben nem volt egyértelműen negatív kategória.

A települések tereinek használói azonban nem csak az ott lakók köréből kerülnek ki. Ezért különbséget kell tennünk az autochton és idegen térhasználatban. A térhasználatnak különböző szintjeit képviselik így külön is kell vizsgálni őket. A különbséget a használat gyakorisága, ugyanakkor fontossága is meghatározza. A mindennapi használatban – a helyiek részéről – hétköznapi térrészként jelenik meg. A különböző határesemények során azonban szimbolikus vagy megkülönböztető tartalommal telítődnek, egyedivé, ünnepivé válnak (Thomassen 1996: 45).

¹⁵⁰ Lászlóffy Aladár: Határologiai kistrakta. *Korunk*. 1998. 4. sz. 3–6.

Maguk a szökések, mint események, három periódus köré tömörülnek: az 1930-as évek vége, a második világháborút követő első két év, valamint a nyolcvanas évek vége. Első esetben a román hadseregbe való besorozás elől menekültek, kizárólag csak férfiak. A másodikban, a világháborút követően immár végelegesedő határok lezárása előtti nagyobb népeségmozgások játszódtak le. A harmadikban a ceaușescu-i diktatúrát tovább elviselni nem bírók próbálták meg, hol sikerrel, hol sikertelenül a szökést. Míg első két esetben a célterület Magyarország volt, ha nem is minden esetben Vállaj, addig ez utóbbinál Magyarország már csak a németországi végcél előtti tranzitállomás volt. Ezt nyugodtan értelmezhetjük úgy is, hogy a második világháborút követő kommunista korszak utolsó évtizedeiben a csanálosiakban erősödött a német etnikai azonosságtudat, legalábbis ami a migrációs stratégiájukat illeti. Ezzel szemben Vállajon egyetlen olyan személyről tudnak, aki Németországba költözött, azonban mindenki tudni vélte, hogy ebben semmilyen szerepet nem játszott a sváb származástudat.¹⁵¹

Azok a szökéstörténetek melyek a második világháborút közvetlenül megelőző és követő időszakokra vonatkoznak vannak kisebb számban. Ennek két főbb magyarázata van, egyrésztől kizárólag helybeliekről szólnak, másrésztől kevesebben vannak azok, akik még emlékezhetnek az említett periódusra. Az idősebb adatközlők, miként A. F. is, ráadásul azokra az eseményekre emlékeznek vissza szívesebben, melyek fiatalkorukban játszódtak, és a tudásuk is ezekről a pontosabb. Bár a nyolcvanas évek szökési és más határátlépési momentumairól is vannak ismereteik, ám ezeknek nem jut akkora szerep történeteikben. A. F. például ekkor már hetven év fölött volt, s noha továbbra is aktív életet élt, kilépett abból a társadalmi közegekből, melyet közvetlenül érintettek a kommunista korszak utolsó éveinek szökései. Ugyanakkor szűkebb családi környezetéből senki nem kísérelt meg szökést a nyolcvanas években, így elsődleges forrásból nem értesült a kísérlettel járó következményekről.

A két szökéstörténet csoport nem csak számában, hanem tartalmában és stílusában is eltér. Míg előbbieik – néhány kivételtől eltekintve – csattanós sikertörténetek, addig utóbbiakból teljességgel hiányzik az előbbieikben jelen lévő humor. A nyolcvanas éveket megidéző szökéstörténetek hangulatát beárnyékolja a sikertelen kísérleteket követő kínzások és bántalmazások emléke.

A szökésmotívumot tartalmazó történetek egy speciális csoportját olyan narratívumok alkotják, melyek a szökésben segítséget nyújtó csanálosiak üzletszerű vagy önkéntes tevékenységét érinti. A jelenség, mely a történetek mögött áll, nem csanálosi sajátosság, a magyar-román, sőt a román-jugoszláv határ teljes hosszában zajlott az 1980-as évek második felében (Brîndușa 2011). Mint Armanca Brîndușa írja, a Román Szocialista Köztársaság büntető törvénykönyvének ide vágó passzusa szerint, a határon való illegális átkelést, illetőleg az erre tett kísérletet is hatóság elleni bűncselekménynek tekintették és hat hónaptól három évig terjedő szabadságvesztéssel büntették (Brîndușa 2011: 32). A börtönbüntetés a határsértők elleni hivatalos eljárás eredménye volt. Létezett azonban egy nem hivatalos szankcionálási gyakorlat, az elfogott határsértők bántalmazása. Csanálos esetében ezekre

¹⁵¹ Bővebben lásd *Az etnicitás és a határ összefüggései* fejezetet.

gyakran a faluban található kaszárnyában került sor, máskor a nagykarolyi parancsnokságon. A „veréseket” a határórség tagjai követték el, a szolgálatban tiszték utasítására, a kaszárnya területén. Hogy ez nem lehetett a hivatalos eljárás része, azok a csanálói lakókkal készített interjúk sejtetik, amelyekben az itt szolgáló román tisztekkel kapcsolatos vélemények, tapasztalások jelennek meg. Többen is említik¹⁵², hogy az elkapott határsértőkkel való bánásmód a szolgálatban lévő tiszt személyétől függött. Persze meglehet, hogy a „rendes” és a „kegyetlen” tiszték megkülönböztetése csupán arra szolgált, hogy a hatalom képviselői, valamint ezek hozzátartozói és a kiszolgáltatott lakosok alkalmi találkozásainak kialakulhasson egy forgatókönyve, melyhez mindkét fél tarthatja magát. A nyolcvanas évek második felében a csanálói kaszárnya mindenkorai tisztjeinek állandó lakhelye ugyanis a laktanyához közel bár, de faluban volt. Annak, hogy a tiszték a civil létben a helyeikkel közös életterbe kényszerültek, az lett a következménye, hogy a lokális társadalom, a családjukon keresztül, nyomást tudott gyakorolni rájuk. Több visszaemlékezés is említi, hogy a tisztfelelégek férjeik távollétében megtorlástól rettegtek. Ez egyrészt felveti a férjeik által elkövetett bűnök beismerését, másrészt arról is árulkodik, hogy túlmenően azon, hogy ellenséges módon viszonyultak a számukra idegen befogadó közösséghez, feltételezték róla, hogy a személyükön keresztül aktív szerepet vállalnának egy a hatalom elleni megmozdulásban.

A kínzásokról szólva említettem, hogy beszélgetőtársaim csak név nélkül vállalták a beszélgetést. Az 1980-as évek utolsó két évében zajló embercsempészettel kapcsolatban talán még ennél is tartózkodóbbak voltak. A kérdés többször felmerült az interjúk során, mindenki tudott olyanokról, akik részt vettek benne, de ők maguk soha nem csinálták. E. É. Ebben is kivételes, egyedül ő nevezett meg név szerint is olyan személyt aki embercsempészettel foglalkozott.

– Hogy mikor zárták le pontosan ezt a határt, most..., akkor szöktek még erre, arra, tényleg most úgy gondolkozok, meg még szöktettek is. Volt itt ez a M. I. néni, azt is meglőtték, mert ... nem tudok pontosat mondani. Az is szöktetett át magyarokat Magyarországra.

– Hogyhogya szöktetett? Itt voltak nála egy darabig?

– Igen, igen, és hogy átvitte őket a határon.

– Ő vitte át őket a határon, vagy megmutatta, hogy hol kell átmenni?

– Igen, de szóval ott valahol őtet is meglőtték. De hogy, hogy volt pontosan, azt már nem tudom.

– A néni már meghalt?

– Németországba van. Hogy hogy volt pontosan ezt nem tudom.

A szökésben való segédkezésnek is két formája volt, egy szervezett, melynek során az illegális határátlépőket csanálóiak pénzért vagy ellenszolgáltatás igénylése nélkül átjuttattak a határon, és egy esetleges, amikor a határhoz közel munkát végzők éppen szökésben lévőket

¹⁵² Pl. R. E. (nő), 1943; T. O. (f), 1939

irányítottak biztonságos vagy annak hitt útvonalra. Egyetlen történet szól arról, hogy csanálói személy segítségével fogtak el szökésben lévőket.

– Például jöttünk haza a szőlőből, akkor mikor itt vótak utószor ezek a nagy szökések, olyan húsz éve, vagy... Aztán ő is a gyárba dolgozott, a Klauszi olyan négy éves vót, mikor hazajött a gyárból, – Na hát menjünk ki a szőlőbe. – két óra hosszát munkáljuk. Aztán az ovodából, hogy gyere kisfiam te is, vágyott mindég a szekérre, mert akkor még az anyja meg az apja még Szatmáron laktak. Ott dógoztak. És az oszlop végében vót egy ilyen ..., ivóvíz vót benne, egy kút. Ahogy a domboldalon arrúl dógozunk jön fel két fiatalember ott, s kírdezték hogy merre a határ, de rágyújtott a cigaretára. Mondtuk neki, hogy: De gyorsan oltsa el, mert a kutat épp húzta felfele egy katona. De gyorsan mert az a szagot is érzi, meg hát közel is vót mint ide ez a ház, – és meneküljenek vissza az erdőbe. Hogy oszt megfogták őket vagy nem fogták meg, mi hazajöttünk, nem szóltunk a katonának egy szót se. De egyik alkalommal jöttünk hazafele, ez a Csanáloserdői út, ahogy megyünk kifelé – errül-arrúl ilyen darabföldek vannak. A vállalji ódalba, tehát abba az ódalba egy tábla tengeri vót. Elöttünk megállt, azelőtt került ide az egyik tiszt a szomszédba, két kis gyereke vót, megálltak elöttünk, azok biztos az erdőről jöttek, és fellőtt a rakéta, de persze mán nem a drótból, hanem a katona fegyverből, jelzett a kaszárnyának. Hát akkor láttuk, hogy mi van, szaladtak, a tiszt kiszállt a kocsiból, mert az az utcátokbeli (BA) Gy. vagy hogy hívják, az vigyázott ott valami tehenekre, és az jelentette a katonának, hogy itt bebújt kettő. El is fogták őket szegényeket, mert körülveztik a tengeritáblát, és onnan nem vót menekvés.

(T. O. és T. O.-né R. E. 1943, Csanálos)

Az embercsempészetet felidéző történetek nagy száma azt jelzi, hogy kiterjedt gyakorlat volt. Nem céloz az csempészhálózat(ok) feltérképezése, csak főbb sajátosságait szeretném röviden vázolni, olyan személyek vallomásai alapján, akiket megkértek az átjutásban való segítségre, de nem vállalták. A kapcsolatfelvétel általában a falun kívül történt, a környező városokban – Nagykárolyban vagy Szatmárnémetiben – dolgozó vagy élő, de a szülőfaluval szoros, rendszeres kapcsolatot fenntartó csanálóiakat kerestek meg, eleinte esetlegesen, majd később, a specializálódott személyekre támaszkodó hálózatok kiépülése után már célirányosan. A személyes ismeretség fontos szerepet kapott. S. K.-t például egykori székely katonatársa kereste meg: *Ideküldött két debreceni újságíró. Bevittek Károlyba. – Át tudsz vinni embereket vagy nem?! – Úgy beszartam, mint életemben még sosem. A volt katonatársam túravezető volt Székelyföldön, ott ismerte meg a két újságíró, ő személyesen nem jöhetett, ha egy székelyföldit itt igazoltattak, azt vitték is be. Mondtam nekik hogy kellene egy kis idő. Később beszéltem vele, s mondom neki, hogy ne haragudj, de nem megy. De mint kiderült csak B teru voltam, fényiek átvitték. Később próbáltam keresni, de ... Akkor egy egész csoport ment, úgyhogy biztosan átjutott. ... Nem lehetett tudni, hogy ki mi. Akit megfogtak azt nagyon megverték. Az eset 1989-ben történt. A hatóságok számos módszerrel igyekeztek felszámolni a csempészetet. S. K. is először csapdát sejtett, ekkorra már többeket bebörtönöztek. Bár pontos tudása volt arról, hogy kik vállalták volna, ezt az információt az idegenekkel nem osztotta meg, és még most, több mint húsz évvel később sem nevezte meg őket, és nem is állt szándékomban rákérdezni. Néhány módszert viszont megemlítet: a határhoz legközelebb eső telkeken a*

csűrök tetejéről messzelátóval tanulmányozták a járőrök mozgását, és ennek alapján tervezték meg az éjszakára időzített szöktetést. Hasonlóképpen visszautasították a segítséget S. J. (f., 1939, Csanáros) és R. E. (n., 1942, Csanáros).

A szökésben való segítségnyújtás módjainak változatossága arra készítetett, hogy próbáljam meg jobban megérteni a motivációkat, melyek a segítségi szándék mögött húzódtak. A tömeges szökéshullám egy meglehetősen rövid időszakra – 1988 eleje és 1989 decembere – korlátozódott. Az elmondottak alapján a hivatásszerű szöktetések csak ez időszak második felében terjedtek el. Szinte valamennyi adatközlőnek volt személyes találkozója szökevényekkel, és mint vallomásaikból kiderül ilyenkor igyekeztek segítséget nyújtani, határőrök közelségére való figyelmeztetéssel, vagy biztonságosnak gondolt útvonal megadásával. Ezeknek a találkozóknak legfontosabb ismérve a spontaneitás, ami egyrésztől megnehezítette a mérlegelést, másrésztől biztonságérzetet adott a helyieknek, a segítő szándékkal ellentétesen hatóerőként ugyanis ott lebegett a hatóságtól való félelem, mely a fentebb ismertetett történetben is döntően befolyásolta az események végkifejletét. A spontán találkozások helyszíne ráadásul a falu mezőgazdasági határa volt, ahol a helyiek csak legritkább esetben tartózkodtak egyedül, a szűk, baráti csoportok pedig kellő bizalmi háttérrel nyújtottak az útbaigazítás felvállalásához. A közösség összetartóerejét jelzi az is, hogy bár rengetegen tudták, kik foglalkoznak szöktetéssel ezen személyek közül senki nem jutott a hatóságok kezére feljelentés miatt.

Elszakított családok motívuma

Nem pedig elszakított családok történetei. Ugyanis ezek a szövegek nem tekinthetők kizárólagosan (saját) családi történelemnek, a narratívumok mások életpályába is elkalauzolnak. A történetek elmondójának mégis fontosak ezek a történetek, a családi és olykor a lokális történelem fontos összetevőinek tartja őket. A történetek egy része már kilépett az emlékezet kereteiből, a leszármazottak illetőleg a helyiek narratíváiban élnek tovább. Annak alapján, hogy a történet mesélője milyen viszonyban állt az elszakítottságot megélő személlyel két történetcsoportot különítenék el. Az egyik a kollektív a másik a családi emlékezet kategóriájába sorolható.

„A haza mindig az idegen(ség) ellentétfogalma” mondja Bausinger, otthonosságérzést kelt, az a közeg ahol az ember jól érzi magát (Bausinger 1991: 4). A családtagok „elvesztése” megfosztotta az egyéneket attól a környezettől, melyben jól érezhették magukat, melyet a családtagok által nyújtott biztonság határozott meg. Az e kategóriába tartozó történetek valamelyest elcsúsztatják e kijelentést a diakrón tengelyen, azaz: a haza egy olyan közeg (volt), ahol az ember jól érezte magát, ennek megfelelően az a hely, ahová került már idegen. Az első történet előadója és a történetben szereplők között nincs rokonsági kapcsolat, a narratívum elmondását annak különleges, bizarr jellege igazolja. A második történet családtörténelem, egy ma már nem élő, Csanárosra férjhez ment, és a határ által a családjától elválasztott vállalji asszony személyes tragédiáját mutatja be lánya elmondásában.

– Meg hát itt is egy tanító néni is, már vőlegénye volt, akkor az Magyarországon maradt, ő meg itt maradt. Hát úgy megsiratta, de különváltak. Mikor a batárt lezárták. Igen, igen. Akkor megint volt egy fiatalasszony, fiatal házások voltak, férje katonatiszt volt, az ott maradt Magyarországon, ő meg itt maradt és úgy élte le az életét.

– Itt Csanáloson?

– Itt. De most már meghalt. Akkor megint volt egy házaspár, a férje kinn maradt Magyarországon, és közbe egyszer csak hazaszökött a feleségéhez.

– Ide?

– Ide. És akkor itt nem mert mozdulni se ki se be, és jó pár évig a szobába, a szekrénybe ott lakott. Sőt hát akkor, még, hát éltek együtt, az asszonynak gyermeke is lett, ő mesélte el nekem. Azt mondta, hogy meg tudta úgy szülni, és meghalt a gyermek. Ha ez kitudódik, hát hol van az apa? És akkor aztán végül, nem tudom, de csak kijött, átszökött vagy mi lett vele, átszökött, csak visszaszökött valahogy. Már nem bírta tovább, azt mondják úgy nézett ki, mint egy őseMBER. Szakállas meg minden. S akkor csak visszaszökött, az asszony itt élt, ő meg ott.

– Ott hol? Azt nem lehet tudni, hogy hová ment? Vállajon?

– Nem. Arrébb egy kicsit. Lehet, hogy a rokonság tudná is, már az asszonyé, mert a férfi az nem ide való, de az asszony az idevaló.

(E. É. 1936 n., Csanálos)

– És az ön édesanyja ott lakott végig a kaszárnyával szemben?

– Igen, oda jött férjhez.

– Az közel volt Vállajhoz, hallotta a harangokat.

– Hallotta bizony a hangszórót. A mai napig is az van, nem dobolnak mint falun szoktak, hanem a hangszórók vannak a háztetőn, és akkor bemondták, hogy akkor most ide kell menjenek vagy mit tudom én, mintha itt dobolnak. Hát hogyan hallotta vón, hát két kilométerre van az egész. Csak sajnos – mondom – nem tudta az édesapját látogatni se, mondjuk édesanyja nem jött, mert utolsó testvére két éves vót, amikor meghalt az édesanyja, de nem lehetett menni.

– Nem tudott átmenni a temetésre?

– Nem, nem bizony. Úgyhogy nagyon fájdalmas dolgok vótak.

– Arra még emlékszik, hogy hogyan élte meg ezt az édesanyja? Valahogy hírt kapott róla, hogy meghalt az édesapja.

– Hát hogyan, persze. Nem tudom pontosan megmondani, hogy hányban halt meg, de tudom, hogy nem lehetett menni, és osztán akkor ott ültünk este, gyertyát gyújtottunk és imádkoztunk, a család. Otthol, otthol a házban, arra emlékszem.

– Jöttek mások is?

– Nem, csak a rokonság.

– A rokonságból egész pontosan ki?

– Csak közeli, első unokatestvérek, de mondjuk azok mind édesanyámnak vótak unokatestvérei. Mer azért csak édesanyám jött vissza ide férjhez, a többi testvérei mind arrúl maradtak.

(T. O.-né R. E., 1943, Csanálos)

A határ Vállajról

A határhasználat aszimmetriájáról már több alkalommal is szóltam. Ami Csanáloson a szökők motívuma, az Vállajon a szökötteké. A Vállajon gyűjtött narratívumok egyik fontos motívuma a szegény, fáradt romániai – többnyire magyar – menekültek megsegítése. Ezekben a történetek a be nem jelentéstől az elszállásolásig tartalmazzák a segítések skáláját, úgy hogy mindig a szolidaritás játssza a főszerepet.

– Itt jöttek igen, a kertemen. Tudod, amikor adtunk nekik, még bugyit is a gyerekeknek, meg mindent.

– Gyerekekkel is jöttek?

– Gyerekestül. Itt az árok szélén jöttek, itten a kertünk alatt, akkor még nem vót bevetve.

– Nem is itt lettek vizesek ebbe az árokba, hanem itt feljöttek.

– Abol van a határ oda csináltak a románok egy olyan mély árkot, hát hogy elfül egy ember benne. És akkor jöttek, térdig érő vízben.

– Voltak vagy tízen.

– Vízbe, sárba. Akkor tudtak jönni. Bujkáltak az erdőbe és kilesték, hogy mikor, vagy ha vót ismerősük, egy katona.

– Tiszta vizesek vótak szegínyek.

– Mi adtunk nekik ruhákat. Kicsi gyerekekkel vótak. Azt mondták, hogy altatót adtak a kicsi gyerekeknek, hogy ne ébredjenek fel, ne sírjanak.

– Énhozzám is bejöttek vagy tízen is...

– Még fűrödtek is.

– ... megfűrödtek. Az egyik kislány nem is tudott magyarul. Mondták is neki: te ne szóljál, nehogy megtudják, hogy te. Régi, vagy reg..., regáti román vagy milyen vót. Magyarokkal együtt vót. Aszongya: megmondtuk ne szólj. Jaj, mondom: hát gyerekek én nem bánom. Adtunk nekik ruhát, mert vót aki nem hozott, csak ami rajta vót.

(H. J.-né Cs. A., 1938, Vállaj)

A vállalji határtörténetek egy másik részének alapjául sajátos események szolgálnak. A kocsmában lerészegedő férfiak eltévesztik az útirányt és áttévednek a határon, hogy aztán különböző módon, többnyire sértetlenül hazakerüljenek. Az ilyen típusú határsértéseknek csanálosi változatai a virtusból elkövetettek. A hétköznapi ellenállás¹⁵³ e paraszti környezetben megvalósuló formái a határon történő átpisiléstől, a vállalji kocsmalátogatásig és visszaszökésig több formában jelennek meg. Legények szekérrel májusfáért mentek az erdőre, a kihívást nem csak a legszebb fa megtalálása jelentette, fontos volt az is, hogy a tiltott területről legyen. A siker jutalma a dicsőség, a rajtakapásé szintúgy, igaz ekkor a társaságot reggelig őrizetben tartották. Ugyancsak ide tartoznak a határország tiltó rendeleteire fittyet hányó határ fölötti

¹⁵³ A hétköznapi ellenállás fogalma olyan jelenségeket ragad meg, melyek különböznek a megtervezett és jól artikulált politikai cselekvések kereteitől (Scott 1996: 126).

kommunikáció kezdeményezése és büntetések ellenére vállalt fenntartása. A kapcsolat fenntartása emberi szükséglete volt mindkét település lakóinak.

– *Hát például az én unokatestvérem, szegénykém, a kocsmából ment haza. Hazament, ugye a felesége veszekedett vele, hogy jártál, miért ittál, mér így mér úgy. Aszongya, hogyha itten kiabálsz, inkább nem hallgatlak, fogom magam oszt megyek vissza. Szegénykém megindult és elment Románia fele. Nem ide jött visszafele, hanem Csanáros fele ment. És át is ment a sorompónál, és nem vették észre a katonák, csak akkor vették észre, mikor az árokparton ott feküdt, elaludt. És akkor, hát hogy hogy került ide. Nem tudta ő sem megmondani, hát ugyi mikor már kijózanodott, honnan tudta ő már, hogy hogy került oda.*

– *Átkerült egészen a romániai oldalra?*

– *Persze. Már oda, az árokpárt oldalára. Ott elfáradt oszt lefeküdt. És amikor megtalálták bevitték az őrsre, és kérdezték, hogy hogy. Hát nem tudta megmondani. Aszonta, ha agyonütnék, akkor sem tudom megmondani, hogy jöttem ide. Hát nem tudta. Akkor éjszaka ott aludt. Akkor másnap megpróbálták még egyszer kihallgatni, de akkor se tudott többet mondani. Kínálták ennivalóval, nem evett. Nem fogadott el semmit. Másnaposan nem tudott enni semmit, beteg volt ugyi, hát hogy az ivástól is csak beteg lett. Nem ment neki a kaja. S akkor azt mondták neki, hogy miért, a román kaja nem olyan, mint a magyar? Most őket lejárhatja, szóval nem fogadja el tőlük? De úgy, bántani nem bántották. Nem bántották, áthozták, kocsival elvitték Nyírbátorba, és akkor onnan majd szegénykémet másnap hazaengedték. Egy éjszakát a parton feküdt, egy éjszakát benn volt Csanároson...*

– *Hol hozták át?*

– *Itt. Itt jöttek át igen. De volt olyan, a S. J., az bele is halt, de mondjuk nem akkor nyomban halt meg, hanem az olyan ütést kaphatott, hogy annak valmi nyoma maradt.*

– *Megverték túloldalon? Ő miért ment át?*

– *Hát az is be volt rúgva. Hát a F. K. is át volt, J. bácsi, azt se verték meg, de ezt... De én azt nem tudom megérteni, nem is tudtam akkor sem, meg a mai napig sem tudom felfogni, hogyha azért Romániába átmegy valaki és ott megverik a románok, oké. De hogy valaki ide átjön, és átjön a román és itt a polgármesteri hivatalban megveri, hát ahhoz neki azért már nem lett volna joga.*

– *Itt verték meg?*

– *Itt verték meg bizony. Itt verték meg azt az embert. Áthozták és akkor itt. De úgy megverték, hogy annak nyoma maradt. Hát nem azt mondom, hogy egy-két évre rá, de egy pár év múlva aztán meghalt. Fel volt háborodva az egész falu, hogy hogy lehetett aztat megengedni, hát a rendőrség meg minden.*

– *Ez mikor volt?*

– *Hát...*

– *Nyolcvanas évek, vagy még korábban?*

– *Még inkább korábban volt, korábban. Nem, a hatvanas, még nem is volt tsz. 60-ban alakult a tsz, még a tsz előtt. 56-58, így akörül.*

– *Ezek szerint mind részegek voltak.*

– *Azok, mert így, ugye, ahogy átjövünk a határnál van egy utca lefele, az a Jókai utca, na az is ott lakott abba az utcába. Az én unokatestvérem megint abba az utcába, na ez, akit mondok, kovácsmester volt, az meg a Béke utcán. Hát ugyi hazafele indultak ők csak nem ott kötöttek ki. (Kacag) Nem ott vették be a kanyart ahol kellett volna. Egyéb így nem nagyon volt.*

(T. I.-né I. M., 1959, Vállaj)

A legismertebb határ narratívum. S. M. illegális határátlépése

A két település teljes narratívum készletét tekintve ez a történet áll ismertség szempontjából az első helyen, nem csak az idősebbek ismerik, sőt nem csak a fiatalok, hanem az utóbbi években Romániából, Nagykárolyból, Nagyváradról áttelepült „idegenek” is. A történet ismerete minden generációra kiterjed Csanáloson is, ahol azonban Z. E. megveretésének története áll az első helyen. Őt szökés közben elfogták, megverték, aminek következtében szellemi sérült lett. Mint említettem a Z. E.-hez kötődő narratívum áll Csanálos lokális repertoárjának élén, a történetnek számos variánsát jegyeztem le, a csanálosi határtörténetek közül ez az egyedüli, mely eléri a bausingeri összetartozás horizontnak (Bausinger 1995: 53) a deportáció történetek által uralt szintjét. S. M. története valamennyivel tágabb lokalitást erősít ám nem lépi túl a két település határát, csak e két faluban ismert általánosan. Ekképpen pedig fontos kapocsként képes funkcionálni, már csak azért is mert sikertörténet, mely alkalmas az összetartozás tudat erősítésére.

A temetés történet kereteit megadó események megközelítőleg, narratívumok alapján rekonstruált forgatókönyve a következő: 1993 februárjában a vállalji S. M. értesült csanálosi nagynénje halálhíréről. Útlevele nem volt, így legális módon nem juthatott el a temetésre. Az elhunynak tett fogadalma, mely szerint elmegy a temetésre, azonban cselekvésre készítette. A temetésre biciklivel áthajtott, a temetésen a román hatóságok engedélyével részt vett. A temetést követően S. M.-t Szatmárnémetibe szállították, és a Pete–Csengersima határátkelőnél átadták a korábban már értesített magyar hatóságoknak, akik hazaszállították, de eljárást indítottak ellene és megbüntették. Az eseményt követően helyi hőssé vált.

Vállaji oldalon erről az egyetlen olyan esetről tudnak, amikor valaki úgy lépte át a határt, hogy közben tudatában volt annak, hogy amit tesz, illegális. A történet főszereplőjével, S. M.-el, interjút ugyan készítettem, minthogy azonban diktafont nem használhattam egy vállalji és egy csanálosi narratíván keresztül igyekszem rekonstruálni az eseményt.

– Csak úgy átbiciklizett?

– Igen mikor meghalt a nagynénje. Mikor a temetésen észrevette az unokatestvére, hogy ő hogy került oda és akkor: M., hogy jött? Hát biciklivel. Biciklivel? De visszafele ugyi azért már a katonaság kísérte, s akkor bevitték Aporligetbe. Tízezer forintjába került neki az a temetés dehát, de akkor is ott volt.

– Ez melyik évben volt?

– Hát nem tudom pontosan, de kommunista időben.

– És itt a faluban mit szóltak hozzá, hogy ő csak úgy átment?

– Nem figyelték.

– De megtudta mindenki aztán.

– Hát persze, mer..., itt a katonaság megállt. Még az édesapja is élt, s már az is azt mondta, hogy M., de baj lesz belőle. Nem baj! Hát ugye akkor kapta már a táviratot, amikor már a temetés is volt. S hát ő ott akart lenni, mégis csak az édesanyjának a testvére.

(T. I.-né I. M., 1959, Vállaj)

– Mikor meghalt az édesanyám, akkor azonnal adtam táviratot, még az az egy első unokatestvérem lakik Vállajon, és gondolja meg hogy mit csinált. Február 28-án halt meg, egyszer csak a katonaság kint. Hát mi van, mi van? Jön felfele az unokatestvérem, kíséri a katona. Megfogta a biciklit és átjött.

– Ő L. M.?

– Nem, a S. M. Talán tud róla?

– Igen, mesélték Vállajon és vele is beszéltem.

– Előbb csak figyelte a kukkerrel (a katona), szólt a posztnak, kijött a poszt, ment elé. Tudott magyarul a fiú, károlyi fiú vót. Én pont kinn vótam, mondom: ez a Mancsi., hajaj. A poszt az fogta, hogy beviszi a plätunra. Mondom: ne vidd mán be! Adjad ide! Na akkor odaadta, de utána menjen át. (férj)

– Lelőkte a kis kövesút mellé a biciklijit és be hozzánk.

– Jaj, ezt én is hallottam. A temetőbe már nem mehetett ki. (BA)

– Kijött, de mán temetés alatt megérkezett Károlybúl a katonaság, és akkor kértük, mert a tiszt itt lakott a szomszédba, hogy hát engedje mán, mer hát annyira ragaszkodott. S akkor bátyám, a fiútestvérem az mán visszakisérte, nem várta meg a temetés végét, mán ott várták.

– Annyi vót, hogy neki jelenteni kellett, ő jelentett, és a nagyfőnök az jött ki, aki itten vót forradalomkor. Az mán azóta felemelkedett és nagyon főnök vót. S akkor azt kérdezte, odahíttá, oszt kérdezte, hogy mikor jön vissza a temetísről, hogy ű mikor tudja átadni. Mert neki telefonálni kell Nyíregyházára és akkor ű kell személyesen átadja. És mondtuk úgy másfél óra múlva. Az is rendes vót, mert ismertük jól. És akkor engedte, hogy kijöjjön a temetőbe, s akkor telefonált izére, és más akkor ű személyesen átadta. (férj)

– Azt mondta: Ha körül jöttem vón, akkor nem értem vóna ide a temetésre. És én megígértem – aszmongya – a nényámnak, ha meghal én jönni fogok a temetésére. Mondom csak beállított.

[...]

– Ez a temetés egészen pontosan mikor volt?

– Azt hiszem kilencvenháromba. Kilencvenhárom február 28. Mindenesetre jól megbüntették szegényt. Nem ide lett hívatva a rendőrségre, hanem Pestre, mert oda szólt a személyije. Itt nem csináltak semmit, itt szípen beszéltek vele. Azt is jóval később árulta el, nem mondta meg, hogy ne bántson bennünket, hogy ő csinálta ezt a dógot, mert úgy magyarázta – nem tudom, hogy ez fontos bele vagy nem, nehogy legyen probléma – jött a határig és próbálkozott a katonával. Gyere – intett neki. Nem. Akkor visszament, annyit mondott az öreg édesapjának – Tata, majd visszajövök. Felült a biciklire és átjött.

– Hát akkor ugye a határt mán nem vigyázták úgy, mert forradalom után vót. (férj)

(T. O. és T. O.-né R. E., 1943., Csanálos, B. A., 1984 Csanálos)

S. M. sikerének egyik kulcsa a határ felett örökös politikai rendszer szereplőinek hozzáállása volt. A kommunista időszakban minden bizonnyal nem jutott volna el a temetésre, továbbá kísérletének következménye biztosan nem csak pénzbürség lett volna. S. M. bár vállalji születésű értelmiségi, és jelenleg is Vállajon lakik, ám a kérdéses időszakban Budapesten élt, életének jelentős részét ott töltötte, csak nyugdíjazását követően tért vissza Vállajra. A határ menti létről így leginkább csak közvetett információi voltak. A határ hagyományos lokális percepcióját, azaz tiltott térrész jellegét ő nem érezte magáénak. Tettét nem is magyarázta csak úgy, hogy: „teljesen természetes volt számomra, hogy elmentem a

temetésre”. Az esemény narratív reprezentációjakor külön felhívta a figyelmem arra, hogy a határ illegális átlépése számára kizárólagosan szükségszerű volt. A két narratívum között a fő különbséget az implikálódás mértéke jelenti. Míg előbbi a közösség kollektív repertoárjából (Keszeg 2002: 65) merít, addig utóbbi a családi történelem része, s ennél fogva nem pusztán teljesebb, részletgazdagabb leírása az eseménynek, hanem a történetet elmesélő személy – S. M. unokatestvére – élettörténetének

Saját határnarratívumom

A kutatás során magam is többször kerültem határhelyzetbe. A vizsgált terület számos pontján megfordultam, és az ismertetett, sokféle határesemények közül is jó párat megtapasztaltam. Voltam legális határátlépő – az esetek nagy többségében –, de határsértést is elkövettem. Az állami kontrollt nem az áramlásintézményt jelentő átkelő használatakor éreztem és éreztettem leginkább. A személyi igazolvány kontrollja már a legkisebb félelemérzetet, vagy frusztrációt sem váltja ki belőlem határátkeléskor (vö. Ancel 1999: 414).

A csanálósikban határátkelésekor az útlevél, vagy személyigazolvány ellenőrzése aktivizálta/aktivizálja az elmaradott nemzet goffmani értelemben vett stigmatizáció negatív tapasztalatát (Feischmidt 2005: 49).

A másság körülhatárolásában a vállajiak egészen sajátos stratégiát alkalmaztak. A határ túlsó oldalán lakók mind románok voltak, kivételt ez alól éppen a csanálói, kaplonyi és a többi sváb faluban lakók jelentették, de ők sem mindig. A „román” megnevezés használata olykor csak egy a helyi nyelvhasználatban rögzült, értékítéllettől mentes terminus, mely mindenkire vonatkozik a határ túlsó oldaláról, de kontextustól függően lehet etnikai eredetre vonatkozó stigmatizáló funkciója is.

A határ átlépése „románba” történt/történik, a szomszédos településről látogatóba érkezők azonban többnyire „csanálósik”, nem pedig „románok”. Ezzel szemben azok, akik az 1980-as évek végén, a zöldhatáron át szököttek a vállaji szóhasználatban románként szerepelnek, noha csak elenyésző számban voltak közöttük „igazi” románok. A határátlépés mindezek ellenére aktivizálta a stigmát, mivel a határátkelőn szolgálatot teljesítők nem vállajiak. A két ország közti gazdasági különbség fokozatos kiegyenlítődésével egyenes arányban csökkent ennek a hatóereje.

Történetem leginkább talán a személyi igazolvány nélkül elfogott és meghurcolt személyek motívumkörébe sorolható. Szerettem volna egy fényképet készíteni a határátkelőről, ezért elsétáltam a Csanáros végét jelző tábláig. December lévén, a fák lombzatának hiányában, kitűnően látszott nem csupán a határátkelő épületegyüttese, hanem a vállaji templom tornya is. Egy fényképet sikerült elkészítenem¹⁵⁴, amikor hallottam, hogy valaki rám kiált. Megfordulva láttam, hogy a határrendőrség egy tagja volt az. Egyáltalán nem kedvesen megkérdezte, hogy mit csinálók és ki vagyok. Válaszoltam, mondtam, hogy csak egy

¹⁵⁴ Lásd a mellékleteket.

fényképet készítettem a már elmondottak szerint. Ettől ő csak még idegesebb lett, és mondta, hogy az tilos. Tilos átfényképezni a határon. Elmondtam, hogy a szatmárnémeti múzeumban dolgozom és kutatást végzek. Szerencsémre hivatalos kiküldőpapír is volt nálam, melynek felmutatása miatt nem jutottam a bekísértek sorsára, engem csak „behívtak”, hogy beszéljek az őrsparancsnokkal. A határőr parancsnokság székhelye Nagykárolyban van, ahol telefonos egyeztetést követően meg kellett jelennem. Ugyan nem kísért el senki a csanálói egységtől, úgy gondoltam, hogy a munkám akadályoztatásának elkerülése végett azonnal odamegyek. Miután a parancsnoknak szóban bemutattam kutatásom jellegét és céljait, megkérdeztem, hogy elmehetnék-e a határvonalig, hogy lefényképezhessek egy határkövet. (Itt kell megjegyezni, hogy a határrendészet és a múzeum között jó viszony alakult ki a határátkelő építését megelőző kötelező régészeti mentőásatás során.) A határőrparancsnok egy a két ország között életben lévő nemzetközi jogi egyezményre hivatkozva, melynek értelmében tilos a határon túli objektumokat fényképezni, megerősítette a tiltást. A határkövek fényképezésével kapcsolatban elméleti problémákat vetett fel, miszerint lehetetlen úgy fotózni őket, hogy akár pár centiméterrel is, de át ne fényképezek a magyarországi oldalra. A találkozó végén megegyeztünk, hogy a schengeni övezetbe lépés pillanatában nyugodtan fényképezhetek majd.¹⁵⁵

Összegzés

A kutatói szándék és a kutatási célkitűzések csak ritkán követik a kutatott csoport számára is valóban leginkább meghatározó kérdéseket, problémákat. Számomra is hamar kiderült, hogy mind Csanáros, mind Vállaj lakói számára léteznek a határénál meghatározóbb narratívák. A legfontosabb ezek közül a deportálásé, mely mind az egyéni, mind a lokális társadalmi emlékezet legmeghatározóbb alakzata. A gyűjtött élettörténeteknek egyértelműen ez a központi motívuma, mint ahogyan az intézményesített emlékezési gyakorlatoknak is ez áll a középpontjában, a deportált találkozók formájában. Az elvándorlás, az előregedés, a gazdasági nehézségek – mint fontossági sorrendben következő narratívák – nem csupán a mikrorégióra jellemzőek, a falusi világok országos, sőt kelet-európai szinten hasonló gondokkal küzdenek. A munka(morál) a munkával szembeni alázat, mint identitásalakító tényező, a szatmári svábok életmódjában és világszemléletében köszön vissza, valamint a róluk írt kötetekből. A határ narratíváját közvetlenül ezek mögé pozicionálnám. A határ narratívája – főként a legnagyobb bázissal rendelkező, nyolcvanas éveket megidéző, szökésnarratívumok – szemben a deportálásával egyelőre még nem jelenhet meg a kulturális emlékezet intézményesített keretei közt. Nem engedi ezt meg sem történeti távolság rövidsége sem az

¹⁵⁵ A megegyezés ellenére a mellékletben mégis megtekinthetők a határkövekről készült felvételek. Fényképezésükre egy későbbi alkalommal kerítettem sort vállaji terepmunka során. A határkövek illegális fotózása során többször is átléptem a határkövek által jelölt, ám mégis képzeletbeli vonalat, illetőleg fényképeket készítettem a szökések során leginkább frekvenciált térrészről, a szőlősről.

aktuális politikai környezet. Míg a deportálásokban a felelősség egy külső hatalomra hárul, addig a szökésekben túlzottan is kompromittálódik a román adminisztráció. Ennek helyi szintű megnyilvánulása az ezzel kapcsolatos tudás letagadása, vagy fel nem vállalása.

A szövegek szerkezetének homogenitása, folyamszerűsége arra enged következtetni, hogy már sokadik alkalommal mesélték el őket, a másokkal történt dolgok is sajátokká, mindenkivé váltak. Mindez egy közös narratív bázist feltételez, mely bizonyos sémákat érvényesít a határtörténetek elmesélésében, de – véleményem szerint – az emlékezési gyakorlatban is. A történetek sokszínűsége egyrészt a határ és a benne lakók közötti kapcsolat változatos formáinak köszönhető, másrészt pedig, mert a határ és határeseemények nem csupán egy kiemelkedő fontosságú, véleménynyilvánításra ösztönző egyszeri történeti tényező, hanem egy állandóan kihívásokat, színvállást követelő kontextus. Az emlékezést az emlékezési helyzet körülményei mellett folyamatosan befolyásolják az újabb és újabb határeseemények, a határ narratívumok, úgy gondolom, végtelen történetek, melyeket a határ megszűnése fog lezárni, illetőleg amikor a felszámolásának emléke is túlkerül az egyéni emlékezet határain.

KÖVETKEZTETÉSEK

Szándékom az volt, hogy bemutassam, leírjam és értelmezsem azokat meghatározó pontokat, melyek a határ megjelenése és jelenléte, illetve az itt élő népesség életvitelének, életmódjának metszésében keletkeztek. Célom volt azoknak a társadalmi, gazdasági, politikai és identitásbeli változásoknak a követése is, amelyeket a határ megjelenése okozott. Az elemzés során kiderült, hogy a hatás valójában kölcsönhatás volt, hisz ha kisebb mértékben is de a lokális közösségek is befolyásolták a határt. Az itt élő emberek életterének módosulása egyrészt azonnali társadalmi reakciókat eredményezett, a hosszabb távú stratégiák kidolgozásakor pedig az elfogadás és konfliktuskerülés szándéka volt a döntő (Keszeg 2004: 43).

A határ problematikáját érintő megközelítésemben magam is határokat próbáltam átlépni, mégpedig a különböző határral foglalkozó társadalomtudományi diszciplínák közötti határokat. Célom az volt, hogy kutatásomban, a kiválasztott terep sajátosságainak aprólékos elemzése során, a határkutatások szerteágazó kérdéseire integráló válaszokat adjak. A térképre vetíthető politikai határ, valamint ennek – a körülötte megjelenő – földrajzi környezetére való hatásának feltételezése a territoriális meghatározottságú, politikai határvonal által megteremtett határrégiók és határterületek kutatására hívja fel a figyelmet (Martínez 1994). A politikai határok természetük szerint kizáróak, a rájuk vonatkozó, ugyanakkor az általuk gerjesztett szabályok egy földrajzilag meghatározott területre koncentrálódnak (Hastings – Wilson 1999; Kocsis 2004; Parker 2006), ebben a kontextusban a határokon való áthatolás lehetőségei és körülményei kulcskérdéssé válnak (Simmel 1909; Böröcz 2002). A szimbolikus és mentális határok kutatásában az államhatárok által meghatározott területiség továbbra is fellelhető, ha másként nem, hát vonatkoztatási pontként, komparatív bázisként (Barth 1969; Cohen 1985; Jeggle 1994). Csanálos és Vállaj kapcsolattörténetének, az itt – azaz a határzónában – élők mentalitásbeli, értékrendbeli és kulturális különfejlődésének vizsgálatával szintetizálni szerettem volna a különböző diszciplínák határkutatási módszereit. A politikai határok bár vizsgálhatók és vizsgálandók a (nemzet)állami keretek szintjén, ám csakis a mellette élők adhatnak választ a mindennapok szintjén mérhető valós és mentális kiterjedéseiről, jelenlétének következményeiről. Kutatásom alapjául leginkább Bradley Parker többszintű (geopolitikai) határ elképzelése áll (Parker 2006: 77). Ezt az elképzelést próbáltam meg adaptálni a vizsgált szakaszon, úgy hogy a szimbolikus és mentális határkutatásokban megfogalmazott problematikákkal egészítettem ki azt. Kutatásom földrajzi helye a magyar–román országhatár egy keskeny csíkjára korlátozódott. Ennek szerettem volna komplex elemzését elvégezni. Célkitűzésemet, a határ „történetének” többszemponútú megírását a határ és a határrégió parkeri határhelyzetek szerinti főbb kategóriáinak szem előtt tartásával próbáltam meg teljesíteni.

Arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy az államhatárok által elválasztott etnikus csoportok – esetünkben a csanálosi és vállaji svábok – identitása elszenvedett-e olyan módosulást, amely egyértelműen a ráerőszakolt határ miatt következett be. A szakirodalmi

tapasztalatok alapján abból indultam ki, hogy a rövid ideig tartó határkényszer nem képes a nemzeti identitástudatot szignifikánsan megbomlasztani, sőt a kisebbségi sorba kerülő csoportok esetén éppen ennek ellenkezője következik be, s a nemzetiségi érzés inkább megerősödik. A kutatás és az elemzés során megpróbáltam nyomon követni azokat az eseményeket, politikai, társadalmi és gazdasági hatóerőket, amelyek hatással lehettek a két település identitástudatában bekövetkező feltételezett változásokra. Elemzésem kiindulópontja a területiális meghatározottság volt, mely több kutató szerint is fokozott módon érvényes a szatmári svábokra (Bindorffer 2001: 76).

Előfeltevésem az volt, hogy a határ megjelenése mindkét közösségben kirekesztettség és elzártság érzést generált. A két település kapcsolattörténetének vizsgálatával arra próbáltam választ keresni, hogy miként viszonyultak az új helyzethez, voltak-e kísérletek a következmények tompítására, azaz megpróbálták-e, s ha igen milyen formában, átjárhatóvá tenni a határt. Továbbá arról is szerettem volna minél többet megtudni, hogy a határhasználatnak milyen önkéntes, kényszerített és közösen kezdeményezett formái voltak az elmúlt kilencven év során.

A kutatás során próbáltam megtalálni azokat az eseményeket, fordulópontokat, melyek kiváltották a két falu szociális, kulturális, kognitív eltávolodását, és természetesen azokat a kísérleteket, amelyek ezen tényezők tompítására és feloldására irányultak. A két település lakói lehetőségeikhez mérten minden alkalommal igyekeztek aktívan befolyásolni sorsukat, s amennyiben ez nem sikerült utána hatékony módon próbáltak alkalmazkodni az új keretekhez. Mindeközben nem mondtak le a határ másik felére szorult kapcsolataikról, igyekeztek azt a rendelkezésre álló legális és illegális módszerekkel fenntartani.

A Határ narratívumok fejezetben az első világháborút követően megjelent, majd számos módosulást szenvedett, határra vonatkozó lokális attitűdöket és stratégiákat kívántam vizsgálni. A különféle határeseményekhez kötődő személyes tapasztalatok különböző típusú narratívumokat produkáltak. Ezek nagy száma igazolta azt a feltevésemet, hogy a két település lakóinak életét a határ döntő módon befolyásolta és befolyásolja a mai napig. A határ nem valami külsődleges tényezőként van jelen az itt élők mindennapjaiban, hanem szerves része annak, számos cselekvés és viselkedés kontextusa vagy kiindulópontja.

A kutatás során igyekeztem feltérképezni a határ két oldalára került településnek, Csanálosnak és Vállajnak, érintkezési pontjait és kapcsolatait is, a határ megszületésétől egészen napjainkig. A helyiek határhoz való viszonyának vizsgálatát visszaemlékezések, határ narratívumok és levéltári anyagok tanulmányozásával próbáltam elvégezni. A kutatás során jól elkülöníthetővé váltak a különböző generációk határhoz való viszonyulását tükröző narratívum halmazok, míg a legidősebb generáció számára a határ egyértelműen negatív jelentésű, a veszteség szinonimája, addig a legfiatalabbak számára többnyire lehetőségeket felvillantó semleges kategóriaként jelenik meg. A középgenerációk e kettő között ingadoznak, ők azok, akik egyrésztől közvetlen módon tapasztalták a határ korlátozó hatását, és a szülők, nagyszülők révén erősen hatott rájuk a veszteség narratívum, ugyanakkor rajtuk keresztül valósulhatott meg a kapcsolatok újrafelvétele. A családi kapcsolatok felélesztése és magasabb szintre emelése azonban nem következett be teljes közösségi szinten, egyéni stratégiák és

döntések működtetik. Ezzel szemben a gazdasági és kulturális kapcsolatok felélesztésére tett kísérletek sikeresek voltak, a polgármesteri hivatalok létrehoztak egy regionális sváb települési hálózatot, mely által, több alkalommal is, sikeresen pályáztak uniós forrásokért.

A kutatási eredményeket a következő tézisekben foglalnám össze:

1. 1920-ban, a Trianoni békeszerződés értelmében superimposed típusú határ került Csanálos és Vállaj közé, ami döntő módon befolyásolta a két település lakóinak addig szervesen összefonódó, jellemzően rokonsági rendszereken keresztül működtetett kapcsolathálójának alakulását. A határ évszázados jelenléte a rokonsági rendszerek fokozatos elerőtlenedését okozta.

2. A határ következtében megváltozott a két településen élők mentalitása. Valójában persze az új állami keretek által meghatározott kontextus hatott a szétválásra, a határ mint áramlásintézmény nem tudta ellátni az információ olyan szintű cseréjét a két oldal között, hogy ellensúlyozni tudta volna a felülről ható erőket. Ezek gyengülésével, az 1990-es évektől kezdődően, kiegyenlítődési folyamat indult el, amely azonban nem a hajdan volt kapcsolatok újraszerveződésében, hanem leginkább intézményes kapcsolatok kialakulásában nyilvánult meg.

3. Sváb származásuk miatt, a két falu lakói nagyon hamar, már a határ meghúzásának pillanatában hatalmi érdekek vezérelte, identitásformáló politikai játszmák keresztüztébe kerültek. A sváb identitástudat egészen az 1989-es rendszerváltásokig jobbra eltérő kihívásokkal szembesült, ezért alakulása eltérő utat követett. Csanáloson nagymértékű németországi kivándorlást, Vállajon pedig fokozott asszimilációt eredményezett. A rendszerváltást követően az etnikus folyamatok uniformizálódtak, a sváb identitás napjainkban közel azonos mértékben reprezentált a két településen.

4. A határ a hétköznapi szintjén is beleivódott a mellette élők életébe, olyan cselekvésminták elsajátítását követelte meg, amely a határtól távolabb élők számára ismeretlen volt. Az elzártság korszakában, a kommunista időszakban, ha eltérő mértékben is, de korlátozta a szabad mozgást. A rendszerváltást követően a két település lakói éltek a szabadabb határhasználat adta lehetőségekkel, a határátkelés rutinszerűvé és napi szintűvé vált, azonban a határ túloldalára történő utazások célja csak ritkább esetben a szomszédos település, ezek inkább csak állomásai az utazásnak. A rokoni kapcsolatok felidézésére tett törekvések a 2003-as határátkelő nyitást követő euforikus hangulatú időszakban csúcsosodtak, majd rövid időn belül elhalványultak. Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, a harmadik világból származó illegális bevándorlók megjelenésével, a határnak immáron védelmező funkcióját is egyre gyakrabban hangsúlyozzák mind Csanáloson, mind Vállajon.

SZAKIRODALOM

ABÉLÈS, Marc

2004 Identity and Borders: An Anthropological Approach to EU Institutions. *Twenty-First Century Papers: On-Line Working Papers*. The Center for 21st Century Studies. University of Wisconsin – Milwaukee. Number 4. December

ALVAREZ, Robert R.

1995 The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands. In: *Annual Review of Anthropology* 24. 447–470.

ANCEL Jacques

1999 A határok geográfiája. In: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt (szerk.) *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Bp. 413–422. (Eredeti megjelenés: *Geographie des Frontieres*. Librairie Gallimard, Paris, 1938.

ANDERSON, Malcolm

1996a *Frontiers, Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge.

1996b The Frontiers of Europe. In: M. Anderson – E. Bort (szerk.) *Boundaries and Identities: The Eastern Frontier of the European Union*. Edinburgh

ANTAL László

1976 *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest

BARABÁS László

1989 *A szatmári svábok „felfedezése” a német népcsoportpolitika számára az első világháború után*. Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyíregyháza, 292–303.

BARANYI Béla

2007 *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Bp.–Pécs

BARNA Gábor

2000 Mentális határok – megduplázott világok. In: Balázy Géza et alii (szerk.) *Folkloriszika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. 689–701.

BARTH, Fredrik

1969 Introduction. In: F. Barth (szerk.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. London

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7. 1: 3–25.

BAUMGARTNER Bernadette

2008 Német nemzetiség, magyar iskola, román állam. A szatmári svábok iskoláügye az 1920-as években. In: Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási Füzetek* 13. 11–33. Pécs.

- 2012 Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940). Kolozsvár
- BAUSINGER, Hermann
- 1991 A haza fogalma egy nyitott társadalomban. In: *Regio* 4. 3–21.
- BENCSIK Péter – NAGY György
- 2005 *A magyar útiokmányok története 1945–1990*. Budapest
- BILLINGTON, Ray Allen
- 1958 *The American Border*. Washington.
- BINDORFFER Györgyi
- 2001 [A magyarországi németek hazaképe. Magyar–német együttélés a közös hazában. Betelepedés, asszimiláció, nemzeti identitás. In: Barátság, 8 \(2\): 3151–3153.](#)
- 2001 Kettős identitás: etnikai csoport a nemzetben. A dunabogdányi svábok etnikai és nemzeti-identitása. In: Pál E. (szerk.): *Útközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára*. Budapest 75–93.
- 2004 Határon innen – határon túl. Etnikai határok, határfenntartás, interetnikus kapcsolatok. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest, 29–41.
- é. n. *A magyarországi németek hazaképe. Magyar és német együttélés a közös hazában. Betelepedés, asszimiláció, nemzeti identitás*
[e\[http://www.mtaki.hu/docs/bindorffer_gyorgyi_moi_nemetek_hazakepe.html\]\(http://www.mtaki.hu/docs/bindorffer_gyorgyi_moi_nemetek_hazakepe.html\)](http://www.mtaki.hu/docs/bindorffer_gyorgyi_moi_nemetek_hazakepe.html)
- BLOCH, Marc
- 1996 *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest
- BOAS, Franz
- 1916 *The Mind of the Primitive Man*. New York
- BÖRÖCZ József
- 2002 A határ: társadalmi tény. In: *Replika*. 47–48. 133–142.
- BRÎNDUȘA, Armanca
- 2011 *Frontierişti. Istoria recentă în mass-media*. Bukarest
- BURA László
- 2001 *Csanálos*. Csíkszereda
- 2003 *A második évszázad (1904–2004)*. Csíkszereda
- BURKE Peter
- 2001 A történelem mint társadalmi emlékezet. In: *Regio*. 12. évf. 1. sz. 3–21.
- COHEN, Anthony P.
- 1985 *The Symbolic Construction of Community*. London.
- 1994 Culture, identity and the concept of boundary. In: *Revista de antropologia social*. Madrid. 49–61.
- COLE, John W. – Wolf, Eric R.

- 1999 *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. London
- CORVESI, Daniel
- 1999 Nationalism, Boundaries, and Violence. In: *Millennium: Journal of International Studies*. Vol. 28. no. 3. 553–584.
- CSEH-SZOMBATHY Gyula
- 1987 A rokonság szerepe a mai társadalomban. In: *Magyar Tudomány*, 5. 348–358.
- DONNAN, Hastings – WILSON, Thomas M.
- 1998 Nation, state and identity at international borders. In: DONNAN, Hastings – WILSON, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1–30. Oxford.
- 1999 *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford – New York.
- 2002 Határok és antropológia Európában. In: *Replika*. 117–131.
- ÉGER György
- 2002 *Regionalizmus*. Budapest
- ÉGER György – LANGER Josef
- 2001 *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest
- FÁBIÁN Lajos
- 1993 A közigazgatás alakulása Szabolcs vármegyében és Szatmár-, Bereg-, Ugocsa- és Ungcsonka vármegyékben az 1919-1923. években. In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.) *Helytörténeti tanulmányok, 9. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai, I. Évkönyvek, 9. Nyíregyháza*
- FÈBVRE, Lucien
- 1925 *A Geographical Introduction to History*. London
- FEISCHMIDT Margit
- 2005 A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest. 2005, 43–58.
- FEJŐS Zoltán
- 2002 A regionalizmus és a néprajzi kutatások néhány kérdése. In: Keményfi Róbert (szerk.) *Néprajzi Látóhatár*, 11 évf. 1–4 sz. 69–84.
- FRITZ László
- 1930 Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga 1-2. In: *Magyar Kisebbség*, november 1. 785–794.
- 824-830
- GENNEP, Arnold van
- 1922 *Traité comparatif des nationalités*. Paris
- GOSZTONYI Kristóf
- 1996 Mostar: Borders, Boundaries, Interest Groups. In: *Europea* 2(1): 49–63.
- GRÁFIK Imre

- 2000 Hármashatár: Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. In: *Néprajzi Látóhatár* 3–4. 114–149.
- 1995 A tér és jelentései. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. 107–113.
- GYŐRI Róbert
- 2006 A határ két oldalán. (Városi vonzásokörzetek és a trianoni határmegvonás a Nyugat-Dunántúlon). In: Győri Róbert, Hajdú Zoltán szerk. *Kárpát-medence: Települések, Tájak, régiók, térstruktúrák*. 279–292. Pécs–Bp.
- GYURGYÁK János
- 2001 *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest.
- Haidu Andrea
- 1999 Die Auswanderung von Deutschen aus Rumänien in die Bundesrepublik Deutschland in den 1970er und 1980er Jahren. In: *Kaindl-Archiv*. 40. Okt–Dez. 154–171.
- HARDI Tamás
- 2010 A szuburbanizáció jelensége és hatásai – határon innen és túl. In: Hardi Tamás – Lados Mihály – Tóth Károly (szerk.) *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. 11–25. Győr–Somorja.
- HÁRS Ágnes
- 2010 *A román-magyar határrégió. Tanulmányok a határ menti régiók gazdasági és munkaerő-piaci helyzetéről és lehetőségeiről, a foglalkoztatást segítő támogatásokról*. Kopint-Tárki. Budapest.
- HOFER Tamás
- 1955 Dél-Dunántúl településformáinak történetéhez. In: *Ethnographia* LXVI. 125–186.
- 2004 Szempontok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest. 18–21.
- HOPPÁL Mihály
- 1970 *Egy falu kommunikációs rendszere*. Budapest
- HOUTUM van, Henk – GIELIS, Ruben
- 2006 Elastic Migration: The case of Dutch short-distance transmigrants in Belgian and German borderlands. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. Vol. 97, issue 2. 195–202.
- ILYÉS Zoltán
- 2004 A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest, 9–15.
- JAGODIČ, Devan
- 2010 Határon átvélő lakóhelyi mobilitás az Európai Unió belső határai mentén. In: Hardi Tamás – Lados Mihály – Tóth Károly (szerk.) *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. Győr–Somorja. 27–42.

JEGGLE, Utz

1994 Határ és identitás. In: *Regio* 2. sz. 3–18.

KAPLAN, David H. – HÄKKLI, Juoni

2002 *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham.

KÁROLYI László

1911 *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I-II*. Budapest.

KEMÉNYFI Róbert

1994 *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban*. Folklór és etnográfia 84. Debrecen

1998 A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése. *Gömör Néprajza* I. Debrecen

2002 *A gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására*. Dunaszerdahely

2003 *A kisebbségi tér változásai*. Budapest

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen

KESZEG Vilmos

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár

2004 Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról, *Néprajzi Látóhatár XIII.* 3–4. 41–86.

2011 *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár

KLAMÁR Zoltán (szerk.)

2005 *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Aszód

KOCSIS Károly

2004 A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest, 23–28.

KOVÁCS Éva

2002 Határmítoszok és identitásnarratívák az osztrák-magyar határ mentén. In: *Replika* 47–48. 143–156.

KOVÁCS Teréz

1991 A határmenti fekvés szerepe a falusi települések életében. In: *Tér és Társadalom* 5. évf., 1., Budapest, 41–54.

KOZMA István

2002 Névmagyarosítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945–1948). In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, 41–73.

KÜRTI László

- 2006 Határkutatás – a regionális tudományok új ága? In: *Magyar Tudomány* 1. 26.
- LAMPLAND, Martha
 1994 Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary. In Böröcz J. – K. Verdery (szerk.) *Gender and Nation East European Politics and Societies* 8(2): 287–316.
- LÁSZLÓFFY Aladár
 1998 Határológiai kistrakta. In: *Korunk*. 4. sz. 3–6.
- LAZĂR, Liviu
 2003 *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*. Déva.
- LEIZAOLA Aitzpea
 1996 Muga: Border and Boundaries in the Basque Country. In: *Europea* 2(1): 91–101.
- LOTMAN, Jurij
 2002 A határ fogalma. In: Szitár Katalin (szerk.) *Kultúra és intellektus. Válogatott tanulmányok a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Budapest
- LOVAS KISS Antal
 2011 *The impacts of the European Union accession to the situation and the economic, social structure of several settlements of the Region of Bihar*. Debrecen
- LÖFGREN, Ovar
 1999 Crossing Borders. The Nationalization of Anxiety. *Ethnologia Scandinavica*, 29: 5–12.
- MALKKI, Liisa
 1995 Refugees and Exile: From „Refugee Studies” to the National Order of Things. In: *Annual Review of Anthropology*, 24: 495–523.
- MÁRIÁS József
 2011 *Scheffler János – emlékek a Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyében*. <http://www.szatmariegyhasmegye.ro/url/Scheffler-Janos--emlekek> (letöltés dátuma: 2012. június 12.)
- MARINKA Melinda
 2007 A szentháromság tiszteletének kialakulása a szatmári sváboknál a táj szakralizációjának következtében. In: Újváry Zoltán (szerk.) *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László tiszteletére*. Nagykőrös–Debrecen. 447–461.
- MARTÍNEZ, Oscar. J.
 1994 Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Schoefield, Clive H. (szerk.) *Global Boundaries World Boundaries*. New York
- É.n. Human Interaction In: *The Texas–Mexico Borderlands*. H.n. <http://www.humanities-interactive.org/borderstudies/text/essay.htm> (2007. május 25.)
- MAUS, Heinz

- 1959 Simmel in German Sociology. In: Kurt H. Wolff (szerk.) *Georg Simmel, 1858–1918: A Collection of Essays*. Columbus, 180–200.
- MÉSZÁROS Rezső
 1994 *A település térbelisége*. Szeged
 2006 A társadalomföldrajz és a regionális tudomány Magyarországon. In: *Magyar Tudomány*, 1. sz. 23.
- MINGHI, Julian V.
 1994 International harmony, landscape change and new conflict. In: Carl Grundy-War (szerk.) *Eurasia. World Boundaries Volume 3*. London–New York, 89–100.
- MOLNÁR Judit
 2002 Egy térség ahol a határ elválaszt. Képek a Sajó és a Hernád közötti magyar-szlovák határvidék társadalomföldrajzi vizsgálataiból. In: Pásztor Cecília (szerk.) „...ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. 299–315.
- NAGY Lajos
 1944 *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár
- NEMES NAGY József
 1998 *A tér a társadalomkutatásban*. Ember – Település – Régió.
- NIEDERMÜLLER Péter
 2005 Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötıdés*. *Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4*. 52–66. Budapest
- PARKER, Bradley J.
 2006 Toward an Understanding of Borderland Processes. In: *American Antiquity*. Vol: 71. Issue: 1. 77–100.
- PÓCS Éva
 1983 Tér és idő a néphitben. In: *Ethnographia* XCIV. 2. sz. 177–206.
- POZSONY Ferenc
 2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*, Kolozsvár.
- PRESCOTT, Victor – TRIGGS, Gillian D.
 2008 *International Frontiers and Boundaries: Law, Politics and Geography*. Boston.
- RESZLER Gábor
 2001 Vállaj története 1920-1944. In: Czövek István (szerk.) *Vállaj. A honfoglalástól 2000-ig*. Vállaj, 159–309.
- RÖSLER, Michael – WENDL, Tobias (szerk.)
 1999 *Frontiers and Borderlands: Anthropological Perspectives*. Frankfurt
- SAHLINS, Peter
 1989 *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Oxford
- SAPIR, Edwards

- 1910 Yana Texts. In: *American Archaeology and Ethnology*. Vol. 9. No. 1. Berkeley. 1–235.
- SÁRÁNDI Tamás
- 2009 Kísérlet a szatmári svábok visszánémetesítésére a két világháború között. In: Nagy István, Kutnyánszkyne Bacskai Eszter (szerk.) *Bonyhádi evangélikus füzetek 2. Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga*. 295–320.
- é. n. *Az 1942-es első SS toborzás Szatmár megyei vonatkozásai*. Kézirat
- SCOTT, James C.
- 1996 Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika*, 23–24. sz. 109–130.
- SIMMEL, Georg
- 1909 Brocke und Tor. In: Uő., *Brücke und Tür. Essays des Philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft*. Stuttgart, 1–7.
- SPRADLEY, James P.
- 1980 *Participant Observation*. New York
- SZAKÁLLAS Sándor
- 2001 A Báthoryak szolgálatában. In: Czövek István (szerk.) *Vállaj a honfoglalástól 2000-ig*. Vállaj, 51–154.
- SZARKA László
- 2003 Tér és identitás. Államhatár, nyelvhatar, etnikai kontaktuszóna. In: Krausz Tamás – Szvák Gyula (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Budapest. 231–237.
- SZILVÁSI Éva
- é. n. *Vállaj község története*. Vállaj
- SZÜTS István Gergely
- 2008 Államhatáron innen és túl. In: Becze Szabolcs–Szüts István Gergely (szerk.) *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. Miskolc. 63–89.
- TILKOVSKY Lóránt
- 1999 A szatmári németesség a két világháború között. In: *Relații interetnice în zona de contact romano-maghiaro-ucraïneană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare –Tübingen. 226–246.
- THOMASSEN, Bjørn
- 1996 Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives. In: *Europaea: Journal des europeanistes* 2(1): 37–48.
- THOMPSON, Leonard – LAMAR, Howard
- 1981 Comparative Frontier History. In: Thompson, Leonard – Lamar, Howard (szerk.) *The Frontier in History: North America and Southern Africa Compared*, New Haven, 3–13.
- TÓTH József – TRÓCSÁNYI András – ELEKES Tibor

- 2002 A térszerkezet változásai Erdélyben a XIX. századtól napjainkig. In: Pásztor Cecília (szerk.) „...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. 319–331.
- TURNER, Frederick Jackson
1993 The Significance of the Frontier In American History. In: *History, Frontier, and Section: Three Essays*. (első megjelenés 1893) 59–91.
- VALLASEK Magdolna Márta
2004 Az 1918. évi egyesülést követő jogegyesítési folyamat kérdése Romániában. In: *Magyar Kisebbség* 1–2. 573–590.
- VÁRADI, Mónika Mária – WASTL-WALTER, Doris – VEIDER, Friedrich
2002 A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. In: *Regio*, 2. 85–107.
- VARGA E. Árpád
1992 *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. Budapest
1999 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. kötet. Csíkszereda
- VARGA Éva
2000 Beszédek a határon. A szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó 1918-1938 között. In: *Regio* XI. 4. 104–121.
- VERDERY, Katherine:
1990 The Production of Defense of „the Romanian Nation” 1900 to World war II. In: Richard G. Fox (ed.): *Nationalist Ideologies and the Production of National Cultures*. American Ethnological Society Monograph Series, No. 2. Washington, 81–111.
- VERENI Piero
1996 Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning “Identity” at National Borders. In: *Europea* 2(1): 77–89.
- VIGA Gyula
1996 *Hármas határon. Tanulmányok a Bodroghöz változó népi kultúrájáról*. Miskolc
- VONHÁZ István
1931 A Szatmár megyei sváb telepítés. Pécs
- WALLERSTEIN, Immanuel
1980 *The modern world-system II. Mercantilism and the consolodation of the European world economy, 1600–1750*. New York.
- WHITE, Richard
1991 *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815*. h.n.

FORRÁSOK

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Budapest, 1960. III. kötet, *határ* címszó

ÁDÁM Magda, ORMOS Mária

1999 [Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918-1919. Budapest.](#)

2006 [Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből, 1920-1921. Budapest](#)

KARDOS Rezső

1999 *Vállaj község története*. Vállaj

HAULER, Ernst

1998 *Istoria nemților din regiunea Sătmăruului*. Satu Mare

2004 Die Abgetrenten Sathmarschwaben. A tömbről leszakított szatmári svábok. Passau.

HISTORIA DOMUS CSANÁLOS

MARIÁS József

2011 Scheffler János emlékek Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyében.

<http://www.szatmariegyhazi.ro/url/Scheffler-Janos--emlekek>

SCHWEGLER István

é. n. *A vészkorszak krónikája*. Kézirat

CZUCOR Gergely – FOGARASI János

1864 A Magyar Nyelv Szótára. Pest, 2. kötet, *határ* címszó

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK (levéltárak listája)

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR – Budapest (MOL)

MOL K72 1–4. cs.

(Külügyminisztérium Levéltára, 1919–1920. Utazás és Útlevélyügyi Osztály)

MOL K51-B-11cs.-j dosszié

MOL K51-B-10cs.-j dosszié

(Miniszterelnökségi levéltár. Magyar-Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációja)

MOL XIX-J-1-k 231, 00679/1952

(A Külügyminisztérium 1944 és 1990 közötti iratai, a magyar külkapcsolatok főbb relációi – Románia)

ROMÁN KATONAI LEVÉLTÁR – Pitești (A.M.R)

A.M.R., fond 5418 (*M.St.M.*) – *Secția Operații*, dos. nr. 1122

A.M.R. Pitești, fond 1635, dos. nr. 164

AMR. Pitești, fond 1635, dos. nr. 241

A.M.R. Pitești, fond 950-*Ministerul de Război*, dos. nr. 48

ROMÁN ORSZÁGOS LEVÉLTÁR – Bukarest (D.G.A.N.)

D.G.A.N. București, fond 2186 - *L.A.R.*, dos. 61

ROMÁN ORSZÁGOS LEVÉLTÁR SZILÁGY MEGYEI IGAZGATÓSÁGA – Zilah

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sălaj, *Fond Revizoratul Școlar - Monografii școlare*,
dos. 207, f. 1-8.

SZATMÁRI PÜSPÖKI ÉS KÁPTALANI LEVÉLTÁR – Szatmárnémeti

Csanálos és Vállaj anyakönyvek – 1825–1945

MELLÉKLETEK

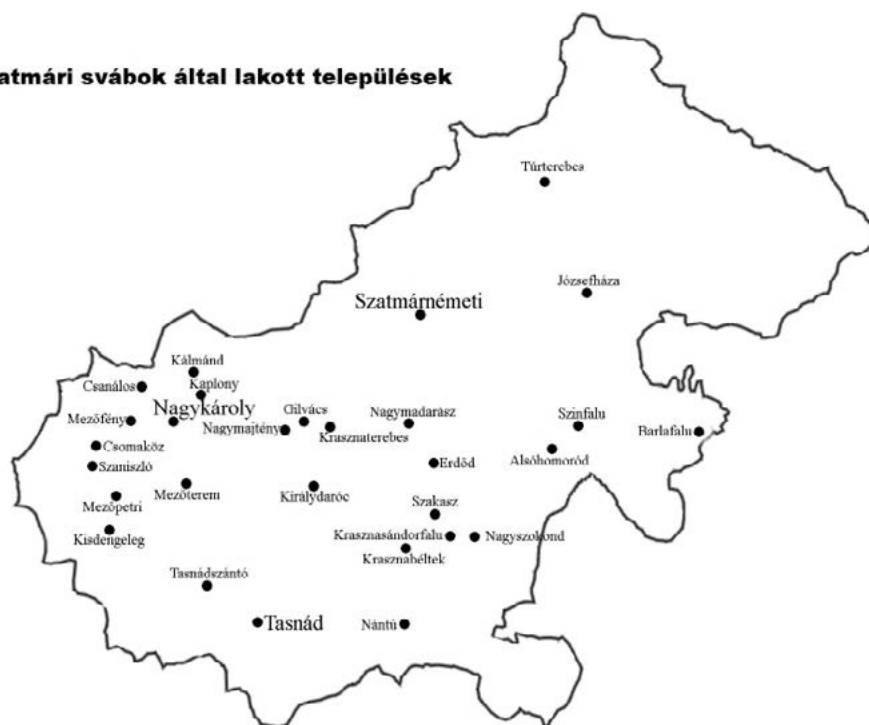
A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye
 Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár

A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye, Nagykarolyi kerület
Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár

Szatmári svábok által lakott települések

1. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírottak legalázatosabb kéréssel fordul a Méltóságos Határmegállapító Bizottság elé, hogy minket Csanáros erdei birtokosokat, Romániától, Magyarországhoz csatolni kegyeskedjék. Minthogy nagyobb részünk gör. kath. vallású ugyan – a román nyelvet nem beszéli, s mert a magyar uralom alatt minden tekintetben jobb elbánásban részesültünk, valamint hogy magunkat igaz magyar érzéssel (amit a román uralom óta még csak gondolatban sem nyilváníthatunk) magyaroknak valljuk, kérésünket alázatosan ismétljük.

Csanáros 1922 szeptember hó

Tóth János

családtag: 3 leány. Birtok 22 és 1/2 hold. 1 ház

Torma Meleski György

családtag: 7 gyermek. Birtok: 7 hold. 1 ház

Csuhóczi Károly

családtag: 2 gyermek. 14 hold. 1 ház

Nagy György

1 fiú, 18 hold, 1 ház

Biró Ferencz

3 gyermek, 8 hold, bérlet 1 ház.

2. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott alázatos kéréssel fordulok a Méltóságos Bizottság elé, hogy kérésemmel engemet is meghalgtatva Magyarországhoz átcsatolni méltóztassék.

27 éves, 1 gyermekes, 6 hold Csanáros erdei földbirtokkal rendelkező földműves vagyok.

Midőn kérésemet ismétlem, alázatosan bátorodom megjegyezni, hogy még igen sok azoknak a száma, kik Magyarországhoz tartozni óhajtanak de a románoktól való félelemből ezt még kérve-nyezni nem merik.

Csanáros 1922 szeptember hó

Lele Miklós (saját kezű aláírás)

3. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott alázatos kéréssel fordulok a Méltóságos Határmegállapító Bizottság elé, hogy indokaimat mérlegelve, engemet, birtokomban Magyarországhoz csatolni méltóztassék.

64 éves gör. kath. ifj. Nagy György, 26 éves, fiammal és feleségemmel együtt élő, 18 hold és házal rendelkező kisbirtokos vagyok.

Földem a csanárosi – erdei – határban van. – Bár a román nyelvet beszélem, mégis alapos okom van reá, hogy legfőbb és egyedüli kívánságom családommal együtt az legyen, hogy Magyarországhoz legyünk visszacsatolva.

Csanáros 1922 szeptember hó

Nagy György

4. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott alázatos kérelemmel fordulok a Méltóságos Bizottság elé, a Csanálos erdő határban levő 8 hold birtokommal együtt Magyarországhoz átcsatolni kegyeskedjék. 56 éves rom. kath. vallású vagyok. Saját házamban még 4 gyermekem él. A román nyelvet sem én, sem gyermekeim nem beszéljük.

Ennek következtében én is, mint a többi itt lakó magyarok, csak Magyarországon szeretnék élni, miért is kérésemet ismétlem.

Csanálos 1922 szeptember hó
Papp Károly (saját kezű aláírás)

5. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott alázatos kérelemmel fordulok a Méltóságos Bizottság elé, a Csanálos erdő határban levő 8 hold birtokommal együtt Magyarországhoz átcsatolni kegyeskedjék. 56 éves rom. kath. vallású vagyok. Saját házamban még 4 gyermekem él. A román nyelvet sem én, sem gyermekeim nem beszéljük.

Ennek következtében én is, mint a többi itt lakó magyarok, csak Magyarországon szeretnék élni, miért is kérésemet ismétlem.

Csanálos 1922 szeptember hó
Papp Károly (saját kezű aláírás)

6. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott alázatos kérelemmel fordulok a Méltóságos Bizottság elé, a Csanálos erdő határban levő 8 hold birtokommal együtt Magyarországhoz átcsatolni kegyeskedjék. 56 éves rom. kath. vallású vagyok. Saját házamban még 4 gyermekem él. A román nyelvet sem én, sem gyermekeim nem beszéljük.

Ennek következtében én is, mint a többi itt lakó magyarok, csak Magyarországon szeretnék élni, miért is kérésemet ismétlem.

Csanálos 1922 szeptember hó
Papp Károly (saját kezű aláírás)

7. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott alázatos kérelemmel fordulok a Méltóságos Határmegállapító Bizottság elé, hogy minket Magyarországhoz csatolni kegyeskedjék.

58 éves gör. kath. vallású, magyar ember vagyok. Csanálosi (erdei) határban 22 és 1/2 hold földem és házam van. Feleségem és leányaim: Mari 18 éves, Annus 15 éves és Ilonka 12 éves, valamint magam is románul nem tudunk.

Bajaimat felsorolni nem lehet, mert még ha hallgat is az ember akkor sincs nyugta a románoktól s ezt csak akkor tudom én is, meg más is elmondani, ha már kivánságom teljesült, és Magyarországhoz csatoltan szabadon beszélhetek, s amikor nem leszek kitéve annak, hogy összetörnek mint Tamási György szomszédomat pár hónappal ezelőtt.

Csanálos 1922 szeptember hó

Tóth János

8. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott azon alázatos kérelemmel fordulok a Méltóságos Bizottság elé, miszerint engemet, családom és birtokommal együtt Magyarországhoz csatolni kegyeskedjék.

61 éves rom. kath. 7 gyermek apja vagyok. Csanálos község (erdei) határában 7 hold földem és házam van. Románul sem én sem családom egy szót nem ért, csupán magyarul beszélünk.

Eltételezve hogy születésünktől fogva magyarok voltunk és vagyunk kérésünket az is indokoltá tesz, mert a román megszállás óta 7szer voltam megverve, egy alkalommal egy oldal bordám is eltörték, valamint Tercsi nevű 18 éves lányomat is már többször verték meg, a csanálosi román rendőrségen.

Mivelhogy az ilyeneknek mindig ki vagyunk téve, erős óhajunk, hogy ismét magyaroknak és Magyarországiaknak vallhassuk magunkat.

Csanálos 1922 szeptember hó

Felismerhetetlen vezetéknevű aláírás György

9. Méltóságos Határmegállapító Bizottságnak!

Alulírott azon alázatos kérelemmel fordulok a Méltóságos Határmegállapító Bizottság elé, miszerint engemet és családomat birtokommal együtt Magyarországhoz átcsatolni kegyeskedjék.

Csanálos község erdei határában, 4 tagú családdal, 6 hold földbirtokom élek. 52 éves idős ember vagyok, s kérésemet azzal indokolom, hogy az állandó rettegés miatt – mert magyarok vagyunk – nyugodt percünk nincsen.

Csanálos 1922 szeptember hó

Varju János

10. Magyar Román Határmegállapító Bizottság!

Tudomásunkra jutott, hogy Vállaj község határából a Nagyforduló és Padlajos dűlőben fekvő földeknek román megszállt területhez való csatolásának kimondása kéretett. Ezen ingatlanok mint alulírt kisbirtokosok tulajdonát képezi, ezen ingatlan képezi földünk között figyelembe jövő termőföldünket mert többi földünk mind futóhomok.

Földünk átkapcsolása esetén mi koldusbotra jutnánk, mert ingatlanunkat megszállt alatt kezelni nem tudjuk, birtokaink hozamát saját részünkre felhasználni lehetetlen, mert abban a román hatóság gátol.

Fent megnevezett ingatlanúnknak Román megszállt területhez való csatolása ellen tiltakozásunkat bejelentjük.

Vállaj 1922. október 28.

Tisztelettel,

Popomayer János

Schveglér Josef

ifj. Freini János

id. Schveglér Pál

Erni István

Freind (?) Ferencz

idős Sájermán János

Schlachter Vendel

Vilmos János

Czumbil János

Meringer Josef

Schilli Gyula

Szeibel József

Ruch (Reich?) Jolán

Schmidt Lukács

Varga György

Lizer Jánosné

Scheierman Simonné

Horn János

Gnándt Ferencz

Vállaj község nevében

Becsky Sándor

Láng Gyula k. lelkesz

Mellau Pálné

öz Erni Vendelné

Májer Andrásné

Uhl Jánosné

Schek Jánosné

Schveglér József

Freind Márton

Mellau István ify

Freund János

Szeibel Jánosné

Sájermán Márton

Szeibel István

Erni Ádám

Sájerman György

Sveglér Józsefné

Freund Ferencz

Koch Jánosné

Schmidt János

Heinrich Jánosné

Linsenbold Mihály

Reszler Vendel

Stier József

Schveglér József

Czimermán András

Schveglér Páll

Schek Márton

Reich Ferencz

Sájermán György

Schveglér János

ifj. Sájermán János

Schek Pál

Dorner Pál

Szeibel István

Schveglér Keresztúj

Rauch István

Mellau István

Tempfli János

Sajerman István

Uhl Simon

Reich János

Baumann József

Uhl János

Mellau Elek

Erni Ádám

Erni János

Koncz János

Erni György

Szeibel Viktor

Uhl Antal

Freini István

Fischer Márton

Baumann János

Reszler Jánosné

Szeibel Jánosné

11. Nagyméltóságú Határmegállapító Bizottság!

Alulírottak Vállaj község lakosai nagy fájdalommal értesültünk, hogy Romániának: Nagykároly, Csanálos, Kálmánd, Börvely, Kaplony, Mezőfény, Csomaköz, Bere és Szaniszló községeket lakó testvéreinktől arról, hogy ők mióta a trianoni békeszerződés által Romániához csatoltattak, gazdaságilag teljesen megbénultak, mert a magyar ezeréves, dicsőséges múlt alatt mint Szatmár vármegyének minden folyója a Nagyalföld felé siet azonképen úgy Vállaj községnek, mint a vármegyének minden kereskedelmi, gazdasági és kulturális szükséglete Budapestet kívánja, mint a magyar kereskedelmi, gazdasági és kulturális egység gócpontját, hogy létét biztosíthassa. Fentnevezett községekben élő testvéreink meggyőződésünk szerint félve a román hatóságok megtorlásától eme kérésüknek személyesen kifejezést adni nem mervén, kérjük hogy nekik forró kívánságaik kifejezésére és jövőendő életük biztosítására a hatalmak Népszövetsége plabiscitumok, semleges hatóságok ellenőrzése mellett való népszavazást engedélyezzen. Maradunk a magym. m. r. határmegállapító bizottság alázatos szolgája.

12. Magyar-Román Határkiigazító Bizottság!

A Román megszállt területen lakó magyar testvéreim szóbeli megbízása alapján tisztelettel kérem méltóztassék a csomaközi határban fekvő tag birtokokat Magyarországhoz csatolni. Ezen tagok Uranovics, Ócska és Uj ponyvás, Buttyán, Bay Bodoky Berek név alatt ismeretesek. Hiszem hogy a Nagytekintetű Bizottság tudomással bír arról, hogy megszállt területen lakó testvéreink vélemény nyilvánítása, magán jogok gyakorlása, Személyes Szabadságok mély korlátok közzé vannak szorítva, úgy annyira, hogy véleményüket, akaratukat szóval sem merik a bot és üldözteségek miatt nyilvánítani, annál kevésbé írásban. Ezek előre bocsájtása után ne méltóztassák azon csodálkozni, hogy én járulok kérelmükkel a Nagytekintetű Bizottság elé és kérem kegyeskedjék birtokaikat Magyarországhoz csatolni. Indokaik: A birtokok megtarthatása és ezzel úgy ők, mint utódaik megélhetésének biztosítása. Méltóztatnak tudni, hogy a megszállt területen a tag birtokok megszüntetése első rendű érdeke Nagy Romániának, mert különben a Magyarországtól leszakított részek nem tudná másként hatalmát fenntartani. A kérelmezők ősei szereztek ezen birtokokat s lét és családfenntartási ösztön serkenti őket azok megőrzésére.

Kérésem teljesítését remélve maradtam

Vállaj 1922 szeptember 25-én

kiválló tisztelettel

13. Magyar-Román Határkiigazító Bizottság!

Alólirott vállaji és mérki lakosok tudomást szereztünk arról, hogy a községünk határához tartozó gróf Károlyi Lajos pórházai gazdaságát kéri a románok hogy Romániához csatoltassák. Ezen kérés teljesítése ellen tiltakozunk. Tiltakozunk mert ezen gazdaságot kizárólag mi munkáltuk és munkáljuk azon időtől amióta községünk létesült. Tiltakozunk mert ezen gazdasággal sem vagyunk képesek községünket fenntartani. Tiltakozunk azért mert így is 500 család van aratás és kenyér nélkül azóta, amióta a demarkációs vonal önkényesen és megkérdezésünk nélkül

állítatott fel, miáltal ellettünk vágva a mezőfényi erdőtől, a halmosi és börvelyi határban lévő nagybirtokoktól, mert ezen birtokokból éltünk és ma munka és kenyér nélkül tengődve várjuk a megszabadító Üdvözítőt, aki bennünket az éhenhalástól megment.

A határmegállapító bizottság van hivatva arra hogy az Üdvözítőt helyettesítse, miért is kérjük, hogy tiltakozásunkat figyelembe venni kegyeskedjék, minek reményében maradtunk.

Vállaj 1922. szept. 25
tisztelettel

Nagykároly város kérelme:

NAGYKÁROLY város tanácsa szem előtt tartja ennek a régiónak a közeljövőjét és ennek megfelelően tárja helyzetét a magyar határmegállapító bizottság elé

HATÁROZAT

A város kedvezőtlen helyzetére vonatkozóan a következő okokat emelnénk ki: a város elveszítette azon települések jó részét melyek a város éllemezésében fontosak voltak, és melyek itt – a nagykárolyi piacon értékesíthetik áruikat.

Feljogosítjuk dr. Darabanth Miklós polgármestert, hogy a magyar(-román) határmegállapító bizottság előtt megjelenjen, és kérvényezze Vállaj, Mérk, Ura és Csengersima Romániához való csatolását, azaz a Nagykároly központú környék természetes közegébe való reintegrálásukat. Nagykároly szükségleteinek szükséges minimumát hangsúlyozva, igényünket okolva a következő indokokat sorakoztatjuk fel:

1. Nagykároly közlekedési csomópont ide és innen érkezik, itt egyesül valamennyi út, különösen az említett/igényelt települések felé/felől.

2. Nagykároly ugyanakkor ezen települése kulturális központja is, kulturális intézményei és gimnáziumai miatt.

A községek függenek a nagykárolyi piactól, mely legközelebbi és leginkább elérhető volt és marad számukra, mind az áruértékesítés mind az árubeszerzés szempontjából.

3. Nagykárolyban találhatóak mindazok az ipari létesítmények melyek a tőlük származó árukat feldolgozzák így ezen települések áruinak értékét ezek a létesítmények garantálják. Mint például a műszál, borpárlat üzem, lisztfeldolgozó, krumpligyár, stb.

Másrészről, pénzügyi szempontból is függenek a várostól. Nem csak a városi bankok aktivitási körzetének fontos részei, nem csak ügyfelei ezen intézményeknek, ide való személyek ezen intézmények adminisztratív tanácsának tagjai is, akik ezen községeket a tanácsban képviselik.

4. Felhívnánk a figyelmüket, hogy az előbb felsorolt és előzőleg alaposan megvizsgált indokok mellett, meg említenünk, hogy Nagykárolyban található az Ecsedi láp szakszervezet székhelye, mely a régió vízgazdálkodásáért felel, és ennek a régiónak szerves részét képezik a felsorolt községek. A vízszabályozó társulat fő szerelvényei (pompák, vízüzemek, őrházak, telefonvonalak), melyek az árvízvédelem elengedhetetlen kellékei ezen községek területén találhatóak. A megfelelő üzemeltetése a berendezéseknek, valamint a régió szükségleteinek fenntarthatósága okán szükségesnek látjuk a felsorolt községek Romániához való csatolását.

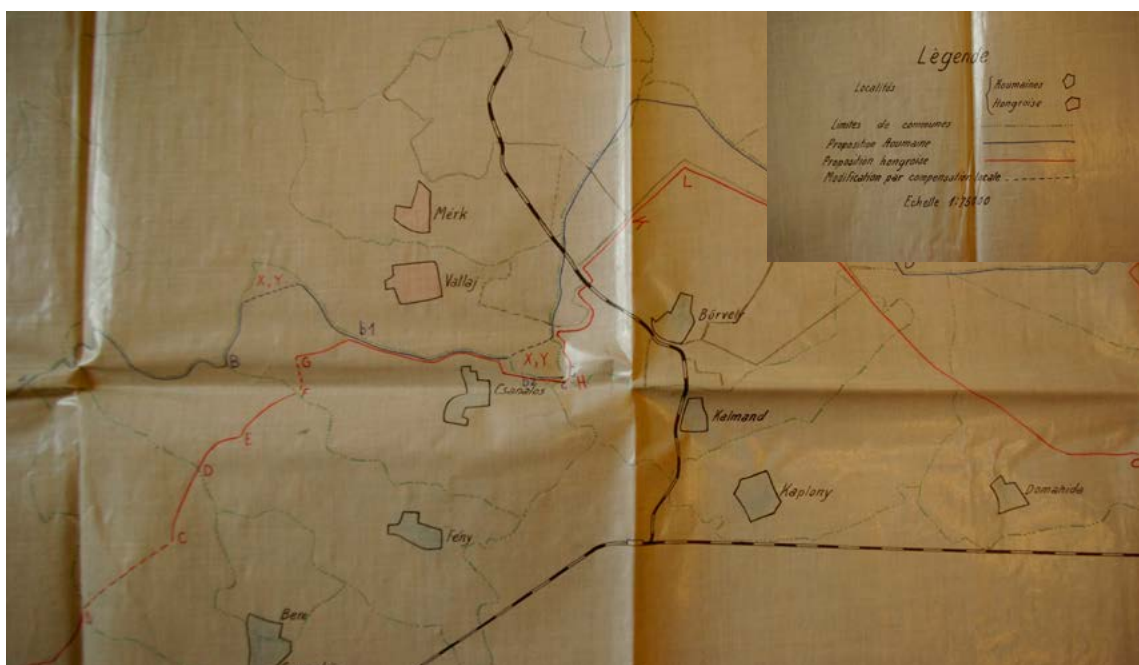
Nagykároly város tanácsa plenáris ülése elé terjesztve 1922. február 17-én.

Tanu: Ion Tanco

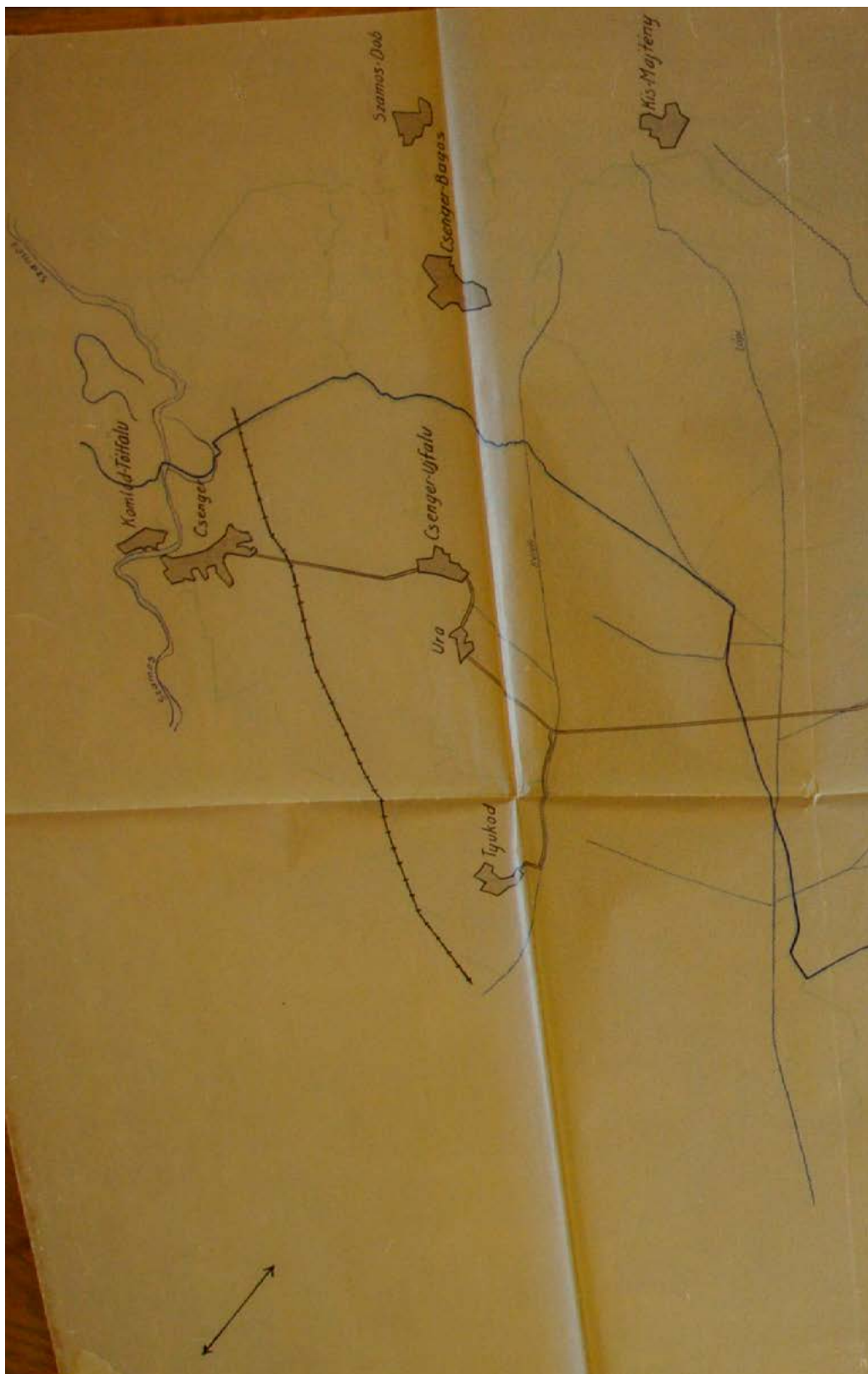
Polgármester: Dr. Darabanth Miklós

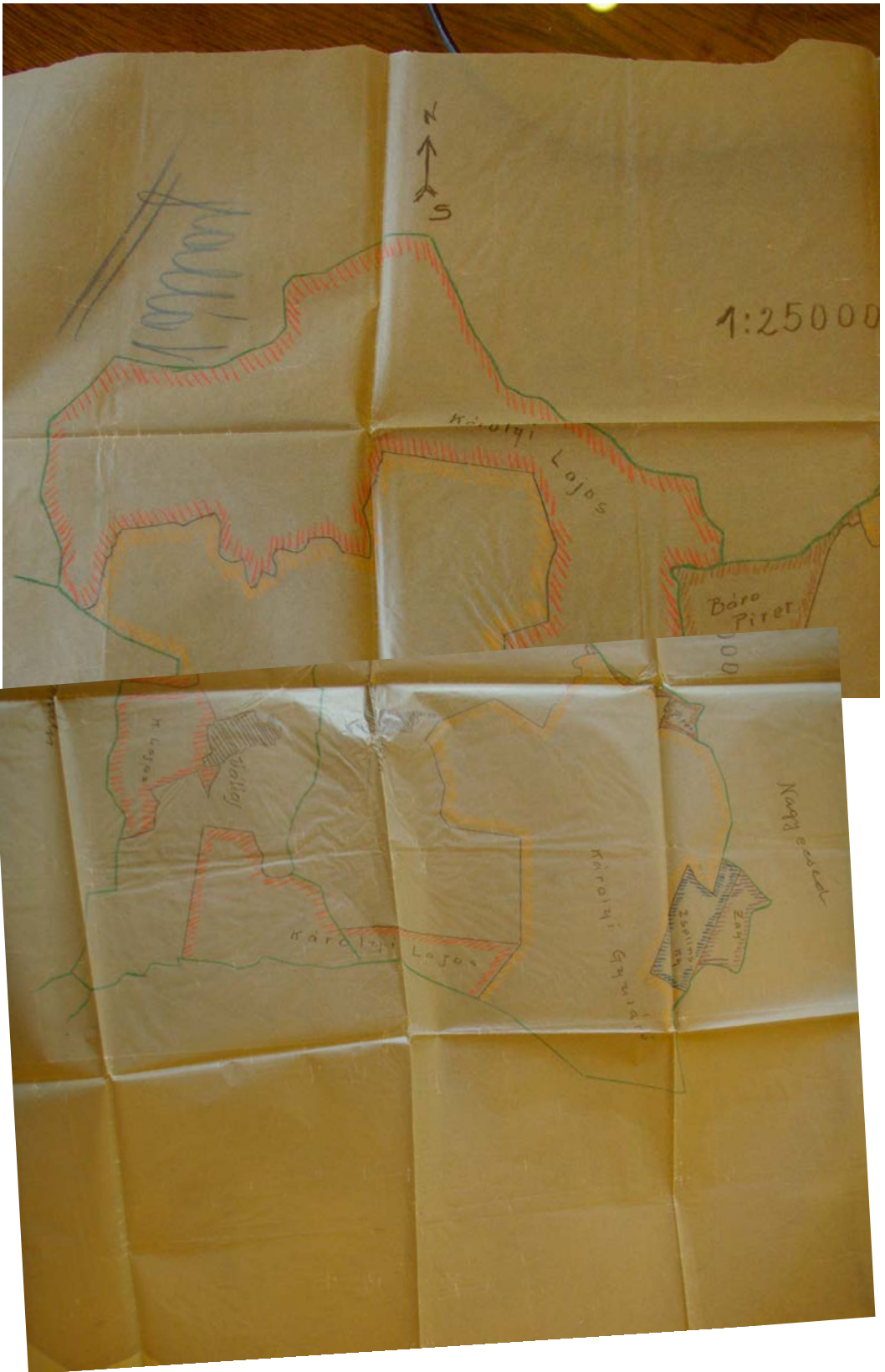
A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemlét előkészítő vázlat, a csanádoserdei birtokokról és birtokosokról. A kék vonal a demarkációs vonalat jelzi
 MOL K51-B-10cs. -j dosszié

A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemlét előkészítő vázlat. A kék vonal a román, a piros a magyar javaslatokat jelöli
 MOL K51-B-10cs. -j dosszié

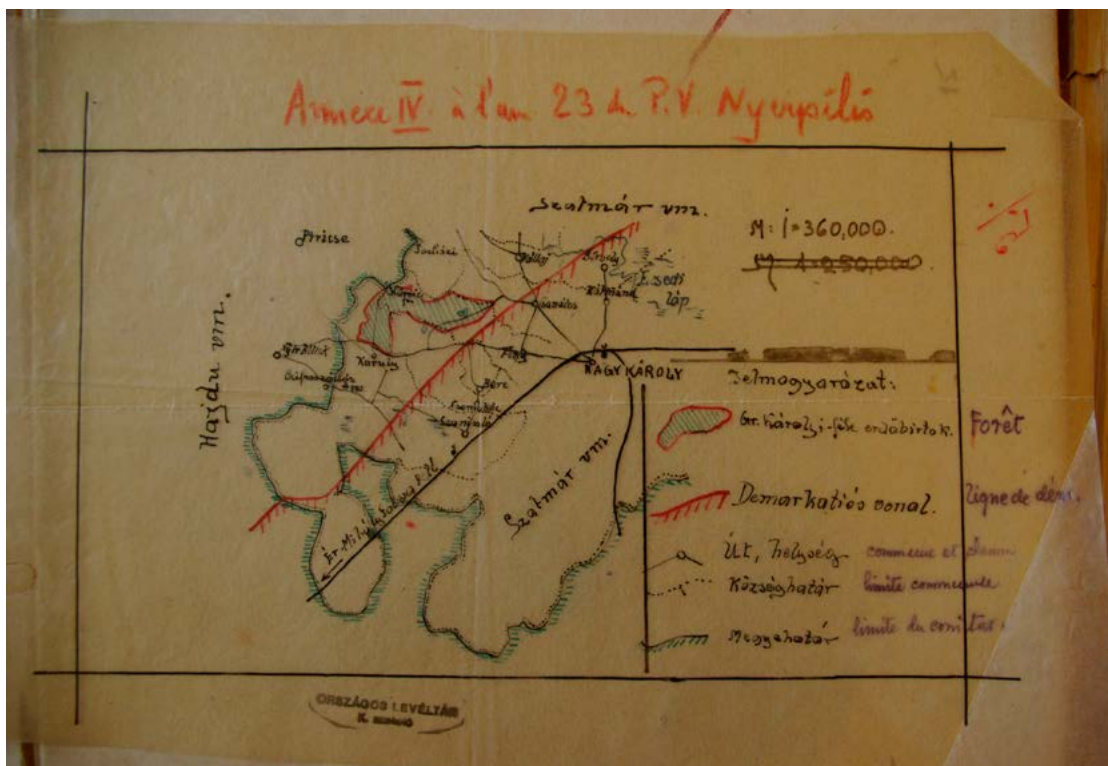
A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemlét előkészítő vázlat.
MOL K51-B-10cs. -j dosszié

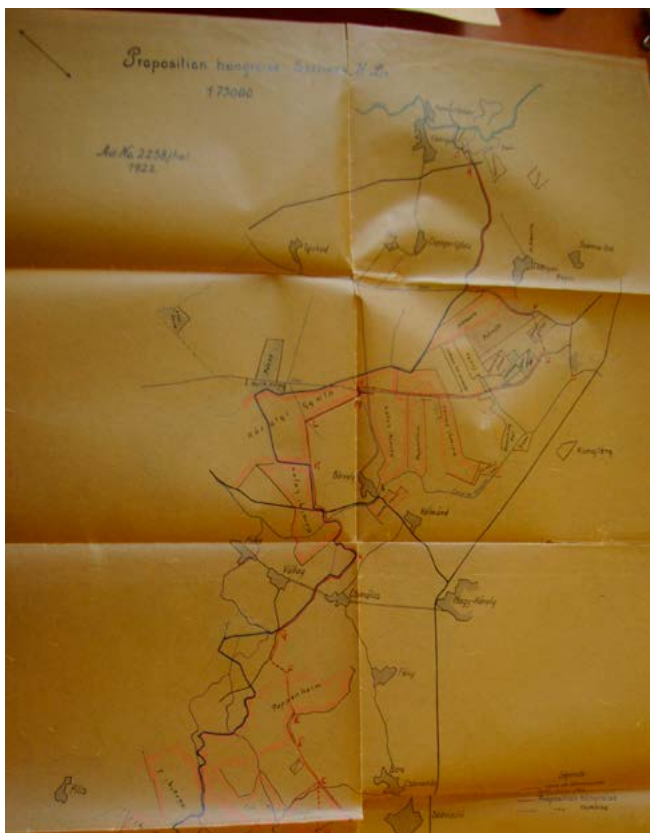

A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemlétét előkészítő vázlat. Vállaji birtokosok és birtokok
MOL K51-B-10cs.-j dosszié

A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemlét előkészítő vázlatok.
 MOL K51-B-10cs. -j dosszié

A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemléljét előkészítő vázlatok.
MOL K51-B-10cs. -j dosszié

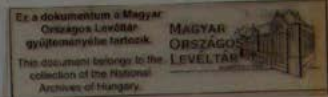

A Határmegállapító Bizottság helyszíni szemléjét előkészítő vázlatok.
Szaggatott vonallal a vitatott területek.
MOL K51-B-10cs. -j dosszié

A Határmegállapító Bizottság vállalji kérdőíve

COMMISSION DE DELIMITATION DE LA FRONTIÈRE
ENTRE LA ROUMANIE ET LA HONGRIE
Comisia de Delimitare a Frontierei Româno-Ungare
Román-Magyar Határmegállapító Bizottság

Hely. Vállaj, m. n.

QUESTIONNAIRE
(Cestionar.—Kérdő ív.)

Commune de Vállaj
(Comuna.—Község.)

I. Nombre d'habitants (Numărul de locuitori.—Lakosok száma.) *Statistika de 1910 = 2625*
statistique de (statistica din —, — évi statisztika szerint) *1920 = 2575*

Allemands (Germani.—Német.) N.

Juifs (Israéliti.—Zsidó.) "

	1910	1920
Magyars (Unguri.—Magyar.)	N. 2358	2253
catholiques (catolici—rom. kath.)	" 252	306
greco-catholiques (I) (greco-catolici—görög kath.)	" 6	5
protestants (Protestanți—protestans)	" 9	11
autres religions (alte religii—más vallású)	"	"

En note nr. 1 este precizată împărțirea comunei pe sexe și pe vârstă în 1910 și 1920.

1910 = 2625
1920 = 2575

Roumains (Români.—Român.)	greco-ortodoxes (greco-ortodoxi—görög keleti ortodox)	"	-
	greco-catholiques (greco-catolici—görög katolikus)	"	-
	autres religions (alte religii—más vallású)	"	-

Ruthènes (Ruteni.—Ruthén.) "

Serbes (Sârbi.—Szerb.) "

Slovaques (Slovaci.—Tót.) "

Autres nationalités (Alte naționalități.—Más nemzetiségű.) "

1910 = 2625
Total N. 1920 = 2575
(Total.—Összesen.)

(I) Une liste nominative, par familles, des magyars de cette religion sera jointe.
(II) Lista nominativă, pe familii, de Ungurii de această religie, va fi alăturată.—Ezen vallású magyar családok névjegyzéke csatolandó.)

1. Régime de coupe (Régimul tăierii - Vigetési rendszer)

2. Age (Vârsta - Évek)

3. Chemins de transport (Drumuri de transport - Közlekedési utak)

10. Acquisitions avant 1914, de 1914 à 1919 et après 1919 (Căpătări înainte de 1914, între 1914-1919 și după 1919 - Vásárlás 1914 előtt, 1914-1919-ig, 1919 után)

11. Scierții (Pădurii - Fászatok)

12. Chasse, affichage, gibier, rapport (Vadászat, jelölés, vadász, raport - Vadászat, jelölés, vadállomány, vadállomány jelentése)

13. Cueillette des fruits (Culesul fructelor - Gyümölcsök)

14. Bois mort (Lemne uscate - Kivágott fák)

15. Ouvriers, recrutement, nationalité, avant 1914, de 1914-1919 après 1919 (Lucrători, recrutarea, naționalitate, înainte de 1914, de 1914-1919 și după 1919 - Munkások, toborás, nemzetiség 1914-ig, 1914-1919 után)

16. Particularités diverses, tourbières etc. (Particularități diverse, turbă - Kőszelvények, turfa stb.)

Faită la Stallaj le febr. 15 1922

Le maire (Primar - Birtokos) Benedek

Le notaire (Notar - Jogi) ...

ORȘAZSOK LEVÉLTÁRA

3. Enumération des grandes propriétés, ou puszte. (Enumerarea marilor proprietăți sau puszte. - Nagybirtokok vagy puszták felsorolása)

Superficie en arpents. (Suprafața în jug. cad. - Terület holdakban.)

Nom de la grande propriété (Denumirea marilor proprietăți) - A nagybirtok megnevezése.	Superficie en arpents. (Suprafața în jug. cad. - Terület holdakban.)					Exploitation (Exploatare - Gazdálkodás)		
	viviers (Iazuri - Balazsok)	labourables (Arabil - Szántó)	parages (Pășuni - Legelő)	forêts (Păduri - Erdő)	vignes (Vii - Szőlő)	Total (Total - Összesen)	en régie (In regiile - Saját kezelésben)	affermés (Ferdats - Bérbeadás)
Imeni Károlyi Lajos	4473	1020	780	-	6343	-	4266	5614
Imeni Károlyi Gyula Mérk 300 Felmérésre 300	1824	449	1895	32	4260	4260	-	-
Gyentesei Pálffy 300								
Birtokos Völgy 300								
Nagyfűves Mérk 22 Felmérésre 300								
Agyas Mérk 160 Völgy 90								
Lángokos Gála 200								
Lécses Mérk 40 Felmérésre 40								
Total (Total - Összesen)	-	6354	1532	2675	32	10.603	4266	5614

ORȘAZSOK LEVÉLTÁRA

Ex a documentului în Magyar Országos Levéltár MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.

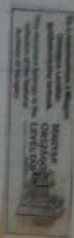
(3) Indiquer en note pour chaque grande propriété le nombre des travailleurs et les localités d'où ils proviennent, avant 1914, de 1914-1919, et après 1919. (A se indica în notă pentru marea proprietate numărul lucrătorilor și localitățile de unde provin înainte de 1914, între 1914-1919 și după 1919. - Minden nagy birtoknál megjelölni a munkások számát és a községeit a hova valók voltak 1914 előtt, 1914-1919-ig és 1919-től kezdődőleg.)

4. Terres possédées en dehors de la Commune par les habitants de la Commune et qui se trouvent sur les territoires d'autres Communes situées de l'autre côté de la ligne de démarcation provisoire.

(Pantéshulja posedata izvan opštine i opština koje se nalaze na teritoriji druge opštine s druge strane od privremene demarcativne linije. - A kővid faluközségek területén levő földök, melyek azok a községek területén vannak, amelyek területén a község lakosai földet tartanak.)

Superficie possédée en arpents (Superfície posedata în jugheci - Terület földakban)

Nom du propriétaire (Numele proprietarului - Birtokos neve)	vignes (vi - szőlő)	labourables (arabil - szántó)	pâturages (pásztor, legelő)	forêts (erdők)	Total (összesen)	Commune où se trouvent les terres (Commune unde se găsește proprietarul - Mely faluban lakik a birtokos)
Rauha Mihail	4					Comintz
Liser János	4					
Uhl János	4					
Total (total - összesen):						12

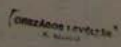

5. Terres possédées dans la commune par des habitants des communes qui se trouvent de l'autre côté de la ligne de démarcation provisoire.

(Pantéshulja posedata în comuna de localități comunale care se găsește de partea cealaltă a liniei de demarcațiune provizorie. - Azon földök, melyeket az ideglenes határvonalon túl levő községek lakói birtok a községben.)

Superficie possédée en arpents (Superfície posedata în jugheci - Terület földakban)

Nom du propriétaire (Numele proprietarului - Birtokos neve)	vignes (vi - szőlő)	labourables (arabil - szántó)	pâturages (pásztor - legelő)	forêts (erdők)	total (total - összesen)	Commune où se trouvent les propriétaires (Commune unde se găsește proprietarul - Mely faluban lakik a birtokos)
Mészáros János		1		387		Kaplay
de Nagy János		1		149		Kaplay
Kaplay János	6			115		Kaplay
Pisnyák János				118		Nagy János
...				904		Bócsa
Total (total - összesen):						6

6. Marchés fréquents habituellement par la population.

Année 1918 *Agreste, Agreste, Mativale, Agreste*
 Année 1919 *Agreste, Agreste, Mativale, Agreste*

7. Carte de Station de chemin de fer desservant la Commune.

Agreste et Mativale

8. Eglises.

Culte	Nombre	Desservie par (nom du curé)	En fonction ou non
<i>Agreste</i>	<i>1</i>	<i>Agreste</i>	<i>OUI</i>

9. Ecoles.

Enseignement	Langues	Nombre	Dirigés par (nom du directeur)
<i>Agreste</i>	<i>Agreste</i>	<i>1</i>	<i>Agreste, Agreste, Agreste, Agreste</i>

10. Établissements d'ordre économique.

Unités agricoles	Unités industrielles	Unités artisanales	Unités commerciales
<i>Agreste, Agreste, Agreste</i>	<i>Agreste, Agreste</i>	<i>Agreste, Agreste</i>	<i>Agreste, Agreste</i>

(10) Si la Commune de 1918 dans laquelle est inscrit 1918 dans le territoire de la Commune, indiquer à quel le Commune est liée ou inscrite.

11. Établissements industriels dans la Commune.

Exploitation	en fonction	production	nom du propriétaire
<i>Agreste</i>	<i>OUI</i>	<i>Agreste</i>	<i>Agreste, Agreste</i>

11. Eau (1918 - 1919)

a) Eau potable (eau de source ou de puits)
 L'eau est fournie par les puits? *OUI*
 L'eau est fournie par conduite? *OUI*

Où se trouvent les sources de l'eau potable?
sur territoire inscrite de la commune

Canaux existant sur le territoire de la commune

appellation	longueur Km.	origine
<i>Agreste</i>	<i>22 km</i>	<i>de la source de Agreste</i>

La ligne de démarcation actuelle correspond-elle des influences sur le développement ou l'arriération du territoire de la Commune?
La démarcation actuelle est positive, elle est favorable à son développement.

12. Moyens de chauffage habituellement employés et provenance.

Agreste, Agreste, Agreste, Agreste

Le mode de chauffage habituellement employé est-il satisfaisant?
OUI

13. Localités voisines avec lesquelles les relations sont les plus suivies

(Localités voisines de votre commune avec lesquelles vous avez des relations commerciales, industrielles, agricoles, etc.)

Nom de la localité: Mairie de Vallières, Mairie de Sauter, Sauter
Canton: Sauter

14. Associations agricoles

(Associations agricoles, syndicats agricoles, etc.)

Nombre des associations: —

Statut: —

Composition: —

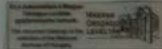
Statut: —

Fonctionnement: —

Fonctionnement: —

15. Transformations subies dans la propriété depuis 1919

(Transformations subies dans la propriété de la commune depuis le 1er janvier 1919)

16. Principale occupation de la majorité des habitants

(Principale occupation de la majorité des habitants. - À l'exception des professions libérales)

Relevement, Agriculture

17. Productions spéciales

(Productions spéciales. - À l'exception des produits agricoles)

Viande, fromage, pommes de terre, charbon

18. Y a-t-il des habitants qui ont des vœux spéciaux à présenter?

(Quel localité est-ce que vous désirez présenter? Voulez-vous à l'occasion de la prochaine élection?)

Oui ou non: Non
Si oui, quel est le vœu? Je voudrais voir l'école de Vallières
devenir une école normale, de plus je voudrais que tout le
budget de la commune soit consacré à la commune

Renvoyer à la Commission les pétitions ou les demandes écrites et signées, s'il y a lieu.

À ce vœu, veuillez joindre vos cartes ou les copies de ces cartes. - Le cas échéant, à l'occasion de la prochaine élection.

Non. Mes vœux seront soumis aux électeurs

Fait à Vallières, le 15 février 1922

Le maire:

(Nom - Prénoms)

J. Vallières
Maire de la commune

Le notaire:

(Nom - Prénoms)

Emile P. P. P.

OBSERVATION IMPORTANTE:

(Observation importante - Pour renseignements)

Les renseignements fournis en réponse au présent questionnaire engagent la responsabilité des signataires.

(Responsibility for the information furnished in answer to the present questionnaire is assumed by the signatories. - For further information)

Le Président de la Commission:

(Président de la Commission. - A committee member)

signé MEUNIER

A román-magyar határ mezőgazdasági munkák céljából való használatának szabályzata és a román hatóságok erre vonatkozó utasításai (1920. május–szeptember)

PREFECTURA JUDEȚULUI BIHOR

Nr. 2862. R. 227/1920

Rh 144o/22.6.1920

PREFECTURA JUDEȚULUI BIHOR

către

Comandamentul Corpului Vânătorilor

Oradea

Se va da personal Dlui Colonel Negulescu

Corpul Vânătorilor

Intrare nr. 2307/1920, luna iunie, ziua 23

Am onoare a Vă comunica mai jos, în copie, spre cunoștință, ordinul circular nr. 32.446 al Ministerului de Finanțe.

Oradea, 19 iunie 1920

Prefect,

Colonel/ss/ indescifrabil

Copie: După ordinul circular nr. 32.446 din 28 mai 1920 al Ministerului de Finanțe, Direcția Generală a Vămilelor, pentru uniforma procedură în îndeplinirea formalităților cerute de Legea Generală a Vămilelor, relativ la proprietățile tăiate de liniile frontierei, care să dea posibilitatea, pe de o parte, ca asemenea proprietăți să fie utilizate și exploatare cu înlesnire de către proprietarii lor, iar, pe de altă [parte], să asigure interesele statului; vi se dau următoarele instrucțiuni, cărora vă invităm să vă conformați în viitor:

Dovada proprietății întretăiate de linia frontierei se va face printr-un certificat [e]liberat de autoritatea comună, unde se află terenul, vizat de Percepția fiscală respectivă, în care se vor menționa întinderea și natura proprietății (pădure, vie, livadă, etc). În acest certificat se va mai arăta numărul vitelor, felul lor, semnalmente, vehiculele și uneltele agricole de care dispune proprietatea întretăiată de linia frontierei. Pentru recunoașterea identității proprietarului, [a] personalului său, [a] uneltelor, vehiculelor și vitelor necesare exploatării acestor proprietăți se va [în]ființa un carnet în care se vor reproduce întocmai descrierile și mențiunile din certificatul [e]liberat de comună și arătat mai sus. Acest carnet se va procura, deocamdată, din comerț, de fiecare proprietar, de felul celor obișnuite pentru buzunar, cu foile liniate și scoarță de mușama, care va fi numerotat și vizat de către vamă, făcând dovada avutului și personalului proprietății la controlul autorităților de frontieră. Vămile vor înființa un registru [în] care se va trece conținutul fiecărui carnet. Produsele solului rezultate din cultura pământului întretăiat rămân libere să dispună proprietarul de ele, conform dispozițiilor din Legea Generală a Vămilelor, a căror strictă aplicare trebuie observată. Este necesar să se observe bine recoltele ce se transportă de pe pământurile de la noi, ca nu cumva să întrecă cantitatea produsă și să nu se scoată în mai ascuns produse prohibite. De asemenea, pentru recoltele aduse la noi să nu se aducă lucruri sau monete prohibite. Înapoierea în țară a vitelor, vehiculelor și uneltelor va fi garantată cu întreaga avere a proprietarului, dacă este persoană solvabilă și domiciliază în țară, sau a altui proprietar solvabil, din localitate, sau – de preferință – cauțiunea unei bănci, fie chiar o bancă populară. Actul de garanță va cuprinde și clauza urmăririi cu legea de urmărire. Solvabilitatea rămâne la aprecierea șefului de vamă. În orice caz, cauțiunile personale vor fi certificate și ele de primăria respectivă.

La 1 noiembrie al fiecărui an, vitele, uneltele agricole și vehiculele vor fi înapoiate la domiciliul proprietarului și fără de o încuviințare expresă din partea Direcțiunii.

Director general,

/ss/ P. Adrian

Șeful Serviciului,

/ss/ O. Vasilescu

Pentru conformitate

/ss/ indescifrabil, secretar

A.M.R. Pitești, fond 1667, dos. nr. 123, f. 166.

COMANDAMENTUL TRUPELOR DE VEST

La ordinul Dv. Nr. 1851 din 14 mai 1920,

Am onoare a înainta, mai jos, în copie, procesul verbal încheiat de Comisia respectivă relativ la condițiunile în care trebuie a se permite trecerea peste frontiera dinspre Ungaria, a proprietarilor de pământ.

D.O.

Șef de Stat Major,

Lt. Colonel Ss indescifrabil

Copie după procesul verbal

Proces – verbal. Astăzi, anul una mie nouă sute douăzeci, luna mai, ziua optsprezece, noi, Lt. Colonel Negulescu Anastase - Șeful de Stat Major al Corpului Vânătorilor, Căpitan Iliescu Aurel - Șeful Biroului permiselor de la Corpul Vânătorilor, Maior Agnagnastopol I. - Comandantul Batl. 1 din Regt. 8 Grăniceri, ca delegat al Grănicerilor; Ion Picu Băncilă - Șeful Siguranței din Oradea Mare, ca delegat al Siguranței Generale a Statului, Sever Pop - Secretarul Prefecturii Bihor, ca delegat al Ministerului de Interne: întrunindu-ne în localul Comandamentului Corpului Vânătorilor și discutând asupra modalității și condițiunilor în care să se permită trecerea agricultorilor peste frontiera dinspre Ungaria, am ajuns la următoarele concluziuni:

1). Trecerea să fie permisă numai acelor mici agricultori care, de obicei, muncesc singuri pământul lor și cari locuiesc cu casele sau cu pământul lor în zona de teren, care ar urma aproximativ la 6 – 8 km de o parte și de alta a frontierei de teren provizorii și care ar fi limitată:

a). La est până în linia: liziera est a satelor Tivadar și Frogolani, liziera de est a fermelor Szaplonzai tn. și Czedrenki tn., liziera de est a satului Furtös Almas – cota 124 din pădurea Egett – liziera est a fermelor Kolcsei Akos și Berger – liziera de est a satului Homok – liziera de est a fermei Bodoni tn., - liziera de est a satului Puszta Darocz, liziera de est a fermei Miklos tn și a satului Vetes – cota 115 est de satul Csenger Bagos – cota 117 vest de satul Szamos Dob – de aici, în linie dreaptă, până la liziera sudica a satului Kalmand – liziera estică a satelor Fony și Bere Csomakoz – liziera est a fermei Portikas tn – liziera vest a satului Szaniszlo – liziera est a caselor Flintas și fermelor Nyirliget psz. – Kigyés și Csanalos psz., liziera est a satului Kr. Körtvelyes și liziera vest a satului Er Mihalyfalva – liziera est a satului Er Semyen – aceea a fermei Nagy György tn. și a satului Er Keserü – cota 109/2 km la nord-vest Kis Kereki – bifurcația căii ferate vest de Szekelyhid – liziera est a satului Csokaly și de vest a satului Bihar Dioszeg – liziera est a fermei Levoy Tanya și cea de vest a fermei Gyapol nir și a satelor Pap Tamasi și Bihar – De aici, în linie dreaptă, la gara Varad Püspöki – apoi liziera est a fermei Micske Major – liziera est a satelor O Palota și Uj Palota – est de Erzsebet Major – liziera est Barakony – liziera est Inand – est Csobanhid sud Pucsi tn, est de Varga Sandor și Vegh Andras, est Kölcser psz., lizierele de est ale satelor Illye și Fekete Gyarmat, apoi vest de Teleki Kut și Garta tn, liziera est Siklo, vest Zimandi Uj Myr, est Topila tn, liziera

est Kurtics, cota 111 (Hermann Hal), cota 108 (sud-vest Nemet Pereg), cota 101 (Istvanovics Pal);
 b) La vest: liziera de vest a satului Tiszabecs, a fermei Szekeres tn, aceea a satului Bot Palad – Barkoczy njr și a satului Ricse – a pusteii Ricse psz – în fine, liziera vestică a satelor Czaszlo, Csegold și Angyalos, apoi liziera de nord a satului Porcsalna și aceea de sud a satelor Nagy Ecsed și Fabianhaza – liziera nord a fermelor Csobahaz și Sarga tn – liziera nord și vest a satului Nyir Vasvari - liziera vest a satelor Pilis-Piricse, Encsencs și Nyir Beltek – liziera vest a fermelor Kis Fülöp psz – Kis Fülöp tn. – Tot falu – liziera vest a satelor Szt. Gyorgy, Abrany și Buda Abrany – vest fermele Csonkafus tn și Csoshaz (cotele 137 și 132) - vest Uj Leta – vest Ujvari Fanyia – vest satul Vertes și ferma Irenyi Tanyia, ferma Frater și Gyula tn – liziera est satul Ester – est via Korhankert – liziera est a satului Bojt – liziera vest a satului Bihar-Mezökeresztés – vest ferma Csahos psz – liziera vest a satelor Köröszeg Apati, Szakal, Ugra – Zsadany – liziera vest a fermelor Ecstanya și Varossad – liziera vest a satului Sarkad, a fermelor Csöcszhaz și Farkas Zsiga tn a orașului Gyula – lizierele de vest ale fermelor Szt Benedek nyr, Benke Major și liziera vest a satului Kötegyhaza – liziera vest a fermelor Buck; Buk Pal tn; Botosi tn ; Er Sinai tn; Er Sinai nyr; Anasztózi nyr; Iakabffy Vilmos nyr; Nyock tn; Hofmann tn; apoi merge prin Stanoj tn – sud Bauer tn – sud Pirgli nyr – sud gara Peregi nyr – liziera nord Mezöhogyos – liziera est Pitvaras ,– apoi, în linie dreaptă, la colțul vestic al satului Kövegy și liziera vest Nagy Csanad și liziera est Apatfalva

3). Excepție vor face doar locuitorii comunelor Otlaka, Siklo și Nagy Szalonta, care au pământul mai departe de frontieră decât în zona arătată. Celelalte măsuri particulare vor fi examinate individual când ele s-ar prezenta.

4). Toți acești locuitori pot trece frontiera prin locurile și cu formalitățile ce se vor indica mai jos.

5). Marii proprietari care nu muncesc singuri pământul, chiar dacă locuiesc sau nu pământul lor peste frontieră, în limitele zonei indicate sub punctul 2, cum și toți ceilalți proprietari care locuiesc la est de limita estică a zonei indicate mai sus, cum și funcționarii și personalul întreprinderilor agricole sau industriale, nu vor putea trece frontiera decât cu pașapoarte obținute pe cale legală normală și conform regulilor actuale în vigoare.

6). Pentru micii agricultori, și anume numai pentru ei personal și familiile lor, iar nu pentru lucrătorii indicați sub punctual 2 și 3, trecerea să se facă numai prin anumite posturi, care se vor fixa de către Corpul Vânătorilor (în general 1 sau cel mult 2 posturi de trecere de fiecare pluton de grăniceri, după nevoie, și care se va comunica și prin presă.

7). Trecerea va avea loc în baza unui bilet de legitimație, în formatul unei coli de hârtie întregă, după modelul ce va da Corpul Vânătorilor, care va fi scris românește și ungurește de către autoritatea comunală (primar în sate sau polițai în oraș), și vizate de postul de jandarmi din comuna pe al cărui teritoriu administrative se găsește locuința solicitatorului.

În această legitimație se va arăta:

- a) Numele și prenumele;
- b) Etatea;
- c) Ocupațiunea;
- d) Locuința exactă;
- e) Și se va lipi fotografia, care se va ștampila de către primărie;
- f) Se va indica precis locul unde are moșia, pe teritoriul cărei comune și cum îi zice, câte moșii are are, numărul cadastral al moșiei sau rolului de înscriere, dacă o muncește singur sau nu.
- g) Are voie a trece cu ... vite și ... căruțe cum și unelte (le va enumera pe fiecare în parte) necesare prin postul ...

Pe legitimație, postul de jandarm va face viza "VĂZUT" la și controlat că adresa este exactă. Asemenea legitimații se vor elibera numai pe baza unui control serios, prin care să se constate cele arătate mai sus sub punctual f.

8). Pentru locuitorii din Ungaria ce ar trece în România se va impune același lucru. Formularul va fi acel ce se va trimite prin poștă.

9). Jandarmii la vizare vor trece numele persoanei într-un registru alfabetic, care va avea rubricile de sub litera a), b), c), d), f), g), de sub punctul 7). și o rubrică intitulată Observații, în care se va nota data vizelor cele vor face jandarmii la orice plecare sau înapoiere.

Această viză se va reinnoi la fiecare 2 luni și ea va purta nr. curent din registrul de vize asupra literei la care este înscris, de exemplu 27/K/ înseamnă nr. 27 de la litera K din registrul/

10). Aceste legitimații odată întocmite de autoritățile civile din sat și vizate de jandarmi se vor trimite prin comandantii companiilor de grăniceri respectivi, imediat, cu delegat, la Comandamentul Corpului Vânători, care le va viza, odată pentru totdeauna, și apoi le va trimite comandamentului ungar din Bekescsaba sau Debretin, spre a le vedea și viza și ei. Trimiterea să se facă prin posturile Kötégyan și Er Mihalyfalva.

11). Semnate și de unguri, aceste legitimații vor fi înapoiate comunelor și cu ele se va putea trece peste frontieră numai prin posturile fixate, care se vor arăta mai jos la punctul, fără a fi nevoie a mai fi vizate de comandament la fiecare plecare.

a). Ele, însă, se vor viza de: a) postul de jandarmi la fiecare plecare și venire, când jandarmul va trece și în registrul de sub punctul 9, în rubrica Observații, data plecării și data înapoierii, spre a urmări, astfel, pe fiecare ori de câte ori pleacă și se înapoiază; b). de postul de grăniceri, pe unde este indicat în legitimație că va trece frontiera, care va avea semenea un registru în care va trece pe toți acei care vor trece frontiera, și care registru va avea aceleași rubrici ca și registrul jandarmilor. În acest registru se vor mai înscrie și animalele și căruțele cu care trec, cu semnalmentele lor, iar la înapoiere se va face un control ca acei care au trecut să aducă exact înapoi aceleași vite și aceleași căruțe. Celor care nu vor readuce vitele, căruțele și uneltele ce au luat li se va ridica legitimația, iar ei vor fi trimiși cu escortă și raport, prin batalionul de grăniceri, la Comandamentul Vânători.

12). Trecerea frontierei: a). nu se va permite decât în haine civile; b). nu va fi voie a trece cu arme sau scrisori, cărți, broșuri ori jurnale etc., c). trecerea nu va fi permisă decât de la răsăritul și până la apusul soarelui, și numai prin punctele admise, d). nu este voie a se aduce alimente și furaje, decât cel mult pe timp de 6 zile, pe numărul persoanelor și vitelor ce au drept a trece.

13). Agricultorii sunt obligați:

a). A nu vinde vitele, căruțele și uneltele cu care trec, iar țara opusă să nu aibă drept să le rechiziționeze;

b). Productele moșiei să fie jumătate aduse în mod obligatoriu în țara unde locuiesc, iar jumătate să poată fi vândute acolo unde e moșia, dar să aducă costul lor în țara unde are locuința.

14). Să se facă imediat, printr-o comisie compusă din primar, un consilier comunal și un jandarm, un recensământ al tuturor persoanelor bărbătești mai mari de 16 ani și a tuturor vitelor din toate satele județelor Arad, Bihor și Sătmar.

Aceste tabele încheiate în dublu exemplar se vor ține unul la Primărie, altul la Jandarmerie. Ori de câte ori cineva vinde sau cumpără o vită să arate la Primărie, care să facă mutația în registru și să vizeze biletul de vânzare la Jandarmerie, care să controleze și ea vinderea; aceasta în scop ca jandarmii să poată urmări orice înstreinare de vite și, astfel, să se reducă contrabandele.

Șeful de Stat Major al Corpului Vânători, Lt. colonel A. Negulescu

Șeful Bir. Informații al Corpului Vânători

Delegatul Ministerului de Interne, Sever Pop – secretarul Prefecturii Bihor

Delegatul Siguranței Generale, Ion Picu Băncilă

Delegatul Comand.[amentului] Grănicerilor, Maior ss I. Agnagnastopol

Delegatul Ministerului de Finanțe,

Nr. 236/1920, luna iulie, ziua 15

Corpul Vânătorilor

către

Marele Stat Major

Conform ordinului Dv. Nr. 2006 comunicat cu al Comandantului Trupelor Nr. 3301, cu onoare se înaintează "instrucţiunile" ce s-au dat tuturor unităţilor şi organelor de control în vederea permiterii trecerii peste frontieră în Ungaria în scopul executării muncilor agricole.

Odată cu aceasta, pentru că măsurile ordonate să poată fi cu adevărat un control serios asupra acelora, care vor veni de peste frontieră, cu onoare revenim la numeroasele noastre rapoarte a se da cu orice preţ cei 800 Jandarmi ceruţi, cari singuri vor putea asigura, înapoia graniţei o zonă puternică de control a tuturor acelora care, în mod fraudulos, trec zilnic frontiera.

D.O.

Şef de Stat Major,

Lt. Colonel

Şef. Bir. Inf. II,

Căpitan /ss/ indescifrabil

Comandamentul Corpul Vânătorilor

Instrucţiuni

Cu privire la trecerea peste frontieră în vederea executării muncilor agricole

Pentru a înlesni populaţiunea (persoanele) a căror proprietăţi rurale sunt tăiate de linia de frontieră sau sunt în imediata apropiere a frontierei, s-au stabilit următoarele norme de trecere:

1). Se admite trecerea peste frontieră numai a persoanelor care având domiciliul de o parte sau de alta a frontierei nu au aceste terenuri mai departe de 6 km de partea opusă a frontierei. Vor fi consideraţi la fel membrii familiei agricultorilor care cultivă personal pământul, asemenea ajutoarele, administratorii, lucrătorii şi muncitorii permanenţi care vor fi necesari pentru cultivarea terenurilor menţionate mai sus.

2). Limitele la est şi vest de frontieră a teritoriului care ar cuprinde specificările de la punctul 1, sunt:

a) – Limita de est, până la linia lizieră est a satelor Tivadar şi Vorgolany, liziera de est a fermelor Szaplóczay tn., şi Czedregy tn., liziera de est a satului Fertoesalmassy, cota 124, din pădurea Egett, liziera est a fermelor Kölcsei Akos şi Breger, liziera est a satului Homok, liziera de est a fermei Bodony tn., liziera de est a satului psz. Darotz, liziera de est a fermei Miklos tn., şi a satului Vetes - cota 115 est de Csenger Bagos, cota 117 vest de satul Samos Dob, de aici în linie dreaptă până la liziera sudică a satului Kalmand, liziera estică a satelor Feny ş Bere, Csamakösz, liziera est a fermei Fertikas tn., liziera vest a satului Szanislo, liziera est a caselor Flintas şi a fermelor Nyir liger pszt., Kigyios pszt., şi Csanallos pszt., liziera est a satului Erköstvelyes şi liziera vest a satului Ermihalyfalva, liziera est a satului Er Semjen, aceea a fermei Nagy Gyorgy tn., şi a satului Er Keserü, cota 109/2 km N-V Kisskereky. Bifurcaţia căii ferate vest de Szekelhid, liziera est a satului Czakaly şi de vest a satului Bihardioszeg, liziera est a fermei Lowassy tn. şi cea de vest a fermei Gyapoli nyr şi a satelor Papp Tamassy şi Bihar. De aici în linie dreaptă la gara Varad Püspöky,

apoi liziera vest a fermei Miske nyir, liziera vest a satelor O Pallota și Uj Pallota, est de Erzsebet nyir, liziera est Barakony, liziera est Inand, est Csobanhid, sud Pucsi tn., est de Varga Sandor și Vegh Andras tn., est Kölcszer pszt., lizierele de est ale satelor Illye și Fekete Gyarmat, apoi vest de Teleki Kut și Garta tn., - liziera est Sikla, vest Simandi Uj Myr, est Topilla tn., liziera est Kurtics, cota 111 (Hermanne Hal), cota 104 (3 km sud Tornyá), cota 108 (sud vest Nemet Pereg), cota 201 (Istvanovics Pal).

b). Limita de vest până la linia:

Liziera de vest a satului Tisza Becs a fermei Szekeres tn., aceea a satului Bot Palad - Barkoczy nyir și a satului Ricse, a pusti Ricse psz., în fine liziera de vest a satelor Csaszlo și Csegold și Angyalos, apoi liziera de nord a satului Porcsalna și aceea de sud a satelor Nagy Ecsed și Fabianhaza, liziera de nord a fermelor Csobohaza și Sarga tn., liziera nord și vest a satului Nyir Vasvari, liziera vest a satelor Pillis-Pillicse, Encsense și Nyir Beltek, liziera vest a fermelor Kiss Fülöp psz., Kiss Fülöp tn., Totfalu, liziera vest a satelor St. Gyorgy, Abrany și Buda Abrany, vest fermele Csonkafuz tn. și Csonhaz (cotele 132 și 137) vest Uj Leta, vest Uj Vari tn., vest satul Vertes și ferma Irony tn., ferma Frater Gyula tn, liziera est satul Eszter, est via Korhankert liziera a satului Rojt, liziera vest a satului Bihar Mezo Keresztes, vest ferma Czahos pszt., liziera vest a satelor Körözseg Apati, Sakal, Ugra, Szadany, liziera vest fermelor Egyes Tanya și Nagy Gennte pszt., liziera vest a satului Sarkad-Kerestur Ecs tn. și a satului Sarkad, apoi liziera de vest a fermelor Csöszhaz și Farkas Zsigo tn., a orașului Gyula, lizierele de vest ale fermelor Szt. Benedek nyir, Benke Major și liziera de vest a satului Ketegyhaza, liziera vest a fermelor Buck, Buck Pal tn., Botosi tn., Br. Sinai tn., Br. Sinai nyir, Anasztaszinyr, Iakabffy Vilmos nyir, Nyieck tn., Hofmann tn., apoi merge prin Stansi tn., sud Bauer tn., sud Purgly nyir sud gara Pereg nyir, liziera nord Mezohegyes, liziera est Pitvaros, apoi în linie deapță la colțul vestic al satului Kovegy și liziera de vest Nagy Csanad și liziera est Apatyfalva.

3). Trecerea va avea loc în baza unei cărți de legitimație individuală, de modelul ce se alătură (anexa nr. 1) eliberată de primarul respectiv, înscrisă și vizată de jandarmul din sat și apoi vizată la primpretorul respectiv, în care se va completa cu multă exactitate toate datele cuprinse în ea. Aceste cărți de legitimație se vor face atât pentru proprietarul pământului cât și pentru fiecare persoană ce-l însoțește la munca câmpului.

4). În acest scop Dni Prefecți de județe (Satu Mare, Bihor și Arad) sunt rugați a da ordine stricte ca în fiecare comună o comisie compusă din: primar, jandarm, perceptor sau agentul său, să întocmească imediat și cel mult în decurs de cinci zile, tablouri nominale cu locuitorii din comunele respective ce au pământuri tăiate de frontieră sau la o distanță până la 6 km de partea cealaltă a frontierei.

Se va specifica unde se află moșia, ce întindere are, pe teritoriul cărei comune, numărul cadastral sau rolul de înscriere al moșiei, aceste date fiind luate de [din] înscrierile oficiale din registrul cadastru și fiind purul adevăr. Aceste tablouri întocmite în cinci exemplare se vor trimite: a) unul la jandarmul din sat; b). altul la primpretor; c). al treilea comandantului militar de sector; d). al patrutea postului vamal cel mai apropiat; e). al cincilea Corpului Vânătorilor. Pe baza acestor tablouri, vor întocmi apoi cartele de legitimație pentru fiecare persoană care are nevoie de a trece frontiera. În cartele se vor trece detaliat numărul de vite (arătând la fiecare vită semnalmen-tele), numărul vehiculelor, harnașamentului și instrumentelor agricole cu care are voie a trece frontiera. Apoi ele se vor trimite imediat la primpretorul respectiv, care le va viza. Acestea odată întocmite și semnate astfel se vor trimite sau prezenta postului de vamă cel mai apropiat spre certificare, care va lua și măsurile specificate în legea generală a vămilor și ordinelor în vigoare în legătură cu convenția încheiată.

6). Atât primăriile comunelor sau și postul de jandarmi respectiv, vor avea un registru alfabetic în care vor trece numele persoanei care pleacă în Ungaria, data plecării, data înapoierii în comună,

animalele și diversele ustensile luate cu ei pentru munca câmpului (anexa 3). Posturile de jandarmi vor mai avea încă un registru în care vor înscrie numele persoanelor venite din Ungaria la munca câmpului, de proba modelului arătat (anexa 4).

7). Legitimațiile odată obținute de la autoritatea civilă, semnate de subprefectul și postul de vamă respectiv se vor trimite spre vizare Comandamentului militar de sector, după cum urmează:

a) teritoriul de la râul Tisa (Tissa Ujlak – Kiralyhaza) până la R[âu]l Craszna (Lapi tn. Kiraly Darocz) în localitatea Satu Mare.

b) Râul Craszna (Lapi tn., Kiraly Darocz) până la Canalul Berettya (linia Kiss Maria Szallard Jobb) cu reședința Ermihalyfalva

c) Canalul Berettya (linia Kiss Maria Szalard Jobb) până la linia Ugra Cseffa Janosda, cu reședința Oradea.

d). De la linia Ugra Cseffa Janosda până la Crișul Alb cu reședința Salonta Mare.

e). De la Crișul Alb până la Mureș, în localitatea Arad.

8). Cărțile de legitimație vizate de Comandantul militar de sector se vor trimite prin compania sau plutonul de găniceri respectiv, iar aceștia prin jandarmii maghiari, în cealaltă parte, în Ungaria, pentru a se pune viza subprefecturii și a Comandantului militar al comitatului în acea parte, care vor fi înapoiate tot pe calea care au fost trimise și restituite locuitorilor.

9). Procedul va fi identic cu cărțile de legitimație ce se vor trimite din Ungaria pentru a se viza de subprefectul, Comandantul militar al sectorului din teritoriul nostru Acesta din urmă va avea grijă a le trimite imediat înapoi, vizate prin procedul specificat la punctul 8.

10). Aceste cărți de legitimație se vor reinnoi din două în două luni, prezentându-se Comandamentelor militare respective care le vor face viza din nou.

11). Trecherile peste linia de frontieră se vor face numai de la răsăritul și până la apusul soarelui și numai pe drumul și prin postul de control specificat în cartea de legitimație. În tot cuprinsul zonei de 6 km, specificate la punctul 2 alin. a, în lungul frontierei este cu desăvârșire interzis[ă] circulația oricărei persoane pe timpul nopții, de la apusul până la răsăritul soarelui.

12) Este cu totul interzis a introduce peste linia de frontieră: arme muniții, cărți, jurnale, broșuri, scrisori. Posturile de control, respectiv posturile de vamă de pe frontieră, menționate la punctul 13, vor face o amănunțită perchezițiune persoanelor, care se duc sau vin peste frontieră, verificând în același timp, cu multă strictețe, carnetele de legitimație; care nu va avea viza Comandamentului militar de sector nu se va ține în seamă și nu i se va permite trecerea. Trecerea liniei de frontieră nu este permisă decât în haine civile.

13). Posturile de control sunt:

a). de partea României: Pete, Övari, Bervely, Ermihalyfalva, Nagy Salonta, Borș Köröszeg, Cseffa, Slata, Kotegyan, Ottlaka, Gyula-Varsand, locul unde ajunge frontiera șoseaua Kurtici – Kötöghaza, Kiss – Darja, Tornia, Nagylak, Csanad.

b).de partea Ungariei: Kisgecz, Csenger, Vallaj, Szt. Gyorgy, Abrani, Nagy Kerek, Artand, Berek, Böszörmény, Csegt, stația Kotegyan, Elek, Gyula Vari, Lököshaza, Donbagyhaza, Batonia, Csanad, Palota, Magyar Csanad.

14). La punctele de frontieră specificate sub nr. 13), aliniatul a, batalioanele de grăniceri vor înființa imediat de la primirea prezentului ordin cele 2 registre mari alfabetice, unul pentru aceia din teritoriul nostru, care se duc în Ungaria, iar al 2-lea pentru cei ce vin din Ungaria în teritoriul nostru pentru munca câmpului. Registrele vor avea aliniamentul după modelul dat, anexa 2.

15). Posturile de control vor nota la registrul respectiv numele tuturor persoanelor, data la plecare și data la înapoiere. Vor face observațiunile necesare asupra persoanelor dubioase, care vin și se duc de numeroase ori peste frontieră.

16). Persoanele odată trecute peste frontieră (fie cele care trec în Ungaria, fie cele care vin din Ungaria pe teritoriul nostru), în decursul muncilor agricole nu vor avea voie a trece înapoi frontiera

decât cel mai des din săptămână în săptămână.

17). Postul de control va face pe cartela de legitimație, atât la ducere, cât și la înapoierea fiecărei persoane, următoarele vize, tăindu-se cu cerneală Ieșit sau Intrat, după caz, rămânând bun de cetit, aceea ce nu se va tăia.

Ieșit din țară, ziua.....luna.....1920

Intrat.....

Șeful postului de control.....

trecându-se în registrul respectiv la rubrica sa numai data. Ex. 16.VII 1920

18). Ei vor putea duce cu ei odată pentru totdeauna, hrana lor (o dată) pentru una săptămână.

19). Persoanele venite din Ungaria pentru munca câmpului, după trecerea de la punctul de control de frontieră și verificarea actelor, vor fi obligate a se prezenta imediat la postul de jandarmi de care depinde moșia (terenul) ce urmează să se cultive, unde vor fi înscrși nominal și [li se vor] lua declarații că nu au voie a părăsi acel loc fără știrea postului de jandarmi și nu vor lucra nimic contra intereselor statului român (anexa 5). Jandarmeria este obligată a lua imediat această declarațiune.

20). Este interzis cu desăvârșire trecerea acestor persoane la est de linia fixată la punctul 2 aliniatul a, iar în cuprinsul acestei zone de 6 km se admite circulația numai până la comuna prima învecinată din locul unde se află moșia și aceasta cu permis special dat de postul de jandarmi pe timp limitat (anexa 6), anunțându-se atât la plecare cât și la înapoiere.

21). Produsele solului proprietarilor ce vin să-și muncească pământurile pe teritoriul României vor fi controlate de funcționarul vamal respectiv pentru facerea formalităților vamale.

22) Jumătate din produsul solului trebuie să rămână pe teritoriul unde se găsește proprietatea, cealaltă jumătate rămâne liberă la dispoziția proprietății care va putea să vândă pe loc, în conformitate cu legea generală a vămilor și convenției încheiate, sau să le transporte pe celălalt teritoriu fără nici o formalitate.

Se va face excepție în produsele al căror export este interzis de țara unde se află proprietatea și anume aceste produse nu se pot trece de partea cealaltă a frontierei. Contravaloarea în bani a prețului de vânzare va putea fi de asemenea exportată chiar dacă se depășește suma prevăzută cu maximum prin dispozițiunile respective în vigoare. Proveniența produselor precum și totalul sumei de exportare vor fi controlate și aprobate de Serviciul vamal, emițându-se un act oficial care va servi la controlul ce se va face la punctele de trecere.

23). Nu se va face nici o rechizițiune din animalele, vehiculele, harnașamentele, instrumentele agricole ce însoțesc persoana venită pentru munca câmpului și care se găsesc trecute în carnetul de legitimație și nu vor putea fi înstrăinate de proprietar decât dacă se înstrăinează imobilul.

24). Se garantează libertatea de a munci tuturor persoanelor venite pentru munca câmpului precum și libera întoarcere la domiciliul [de] unde a venit.

25). La terminarea perioadei de lucru pentru care a venit persoana sau persoanele sau atunci când ele voiesc a pleca, se vor prezenta în acest scop postului de jandarmi respectiv, care le va înlesni plecarea din comună, dirijându-l către postul de control din frontieră pe unde trebuie să iasă din țară, punct ce este trecut în cartea de legitimație, unde se vor îndeplini cele specificate la punctele 12, 14, 15 și 17.

26) La înapoierea în țară a persoanelor care au trecut în Ungaria în scopul muncilor agricole, după terminarea operațiunilor de control de la posturile de trecere se vor prezenta direct postului de jandarmi de unde aparține comuna unde locuiește, anunțând sosirea sa.

27). Comandanții militari, prin organele de care dispun, și posturile de jandarmi vor urmări îndeaproape activitatea persoanelor ce au venit din Ungaria.

În caz de abatere de la obligațiunile specificate la punctul 9 și în caz când se vor dovedi în sarcina lor intențiuni rele sau fapte contra interesului statului se vor dresa actele cuvenite și înainta ime-

diat spre cercetare pretoratelor militare respective.

28). Fiecare autoritate va îndeplini atribuțiunile din prezentele instrucțiuni.

29). Comandanții militari de sectoare, unitățile de grăniceri și jandarmii vor veghea la stricta executare a prezentelor dispozițiuni.

Comandamentul Corpului Vânătorilor,

General /ss/ Moșoiu

Șef de Stat Major,

Lt. Colonel /ss/ A. Negulescu

Anexa nr. 5.

Declarație

Subsemnatul.....supus Statului Maghiar, având domiciliul fix în comuna.....comitatul.....declar că:

1). Am venit pe teritoriul României pentru munca agricolă a moșiei, aparținând teritoriului comunei.....

2). Nu mă voi depărta de acest loc fără a mă prezenta în acest scop postului de Jandarmi.....

3). La terminarea muncii agricole voi anunța la timp, prin postul de Jandarmi, Comandamentul militar de sector și Serviciul vamal, pentru verificarea produselor mele.

4). La părăsirea teritoriului român, mă voi prezenta postului de jandarmi, pentru a fi condus la punctul de trecere.

5). Pe tot timpul șederii mele pe teritoriul român, mă voi supune tuturor legilor și dispozițiunilor în vigoare și nu voi lucra prin vorbă sau fapte, nimic contra Statului și Armatei Române.

6). În caz de nerespectare a acestor obligațiuni voi fi justițiabil de instanțele judecătorești militare române.

Semnătura.....

Data.....

Se certifică de noi, că prezenta declarație s-a dat în fața noastră, iar semnătura declarantului este originală

Șeful postului de jandarmi

Anexa nr. 6.

Permis de circulație

Postul de Jandarmi.....

D.....supus maghiar, venit pentru munca agricolă a moșiei.....aparținând teritoriului comunei.....plasa....., are voie a merge în comuna.....

Pleacă în ziua de.....și se înapoiază în ziua de.....

Prezentul permis este valabil pentru o singură călătorie, după care se va preda locului de emiter.

Șeful postului de Jandarmi

.....

A.M.R. Pitești, fond 1667, dos. nr. 123, f. 28 (adresa de înaintare), f. 2-5 (instrucțiunile) și f. 7 (anexele 5 și 6).

A román katonai vezetés készülődése a Határmegállapító Bizottság érkezésére

CORPUL VI ARMATĂ

Serviciul de Stat Major, Biroul III

Intrat la nr. 21107/ 1921, luna sept. ziua 7

TELEGRAMĂ

Comisiunea de delimitare a frontierei româno – ungară,

Delegațiunea română

către

Corpul VI Armată, Cluj

Div.[izia] I Vîn[ători] Urmare la nr. 71 /6. 9. [1]921, am onoare a vă transmite mai jos textul definitiv al instrucțiunilor relative la lucrările Comisiei de delimitare a frontierei româno–ungare, stabilit de comun acord cu Comisiunea Interaliată de delimitare și prin care se aduc câteva modificări textului comunicat Dv. de către Ministerul de Război. Îndeosebi, în textul definitiv se suprimă afișarea acestor instrucțiuni care sunt destinate numai autorităților din toate categoriile din zona de frontieră.

Am onoare a vă ruga să binevoșiți a dispune ca după semnarea lor de către Dnii Comandanți de Corp de Armată să fie transmise Prefecților în subordine pentru a fi comunicate în timpul cel mai scurt tuturor organelor arătate în raportul subsemnatului nr. 59/3. 9. 1921 (câte un singur exemplar). Vechile instrucțiuni care vi s-au trimis de Ministerul de Război se anulează, înlocuindu-se cu cele transmise mai jos.

Delegatul României, Colonel T.[oma] Dumitrescu. Nr. 77/6. 9. 1921.

Instrucțiuni relative lucrărilor

Comisiei de delimitare a frontierei româno- ungare

Scopul Comisiunii

A determina și a trasa în mod definitiv, pe teren, frontiera între România și Ungaria.

Sediul comisiei

Comisia și-a stabilit sediul întâi la Oradea Mare, după necesități, ea își va schimba sediul în alte localități situate fie pe teritoriul român, fie în Ungaria.

Adresa

Toată corespondența ce urmează a se trimite acestei comisii se va adresa astfel: Comisiunii de delimitare a frontierei româno-ungare, Delegația română, Oradea Mare. Corespondența va fi trimisă oficial. Ea nu va fi timbrată, fiind scutită de taxă pe baza instrucțiunilor date în acest sens.

Lucrările comisiei

Lucrările comisiei vor consta din:

studii și lucrări făcute pe hartă

studii și lucrări pe teren

Aceste din urmă lucrări au, în general, la început, caracter provizoriu și apoi vor lua caracter definitiv. Câteodată, comisia va proceda, în prealabil, la lucrări topografice, verificarea hărților etc. și personalul său tehnic va așeza semnale sau semne indicatoare pe teren. Autoritățile locale sunt obligate a aduce la cunoștința întregii populațiuni că este absolut interzis a atinge aceste semnale, a le degrada sau muta din loc. Autorii și, eventual, proprietarii locului pe care asemenea semne au fost instalate și ulterior găsite degradate etc, vor suferi ca consecință penalitățile prevăzute de

legile în vigoare în România.

Linia frontierei definitive odata stabilită, va fi adusă la cunoștința populației prin mijloacele de publicare. Lucrările comisiei fiind împărțite pe secțiuni, populația și autoritățile secțiunii interesate vor fi avizate din timp de începerea lucrărilor în fiecare secțiune.

Cereri

Toate dorințele populației unei localități situate pe linia de frontieră, determinată prin Tratatul de Pace, fie individual, fie în masă, se vor adresa comisiei numai în scris. Orice alte cereri trebuie să fie formulate comisiei cel mai târziu în 8 zile de la data primirii acestor instrucțiuni.

Acte, planuri cadastrale etc.

În principiu, fiecare locuitor trebuie să fie în posesia actelor de proprietate a locului său pentru a le putea prezenta la cerere. În fiecare comună, autoritățile comunale vor dispune de pe acuma de toate documentele relative proprietăților comune, de asemenea și cadastrale puse la punct după ultimele modificări legale pentru a le putea prezenta comisiei atunci când comisia va lucra în acea regiune.

În același timp, autoritățile comunale vor dispune de toate documentele statistice etnice, religioase, economice pentru a putea da comisiei informațiile necesare. Aceste documente vor servi de bază deciziilor comisiei și, în consecință, fiind de o mare importanță ele vor trebui să fie complete și absolut exacte.

România își face un punct de onoare de a nu prezenta comisiei decât documente și informații exacte și reale. Având în vedere că toate cererile locuitorilor adresate pe calea indicată mai sus vor fi prezentate în mod regulat Comisiei de delimitare, autoritățile locale vor aduce la cunoștința locuitorilor că toate intrigiile, întruniri[le], mișcări[le] etc. sunt interzise, ele fiind de natură a cauza prejudicii.

Dispoziții generale

Textul acestor instrucțiuni va fi adus la cunoștința autorităților din toate comunele limitrofe frontierei și autorităților administrative și militare din zona frontierei. Instrucțiunile cuprinse în publicația semnată de Generalul Meunier, președintele Comisiei de delimitare, cu viza Comandamentelor Corpurilor de Armată, vor fi avute în vedere în mod riguros.

P. Conformitate,

Maior Vasile Rășcanu

Transmite Georgescu

Comandantul Corpului VI Armată,

General de Divizie N. Petala

Șef de Stat Major

General M. Florescu

AMR. Pitești, fond 1635, dos. nr. 241, f. 28.

REGATUL ROMÂNIEI

PUBLICAȚIUNE

Conform stipulațiilor Tratatului de Pace, Comisiunea de delimitare a frontierei dintre România și Ungaria va începe lucrările sale la 22 August 1921.

Comisiunea va stabili în mod definitiv, trasând pe teren linia de frontieră indicată prin Tratatul de Pace, ratificat de către ambele țări interesate, cu micile modificări, de care ar mai fi nevoie din

punct de vedere economic local.

În consecință, populația este invitată a se abține de la orice manifestațiuni, de a nu se lăsa indusă în eroare de către diferiți agenți, care, urmărind scopuri ascunse, aduc mai mult rău atât intereselor generale, cât și celor individuale, întrucât Comisiunea de delimitare are înaintea sa un program stabilit pe principii bine determinate.

Pentru aducerea la bun sfârșit a lucrărilor acestei Comisiuni, toate autoritățile locale, ca și toți locuitorii sunt invitați a înlesni sarcina Comisiunii de delimitare astfel:

1. Dând Comisarilor delimitatori toate informațiunile pe care ei le-ar cere.
2. A nu pune vreun obstacol în trecerea lor, sau a personalului lor care, în principiu, vor purta uniformă și, în orice caz, vor fi prevăzuți cu o carte de circulație peste frontieră.
3. Înlesnind cazarea și transportul lucrătorilor (mâna de lucru) și a materialelor.
4. A se abține de la orice degradare sau mișcare a picheților, bornelor, semnalelor, reperelor, prăjinelor cu semnale, etc., instalate pe terenul lor, cu titlu provizoriu sau definitiv.

Orice obstacol adus în buna funcționare a Comisiunii va avea drept efect de a întârzia determinarea și însemnarea frontierei definitive – operațiune a cărei realizare este dorită cât mai repede în interesul obștesc – și va atrage și un plus de cheltuieli pentru ambele țări interesate.

De altminteri, orice infrațiune la aceste prescripțiuni va fi reprimată cu severitate.

Președintele Consiliului [de Miniștri] ad interim

Ministru de Interne,

C.[onstantin] Argetoianu.

AMR. Pitești, fond 1635, dos. nr. 241

Marele Stat Major

Telegramă nr. 21572/ 18.08.1921

Marele Stat Major

către

Corpul VI Armată

Întrat la nr. 20712, 1921, luna august, ziua 18

În conformitate cu ordinul Ministerului de Război nr. 3397 din 17.08.1921, cu onoare se face cunoscut următoarele:

1. La 23 august vor începe lucrările de delimitare a frontierei dinspre Ungaria. Comisiunea Interaliată de delimitare se va stabili la Oradea Mare.
2. Deoarece operațiunile de delimitare aduc de o parte și de alta a frontierei o circulație frecventă din partea personalului Comisiunii, iar pe de alta este probabil că se va produce oarecare efervescentă printre populațiunile limitrofe frontierei, Dl. Ministru de Război ordonă să se ia următoarele măsuri:
 - a) A se întări de pe acum pichetele de grăniceri din lungul frontierei și posturile de jandarmi din comunele limitrofe mai cu seamă în cele cu populație ungurească.
 - b) Să se înlocuiască jandarmii care nu inspiră încredere.
 - c) Să se constituiască unități volante de jandarmi și grăniceri care să se deplaseze odată cu comisiunea începând de la Oradea Mare, aceasta în scopul de a realiza o suficientă supraveghere în zona în care lucrează comisiunea.
 - d) Să se ordone companiilor de jandarmi și companiilor de grăniceri respective, a da tot concur-

sul comisiunii, la cerere.

e) Să se dea ordin a menține cea mai perfectă regulă și liniște în comunele limitrofe liniei de frontieră și a preveni încercările de instigațiuni; în acest scop s-au trimis tuturor autorităților comunale instrucțiuni asupra lucrărilor.

3. Corpul Grănicerilor nedispunând de efective și neputând să întărească pichetele în măsura în care este prescris la punctul 2. (a se vedea ordinele date de Corpul Grănicerilor, Regimentelor 2 și 3 Grăniceri), Comandamentele de Corp de Armată vor dispune întărirea grănicerilor de către trupele operative.

4. Întărirea grănicerilor și jandarmilor se va face cu toată discrețiunea și înainte de sosirea comisiunii (23 August).

5. Fiecare Companie de Grăniceri de pe frontiera de vest a țării, va procura câte 100 pari de lemn, lungi de 1 m. 20 cm. și 10 cm. grosime, pari necesari la însemnarea liniei de frontieră; cheltuielile necesitate de procurarea acestui material se vor achita de către delegatul român din comisiune, justificându-se prin conturi în regulă.

P. Șeful Marelui Stat Major

Colonel /ss Prodan/

Șeful Secției Operații

Colonel P[etre] Dumitrescu

AMR. Pitești, fond 1635, dos. 241, f. 3-4.

14. Jelentés Vállaj községről

A község lakossága szinmagyar. A községhez tartozó Károlyi uradalomban 27 bére család van, mely oláh eredetű. Ezek 27 aláírással egy kérvényt csempésztek át megszállott területre oláhokhoz, melyben Vállaj községnek Romániához való csatolását kéri.

Ezek a románok azóta már állítólag megbánták tettüket, s most jó magyaroknak vallják magukat. (Szerintem ez befolyásra vezethető vissza.)

A községbeli görög kath. lakosok kivétel nélkül magyarok. Erre erős bizonyíték, hogy megszállás alatt felszólították a románok a lakosságot, hogy mindenki vallja be milyen nemzetiségű. Dacára az erős terrornak mindenki magyarnak vallotta magát. E jegyzéket község beadja.

A község rengeteg panaszt hall a szomszédos megszállás alatt lévő sváb községektől, azért a területekre nézve népszavazást kérnek.

Gr. Károlyi uradalomból 1600 hold van levágva. (Itt demarkációs vonal is helyesbítendő). Területének megcsonkítása ellen tiltakozását kiterjeszti.

Értesülésem szerint a szomszédos magyar Börvely nagyon el van keseredve a megszállás miatt! Ajánlatomra 3 tekintélyes földbirtokos, akik ugys repatriálni akarnak, nyíltan előterjeszti a község kérelmét, hogy Magyarországhoz kívánnak vissza.

Vállaj község kérvényét ottani feltűnően intelligens (Biró Ferenc), adja át, ki beszél magyarul, németül, angolul, és japánul. Kívánatos hogy Janó ennek albizottsághoz jöjjön.

1922. márc. 2.

15. Tárgy

Vállaj és Csanárosi jegyzőkönyvek

Van szerencsém Vállaj és Csanáros községekben foly. év márczius hó 11-én tartott helyszíni szemlélk alkalmával felvett jegyzőkönyveket 7-7 példányban az utóbbihoz mellékelt kérdőívet kezelési okoknál fogva csupán egy példányban tisztelettel felterjeszteni s kiegészítésképpen az alábbiakat jelenteni:

Mindkét községben a román biztos erölködésekett tett, hogy meggyőzze a bizottságot arról, hogy a lakosság nem görög katolikus elemei németek (svábok) s csupán az „ismert magyar iskolateror” sajnálatos következmény képpen kénytelen volt az utolsó generáció elmagyarosodni.

Vállajon, magyar területen, nem tudta eme szándékát plausibilisan a felszínre hozni, mert a kihallgatott lakosok, élükön a német nevű bíróval leghevesebben kikeltek az ellen, hogy ők nem volnának magyarok. Ezekután ethnografiai szempontból már csak az összlakosság 12%-át kitevő 300 oláh görög katolikus elmagyarosítása ellen intézhetett támadást, mely azonban a megszokottnál különösebb benyomást nem keltett a bizottságban.

Gazdasági szempontból a kihallgatások és kérdőívek alapján a bizottság meggyőződhetett arról, hogy Nagykaroly nélkülözése nem érinti a lakosok érdekeit.

A „Pannónia” börvelyi kendergyár Szántó és Havas igazgatók és az Ecsedi láp és Szamosbalparti vízszabályozó társaság képviselője, Wieser mérnök, valamint Palasovszki Sándor fokm.ügyi. min. oszt. tanácsos kihallgatása szintén itt került sorra, mert a román segédbiztos kijelentette, hogy ő Dumitrescu ezredes és Meunier tábornok hozzájárulása nélkül nincsen felhatalmazva hogy az

uraknak Bőrvelyre határátlépési engedélyt adjon. Minthogy Paolotti alezredes elnök ezt a felfogást magáévá is tette, tovább nem insistáltam, hanem meg kellett avval elégednem, hogy ezeket az urakat Vállajon hallgassa meg a bizottság és ezen kívül megkértem őket hogy szakvéleményeiket részletes memorandum alakjában a legközelebbi magyar helyszíni szemlén, amelyen a tábornok is jelen lesz, azaz Csengerujfalu vagy Csengeren – személyesen át fogják nyújtani. Csanáloson, román területen már a bizottság útutazásakor élénk magyarbarát manifestációkkal fogadta a lakosság a bizottságot. Ez a bizottság megérkezésekor még fokozódott és nagy feltűnést keltett a nem érdekelt biztosoknál. A manifestációról és ennek szomorú következményeiről már folyó hó 15-én 982 szám alatt kelt jelentésemmel már volt szerencsém elszámolnom. A magyar érzés ezen őszinte kitörése élének ellentétben állott a román biztos által bemutatott kérdőívben feltüntetett adatokkal, melyek szerint a községben egyetlen magyar lakos sincsen, az iskoláztatás is a lakosság saját kérelmére német nyelven tartatik. Igazolásnak felmutatott Popescu ezredes egy 1834-ből származó egyházi kimutatást, melyben a község mint német ajkú van feltüntetve. Kötelességemnek éreztem hogy ezt az alkalmat felhasználjam arra, hogy egyszer s mindenkorra kijelentsem, hogy mint a magyar kormány képviselője evvel a felfogással a nemzetiségi kérdésben sohasem azonosíthatom magamat. Magyarországon historio-genealogikus alapon nem lehet ethnográfiai kérdéseket megoldani. Magyar felfogás szerint mindenki magyar kinek anyanyelve magyar, ki családjában ezt a nyelvet használja legszívesebben. Még inkább áll ez ott fenn ahol a lakosság más nyelven mint magyarul egyáltalában nem beszél, tekintet nélkül történelmi leszármazására. A magyar statistikák mindig egyéni szabad vallomások alapján készültek. A román biztos szintén kifejtette álláspontját, szerinte – s ez sajnos a bizottság nézete volt eddig is – a magyar állam a nemzetiségekkel szemben óriási igazságtalanságokat követett el az által hogy mesterségesen elmagyarosította őket. A bizottság pedig az eddigi tapasztalatok szerint éppen ilyen ethnográfiai (és gazdasági) „igazságtalanságok” lebegnek szemei előtt midőn a trianoni vonalon ezeket ki akarja küszöbölni.

A kérdőív utolsó rovata szerint a lakosságnak semmiféle kérése nincsen. Ez a kijelentés az ablakok előtt lejátszódó tüntetések mellett igen kétségesnek tűnt fel előttem s ennek kifejezést is adván minden alkalommal újból felkértem az elnököt hogy szükségesnek tartom a beidézett pap, tanító, stb. vagy a lakosság közöl bárkitől az ellenkezőjéről meggyőződni. Ezt a kérésemet az elnök minden alkalommal a leghatározottabban visszautasította, úgy hogy formális protestálással meg kellett elégednem. A tárgyalás alatt a községháza kapuja be volt téve s a kapu előtt 10-12 fegyveres katona (vagy csendőr) állt őrt. Ezt sajnos csak a tárgyalás után lehetett észrevenni, mert a tárgyaló terem ablakaiból nem volt látható.

Benyomásom szerint Vállay község Romániához csatolása tárgytalan lett s Csanálos község sorsa Bőrvelyétől függ.

Nagyvárad, 1922. április 5.

A magyar biztos:

Czeke vkt. Ezredes s.k.

16. (Kézírás)

M. kir. áll. Rendőrség. Debreczen kerületi nyomozó csoportja

Jelentés

Debreczen 1922. szept. 26-án.

Tisztelettel jelentem, hogy a f. évi szeptember hó 17én Dietrich Alfréd sorhajó kapitány úrtól kapott utasítás alapján, Csanáros község határában, a csanárosi erdő |: megn. ter :| részen a következőket teljesíttem:

a magyarországhoz való csatolás iránti kérvényt aláírtam: Tóth János, Bíró Ferenc, Tramaszi György, Csahóczi Károly és Nagy György birtokosokkal s a kérvényeket Bot száz. úr útján Heidelberg száz. úr kezeihez juttattam.

A TOVÁBBIAK SORÁN ALÁÍRTAM VAJU JÁNOS ÉS CZEBE MIKLÓS BIRTOKOSOKKAL MEJ KÉT KÉRVÉNYT JELENTÉSEMHEZ CSATOLOM. A HÉT FOLYAMÁN MÉG KETTŐ HOLP ÉS MELAU BIRTOKOSOK ÓHAJTJÁK A KÉRVÉNYT ALÁÍRNI, KIKNEK A KÉRDÉS-ES TERÜLETBEN FÖLDBIRTOKUK VAN ÉS KÖZVETLEN CSAK A HÉT FOLYAMÁN LESSZ ALKALMAM VELŐK ÉRINTKEZNI.

Az ugyancsak ezen kerületben lakó Ferenczi István 9 holdas kisbirtokos az aláírást megtagadta, mert saját szavai szerint néki a románok nem ártottak és úgy mindegynek találja, hogy akár Romániához akár Magyarországhoz tartozik.

TOMPA MIHÁLY

m. kir. áll. rend. Detektív

17. Kivonat

A debreczeni posta- és távirda igazgatóság 1922 évi február 26-iki 15/921 eln. jelentéséből

„végül nem mulaszthatom el Nagyméltóságod nagybecsű figyelmét felhívni arra, hogy román megszállott területről nyert szerint Csanároson (Szatmár megye) s a szomszédos falvakban is, az oláh jegyző felszólította a községi bírót, albírót és esküdteket, hogy az általa felmutatott oláhlul kiállított „nyilatkozatot”, – melyben nyilatkoznak hogy románok akarnak lenni – a község nevében írják alá. Természetesen előzőleg lelkesen dicsérte Nagyromániát, buzdítani akarván a népet hazaszeretetre, de ez a terve meghiusult mert a bíró azt felelte, hogy ő csak egy ember, politikailag egy ember nem képviselhet egy községet megbizatas nélkül. Erre napok mulva kiállított a jegyző egy másik oláh-nyelvű nyilatkozatot, a melyben a lakosság kéri a határkiigazító bizottságot, hogy hagyja meg a községet Nagy-Romániának – ők Románok akarnak maradni. A hiszékeny, oláhlul nem tudó nép előtt, a fenti szöveg elhallgatása mellett azt hitették el, hogy a nyilatkozatban legelő igénylésről van szó és a legelőhöz jutás reményében mindenki, akinek legelőre van szüksége, nyugodtan írja alá szóban forgó nyilatkozatot.

Phonogramm:

II/25

Határközpont:

Bizottság előreláthatólag III/4. És 5.én Börvely–Vállaj–Csanáros községekbe fog kiszállani. Tekintettel az Ecsedi lóp országos fontosságára, (börvelyi kender és burgonya gyár) kívánatos volna hogy a vállaji kiszállásnál a vármegye egy franciául beszélő kiküldöttje a bizottság elnökénél

jelentkezzék írott francia kérvénnyel a vármegye közönségének megbízásából. Kérvény tartalma, melyt franciául is elmondandó a következő:

1) Ecsedi láp helyi és országos jelentősége mint termelő terület, vízrajzi leírása, 2)Kérendő községek: Csanáros, Fény, Börvely, Csangerbagos, Dara, Óvári, Kis Majtény. – Csak gazdasági szempontok emelendők ki, nemzetiségi csak másodsorban. Románok megsértése szóban és írásban feltétlenül kerülendő.

Ezen kiküldöttel együtt jelenjen meg a Pannonia kendergyár egy franciául beszélő képviselője, aki a börvelyi gyár visszacsatolásának szükségességét alaposan elő tudja adni. Előadását írásban is hozza magával (franciául).

Czeke ezredes

(Jegyzetként:) Kiküldöttek utasítandók, hogy a bizottság kiszállását csakis Szatmár vm. Alispánjától tudják meg.

158

Ministerul Afacerilor Interne
Prefectura Jud. Sălaj.

Permisi de trecere pentru funcțiile agricole No. 57/1948

Eliberat de Prefectura Județului Sălaj Di. [redacted]
[redacted] domiciliat la Măgureni născut la 16-XI-1908 - Măgureni
Județul Sălaj se legitimează cu Buletin de Populație No. 1215-1946 eliberat de
Primăria com. Măgureni până în localitatea Volșay
în care posedă imobil prevăzut în Cartea Funciară după lângă
Judecătoria din Măgurelba sub No. [redacted] fiind în-
cris în tabelul întocmit de noi la No. 72 și trece prin punctul de frontieră Măgureni

cu înțelegerea autorităților locale

Semnalminte:

Talia mijlocie
Țărul castaniu
Cămă copru
Țărba răsărită
Țărba patt. M. r.

Persoane însoțitoare:
Sotă Roză Ruca
(numele și pronumele, data nașterii)

Semnalminte:
Copii până la 18 ani:

18 Mai 1948
D. Secuș

[redacted] prefect.

Data și locul emiterii
Sălaj, 14 APR 1948

Șeful Serv. de Sig. Jud. [redacted]
Șeful Vămii [redacted]
Comand Comp. Gr. [redacted]
(urmesc fiile pentru viză).

ȘIF. PĂLOR. VALCA LUI MĂRIN

Exire

- 1 MAJ 1948 ora 14 Exire
- 18 MAJ 1948 ora 8:30 Exire
- 3. Iunie 1948 ora 14. Exire
- 21 JUN 1948 ora 9 Exire
- 29 JUN 1948 ora 7:30 Exire
- 5 Iulie 1948 ora 6 Exire
- 2 August 1948 ora 12 Exire
- 6 II 1948 ora 12 Exire

Intreare

- 12 MAI 1948 ora 11 Exire
- 18 MAJ 1948 ora 12:5 Exire
- 3. Iunie 1948 ora 14:40 Exire
- 21 JUN 1948 ora 19:20 Exire
- 21 JUN 1948 ora 18 Exire
- 5 Iulie 1948 ora 16 Exire
- 2 August 1948 ora 20:30 Exire
- 7. Sep 1948 ora 11 Exire

Exit

- 2. VI. 948 Exit
- 3. VI 948 Exit
- 21/VI 948 Exit
- 5. Iulie 1948 Exit
- 2. VIII. 948 Exit
- 6 IX 948 Exit
- 21 IX 948 Exit
- 20 Oct 1948 Exit
- 27 Oct. 1948 Exit
- 3. Iunie 1948 Exit
- 12 Nov. 948 Exit

Intreare

- 3. VI. 948 Intreare
- 21/VI 948 Intreare
- Intreare 29 Iunie Intreare
- Exit 29 Iunie Intreare
- 5. VII. 948 Intreare
- 2. VIII. 948 Intreare
- 7 IX 948 Intreare
- 21 IX 948 Intreare
- 21 Oct. 1948 Intreare
- 27 Oct. 1948 Intreare
- 4. Iunie 1948 Intreare
- 12 Nov. 948 Intreare

Fontosabb interjúrészetek

A. F., f., 1913., Csanáros

Hát 1919-be nagypénteken akkor jöttek be a románok, mert azelőtt ugyi a Kun Béla köztársaságot kiáltott ki, s az egy csomó pénzzel megszökött oszt akkor Károlyi Mihály lett, az letitette a fegyvert s a franciák azt mondták szállják meg. Na oszt 19-be nagypénteken, akkor jöttek, én az utcán álltam.

– Hány éves volt akkor?

– Hát akkor a szomszédok, azok, már sütöttek kalácsot, kiflit húsvétra. Kitették hűlni, oszt a románok mind lelopták, ahol kapták fogták. Mint gyerek, ugye még nem voltam hat éves, néztem hogy mi lesz itt, mert nem volt lövés, ilyesmi, merhát a magyarok letették a fegyvert, mielőttünk, merhogy a Károlyi utcán laktam, a kereszttel szemben, osztán úgy vettük a keresztet, mindjárt nem volt lövés. Na, vasárnap, akkor volt egy nagy fehér kutyánk, az nagyon jó házőrző volt, nem harapott senkit, volt olyan katona, a szekér, bene ültek az ódalban oszt megugatta őket. A szájába lútek a kutyának, a kutya megdőglött. Vót ott a, ruszinok ott mellettünk mindjárt, útkaparó ... favágók jöttek, az útkaparó házban laktak, az az asszony még alig tudott magyarul, sírt hogy úrájuk vigyázott az a kutya. Hát oszt nem vót ott mit vigyázni. A család ... egy kis házba két kis szoba vót csak hát olyan természetű vót, babonás vót az asszony. Oszt akkor... Na dehát ez ... már csordát hajtottak visszafele. Ajaj, hogy mi vót itt. Na s akkor húszba, akkor már így, hogy nyolcvannyalc éve ugye, hogy megcsinálták a határt. Huszonkettőbe vót itt egy revízió, én kilenc éves vótam, hogy a határigazítás. Érdekes vót, volt itt egy vámos, egy román vámos, és az csak féltette a helyzetit, nagy hangulat volt. Átjöttek a fényiek szekérrel, sokan, magyar zászlóval, mert azt mondták, Csanárost, Fényt átcsatolják. Hogy határigazítás lesz. Aztán vártuk a bizottságot, én is, a toronyba felszaladtunk meg minden, gyerekek, figyeltük mikor jön a bizottság, na jöttek. Csak ez a vámos, jó hangulat volt, hát ugye ilyenkor... Akkor az betelefonált hogy itt baj lesz. Oszt akkor szakaszonként jöttek ki katonák fegyveresen. Akkor jött egy kocsi, nem tudom, ugye gyerek voltam, hogy franciák vagy mik voltak, s akkor azok elmentek, akkor a katonaság előjött, oszt lőttek a levegőbe, csihé-puhé. Ujaj mi volt itt akkor.

– Csak a levegőbe lőttek?

– Először a levegőbe. Oszt akkor beszaladtam a templomba, páran. Figyeltem ugyi, csak féltem mivel ott történt minden. Egy óvatos pillanatban kinyitottam az ajtót, oszt iszkiri, úgy szaladtam hazafele a károlyi utcába, akkor az embereket nagyon megverték sokat, a hadbírótság elé vitték. Hát a fúvóbanda ott volt, nagy öröm volt ott. Volt egy unokatestvérem az az iskolába tanított, nő, és a magyar himnuszt énekelték, többet oszt nem mehetett már az iskolába, az is hadbírótság elé került. Volt egy húga, óvónő, tanítólépzőt végzett oszt egyszer sem engedték a.... Ó, hátmegkezdődött akkor a cirkusz. Szomorú, azóta én mindig figyelem, mer azt gondoltam, hogy bejöttek, hamar kimennek, még most sem mentek ki. (Nevet).

– Meddig tartott ez a cirkusz, meddig bosszulták meg így?

– Este nem lehetett járni, ha valakit elfogtak a katonák akkor bevitték a pincébe oszt másnap egész nap fát vágattak vele, meg..., jaj, szomorú dolgok. Sokan átszöktek akkor is Magyarországba, a határ nem volt olyan erősítve, már még az elején volt.

– De a zöld határon, az erdőben?

– Vállaj fele, ugyi Vállaj közel van Csanároshoz, és a határ jó kilométerre sincs. És akkor sokan átszöktek. Akit elkaptak nagyon megverték, a határ elzárult. De a vámos vót a hibás, mert nem lett volna semmi baj, csak hát ez félt, hogy nem tudom mi, hangulat van, lázadás az nem volt, a vámos csinálta az egész. Vót egy fényi, nem jut, most nem jut hirtelen eszembe, ... Góznér, annál

volt a zászló. Azzal a vámost mellybe lökte oszt hanyatesett. Rámentek a katonák, abba belehalt nem akkor de azután Szóval hát nagy dolog volt huszonekettőbe. Hét éves vótam. S azután, megszállták és akkor... Az iskolába mikor én, bementünk akkor már kellett tanulni a ábécét, akkor még elsőbe mer akkor én már mentem iskolába mer hat éves vótam. Aztán másodikba már kellett vón románul is, de egy olyan tanító volt aki nem is tudott meg nem is akart. Úgyhogy akkor tanultunk magyarul, németül, románul, sehogy.

– A német iskolát mikor vezették be?

– Itt vót az is, aki akartak, mert itt mi a helyzet, itt minden csak magyar ne legyen. És azon iparkodtak, még most is, a sváboknak inkább, aki sváb érzelmű, azoknak kedveznek, hogy ne legyen magyar. Akár népszámlálás, bármi van. Vót olyan eset, hogy a szolgabíró, a román is kijött ide, osztán ott eskettek a csanálósierdősieket behozták és itthadták őket meg minden osztán sváb bíró lett. Meg óh ... Osztán majd későbbben csináltak itt egy, na mondja már hogy hogy híjják, egy tagosítást, azt akartam mondani. Akkor a három dűlőben volt a föld és összehozták tagosításba, hogy mindenkinek a földje egy csomón legyen. És kimértik, akkor másnap vay harmadnap kijött a másik ügyvid és kihúzta a cöveket és volt aki összejátszott velük. Horribilis összeget és pénzt kivittek innen azután. Óh, mi volt, annyi baj volt itt ebben a faluban ilyesmíért, hiába kisebbségbe van az ember, nem is tudják sokan hogy mi az, kisebbségbe lenni.

...

Oszt a husza évekre vótak itt grófi fődek, hát ott van Ianculesti meg ezeket, Lucaceni, az itten földet mind románoknak adták a magyarok is kaptak, de nagyon kicsit, Csanáros mellett ott vót egy darab, abból kaptak a Csanárosiak. Mind a románoknak adták. Ajajaj.

– De Csanároson nem volt grófi birtok, minden a gazdáké volt?

– Igen-igen, minden a gazdáké volt. Na de mondom volt a grófnak földje külön és akkor azt aztán kicsit kapott Csanáros, az már mind Lucaceni, betelepítették a románokat ide. Ajajaj. Hát nagy szó volt az. És akkor negyvenbe, bejöttek negyvenbe a magyarok, a bécsi döntésen át, csatolták izé, döntötték Észak-Erdélyt és akkor a románok innét elmentek. De mindent elvittek magukkal és amikor visszajöttek kaptak nagy segílyt, a gyerekek meg minden.

– Hány román volt itt Csanároson?

– Csanároson nem vót román akkor. A Csanárosi erdőn vótak egy páran.

– A Csanárosi erdőt mikor alapították?

– Hát a Csanárosi erdő még az előbb alakult mint én születtem. Azt már megmondom én, homokos talaj volt és nem nagyon termett semmi és a legszegényebb emberek az országban, azok jöttek oda mindenhonnan, már olyan vegyesen jöttek. És ott vót az erdő mellett egy nagy legelő, osztán még vót aki földházba lakott. Olyanba én vótam egyszer.

– Milyen az a földi ház?

– Van egy homokhegy és akkor becsináltak házat, abba lakott. Még én is vótam egybe egyszer Rumcsika Mitru bácsinál. Magyarul beszéltek osztán azért ezek. S akkor ezek ott tartottak jószágot mert legelő volt, az erdőbe gombát szedtek meg fát, abból tüzeltek. Osztán úgy éltek. Oszt akkor onnan az erdőtől mentek az asszonyok gyalog, pénteken meg hétfűn, gombát szedtek, oszt mentek gyalog Károlyba, piacra. Szegények vótak, oszt később azért, máz az én apámnak vót csíplőgépje. És hogy az homokos talaj, nehéz vót nagy gépeket... Oszt hogy ez kisebb vót, mindig azt vittik oda csípelni, mert akkor még nem vót földjük, a gazdákét munkálták, meg dinnyét termeltek. Azért mondták dinnyések. Osztán gyerekként mentem mezítláb a homokon én is. Sokat jártam én ott az erdőn, szerte széjjel vótak aztán összehozták őket. Ott is tagosították. Építettek nekik iskolát meg szövetkezetet...

...

– 1920 után a határon át lehetett menni?

– Hát a határt aztat nem lehetett átmenni.

– Egyáltalán?

– Na, akinek vót földje át, osztán kapott..., kettős birtokos vót, meg vótak még itt is, oszt azok még egy darabig átjárhattak, de nem sokáig, valamilyen igazolvánnyal. Mert a határt meghúzták oszt aztán ugyi sokán Vállajra nősültek, osztán földjük itt is ott is vót. Oszt akkor még egy párat mehetek át.

– De hány évig még? Meddig mehetett ez?

– Mikor?! Azután szigorú lett. De osztán negyven..., negyvenhétbe, valahogy nem tudom, akkor olyan furcsa helyzet volt hogy feketéztek itt, szabadon. Vittek át teheneket, lovat, meg sót is vittek át.

– A zöld határon?

– A határon, rendesen, még az úton is. Akkor volt itt egy malmos, a felesége unokatestvérem vót, oszt a zsidók, zok is szállítottak sót. És én már lakatos vótam és mindenfelé mindent dógoztam és a milíciának is Vállaj után kellett menjek, és láttam, hogy a tűzhelyen piros-fehér-zöld van. Megkértek hogy hozak Magyarországrul tűzhelyet a csendőnek és akkor ez nem látta, hogy mit viszek át. (Kacag) Ilyen nagy feketezés ment. De mi történt utána, jött egy rendelet és az összes katonaságot leváltották.

– Ez melyik évben volt?

– Negyvennyolcban már. És akkor ha valaki átszökök vagy menyen, a katona lelövi akkor szabadságot kap. Vót itt egy ember meg a fia, kaszáltak és akkor a katona mindig akarta, hogy menjenek arra, a kiskatona, szigorú volt. Osztán, ha mennek háttal ő lelövi é mehet szabadságra. Közben egy másik ember ment, mert éppen az vót ott közel. Amikor őt meglátták akkor már nem mertik csinálni. És akkor feljelentették a rendőröknek, mert a granicserek csinálták. És akkor kijöttek és sorakozót csináltak hogy ki vót az az ember. Nem tették be a csoportba, de a fiatal az mán tudott egy kicsit románul, és mondta az apjának hogy ne forduljon meg, csak szembe a katonával mindig. És akkor kitették oszt mutassa, hogy mék vót. Hát nem vót ott! Akkor még egyszer, kitették a közepe táján az illetőt, és akkor megismerte. Hogy ez vót! Oszt akkor annyi hogy elhelyezték a katonát innen. Oszt így ment. De sokat lelöttek.

– Csanálosiakat?

– Hát persze. De még idegenek is vótak. Át akartak menni. Ha a katona meglátta lelűttik. Oszt akkor vót Váradon a püspök, Tempfli, annak az apja, oszt egy apáca vót a szekeren oszt azt akarta a granicsér, hogy – az Ágerdői úton van egy út errefele, Börvelyről, Kálmándról ahogy jövünk, és arra, és hogy a szekérrel menjen arrafele, akarták aztat is hogy lelűni. De ez bátor vót, odacsapott a lovakhoz oszt gyerünk. Löttek utána, az apáca a kasba feküdt, osztán nem írtik utól a katonák. De osztán csak megtudták valahogy, szaladtak utána, meg itt is volt pikét meg a katonák, vitték hadbírótság elibe. Osztán éhségstrájkot kezdett, oszt a végén nem tudom, de csak oszt elengedtik. (Kacag) Hát ilyesmi ment itt végbe. Ajajaj.

...

– Mondta, hogy együtt voltak fogságban a vállajakkal, meg a teremiekkal.

– Mérkiekkel, teremiekkal, meg a kaplonyiak is vótak ott. Magyarországról csak Vállaj, Mérk vót mivelünk.

...

– Én nem csüggedtem el soha. Mikor áttettek fogdágba az orosz kocsiba akkor már vegyesen vótunk ott, mer addig Csanálosiak vótunk csak, már külön mindegyik, vállajakkal, mérkiekkel, teremiekkal együtt. Ott a fél kocsit, aztat én rendeztem, ami beadtak, amit adtak, vizet meg nem tudom mit elosztani. De én végig énekeltem, mer tíz évig már kórusra jártam énekelni, római katolikus vallású vagyok és végig énekeltem. Másnap jön egy vállaji, jöjjeek már vigasztaljam őket. Úgy elcsüggedett a nép ott, ajajaj, de én soha.

...

Hát nics igazság a földön, az emberek közt kevés igazságos van, azt már tapasztaltam, de minden nemzetbe van jó is, az oroszoknál tanultam sokat az öregektől, Szégyelltem magam, olyan szegény vót osztán nekem adakozott. Szégyelltem. Na ott megtanultam az életet, ott is. Csak azt akarom mondani, hogy akkor ott nem volt hely a gyengélkedőn, reggel. Volt egy csanálói fiú, aki már vót a fronton, mer ugye előtte már háború vót az oroszokkal, s az tudott oroszul. – Az lett a veszte mer oszt nem jött haza. – Oszt aszongya egyszer: gyere Feri, jön az asszisztensnő, oszt majd én tolmácsolok. ... A gyengélkedőn ahogy bementünk, volt ott tött priccs, deszka, annyi hely vót, hogy a fal mellett élére oda tudtam feküdni. Princziger vót Károlybul a patikus, az vót a főnök. Tele vót egészsíges emberekkel. Egy mérki, Tájlinger, az feküdt, asztmás oszt majd megfúlt. Reggel én kicsit jobban lettem, olyan füst vót benn hogy csuda. Felálltam onnan sarokból, odamentem, kinyitottam az ajtót, egészen, azt mondtam: Tudtommal a gyengélkedőn cigerettázni nem szabad, az urak cigerettázni tessék kifáradni. Az ajtót nyitvahagytam. Este az ágyba feküdtünk mer a Princzinger is fílt, hogyha én ott jelentem akkor nekik nagy bajuk van.

...

– SS katonák voltak a faluban?

– Vóta, vótak. Há mi, vót itt egy tanító, Tihanyi, magyarosítva vót a neve, azt mondta a családoknak, mellettünk szomszídok, vagy három, hát úgy bántott tizennyolc éves fiúkat. Hát mondom nagyobb csapás nem kell mint egy behívó, s ezek elmennek önként. Azt mondta nekik a tanító, azt mondja hogy kaptok tizennyolc hold földet, meg nem tudom még miket ígért nekik, és mire tikteket kiképeznek addig elmúlik a háború. Ezek bedültek, de sokan a faluból, de csak itt mán egymás mellett három ház. Vót aki a kezit hatta, meg sok meghalt, és... nem múlt el a háború, hát el is bukták. Oszt akkor az SS-kel (eses-ként ejti) nagyon csúnyán bánt a német (elszólás, oroszot akart mondani). A háborúban az SS-eket nem tartották fogolynak, ha SS-t fogtak megnézték milyen jegy van rajta oszt agyonlútták. És egész ezred is volt SS. Ahol nagy baj vót ezeket vittik oda. De hiába vittik....

...

(egy kis magyar történelemlecke, katonasági emlékek, kiképzés, családi prédikáció, második feleség, élettörténet)

...

– Huszonkettőbe volt ez a revízió itt a faluba, sokan akkor még nem is éltek, meg ha egy-két éves akkor még úgy sem tudja.

...

– Ezek szerint nem volt olyan nagy összetartás az elvittek között? Mindenki boldogult ahogy tudott?

– Persze. Tudja hogy hogy vót, két testvér, télen úgy el..., hogy elment egymás mellett, oszt nem szólt egy szót sem. Így tettem (összecsapja tenyerét) ni. Hát ember!

– De miért?

– Hát mert el volt szontyolodva, keseredve, hogy mi lesz itt mivelünk. Annyit vigasztaltam az embereket hogy csuda. Hát idefigyeljete, nem lehet tudni, ha öt évig akkor öt évig, oszt majd lesz valahogy az életbe. Voltak a fronton már mások is. Az első világháborúban is voltak hat évig is. Meg mondom nekik, beszéltem egy némettel, hogy már hat éve katona, mire hazamegy lehet hogy már háza sem lesz.

– Hol beszélt a némettel?

– Még itthol. Mikor már októberben átálltak, oszt akkor már jöttek visszafele a németek.

...

– Milyen nyleven kérdezte a németeket?

– Hát értettem én egy kicsit németül.

– De honnan? Az iskolából?

- Az iskolában is tanultunk egy kicsit.
- Itt már senki nem tudott németül?
- Az anyám perfekt tudott, mer iskolába tanulta. De nem beszílt senkivel. Az apám Károlybul került ki, városrúl, nem tudott semmit, izé hiába volt Adler. És akkor nem beszílték sose, meg úgy nevelte már a nagyanyám úket, magyarinak, és nem beszílték.
- És akkor Feri bácsi gyerekkorában senki nem beszílt már svábul? Itt Csanáloson.
- De vótak akik beszílték, de a mi családunk nem. Hát mikor elmentem egy másik nagynéném-hez, oda, és akkor, mikor disznót öltek akkor hallom hogy mondják hóruk, a meg nem tudom micsoda, nem tudtam hogy mi az. Meg névli, hát a vesének mondták hogy névli. Nem tudtam...
- És akkor is magyarul beszílték és keverték bele a német szavakat?
- Nem. Svábul beszílték..., magyarul beszílték, csak közbe az egyik szíülő jobban tudott, oszt akkor, meg hogy a gyerek ne értse akkor beszílték svábul.
- Ez mikor volt?
- Mikor? Hát én vótam olyan nyolc-tíz éves. Meg mindig, és még elébb is.
- Pontosan mikor szíületett?
- Tizenháromba (1913), augusztus 29-én.

...

- És gyerekkorában járt Vállajon?
- Hát, Vállajra, nem volt rokonunk, nem jártam. És, na..., nem jártam, na, jártam, szekérrel, mert Fábíánházán vót az apám a csíplógéppel és akkor mentünk oda szekérrel mindig, vót lova is neki.

(...)

- Nem ismer olyat, aki megpróbált átszökni a határon és megfógták? Vagy esetleg sikerült neki átszökni?
- A csanálosiaknak sikerült, megmondom mír. A csanálosi szíülő meg a vállaji szíülő között csak egy út vót. És akkor, mert vót tiket, avval lehetett járni nekik, oszt avót amikor csak mentek oszt átugrottak. S akkor nem tudták elfogni.
- És akkor mi lett a családdal?
- Hát a családdal..., nem bántották, mert hát nem tehettek rúla sokat. Még vót egy granicser, egyszer kacagtam, mert vót itt egy Haller nevezetű, és a fia egy rossz permetezővel ment permetezni, oszt átszaladt. Azt mondja: Bäiatul täu, aszongya, a fugit. Aszongya, hát én nem foghattam meg, aszongya. Óh, hát sok minden történt itt a határon.
- Milyen sok minden?
- Hát ezek a katonák úgyi, messzirúl látó vót, figyelő, oszt hiába látta, egy perc alatt át vót a szíülőbe. Eltúnt a fák közt, minden. Hát akit észrevettek lelőttik.
- Volt csanálosi is akit lelőttek?
- Vót fiatal abbúl is akit lelőttek.
- És idevalósi Csanálosra?
- Nem, csak itt lakott, nem csanálosi vót. Úh, volt egyszer..., a tanítómesteremnek vót egy ismerőse, oszt hogy hol kell átmenni, én irányítottam, mert a kereszttel szemben az az utca vezet itt egész végig, oszt innen már lehetett látni a fát, ami már Vállajon van. Oszt mutattam nekik, hogy hol menjenek, oszt sikerült nekik. (Kacag) Meg vót hogy arra az Ágerdönél, oszt akkor nem itt jöttem haza, hanem arra, mondom az veszélyes volt, ha meglátnak akkor....
- Ez mikor volt?
- Hát régen volt. Mikor? 48-ba, kilencbe.
- Akkor többen szöktek át?
- Hát legtöbben harminckilenbe. Mert kaptak itt behívót és akkor átmentek Magyarországra. Ott vótak katonák, magyaroknál vótak katonák. Amikor bejöttek a magyarok azokkal jöttek be. S

azok is vótak aztán a háborúba, mindjárt, oszt akkor azokat kinyírták.

– És ezek mind csanálósiai voltak?

– Csanálósai is vót sok. Nős emberek, családjuk vót. Behívták concentrára, oszt akkor átszöktek magyarba. 39-be már tudták, azután hát ugyi, a bécsi döntés eldöntötte, hogy idecsatolták, akkor hazajöttek. De akkor aztán is hamar beizlították, a magyaroknál vótak katonák. Baj vót, frontra kivítették őket, sok halt meg. Zúrzavaros vót itt a helyzet. Nekem olyan szerencsém vót az életben, megúsztam mindig mindent. (Kacag)

– Mert hát mondom, kérdezik ezt a revíziót meg mindent. Hát mondom soknak, a szomszíd is, hát mondom, nem él egyses azok közül. A legfiatalabb aki utánam van az 24-be született, 22-be vót a revízió, én kilenc éves vótam, ott vótam köztük. Mert mindent akartam tudni. Beszaladtam a templomba mikor lövöldöztek. (Kacag) Hát azért tudom, hogy mi történt. Szóval hogy ez olyan dolog, hogy a kisebbségbe ha van, akkor tudja, hogy ami az. még én vótam magyar katona 42 októbertől 43 októberig.

...

– Vállajra járt át?

– Szomszéd falu, szomszéd falu, de akkor nem nagyon lehetett értekezni velük. Körül Szatmárig, mikor nekem száz dolgom van, kell a családnak. Nekem a család az első mindig mindenütt. Osztan azért nem mentem. Mondom először mentem 63-ba húgomhoz (Csobánka, Bp) már oszt háromszor vótak itt.

– A második vh. után volt valaha Vállajon? És 89 előtt.

– Nem, nem mentem csak akkor amikor már itt lehetett menni. Addig menni körül Szatmárig? Hítak sokan, akik ismertek, vót itt egy borbély, ugyi megfentem neki a borotvát, meg minden egyebet, úgy örült neki, mindig üzent, hogy menjek.

– Hogy üzent?

– Feri, a másik nevit nem tudom, Srádi Feri, vagy hogy hiták, Vállaji. Mindig üzent mindenkivel, hogy menjek mán.

– De hogy tudott üzeni ha nem lehetett beszélni?

– Jöttek Vállajról át akinek vót igazolványa. Körbe. Meg innen is, az én vejem is meg a lányom is vót körbe, de én nem mentem mer sok idő, meg minden. Nekem a család volt az első.

– És lánymeg a veje ide Vállajra mentek át?

– Ott is voltak.

– De milyen ügyben mentek át?

– Csak szíjjelnízni, vásárolni Debrecenbe. Mikor idejöttem ehhez a feleségemhez, akkor is hiták de nem mentem, nekem akkor is dógom vót. Én a munkát kötelességemnek tartottam.

...

– És mikor jártak át Debrecenbe vásárolni.

– Hát Debrecenbe még az elején is sokszor vót.

– Az elején mikor?

– Hát jártak át, mikor, hát még a világháború előtt. (Kacag)

– És utána?

– Hát utána, akkor amikor már lehetett útlevelemmel menni. Nagyútlevelet adtak, kisútlevelet nem, s akkor lehetett már menni, oszt akkor mentek Debrecenbe vásárolni, sokan. De én nem mentem.

– És olyankor megálltak Vállajon?

– Nem, nem Mihályfalvánál, ott lehetett, itt nem lehetett átmenni. Vállajra jött, akinek volt itt rokona, lánymeg, testvére, de körül, akkor itt nem lehetett átjönni. Hallottuk a harangszót, meg a hangszórót sokszor. Ha csendes este vót.

– Milyen hangszórót?

– Hát egy ilyen rádió, bemondó..., oszt hallottuk sokszor, hogy verset meg nótát. Ki volt tíve

valahova az utcára oszt, maga jobban ért hozzá, ki volt erősítve, és ami ment a rádióban az idehal-
latszott. A harangot itt is hallottuk sokszor, nem csak a határszélen, ha tiszta idő volt.

– Milyen messze van Vállaj?

– Óh, hát nincs három kilométerre. Ott a határ egy kilométerre van a falutól csak. Közel van. Hát jártam eleget, amikor lehetett. Kerékpárral perc alatt átvan az ember. Hajjaj. Sok ember meg-
halt Oroszországba, valakivel katona voltam. Mentem amikor már lehetett itt menni, meghaltak
mind, akárhova mentem.

– És akkor már nem is ment utána?

– Hát, azután már nem nagyon mentem. Vót amikor mentem permetezőszerír, mert vót egy ilyen
gazdabót, osztán oda mentem. Na nem nagyon vót se rokon, se semmi így.

– De még ismeri Vállajnak az utcáit?

– Hát ismerem. Már 18-ba, mink szekérrel jártunk ott, még a vh után, még nem jöttek a határt
megcsinálni. Mert a határ csak húszba lett, meg 22-be volt a revízió. 18-ba, 19-be akkor még
mentünk át, mert a csíplógép ott vót, Fábánházán. Ott volt Ökörítő mellett, arról hallott, nem?
... (az ökörítői tragédia, sokan bennégték a bálteremben, még az első vh előtt, 1910) ...

– Itt van a testvérem, három gyereke van, mind németbe, ő meg magába van. Én töröm neki a
diót mer a kezivel baj van.

...

– Az anyám az az iskolában tanult németül. Nem beszílt svábul sose otthol, csak ha jött a nag-
yanyám és nem akarta, hogy értsük, hogy mirül van szó. Oszt így nem tanultam meg.

– Mit gondol azokról, akik átszöktek, vagy megpróbáltak átszökni Magyarországra?

– Hát ez olyan dolog, hogy az ű dóga. Kapott itt behívót, de nem ment be, hanem átszökött.

– De nagyon sokan szöktek a nyolcvanas években. Akkor már nem csak erről szólt.

– Hát, szöktek mert nem látták itt a lehetőségüket.

– Volt Szatmáron Schöfer Bandi, vagy két fia vót. Nagy magyar, most csak egy példát mondok,
nem tudta elhelyezni, akkor elmentek Németországba.

– Olyan valakit tud, aki Vállajra költözött át és nem Németországba vagy Budapestre?

– Itt nincs, nics. Budapestre ment, Szatmáron vót sok, hogy a lányát iskolába ott, oszt ott is ment
férjhez. Nem is jött vissza többet.

– Csanálosiak?

– Nem, hát csanálosi a szülő, de Szatmáron laknak.

– De Vállajra nem ment senki. Falura nem mentek, csak a városra. Iskolába meg... Család nem
költözött el csak a gyerekek.

– Tud arról, hogy Vállajról mentek volna el Németországba?

– Hát onnan is mentek. Propaganda mindig van, s akkor így bebeszéltek, hogy ilyen fizetést ad-
nak, meg nem tudom még milyent. Sok az anyagiás.

– De mikor vót ez, a világháború előtt vagy után?

– Melyik hogy, melyik gyereknek hogy vót a sorsa. Ha nem tud elhelyezkedni akkor megyen.

E. (L.) É., n., 1936., Csanálos

– Amikor jött a rendszerváltás akkor kellett, hogy színt valljunk.

– Addig nem lehetett?

- Addig ez tabutéma volt.
- És addig miket tartottak, hogy micsodák?
- Bozgorok, magyarok.
- De így egymás között is magyarnak mondták magukat?
- Hát tudtuk mi, hogy svábok vagyunk, mert úgy kerültünk oda, de nem vallottunk, hogy: Na igen én sváb vagyok! Nagyon is hallgatni kellett, mert ugye a háború után még üldözték a svábokat, mert háborús bűnösök voltunk.
- És a magyarok részéről nem volt soha, hogy svábok, vagy svábok vagytok?
- Hogy meneküljete? Olyan nem volt.
- ...
- Csúfolták a magyarok, a magyar svábok a másik svábokat.
- Az itteni magyar érzelműek a német érzelműeket?
- Hát persze, lehet hogy unokatestvérek voltak. Csak azok csúfolták, nem jöttek mások, a románok. Egymást csúfolták.
- ...
- Szóval a svábok meg a magyarok. Mondok egyet: két testvér. Az egyik sváb, a másik magyar érzelmű volt. Összevesztek: Hát hol vagy te sváb? Há tudsz te svábul? Há nem tudsz, há ne mondd, hogy sváb vagy. A másik: há ne tagadd le, hát a véred sváb. Testvére összevesznek rajta, de hát nevetséges. Ha összeakarjuk foglalni, ahogy Magyarországon magyar zsidók, mi magyar svábok vagyunk. Hát hiába mondom, hogy magyar, magyar vagyok, mikor sváb..., szóval Németországból jöttünk, el van ismerve. 1700-ba, de még ha visszamegyünk az anyakönyvekbe látszik, hogy magyar nem házasodott bele, egyse. Hát akkor mit hazudunk.
- Éva néni minek tartja magát?
- Magyar-sváb. Nem mondhatom azt sem, hogy sváb vagyok, azt sem hogy magyar vagyok. Meg az is hogy román állampolgár vagyok, román állampolgár. Ez az igazság. Mert nem mondhatom, hogy román mert nincs anyanyelvem, de hogy mondjam sváb vagyok, ha magyar az anyanyelvem.
- Magyarországon soha nem mondták önnek, hogy román?
- Jaj, dehogynem, fúj de haragudtam rájuk. Hát az rosszul esett, rosszul esett. Különösen mikor innen menekültek át csóró székelyek. Na hát mikor nekem egy székelyt bántanak, ott embert tudnék ölni. A fiammal is mondtuk nekik: Hát ti mit tesztek a magyarságotokért, nézzétek meg a székely népet. Akármilyen nehéz körülmények között és nem tagadja meg a magyarságát. És mikor Ceaușescu időbe menekülni kellett, és akkor még voltam a táborba is, ahol voltak a menekültek.
- Na meg hát hogy itt hogy verték őket!
- Hol, itt a határon?
- Itt-itt, nem messze tőlünk, ott szöktek át. Most ahun van vám. Tudja hogy hol van az az épület? Na ott kaszárnya vót, katonakaszárnya. Az utca szélén oda voltak kötve, hidegbe, mezítláb oda-téve és ott verték őket. Arra ha mentünk olyan keservesen néztek ránk, mink is csak keservesen néztünk, nem tudtunk rajtuk segíteni, a szívünk szakadt meg.
- És ez mikor volt? Meddig volt meg az kapu meg az a kaszárnya?
- Ez Ceaușescu időbe, Ceaușescu idő végén, amikor már kezdtek elszökni.
- És kikötötték őket?
- Kikötötték őket. És ott álltak mezítláb, és verték őket.
- És látták az itteniek?
- Hát persze hogy látták. Olyan nagyon nem is mertünk arra menni. Verték bizony szegény embereket.
- És aztán mi történt velük?

- Visszalökték, börtönbe zárták őket nem is tudom. Ugye nem is volt szabad akkoriban erről beszélni.
 - Itteniek nem is próbálkoztak átszökni?
 - Dehogynem.
 - És őket is elkapták?
 - Nem. Vagyis hogy volt akit igen. Egy szegény fiatal fiú is átszökött. Elkapták. Úgy megverték hogy most is az öregotthonban van, bedilizett. Az anyja szintén bedilizett a bánattól. Vótak itt is, akkor szöktek át úgy Németországba, többen kerültek.
 - Magyarországon csak úgy megálltak?
 - Csak, csak. Keresztülmentek. Magyarországon volt egy tábor, ott voltak és onnan engedték majd tovább.
 - Magyarországra nem is költöztek innen Csanálosról át?
 - Hát abban az időben nemigen. Úgy hogy innen szöktek úgy nem, akkor németbe mentek mán aki elment.
 - De korábban volt, hogy Magyarországon telepedtek le?
 - Volt..., aki mán oda nősült, oda ment férjhez. Már amikor jött a határ, amikor elzárták volt aki ottrekedt. 45 után.
- Magyarországra innen Csanálosról volt egy, nekünk nagybátyánk valaki, aki átkerült Pestre, ott végezték mint fiatal fiúk az egyetemet. A minisztériumba dolgozott majd az is, Horthy időbe. Meg akkor a férjemnek a nagybátyja is, ott láttuk a táblát, miniszterként, már ötvenhat után, mikor már meg tudtuk őket látogatni. De még mikor bejöttek a magyarok ők még egyetemisták voltak, vagy pedig már éppen végeztek. De akkor még vót kinek ez a... Non Gyuriról nem hallott még maga? Non György (Non György (1918) jogász. Az MKP IX. kerületi titkára (1945), a KV Főtitkársági Irodáján dolgozott (1945–46), a KV tagja (1946–56). A MADISZ főtitkára (1946–48), a MINSZ elnöke (1948–49). Az MDP Pest megyei titkára (1949–50), népművelési miniszter-helyettes (1952–56), legfőbb ügyész (1956 febr.–nov.), majd a Kossuth Kiadó igazgatóhelyettese (1957–82), igazgatója (1982–87).) az 56-ba volt Magyarországon az igazságügy miniszter.
- Csanálosi?
 - Csanálosi persze, csanálosi sváb-magyar. Magyar, vagy na szóval sváb. [...] Hát most talán már meghalt, ajjaj, akkor menekült 56-ba. De állítólag itt volt. Így mondták, hogy teherautón Moszkvába, Oroszországba vitték. Állítólag itt volt elbújva Csanáloson.
 - [...]
 - Nem tudtuk még Ceaușescu időben, hogy..., nem volt magyar vagy sváb, nem kerestük akkor az őseket. Tényleg úgy mint a barmok úgy voltunk talán tartva. És hát milyen szép magyar nevünk van: Egeli, Egeli, milyen szép. S hát akkor utána, amikor a fiam kikerült teológiára, volt Temesvár környékéről egy német teológus. Azt mondja: te, magyar neved?! Hát aszongya ez német név, pióca, valami ilyesmi, pióca, így ejtődik ki. Német, hát nem hittük vóna. Hát akkor ez a másik fiam, vótak németbe egyszer, és vonaton utaztak, és ott is hogy hogy hívják, Egeli. Jaj, de szép német neve van.
 - Milyen alkalommal mentek Németországba?
 - Mentek rokonokat látogatni. Most mikor már nyugodtan lehetett menni. 90 után, mikor már nyugodtan lehetett menni.
 - [...]
 - S mondta, hogy találkozott ott Magyarországon azzal, hogy lerománozták. Az itt Vállajon is megesezt?
 - Jaj ezt nem tudom. Itt nem nagyon jártam én Vállajon. Én amikor, mikor a magyarokat szídják – tényleg talán sváb is vagyok – de mikor látom azok a szerencsétlen székely, igazi magyarok, mer azok igazi magyarok, mer ők megszenvedtek a magyarságukért. És most is, azok hogyha kell

embert ölnek. Annak nem mondja senki hogy nem vagy magyar.

– Itt nem szenvedtek a magyarságuk miatt?

– Hát nem mondhatnám hogy különösebben. Különösebben biztos nem. Svábság miatt csak inkább.

[...]

– Miután bejöttek a magyarok, utána nagyon sokan magyarosítottak. Tempfli lett Tátrai, meg Mellau Mosoni.

– És önként csinálták?

– Önként, önként. Senkit nem..., aki nagyon magyar érzelmű volt az magyarosított. Szóval ez is egy politika tulajdonképpen, nem vetek én követ senkire. Lehet hogy nekik is van igazuk, csak igen, aztat még ne agyjam el, hogy magyarosítottak, de mégis ugyanúgy elvitték mint a svábokat.

Hiába volt magyar neve Oroszországba ugyanaúgy megszenvedett. Hanem ez most az én fel-fogásom, lehet hogy nincs igazam, meg mondtam is már, szinte vallom is, hogy ha magyarosítottak, hogy én magyarnak vallom magam, na mármost tényleg vergődünk ezért az Erdélyért. Mert, mitemén, én csak a magyar nyelvet tudom, én mindig belebotlok abba, ha én nem tudok románul, az nekem nehézség. Tehát magyar az anyanyelvem, és hát ez az Erdély, mindig mondom a magyaroknak, nem mi fájunk, hanem az Erdély fáj. És azért is talán, én így gondolom, azért is magyarosítottak, hogy tudjuk mondani hogy mennyi magyar van, hogy esetleg többségben vagyunk mint a románok. Annyi, annyi az egész.

[...]

– De amikor nemmel feleltek a magyarok, emlékszik ugye, akkor azért felforrt a vérem. Az nagyon fájós volt az.

[...]

– (A székelyek) a magyarságukat azok nem hagyják. És ne is hagyják. Nem is kell aztat elhagyni, nem kell azt szégyellni, csak becsüljék meg a románt is. Szóval ne engedjék a fejükre nőni, de mi se akarjunk a fejükre nőni.

[...]

– A grancserekkal volt valami kapcsolata a falubelieknek? Nem félték tőlük?

– Nem féltünk mi azoktól? Nem őtőlük mint emberektől féltünk, hanem hát ez volt a törvény, a szigorúság, de úgy különben nem bántottak bennünket. De hát az volt a törvény, hogy hogy lehetett menni, s ők csak a törvényt tartották be. De máskülönben, hogy mint magyart, nem. Olyan nem volt.

[...]

– Hogy mikor húzták le azt a határt én nem tudom, de később még akartak átszökni magyarba és volt hogy az úton lelőtték, ahogy ment.

– Csanálosit?

– Ez kaplonyi fiú volt, de itt járt Csanáloson. Selymes Imrét, mint lányok, olyan fiatal, jóképű kisgiú volt, oszt úgy megsirattuk. Az is át akart menni magyarba és lelőtték.

– Vajon miért akart átmenni?

– Nem akart itt megmaradni Romániában, szóval hogy miért én sem tudom. Meg volt még, mondom, anyám is átszökött a határon, hát ugye mert nem lehetett cukrot kapni, s akkor hozott haza cukrot. Úgyhogy még az elején tudtak így átszökdösni. Meg hát itt is egy tanító néni is, már vőlegénye volt, akkor az Magyarországon maradt, ő meg itt maradt. Hát úgy megsiratta, de különváltak. Mikor a határt lezárták. Igen, igen. Akkor megint volt egy fiatalasszony, fiatal házások voltak, férje katonatiszt volt, az ott maradt Magyarországon, ő meg itt maradt és úgy élte le az életét.

– Itt Csanáloson?

– Itt. De most már meghalt. Akkor megint volt egy házaspár, a férje kinn maradt Magyaror-

szágon, és közbe egyszer csak hazaszökött a feleségéhez.

– Ide?

– Ide. És akkor itt nem mert mozdulni se ki se be, és jó pár évig a szobába, a szekrénybe ott lakott. Sőt hát akkor, még, hát éltek együtt, az asszonynak gyermeke is lett, ő mesélte el nekem. Azt mondta, hogy meg tudta úgy szülni, és meghalt a gyermek. Ha ez kitudódik, hát hol van az apa? És akkor aztán végül, nem tudom, de csak kijött, átszökött vagy mi lett vele, átszökött, csak visszaszökött valahogy. Már nem bírta tovább, azt mondják úgy nézett ki, mint egy őseMBER. Szakállas meg minden. S akkor csak visszaszökött, az asszony itt élt, ő meg ott.

– Ott hol? Azt nem lehet tudni hogy hová ment? Vállajon?

– Nem. Arréb egy kicsit. Lehet hogy a rokonság tudná is, már az asszonyé, mert a férfi az nem ide való, de az asszony az idevaló.

– Az önök családjában nem voltak rokonok Vállajon?

– Voltak, voltak, de csak unokatestvérek, meg nekem már második unokatestvérek. Apámnak unokatestvérei voltak. A nagymamámnak meg hát testvérei. Ugyi már öregszünk kifele. Voltak akkor a férjemnek a nagybátyja, mondom az ott volt Kistarcsán, egy unokatestvérem az Pesten volt, egy nő. Vállajon második unokatestvérség, de már most azok is elmentek Pestre. Még van itt egy ház, abba még..., hát olyan idős mint én, a gyerekek elmentek, adná is el a házat és menne el, de nem tudja egyelőre eladni a házat.

– Ezt honnan tudja?

– Szoktunk találkozni. Mondjuk én még nem voltam nála, de a szomszédba is ugyanolyan rokonok van és ezekhez még jönnek is ide.

– És innen is mennek át?

– Persze, persze. Meg jöttek már 56 után is, jöttek. Még ide is volt hogy jöttek. A gyerekekkel, akkor még kis gyerekek voltak. És akkor jöttek, a kisfiú még emlékszik.

– Innen is lehetett menni?

– Akkor már innen is lehetett ugyanúgy. 56 után lehetett menni. Csak nagyon körülményes volt. Meg nem itt lehetett menni, hanem át Mihályfalvára, és onnan vissza. Vagy pedig Szatmárnál is, úgy Vállajra, de akkor már lehetett. Nem olyan nagyon, még az elején, nehezebben, oszt később engedték jobban ugyi. Volt egy kishatárléplő, azzal már könnyebben lehetett. Azzal is Mihályfalvánál. Most nyílt az meg már a forradalom után. Ez jó dolog.

– És most hogy így megnyílt a határ ez jó Csanálosnak? Számít valamit az embereknek?

– Hát hogy ne számítna? Mondjuk ami nem jó Csanálosnak ez a nagy forgalom, már nem tudunk az utcán biciklizni, másképp engem nem zavarna. Odamennek vásárolni, jönnek hozzák a virágot meg húst meg vetőmagvakat, meg mittomén. Naponta nem egy, biciklivel átmennek, bevásárolnak. Viszont onnan is jönnek ide bevásárolni, hát hogyne hát.

– De Csanálosra jönnek?

– Csanálosra is meg Károlyba. Csanálosrul is hord tejet, túrót vesznek. Ott már nincs tehén. És akkor itt még van házitej, viszik a tejet meg hát... Ide nem nagyon jönnek, még jöttek egy párszor de nem Vállajról, hanem mi van itten arréb ni, város. Onnan vittek egy kis bort, pálinkát. Mátszalkáról. [...] A strudifesztiválon szoktak találkozni, a fiamék muzsikálni.

[...]

– Hát mondjuk itten van aki tartja, de mondjuk már meghaltak. De szóval van itt olyan család, akinek vannak vállaji rokonai.

– És tartják is a kapcsolatot?

– Hát mondjuk..., biztosan. Amit nagyon tartottak régen az a testvérség volt, de azutt már kiöregedtek, meghaltak. Unokatestvérek vannak, vannak unokatestvérek. [...] Hogy mikor zárták le pontosan ezt a határt, most..., akkor szöktek még erre, arra, tényleg most úgy gondolkozok, meg még szöktettek is. Volt itt ez a Marosi Ilike néni, azt is meglőtték, mert ... nem tudok pontos-

sat mondani. Az is szöktetett át magyarokat Magyarországra.

– Hogyhogy szöktetett? Itt voltak nála egy darabig?

– Igen, igen, és hogy átvitte őket a határon.

– Ő vitte át őket a határon, vagy megmutatta, hogy hol kell átmenni?

– Igen, de szóval ott valahol ötet is meglótték. De hogy hogy volt pontosan, azt már nem tudom.

– A néni már meghalt?

– Németországba van. Hogy hogy volt pontosan ezt nem tudom.

– Olyan is volt hogy onnan jöttek erre?

– Mán az a Feri bácsi is akit mondtam, hogy ott volt a felesége. Hát meg biztosan voltak mások is, én nem tudom. De inkább az volt egy idő után, hogy innen mentek át Magyarországra.

– S mentek is tovább Németországba?

– Nem, nem. Hát akkor nem tudtak menni. 56 előtt nem lehetett kimenni Németországba, ugyanis lezárt határ volt. Nem, csak mán mimkor itt a határ felszabadult Németország fele. De akik akkor elmentek azok ott maradtak Magyarországon. Hanem voltak még akit elmenekültek még a háború előtt Németországba, és... Mikor már jöttek az oroszok, mikor hallották, hogy jönnek az oroszok befele, akkor tudták, hogy a németekkel baj lesz. Akkor ezek a nagy svábok, ez a Feri bácsi is szekérral együtt elmentek Németországba.

– Aztán visszajöttek?

– Visszajöttek, legtöbb volt aki ottmaradt, volt olyan is, de többen visszajöttek. De amikor visszajöttek még a házból is kitették őket, mindenből kifosztották, semmit nem... És eléggé üldözték is őket.

– Csak azokat akik elmenekültek?

– Azokat csak, akik elmenekültek azok különösen nagy megvetésben részesültek.

– De a románok üldözték őket vagy az oroszok? Mikor jöttek vissza egyáltalán?

– Hát mán háború után, hát mikor lezajlott a háború, ez a Feri bácsi is mesélte, hát akkor ő mán mint katona szökevény Pestről hazajött tényleg még amikor gyűrűbe veték Pesten a németeket. Ő is mán SS katona volt. És akkor onnant ő hazajött és akkor itthun még a rokonoknál volt egy darabig, s akkor egy másik barátjával, annak is kinn voltak a szülei akkor szökve mentek át Magyarországra.

– A szülők elmentek már korábban?

– Igen. Na, akkor ők is mentek oda és akkor csak hazajöttek, aszongya az apja maradt vón, de az anyja nem. Haza, haza, haza. S akkor hazajöttek. Akkor megint szekérral hazajöttek ide Csanálóra. Akkor idegenek lakták a házokat már.

– Helybeliek?

– Helybeliek.

– És akkor azok kimentek a házból?

– Hát volt hogy nehézséggel, előbb utóbb. Ezt is Feri bácsi mondta: Az ő házukba is tulajdonképpen egy nagybátyja ment családotul lakni, oszt minden ami volt felemésztettek, tüzfát, meg mit tudomén. Szóval az ilyen menekült házak sokáig nem is voltak lakhatók. Hát aztán a kulákoktól is elvették mind a házakat, s szegényeket tettek a helyükre. Vagy volt hogy melléjük tettek valakit, még egy családot. Ugyanabba a házba, és akkor együtt kellett lakjanak. Cudar világ volt.

[...]

– A háború után volt lovunk, két ló, hát az öcsém volt még. Az elején még cseléd is volt még, de osztán a végén már nem volt szabad cselédet tartani, vagy nem tudtuk fizetni, én nem tudom, csak az öcsémmel együtt mentünk szántani. Hát keservesen még felraktuk a szekérra is az ekét meg az eketalygát és itt lenn itt a Köröserdőnél szántottunk, én fogtam a gyeplőt és úgy hajtottam a lovat, az öcsém meg fogta a lovat, de úgy nyújtózkodva, még úgy tartotta az ekét és úgy szántottunk. S így a szomszédok mondták már később, hogy egy katona – ugye az is ott járt, mert

a határszélen volt, és azt mondja, hogy még sírt szinte az a katona, hogy kérdezte, hogy miféle gyerekek ezek, hogy ezek jönnek ide szántani. S mondták, hogy hát az apjuk meghalt Oroszországba s így hát rákényszerülnek. Még azt mondják, hogy sírt a katona, hogy a könny jött a szemiből.

– Milyen katona volt?

– Román katona, román granicser.

[...]

– Milyen dolog, milyen érzés volt átmenni a határon (Mihályfalvánál)?

– Hát először? Mikor először átmentünk, fhúj, az az érzés. Mikor megláttuk a magyar zászlót, Magyarország, magyarul kiírva minden, fhúj, úgy fellángoltunk.

– Ez mikor volt?

– 56 után. Akkor mentünk Kistarcsára a férjem nagybátyjához.

– És nem féltetek amikor átmentek, hogy átengedik vagy nem?

– Akkor már engedtek, hanem inkább a vámos hogy kap el, csempésztünk, hogy elfog vagy nem. Úgyhogy elég sokszor rettegve, mert hordtam onnan könyveket annyit, aj, úgy felöltözve. [...] Pesten vettem a könyveket, vallási könyveket, oszt Debrecenbe leraktam, s onnan csak úgy csempészttem át. Gumifáslival a kis könyveket ide a combomra, akkor ilyen gumi haskötő volt, ide tettem. Aztán fent, itten már volt ilyen határátlépő mellény. Ilyen szoros mellényt varrtam.

– Határátlépő mellény?

– Igen így neveztem el, mer hát az csempészni... Én nem tudom, hogy hogy tudtam, engem ha elkaptak vón börtönbe kerültem vón biztos. Olyan könyveket hoztam, egyházi könyveket, ami nagyon is tiltva volt. De én mindig félttem ahogy jöttem a vámnál, de amikor a vámban voltam én olyan természetesen tudtam beszélni, hogy a Jóisten volt velem, hogy így át tudtam hozni.

[...]

– Na egy érdekes. A lánykori nevem meg éppen megint Láng vagyok. Most ez is: például Láng, magyarul ékezzel Láng, egy nagyon szép magyar név. A németnél ugyanúgy leírjuk, a németnél nincs ékezet ott Lang, az pedig hosszút jelent. Úgyhogy Lang Éva, annyi, csak egy kis ékezet, s akkor nagyon német vagyok. Ha pedig Lángot mondok akkor magyar vagyok. Ennyi az egész, úgyhogy nekem ilyen problémám... De hát az apámat csak elvitték, hogy Láng, az is csak sváb volt. Szóval Lang, Lang Nándor, így mondták Lang. Nekem az iskolába Láng Éva voltam mindig. De hát én nem tudtam, ezt csak most jöttünk rá, nem tudtam én hogy Lang vagy Láng az különbség, csak hanem amikor már kezdték, hogy honnan származunk akkor jöttünk rá, hogy Lang. Azt tudtam, hogy mindig mondták, hogy hosszú Langok, így mondták nekünk. De a családban magas növésűek voltak, aszitem, hogy azért vagyunk hosszú Langok. Úgyhogy még gyerekkorba is, nem is volt nekünk, hogy svábok... Szóval tudtuk, hogy svábok vagyunk, de az hogy milyen érzelmű, hogy román vagy magyar... Azt megkaptuk már egy párszor, hogy bozgorok. Még a fiam volt Bukarestbe is az egyetemen, s mondták hogy bozgor neki. S hát rosszul esett neki. S akkor ott azt mondták neki a bukaresti egyetemisták, hogy Románia azért olyan szegény, mert a magyarok meg a svábok nem dolgoznak. Oszt akkor a fiamnak ökölbe szorult a keze. Na gyertek nézzetek széjjel ottan, hogy mit csinálnak ottan a magyarok meg a svábok, gyertek csak nézzetek ott széjjel! Oszt hát el is hozta őket ide, meg lakodalomba, hát tátották a szájukat. Mer ott is vitték egy szomszéd faluba. „Gyere milyen lakodalmunk van.” Oszt mesélte a fiam, hogy milyen volt. Egy hosszú asztal, még abrosz se. Osztán hozták ott az ételeket, akkor igen, nem volt só. Akkor kérte, hogy nincs só, mert sótlan volt neki az étel és kért hogy hozzanak sót. Akkor jött egy bácsi egy tállal a hónya alatt, megfogott egy maríkkal, zsupsz rá az asztalra. (Kacag) Hogy a magyarok meg a svábok nem dolgoznak, jaj. Amúgy kijött velük úgy ahogy.

- Egy két napra egy házaspár, vagy a rokonság, na, átjöhetett, mikor.
- De mikor jöhetett át, melyik években?
- Hát mikor le volt zárva a határ.
- De itt nem jöhettek át csak körben, nem?
- Itt jöttünk, mink itt jöttünk, már akik itt laktunk. Mert az is határ ez is, közös, itt mindig volt átkelőhely, aztán most meg, mióta most kinyitották ez a pár éve, most már mennek nyaklő nélkül. Most nem számít most lehet menni. Akkor se ment mindenki, mittudomén. Mi mentünk, pedig akkor nekünk Ágerdőnek kellett menni, a kis vonattal Börvely felé. De csak mentünk mindég egy kicsit kupeckedni, meg hozni-vinni.
- Mária néni mikor született?
- 23-ba.
- Az pont egy évvel azután, hogy meglett a határ.
- Jaj, bajos vót az. Vót akinek arrúl vót a gyermeke, errül a szülei, s akkor már nem engedték. Akkor már nem volt átjárás. Még ha mentünk a határra, mert erre van a szőlő, hát földek, rét, minden. Na osztán akkor erre itt lenn a katonaság elvette a buletint, akkor annyit vakaróztak hogy 9 meg 10 óra lett mire kiadták. Fél nap odavót, addig ott ácsorogtunk, összevissza az utcán.
- Nem lehetett menni a szőlőbe se menni dolgozni?
- Nem hát. Jaj de sokat bosszantották itt az embert. Nem tom mire vót jó. De ma is csak úgy van, egyik a másikat nem szereti, nem állja, ez a két nép, ez az igazság.
- Melyik két nép?
- Hát a román meg a magyar.
- De hát most már dolgoznak itt magyar fiúk is a határnál, nem?
- Persze, dógoznak hát. Most már nagyon megváltozott, de most is van baj elíg. Most is, most is. Ahol csak lehet, csak mindig úgy hogy ne pászoljon. Nem keresik a békességet. Há mi már ismerjük őket, mi nem sok vizet zavarunk. De a fiatalok nagyon bizonytalan helyzetben vannak, mert hova mennek, elmennek, elmentek németbe. Na jó, ott is van már munkakiesés, ott is van baj. Meg most is vannak oda dolgozni, inkább kimennek, epret szedni. De mostan elkapta őket egy nagyon nehéz idő, és összeverte, nagyon nagy kárt csinált. Úgyhogy állítólag egy hét múlva haza is jönnek ezek akik csak mentek.
- Vannak sokan akik ezért mentek?
- Vannak ugyi fiatalok. Itt nincs munka. Itt is van a fiamnak egy barátja, ős is már január óta nem kap munkát, hát jó, van földje, itthon van vagy három háza [...] aztán van itt egy másik fiatalember az ment a sógorával, testvérivel, mentek mind azok építeni mentek. Szeretik mert sem a magyarok nem szeretnek dolgozni, se a németek. Úgyhogy van olyan német, amelyik azt mondta a fiamnak hogy Adja oda a házát a fiának! Van fia? Van. Na, adj a házat, oszt jöjjön ide. Ők semmit nem szeretnek, még nyulat nyúzni se. Semmit se. Enni, azt szeretik. Semmit, nincs kedvük a munkához. Sehol annyit mint a mi népünk egy nemzet nem dolgozik.
- Ez melyik, ez a nép?
- Itt a magyar, vagy jobban mondva: sváb. Ez a nép. Akik onnan jöttek németből. De ott is meglátszik, hogy kik a mi fajta népünk. Olyan gyönyörű szőlőjük van, hogy megáll a nap az egen, pedig olyan hegyen van, hogy oda fel nem lehet menni, olyan meredek.
- Tetszett már járni kinn?
- Persze, hát nekem is kiment a két kisebb fiam. És vótam már négyszer. De engem vinnének minden második évbe, hogy Ukrajnába vótam, azokat kiviszik. Kifizetik a költséget, még zsepénzt is adnak. De hát amikor látom azt a négy kocsisort (autópálya) egymás mellett, mert vót szerencsém látni, nem éri meg az az izgalom. [...]

- Van-e Mária néninek rokonsága Vállajon?
- Hát vannak, még egy család, de szegények már kihalnak lassan. Az öregek már kihaltak mind, még a fiatalok is, úgyhogy A szülők ott vannak, már csak egy fiatal szülő, de a két lányuk férjhez ment, az egyik Pestre, a másik pedig, na hol, nem jut eszembe. Pedig fel akartam keresni, váltottam útlevelet, hogy megyek, mert volt egy unokahúgom itt Vállajon, és beteg vót már régen. És egyszer gondolom, megyek, még meglátogatom és előtte vagy három héttel pont meghalt. Persze én nem tudta róla. Mentem és akkor mikor kiment a körmenet a templomból mise után, hát mi öregek mi maradtunk ott hátul, és kérdezik hogy honnan jöttem. Mondom, hogy innen Csanálosról, és én figyeltem is a vállajakat, mert velünk vótak Ukrajnába, de hát egy se vót olyan fiatal, mint mikor fiatalok vótunk, és mi fiatalon ismertük egymást, nem öregen.
- Utána nem is tartották a kapcsolatot, miután hazajöttek?
- Hát, nem lehetett.
- Mikor kaptak útlevelet?
- Hát ez csak olyan vót, hogy egy pár napra, vagy egy hétre, csak úgy adtak útlevelet. Nem is kellett nekünk több. És akkor hogy mentünk búcsúra. Mert mentek Pócsra sokan. És hát ahogy ott beszélgettünk a templomban aszongya az egyik bácsi nekem: Nem volt maga Ukrajnába? Dehogynem, hát én is ott vótam, sajnos. Akkor fiatalok vótunk, most meg nem. Mondta aztán a nevít, az meg mondom tényleg ismerős, de hát mondom, már nem ismertem vóna. Na oszt akkor beszélgettünk erről arról, és mondom, hogy még legjobban ezért is jöttem, az unokahúgom. Jaj, aszongya az egyik asszony. De hát az meghalt. Mikor? Most három hete temettük el. Ajaj, mondom, pedig direkt azért váltottam ki az útlevelet, talán nem is jöttem vón.
- És ez valamikor most történt?
- Abba az évbe nyitották ki a határt, abba az évbe, még tavasszal volt. Még jött ez a román főnök is, még ott Meggyesi vót a főnök. Akkor vót. Na és akkor hát mondom, mindegy akkor meglátogatom a családot. De a család Nyíregyházára ment, igen, a fiatalabbik lány a családdal. Ott a munkahelye, odavitte a családot. Hát mondom micsoda pehem van. Se a családot nem látom, se az anyjukat, senkit. Na oszt azóta nem vótam. Nem mentem. Nem nagyon szeretek már menni. Nehéz, fárasztó az út. [...]
- 40-44-be, amikor Magyarország volt, akkor jártak át innen Vállajra?
- Hát persze, vasárnap délután, hát a barátnőkkel fel a kerékpárra, oszt irány. Vállaj, Mérk, oszt be a Vadasba.
- Az micsoda?
- Az egy erdő Mérk után. Mer ott jön Tibor(szállás), s közbe egy nagy erdő. S abban karikáztunk erre-arra. A Károlyi grófokhoz mentünk. Azoknak ott vót a kastélyuk. Olyan nyaralókastély. [...] Ritka vasárnap volt hogy nem vótunk. Mindig oda jártunk össze-vissza. Meg vállajakkal találkoztunk, itt is vót rokonság evvel-avval. Vót úgy hogy este kilenckor cséplés vót. Az apám megfeledezett, mert ő jószágot is gyógyított, gazdálkodott is, az egyháznál is vót, össze-vissza, aztán annyira elfoglalt vót, hogy szinte megfelejtkezett. Juj, aszongya hát, hogy holnap csépelni kén és akkor behordták a búzát, kazlakat raktak be az udvarokra. Hogy legyen bent. Ezt sose csinálták többet utána se. És hát elfelejtette a sok dologgal. Juj, hát aszongya át kell menni Vállajra, este kilenc órákor. Ül biciklire gyorsan, hogy holnap jöjjön a segéd és csípeljen. Mert az apám unokatestvére, mert édes unokaöccse vót, az illető, rokon. [...]
- Tűzoltáshoz szaladtak Vállajról is segíteni?
- Azok? Azok olyan nyugodtak, ha a bomba odacsap nem szaladnak el. Még innen kiáltottunk a szőlőből, mondom, tűz van Vállajon, mondjuk nekik, hát nem mennek ótani? Majd jön a tűzoltó. De a tűzoltó nem jött, leígett. Hát micsoda emberek.
- Azt hittem ott is olyan emberek laknak mint itt Csanáloson.

- Ugyanazok, de mégis mások.
- Mindig is másak voltak?
- Mindig is mások.
- Mi volt a különbség?
- Hát ők jobban beszéltek svábul, mi meg nagyon elmagyarosodtunk. Elmagyarosodtunk. Károly magyar város vót, mikor magyarok lettünk, oszt mással nem nagyon vót kivel beszélni. Csanáros azért meg mindig is olyan zárkózottabb vót, csak mások vótak mindenben.
- Hogyhogy Vállaj maradt inkább sváb?
- Már Mérken több vót a református magyar, és azok nem beszéltek másképp. Vállaj tiszta sváb község vót. És az apám is, hiába unkatestvérek vótak, azt mondta: svábok ezek. Annyira el vótunk magyarosodva.
- Itt nem beszélt már senki 40-44-be svábul?
- Hát az öregek, úgy közbe-közbe úgy megszokták azok is. Hát mi fiatalok, mi csak magyarul beszélünk.
- És Vállajon tudtak a fiatalok svábul?
- Tudtak hát. Tudtak Fényen is, ők máma is svábok. Máma is beszélnek svábul, még a fiúk is, meg lányok is. Szóval ezek mások vótak. De ez a Csanáros már nagyon hamar, amióta én csak az eszemet tudom.

[...]

A határon való áténeklésről:

- Hát énekeltek úgy közbe.
- Találkozót nem beszéltek így meg?
- Nem nagyon, mert nem tudtuk hogy ki tud magyarul, és csak bajt csináltunk vóna magunknak. Nem nagyon lehetett. Úgy ott külön, ahogy dógoztak énekeltek a lányok meg az esszonyok, de csendben maguknak. Hanem az vót, hogy mondjuk mentünk a szőlőbe, hát itt volt az út, egy akácsor és ott már a Vállajaiknak a kertje. Nagyon közel volt. Nem is nagyon akartak engedni a katonaság. Vót is ezért sok bajunk. Egy bokros vót, vagy nem is tudom honnan, jött egy román katona, vagy egy olyan móc, avval aztán nem lehetett bírni. Akkor elküldött bennünket kerülőútra.
- És csak román katonák voltak?
- Vótak köztük magyarok is, de azok nem szóltak, ne legyen baj. De ha egyedül voltak akkor beszéltek velünk. Odajöttek a szőlőbe hozzánk, és ott beszéltek velünk. Ki magyarul ki románul. Hát már végén nem lett baj belőle. Inkább a régi román időbe, amikor én születtem, akkor még nagyon vadak vótak. Most már mikor újranyílt most már nem. Ugyi most már rengeteg román vót. Ismerték az embereket.
- Ezek szerint amikor meghúzták itt a határt, akkor keményebb volt?
- Hát az elején még nem vót olyan vészes. Oszt később akkor mindig jobban. Már egy-két évre, ugye akkor már Lucăeni is jött. Petri fele, ott is vótak. Meg ide is már beszállingózott egy-két család. De aztán ők tanultak inkább magyarul. Mert csak jól éreztük itt magukat. Mi nem szólunk nekik, nem hánytuk a szemükre, hogy te román vagy, meg ilyen. És hát ez sokat számított, ezt nem adták sokírt. A románoknak csak jól esett, hogy nem nézzük le őket úgy, nem üldözzük, hanem hítuk őket dógozni. Máma is jönnek, ha kell valami. [...]
- És arról mit tetszik tudni, amikor itt elkezdtek átszökni az emberek?
- Jaj, akkor nagyon sok baj vót. (Suttog) Akkor úgy meg vadultak, nagyon sok baj vót. Például vót egy fényi unokatestvérem s jött az ősz. S akkor ezek hazaszöktek egy éjjel összebeszéltek.
- Honnan?
- Magyarból. Hazaszöktek és a téli ruhát összegyűjtötték, csizmát, ilyesmit, és felpakoltak és vissza akartak menni.

- De ez mikor volt?
- Pontosan mikor? A negyvenes évek előtt. Mert hogy most már sokan mentek így át fiatalok. Most mire másodjára nyitották.
- Amikor még Románia volt?
- Igen, persze. Akkor szöktek át ezek a fiatalemberek. Na és akkor ezek a katonák. Mert ott van a szülő nekünk, a határ mentén van. Mondom, csak egy út van, egy akác sor és ott már magyar terület. Na és ott vótak, feküdtek lesbe a román katonák. Na oszt felugrottak, rájuk fogták a fegyvert: Stai, stai. Osztan vót vagy kettő az csak leakasztotta a csomagot, lelökte és átszaladt. Hamar átvót. De vót egy unokaöcsém, az nem tudta olyan könnyen lelökni és azt elfogták, meg még egy társát. Úgy látszik azok hátrébb jöttek. Ezek biztos az elejét kapták el. Na hát bekísértik őket, és hát gondolom mondanom se kell, hogy nagyon-nagyon megverték őket.
- Károlyban?
- Itt-itt. Jaj, itt nagyon sok embert megverték. Na és másnap reggel, 8-10 óra között, úgy össze volt. Kísértik itt a katonák őket befelé, és a csanálói titkár ezzel az unoka öcsémmel volt katona, és megismerte. És akkor mondja az apámnak: „Nem tudom, Pista bácsi itt hoztak fényieket, elfogtak az éjjel. Mintha az egyik ez a Fischer lett vón, ez a Fischer Lőrinc. – Csak nem mondol ilyet? – Pedig az vót, az énvelem vót katona.” De nagyon össze vótak verve. Na akkor még ugyan nem vót elég, hanem otthol még az anyját is elvitték. Azt is még kísértik külön fel, az is el vót zárva. Úgyhogy nagyon borzasztó hogy mi vót akkor.
- És arról, hogy A Ceausescu-időben akik szöktek, arról mit tetszik tudni?
- Akkor is akadt egy-egy akit elfogtak, de már nem is mentek annyira, vagy mit tudom én. Már mi kin voltunk Ukrajnában, már senki nem kíváncszott sehova. Senki sehova.
- Csanálosról nem, de jöttek máshonnan.
- Jöttek hát. Jöttek még, honnan is mondták? Dobrudzsából, szóval ott a Regátból. Még onnan is jöttek. Azokat is itt fogták el.
- Mit csináltak azokkal akiket elfogtak?
- Hát őket is csak elzárták. Hogy mír akartak, vagy mit hazudtak, vagy mit csináltak, ez az ű dóguk. És még vót egy tiszt, egy ilyen nagy tiszt féle, az nagyon sok embert megvert. De most kiment németbe. Mer elvett egy csanálói lányt, holott az apja nem akarta, hogy menjen ehhez a románhoz. „Elment az eszed?” Még meg is verte. És csak hozzáment. Na most kinn vannak németbe. Kimentek. Oszta a fiam még haragudott mert ott vannak azon a környéken ahol az én fiam és csak meglátogatta őket, többen voltak ott a család. És még románul beszélt vele a fiam. De, jaj, hogy ő már nem is nagyon tud románul csak németül. A zabolás, hogy haragudott rá a fiam. Közbe meg román, adja itt nekem a nagyot, hogy ű nem tud. Közben meg mindig csak az utcát járja, össze-vissza tekereg, biztosan kémkedik meg hozza haza az autókat. Ide való erre Iasi fele, mit tudom én hova. [...]
- Mesélték nekem, hogy ott Vállaj utcán volt hogy nem is tudtak aludni este.
- Ordítottak, jajgattak, sírtak. Szóval volt ott minden.
- Mindenki tudta Csanáloson hogy ott mi történik?
- Hogyne tudtuk vón. De hát ki szól bele, vagy oda lehetett menni? Nem lehetett. Ha oda mentünk volna minket is bezártak vón. Hogy még pártoljuk őket? Szó sem lehetett róla.
- Olyan volt hogy csanálósit is megverték?
- Meg hát. Ojoj, nem is egyet.
- És ilyenkor mit szólt a falu, mit csinált?
- Szóltak, de senki se reszkérozta magát.
- Félték?
- Muszály volt félni. A bajtól mindenki félt. Voltak itt jó őrmesterek (rendőrök), ez volt a szerecsénk. Olyan jól helyeztek ide, egy székely őrmestert, oszt szegény már meg is halt. [...]

Csendőrség is volt. Azok a fiúkat este zavarták haza, mert hát jártak az utcán meg nótáztak, meg mit tudom én, s akkor zavarták őket hazafele. Vót egy fiatal fiú, az itt jött fel, itt jön ez az utca a Vállaj utcárúl, mer ott jöttek lefele, s akkor leszaladt és itt ment fel. És az őrmester meg itt állt a sarkon, itt a másik utcán és amikor meglátta nagyon megijedt a fiú. Ijedtében azt mondta, hogy „dicsértessék csendőr bácsi, többet nem énekelek”. „Jól van fiam, eridj haza feküdj le.” [...]

– Nem volt szabad kimenni este?

– Hát kilenc után már nem akarták hogy itt nótázzanak, meg mit tudom én mi.

– De szabad volt az utcán járni?

– Hogyne. Vasárnap este kinn sétált az egész fiatalság. Olyan szép volt, akkor azír nem is nagyon bántottak minket. Akkor hagytak ünnepelni.

– De a határ felé?

– Nem mentünk oda. Csak ide fent, ugye a Vállaj utcán is jártunk de már arra lejjebb nem mentünk.

– Azért mert nem volt szabad, vagy nem volt miért menni. Nem is mentünk arra hogy le, hogy ott háborgassanak, mert a grancserek, mán a határőrség az meg ott volt. Itt ezek zavartak, a csendőrök, akik itt laktak benn a faluban. Azok csak ott kinn csinálták az eszüket, meg a szőlőben össze-vissza, azoktól ott kellett félni. Így mentek oszt ugye fiatalok vótunk, együtt egy társaság akik egybejártak, egy banda, oszt mentünk az utcán oszt énekeltünk, de mán a többiek is az utcán sétáltak. Oszt akkor valaki megkezdett egy szép nótát, mer akkor tudtak nótázni szépen a fiatalok. Akkor mind átvette, zengett az egész Csanáros, olyan szépen énekeltek. [...]

De mondom átjönni szabad vót azoknak. Úgyhogy egy házaspár vagy rokonok, jöttek át, kaptak izét, útlevelet, és akkor egy-két napra jöttek át. A miénkek is mentek.

– De itt jöttek át vagy Ágerdónél.

– Nem. Itt engedték a vállajákat, akik itt laktak a szomszédba.

– Ez mikor volt, mikor engedték át itt őket?

– Ez még a régi román éra alatt volt.

– S a háború után, miután hazajöttek Ukrajnából?

– Hát, nem is nagyon mentünk, az az igazság akkor már nem nagyon mentünk. Oszt majd negyvenhárom negyvennégybe, de mondom akkor is arra mentünk. De nem nagyon akartak engedni ezek. Hát mindig változott, csak nekik kellett engedni mindig. Egyszer kétszer kuruckodtak, oszt akkor abba hagyták. Itt nem csináltak az emberek semmit, csak dolgoztak. De vót azok között is buta, aki meg akarta mutatni, hogy ő kicsoda. Volt kellemetlenség velük ez igaz. Vót egy, oszt ment az apám későn le a kaszálóba. „Hova megyen?” „Húztam itt ki valami répát – aszongya, megritkítottam. Haza akarom vinni a jószágnak”. De hát nem lehet a zónába menni. – Mert nekünk a kertünk alatt van a határ. Aszongya – Tudja mit? Jöjjön velem oszt segítsen, oszt adok magának egy kis bort. Jó? – Jaj, olyan boldogan jött, hogy csak na. Na segített fellökni a szekérrre. – Aszongya – Na ezt hazaviszem hamar oszt jövök vissza. Aszongya, maga csak maradjon itt. – Na jött is az apám, hazavitte mindet, amit kiritkított, mert hallotta hogy más jár ritkítani. [...] Na, hát adott is annak a fiúnak bort, oszt akkor még találkozott vele, hol a szőlőbe, hol itt hol ott. „Mondja, jöhetnék megint egy kis borért?” – „Jöjjön, adok” – hát nem számított akkor itt a bor. Na és akkor egész jó emberünk lett. Tudott magyarul is, Várad mellé való volt. De hát olyan boldogan jött, meg vitte a bort ezeknek. Na, majd egyszer megyek a szőlőbe, az anyám éppen akkor volt a fürdőn, Gencsen. És az apám mondta hogy ő megy nem tudom hova, de én menjek ide a szőlőbe a határ felé. Volt ott az a borzos nova, és aszongya hogy „azt nyesd le, mert meg akarom permetezni. De a buletint azt ne feledd!” – Odatettem oszt mégis elfeledtem. Hát megyek, jaj-jaj, hát nem hoztam a buletint. Mentem az erdőnél mert jött az egyik szembe. – „Buletin.” – Otthonfelejtettem, van buletin, de otthon maradt. Na jó van. Na és ezek idetartoztak a Csanárosi erdőnek, csak itt jártak mindig fel az erdő mellett.

- Ott is volt egy kaszárnya. Csanáloson is meg Csanálos erdőn is?
- Igen, mindenütt ahol laktak. Mert ott is voltak magyarok. Hát a méreg egyen meg, gondoltam ez éngemet megbosszant itt máma. Siettem, úgy vergődtem ottan, hogy hamar lecsapjam, de hát alig csináltam valamit már jött vissza. Ment vissza az erdőre mert ő oda tartozott. És akkor aszongya: „Itt vagy?”. Mondom: itt.
- Ezt románul mondta?
- Románul. És ment. Na gondoltam ez most hoz egy csurét, mert minden kitelik belőlük, mert azok nagyon rondák vótak ott hátul. Közben ez a fiú, akinek az apám többször adott így bort, ez meg jött az erdő felül, itt a Pánibáld, ami itt van az úton, és látta hogy ott vagyok a szőlőbe, és jött arra. De akkor már ez is jött hetedmagával az erdőről. Mert abba törtik a fejüket, hogy engem hátravisznek az erdősi plotonra. Mert hát hogy nincs buletin. Jaj, olyan rondák vótak. Annyit szídtuk őket. Aszongya: „Maga mit csinál itt? – egyszer csak megszólalt.” Hát mondom: látja hogy le kell nyesni ezt a vacak szőlőt. „Ajaj, oszt – aszongya – egyedül van?” Mondom egyedül. Na, odament oszt ott vitatott velük. „Hallgassatok, legyen eszetek, hozok este bort, jöjjetek be, oszt hozok este bort, oszt igyatok. Mit akartok evvel a lánnyal?” Így nem vittek el. Úgyhogy mi is csak jól jártunk vele. Na még adtunk is neki akkor bort.
- Majd amikor már megmondták, hogy átadják, hogy visszamegyen Erdély féltek nagyon ezek a katonák. Úgy féltek, hogy azt se tudták hova legyenek, úgy féltek. Nem is mertek ott aludni abba a kaszárnyába. Hát nem kaszárnya hanem csak egy kis ház vót. Hanem oda a kertek alá mentek, oszt oda feküdtek. Mert akkor sokan vótak átszökve. Nem tudom, hogy min jöttek össze, vagy mit csináltak, csak lőttek ide.
- Lőttek át Magyarországról?
- Igen, mert mi a templomban vótunk, és harangoztak fél misét, és ezek nem akarták hogy szóljon a harang, nem tudták hogy mír szól a harang. És akkor idelőttek. Be majdnem az orgonába.
- Kicsoda?
- [...]
- Tehát akkor a román granicserek lőttek a templom felé.
- Igen. Hogy hallgasson el a harang. (Kacag)
- És akik meg átszöktek innen?
- Azok meg őket lőtték. Akkor azok belelőttek nekik a kéménybe azon a kis házon. Akkor kiszaladtak a kertek alá, ott a csűrök alá, a Vállaj utcán. És oda bújtak. Úgy féltek, jaj úgy féltek, hogy nagyon utána. Nem vót szabad nekik bemenni, a fegyvert elvittik tőlük, de nekik még itt kellett maradni abba a kis házba, oszt úgy féltek a magyaroktól. Pedig hát azok ide nem jöttek, mert akkor már az vót, hogy éjjel-nappal jöttek lefele a magyar hadsereg és az egísz határ mentét megszállták. És csütörtökön, mikor megvótt hogy átlépik a határt, akkor azok mán csak jöttek.
- De akkor még a román katonák, granicserek itt voltak?
- Itt vótak ők már, de a tisztel elpuoltak. Csak a fiúkat hagyták itt. De mondom fegyvert se hat-tak már náluk, de úgy féltek szegínyek hogy nem is ott aludtak már, hanem a kertek alatt aludtak. A csűrök meg a házak alatt, ott a Vállaj utcán. Oda jöttek be, nem mertek ott...
- A csanálosiak nem bántották őket?
- Nem bántotta őket senki. Tudták ők, mert sose bántották, nem vót baj a civilek meg a katonaság között. [...] Vót egyszer én is megjártam, hogy jött egy bácsi – itt is lakik mindjárt, ahogy felmegyünk –, és hát hallottam hogy mindig fütyöl a katona neki, fütyöl, közbe akkor nem tudott mit csinálni, én jöttem és nekem sem volt buletinem. De nem ott, hanem erre az erdő fele. Hát gondoltam megyek a szőlő fele, van ott nekem dolgom elég. De szegény öregot oda kellett hozza, de jöjjön oda, és mindkettőnket hátra kísért, a hátulsó pikétre, így mondtuk mindig. Oda a katonasághoz. Na nem csináltak velünk semmit. Ott ültünk, na oszt egyszer este felé jött a ..., neki sem volt buletinje, nekem :se. Akkor a fia ment mert jelentették, és elhozta itthonról az én

buletinemet is, meg az apját is. És az értünk hozta a buletint, hogy engedjenek már haza, vagy íccakára akarnak itt tartani? Hát ilyesmit csináltak azír egyszer-egyszer.

– De mindig problémáztak a buletinért?

– Azért mindig. Kötekedni, az mindig pászolt nekik. Hiába ilyenek vótak. Aszittik hogy mit tudnak ők. Közben buták vótak. Nem okosok. Hiába. Az vót jó, hogy itt az emberek nem törődtek velük. Csinálták a dógukat, úk meg látták, hogy mi dógozunk és lassan megismertek úk minket, már oszt akkor nem szóltak egy szót se. Nem vót baj.

És vót még sok más aki így segített az ittenieken? Mint ez a fiatalember.

– Akadt, akadt.

– Úgy hogy közben kaptak egy kis bort?

– Hát persze. Meg osztán ettek szőlőt amennyi kellett, annyit ehettek, hát az övék volt minden. Mi este hazajöttünk, úk meg ehettek, meg szedhettek.

– Meddig lehetett abban a zónában, a határzónában maradni?

– Úgy este hatig. Nem is nagyon maradhattunk tovább, mert ugyi vacsora itthol a jószág. Jöttünk is mi hazafele szívesen. Nem akartunk maradni ott sokáig. Oszt ugye napközben unatkoztak, hát akkor odajöttek ha láttak egy lányt, odajöttek, oszt ott diskuráltak, beszélgettek, oszt mentek tovább. Már az itteniek azért rendesebbek vótak. Azok nem tudom mifélék vótak, vagy a tisztjük volt olyan, de azok nem voltak olyanok mint ezek. Csak műveltebbek voltak. Meg látták itt a faluba, hogy hogy mint. Mentek a korcsmába, akkor ott vótak fiúk is, nem szóltak úk se nekik, ittak, oszt még vót amék beszélgetett, hogy itt katona vagy nem tudom én, vagy hol vót katona, én ott lakok, vagy erre vagy arra. Beszélgettek oszt eltelt nekik az idő. Úgy a bálba nem jártak. Az is elmúlt. Most megint másképp van. [...]

(az oroszok bejöveteléről is mesél)

– Azt nem tetszik tudni, hogy miért pont itt, Csanáros és Vállaj között húzták meg a határt?

– Én gondolom, hogy az is szerepet játszott, hogy ahogy így megy a határ Börvelynek. Börvely községnek szavazati jogot adtak, hogy szavazhat, hogy a magyarokhoz akar menni, mert beleesett a határba, így ahogy húzták, ahogy ment vóna a határ. És vót ott egy román bíró, és az rászedte a börvelyieket, hogy nem menjenek a magyarokhoz, nézzenek oda, hogy hol van a Magyarországnak, s oda Börvelyhez hát messze. „Ágerdő fele is semmi, sem község, se város, mit gondolnak, szülő asszonyokat lehet vinni olyan útra éjszaka? Ki hol segít? Egy orvost nem kapnak. Semmit. Se erről senki, se arról senki, gondolják hogy jó lesz Börvelynek? Én másat mondok, én mindent megpróbálok, tegyenek ide mindenféle gyarat, vagy bármit, Károly közel van és szerencsések lesznek a börvelyiek.” Na oszt meg is kapták. Krumpligyár vót meg mindenféle, össze is szedték akkor magukat. Jól jártak mert mindenbe az elsősígn a börvelyieké vót, sok kedvezményt kaptak. Vasutat kaptak.

– Azért mert akkor azt szavazták?

– Igen. Merhogyt itt maradtak Romániában. Hát ezt mindet a bíró kijárta, hogy...

– És itt Csanároson nem szavaztatták meg az embereket?

– Itt nem, mert akkor azt se akarták, mert akkor úgy jött volna, hogy a város és Csanáros közé, hogy odamegy Börvely, hogy egyenesen húzzák valahogy. De így hogy Börvely itt maradt, akkor már nagyon, mit tudom én hogy jött vón. Hol van Károly, akkor már nagyon ki kellett volna kerülni. Valahogy így jött ki nekik, és így csinálták. Ott erdő is vót, itt is vót hely nem mondom. Na, vót baj elég.

– Az rossz dolog, hogy Csanáros Romániához került?

– Hát ezt úk csinálták ugyi. Katonáké, katonaságé volt a szó, nem a civileké.

– De mégis jobb lett volna, vagy rosszabb Magyarországon?

– Sokszor jó volt, örültünk hogy itt volt a határ. Mert sűrűn jártak a katonák, mert mikor nem vót itt határ, Magyarországnak vót, ebbe a Nyírségbe a fele cigány. Annyi cigány van ott, hogy az

nem emberi. Meg vannak áldva velük. Most még utána, hogy mehettek amikor szöktek, nem csak magyarok szöktek itt, hanem románok is. Nekik az volt a politikájuk, átszöknek és akkor ott elbújtatták magukat, így a civileknél, hogy azért jöttek ide, hogy kérték hogy maradhassanak egy hetet, meg azért jöttek hogy dógozni, mert itt vannak a határ mellett. És segítettek nekik, pénzt is adtak megcsináltatni a papírokat. Akkor pár napig nem mutatkoztak, pár napig, míg meg nem vót a papírjuk. Így annyi román átment, hogy tengersok. Itt a határ mentén. És arra mentek Pócs (Máriapócs) felé, mert az görög katolikus.

– De miért szöktek át?

– Mondom, most már egész román községek vannak ott.

– A harmincas években szöktek át, a háború előtt?

– Igen. Már most mielőtt másodjára kinyitották a határt.

[...]

– Hát a fiam. Rábeszélte itt egy család akihez közel laktak, hogy menjen ki németbe, hogy ott olyan gyárak vannak, hogy olyan munkát kaphat, hogy ott megmaradhat nem tudom meddig. És én asziszem hogy őket valaki be árulta, mert nem tudott senki semmit, még mi se tudtunk. És így elkapták őket.

– Át akartak szökni?

– Át. Átmentek Vállajra.

– De mikor? Melyik évben?

– Most amikor úgy mentek kifelé.

– 88-89-ben?

– Még elébb. Mentek kifelé és akkor, hát átment Vállajra, ott vót egy ismerőse, itt az erdő fele a gyümölcsöse. Na ott is mentek keresztül, és hát akkor ű ment a rokonokhoz, mert az apám unokatestvérének a fia vót ott a patikus. Mert magyar világ alatt mi Vállajra mentünk a patikába, orvoshoz, mindenhova. Mert hát csak egy km volt, Károly meg 8 meg 9 ugyi. És hát akkor ment, ehhez a patikushoz üzent, egy vállaji valaki, hogy nem tudja elvinni Mátészalkára. Aszongya az ura hogy ű már ivott, na akkor a felesége aszongya elviszi ő. [...] Ott dolgozott kinn egész karácsonyig, majd utána ment ki németbe.

[...]

K. I.-né 1934., Vállaj

N. S.-né 1942., Vállaj

H. J.-né Cs. A. 1938., Vállaj

– Meghalt az édesanyjának a testvére, és akkor még nem lehetett még átmenni csak..., és Mancsi csak felült a biciklire és átment. Vót a temetés, és utána bement oda, mittudomén milícia vagy mi vót az, és mondta nekik hogyt ő ájtött, mert a nagynénje meghalt. Ő bement és jelentette ügyhogy ne lett belőle semmi baj. Elintézték.

[...]

– Még mondtak többeket is, igaz azok férfiak voltak, és „eltévedtek” egy kicsit.

– Mondjuk azokat jól elvérték.

– Elvérték odaát?

– Nagyon, nagyon megverték őket.

– Vót hogy a veséjét úgy összeverték, hogy nem is igaz.

- Itt is vót a második házba egy, az is átment tévedésből.
- Nem tudták az irányt. (kacagnak)
- Kicsit ivott és úgy tévedt átal. nagyon megverték.
- Mint az izét, na mondjad mán, a Jancsi, a Jancsi Marinak a testvére.
- Ezt szegényt úgy összeverték, hogy még a veséjének baja lett.
- Tehát ott romániában verték úgy össze.
- Ott-ott, itt nem büntettek senkit.
- Itt nem volt akkor annyi határőr, hogy nem vették észre?
- Át lehetett itt menni, aki akart, ki lehet azt lesni.
- De itt sosem vótak olyan szigorúak.
- A román határ az úgy meg vót mindig boronálva, az olyan tiszta vót.
- Mindég jártak a határőrök.
- A magyar határ az mán nem vót.
- De állítólag itt sem lehetett bármeddig a határközelben maradni.
- De azok úgy féltek, a román..., magyarok vótak, a csanálósiaik itten, úgy féltek, mikor valaki szólt, nem is mertek válaszolni, úgy mentek elfele hiába szívesen szóltak vón, úgy féltek tőlük.
- Mármint a vállajiak próbáltak velük beszélni, és ők nem mertek.
- Igen, igen.
- Itt vótak a szőlőben, nekünk meg ott vót a gyümölcsösünk a téeszbe. Nekünk meg pláne ott van a határnál a föld és állandóan, minden héten kétszer kapálták, boronálták, meg kaszálták, a kiskatonák mellettük. Minden tíz méterbe beállt egy-egy de nem szóltak, nem is mertek köszönni. Akkor egy kiskatona mondta, hogy tessenek nyugodtan beszélni, csak ne tessenek felnézni, mert ha jön egy főnök akkor megbüntetnek minket.
- Ezt a katona mondta?
- A katona mondta.
- Ő is tudott magyarul?
- Persze, hát a legtöbb magyar vót. Sokan vótak, vótak köztük magyarok is.
- [...]
- A határ innen még két km-re sincs. Ott van a határkő ahol..., még egy se. [...] Itt van Csanáros nagyon közel.
- Látszik a templomtorony is?
- Persze, sőt még ha temetés van
- és úgy jön a szél,
- akkor halljuk a hangokat meg minden, a harangot jobban halljuk mint a miénket.
- Fúvószenekar van, és lehet hallani ha játszanak, a temetésen is szoktak sokféle, vagyis Csanáron több halottnál szoktak. Nagyon lehet hallani.
- Gondolom régebben ez még információ is volt, mert több volt a rokoni szál.
- Hát igen. Sajnos ez a falu ki fog halni. Annyi sok cigány van, mind öregek vagyunk.
- Hova lettek az emberek?
- Mikor a tsz bejött, akkor a fiatalok mind elmentek. Itt nem vót munkalehetőség. [...]
- Na meg hát most már annyi román van, annyi betelepedett ide, hogy...
- [...]
- Sokan vannak Károlybul (Nagykároly), innen járnak fel dolgozni. Arra lennebb, az utca végén is lakik négy vagy öt. Itt a sarkon lakik a testvérem, azok mellett is kettő.
- És az jó hogy jönnek, vagy nem jó.
- Hát inkább azok mint a cigányok.
- Inkább jöjjenek, jöjjenek. Itt már kapnak munkát is.
- [...]

– Hát mi is már hányszor vótunk (Csanáloson), meg ők is jönnek. Ha mondjuk itt van egy búcsú vagy valami, meg vót ez a falunap megint. Hát rengetegen jönnek, meg sokan eljárnak már Szalkára (Mátészalka). Hétvégén olyan forgalom van itt, hogy alig tudunk átmenni a kövesúton. Nekik (a csanálosiaknak) nagyon jó hogy megnyílt a határ.

– És Vállajnak nem jó hogy megnyílt a határ?

– Nem.

– Dehogynem, hát nekünk mér nem jó?!

– Mondjuk nagyon kell vigyáznunk ha átmegyünk az úton.

[...]

– Hát ha megyünk át misére (Csanálosra), ott mindig van két pad tele gyerekekkel.

– Milyen gyakran szoktak átmenni Csanálosra?

– Hát amikor van a templombúcsú, meg ilyenkor úrnapi, meg áldozócsütörtökön, ilyenkor amikor nálunk nincs tartva az ünnep.

– Tehát a vallási ünnepekkor. (én)

– A vallási ünnepek.

– Családlátogatóba?

– Ó, kihaltak már.

– Pedig nekem is itt vót a nagynéném, édesanyámnak a testvére, de azi már nem tudom hány éve meghalt. A temetőbe minden évbe szoktunk menni.

[...]

– Meg a károlyi pap szokott ide jönni. Templombúcsúra. Most az idén nem volt.

– És akkor ő celebrálja a misét?

– Igen, vót hogy ő. Meg amikor vót a lelkigyakorlat akkor is ő tartotta.

[...]

– Ő (mutat az egyik asszonyra) mérki, de itt Vállajon nem Mérkre nőültek, hanem Csanálosra mentek inkább, mióta meg zárva van (a határ) Mérkre.

– Attól féltek hogy másfele nem olyan a nép. Még a mai napig éreztetik a néppel hogy nem idevalósi. Pedig én is sváb vagyok. Mérken pedig még dógosabb emberek vannak mint Vállajon.

– És akkor Csanálos volt az ahová inkább házasodtak?

– Igen, mert úgy vót, az én nagybátyám is odanősült.

– Azért vót annyi rokon itten.

– És akkor mi lett a határ lezárása után? Hogy tartották a kapcsolatot?

– Levéllel, leveleztek.

[...]

– Csanáloson mesélik, hogy rengetegen itt szöktek át. Nem csanálosiak...

– Itt jöttek igen, a kertemen. Tudod amikor adtunk nekik, még bugyit is a gyerekeknek, meg mindent.

– Gyerekekkel is jöttek?

– Gyerekestül. Itt az árok szélén jöttek, itten a kertünk alatt, akkor még nem vót bevetve.

– Nem is itt lettek vizesek ebbe az árokba, hanem itt feljöttek.

– Ahol van a határ oda csináltak a románok egy olyan mély árkot, hát hogy elfül egy ember benne. és akkor jöttek, térdig érő vízben.

– Voltak vagy tízen.

– Vízbe, sárba. Akkor tudtak jönni. Bujkáltak az erdőbe és kilesték hogy mikor, vagy ha vót ismerősük, egy katona.

– Tiszta vizesek vótak szegínyek.

– Mi adtunk nekik ruhákat. Kicsi gyerekekkel vótak. Azt mondták hogy altatót adtak a kicsi gyerekeknek, hogy ne ébredjenek fel, ne sírjanak.

- Énhozzám is bejöttek vagy tízen is...
- Még fürödtek is.
- ... megfürödtek. Az egyik kislány nem is tudott magyarul. Mondták is neki: te ne szóljál, ne hogy megtudják, hogy te. Régi, vagy reg..., regáti román vagy milyen vót. Magyarokkal együtt vót. Aszongya: megmondtuk ne szólj. Jaj, mondom: hát gyerekek én nem bánom. Adtunk nekik ruhát, mert vót aki nem hozott csak ami rajta vót.
- S ez mikor volt?
- Én varrodában dolgoztam akkor.
- Én meg a tsz-be. Még nyolcvan előtt volt.
- De mi vót akkor hogy úgy jöttek átfele? Nem tudom mi vót.
- [...]
- És sokan jöttek, sokan szöktek?
- Sokan, sokan. S a fiatalabbja ment oda Debrecenbe, mi van ott? Hajdúhadháza. Oda mentek nagyon sokan. Ott vót egy menekülttábor és ott kaptak munkát.
- Ezek szerint az itteni határőrök, ha már átértek nem zavarták őket vissza.
- Á, nem foglalkoztak annyira velük, mert jöttek szegények, hajnalba jötte sötétbe.
- [...]
- Vót itt rossz ház, s abba tanyáztak. Vótak többen is. Ott vótak, s akkor jöttek kutyával a rendőrök meg minden. És kérдем tőlük, hogy te Jóisten, mi a baj? És mondják hogy átjöttek itten szöktek.
- [...]
- De nagy számban jöttek vagy néhány ilyen esetről tudnak?
- Csak azt tudom mondani, hogy nekem itt van a földem s akkor jártunk kapálni, oszt akkor a Magduséknak is van. S aszongya, neki ott jött kisút. Aszongya hogy átbújtak ott az izénél, még ott románba, s akkor jöttek beljebb mert van ilyen kis bozotos. S aszongya ő annyi mindent talált azon a kis úton. Szinte kis út vót verve a kukorica közt srégen, hogy tudjanak idejönni abba az utcába. S akkor aszongya ott mán el tudtak tűnni. De mindig éjjel, éjjel meg hajnalba.
- Arra hogy utánuk lőjenek volt példa?
- Nem, nem. Arra nem.
- A magyarok, ha nem jelentették nekik akkor nem csináltak semmit. Csak ha valaki szólt akkor kötelesek vótak eljárni.
- Mert ugye semmit el nem vettek, nem bántottak senkit, csak akartak továbbmenni. Itt nem maradtak meg.
- [...]
- Amikor már kiadták nekik hogy jöhetnek akkor már nem nagyon szöktek.
- [...]
- Úgyhogy most mi elmegyünk a csanálosi templomba, mindegy, ha Mérkre megyünk vagy Csanálosra, itt mink hogy ezen a szélén lakunk, ugyi. Azoknak a másik szélén közelebb van ugyi a mérki. De nekünk mindegy hogy a csanálosiba megyünk vagy a mérki templomba.
- Azt tudják, hogy ahogy beme gyünk Csanálosra, jobb kéz felől van egy kaszárnya.
- Igen, az nem rég épült. Az még a Csausescu idejében épült.
- [...]
- És mikor volta, mit mondott, hogy a csanálosiak átjöttek ide a kertbe?
- Jaj, hát az egy pár éve, mindig a fiatal fiúk, oszt olyan dalolva mentek itt végig a köves úton vissza.
- Mert pünkösdkor mindig két nap nyitva volt a határ, az elején még mikor nem állandós volt.
- És akkor este amikor átmentek énekelték ezt a régi nótákat.
- Olyan szépen. Mint itt régen vót, ők még mindig asztat danolták. Oszt kiültünk ide oszt hallgattuk őket.

- Tehát átjöttek Csanálosról csoportosan?
- Igen, nagyon sokan jöttek. Úgyhogy el nem hiszi, ez a nagy templom, nem lehetett állni, mozozni.
- Mi is vótunk át kétezerbe, akkor váltottam ki én is az útlevelet Csanálosra, akkor váltottam ki az útlevelet, akkor templombúcsú vót. Ez a pap aki ide kijár ez vitt minket akkot átal, kétezerbe.
- Gyalog is jöttek akkor románból, zászlókkal meg minden. De olyan tele vót a templom.
- Csanálosiakkal telt meg?
- Fényről is meg nem tudom hány faluból.
- Mikor nem lehetett átjönni csak útlevéllal, akkor jöttek annyira, most meg már nem nagyon jönnek senki se. Akkor még olyan újság vót... pedig most már lehet jönni.
- De ha jól értettem vannak akik nap mint nap átmennek templomba. Főleg nagyböjti időszakban.
- Igen vannak többen is.
- Régen én is sokszor mentem, de nem érek én mostanában rá, meg az egészségem sem olyan.
- És olyankor templomba ment?
- Hát voltam rokonoknál is, de legtöbb kihaltak.
- Meg a piacon is vótunk, Károlyban, mindenféle vótunk eleinte.
- Még most is mennek a piacra.
- [...]
- Károlynak minden részét feljártuk, meg mondom mentünk a piacra a gyerekekkel. Eleinte még mentek tankolni is.
- Akkor még mentünk most meg már nem.
- [...]
- Jó vagy rossz hogy kinyitották a határt?
- Hogy is mondjam. Nekünk... nem mondunk semmi rosszat, de... a forgalom....

Innentől az interjú csak Heinrich Jánosné Cserfalvi Annával folytatódik.

- [...]
- Meg Csanálosról jönnek át ide dolgozni?
- Mit dolgozni?
- Hát mit? Almát szedni, ugye azért itt vannak egy pár, Mérken meg Vállajon, egy pár... van nekik 300-400 ha földjük, és azzal foglalkonak. És napszámba járnak át. Jönnek a fiatalok kerékpárral, ki kocsival. Sokszor ha Mérkre mennek leteszik itt a kerékpárt, s akkor felülnek a buszra ha úgy adódik, este pedig jönnek haza. Járnak elég sokan. Nem tudom ha mind csanálosiak, de gondolom csak azok ha kerékpárral jönnek. Meg jönnek meggyet szedni, itt sok azért a meggyes. Jöjjenek is mert itt már nincs munkaerő, aki meg dógozhatna az nem dógozik.
- Németországba mentek el Vállajra lakni?
- Jaj nagyon sokan vannak. Az én nővéremnek a gyermeke is kinn van svédbe. És kinn is marad. A legtöbbnek itten németül van nyelvvizsgálója. Hát az én unokám is azt mondja hogy nem fog itt maradni. Most negyedéves hallgató, most vannak a vizsgájai.
- És Németországba akar menni?
- Hát én nem tudom hova, ő nem marad itt. Hát itt nincs munkalehetőség aszongya, akár mit tanul.
- [...]
- A háborúban menekültek sokan (Németországba)
- És később?
- Hát a nyolcvanas években, akiknek már vót kinn hozzátartozója, sokan kimentek. Azért ilyen üres ez a falu.

- Nem azt mondták, hogy inkább Budapestre mentek innen.
- Igen, sokan, sokan.
- Mert nekem azt mondták, hogy innen Vállajról nem ment Németországba senki.
- Óh, hát csak én tudok vagy hármat akik oda mentek férjhez és minden évben jönnek haza a családjukkal. Német férjük lett.
- És úgy hogy családostól menjenek ki?
- Azt nem tudok. Azt nem mennek, az nem.
- Akiknek még van rokonsága régről. Rendszerint bébiszitternek mennek és így akkor. És akkor ott úgy maradnak.
- [...]
- Meg szeretnek dógózni, mert ez nagyon dógos nép ez a sváb. Én is mindig azt mondom, hogy sváb. Mindig mondom a fiúknak, hogy ne dógozzatok annyit, nem elég hogy én is tönkre vagyok már. Mondom tik is ezt akarjátok? Mert bennük van a sváb vér. Hát én se tudok leülne egy percet se sose.
- Vállajon mindenki azt mondja magára, hogy sváb vagy sváb-magyar?
- Hát most már nem mondják, de eleinte mindig mondják. Azt még mindig mondják ha valaki „bekerült”.
- [...]
- Hányszor mondják, egymás közt ha összegyűlnek, hogy a svábnak híre van minden fele. Ha bárhova megy az ember, elmegyünk a kórházba jaj az a sváb szalonna. Az a sváb, azok a tiszta udvarok, tiszta lakások, hát szóval ilyesmiről. Jaj, ismerjük meg halljuk Vállajt.
- [...]
- A szőlőn keresztül üzent. Mondta valakinek, hogy körülbelül ekkor és ekkor megyek a szőlőbe, vagy akkor és akkor mondta, hogy ne írjunk olyan különlegeset, semmit a rendszerről mert cenzúrázzák a levelet. Hát itt azért nem vót olyan szigorúság, ott vót jobban szigorúság.
- És akkor mikről írtak?
- Ó hát csak a családról, hogy hogy vagyunk, mit csináltunk, hogy férjhez ment valamék, vagy a rokonságból hogy hogy vagyunk. Vagy mit tudsz a testvéremről, vagy ilyesmit, másegyebet nem lehetett. Ha mást írtunk akkor, írta hogy nem kapta meg a levelet.
- És ezt a szőlőn keresztül tudták meg hogy volt-e levél?
- Igen. Ha valami különleges vót akkor aszongya most megyek a szőlőbe, gyertek oda, hát ugyi nem olyan messzi vót. Oszt mondom jöttek, szegény a kapát a vállarul vette, úgy jöttek, de magában nem mert már jönni sose, csak olyannal akinek vót itt valami ismerőse. Oszt akkor csak kapáltak kapáltak, oszt ha ismertek egy kiskatonát, amelyik szógalatba vót, úgy mint itt is megjátszák, hát mert meg lehet játszani ugye, akkor átsuhantak. De csak pontos időre, de jaj, vót hogy csak bejött egy tíz percre és akkor már rohant is vissza.
- Átjött?!
- Átjött a szőlőnél, beszélgettek oszt visszament. Ilyen is vót vagy három eset. Aztán egyszer mondta, hogy most láttuk utoljára egymást. Oszt akkor egyszer csak írtak, hogy nagyon beteg és nagyon vár. De mire elkészült az útlevel, meg minden, ugye akkor nem úgy ment mint most. Most hamar megcsinálják. Akkor belekerült egy hónapba meg két hónapba míg megadták. S akkorára már meg is halt. Már a temetésen sem vótunk. Nem.
- És más is csinálta ezt, hogy átjött és visszament?
- Igen, igen. Akkor még annyira túl szigorú még nem vót.
- De mikor volt ez?
- Hát ez a háború után vót nemsokára.
- Azt hittem hogy ez később volt.
- Jaj, nem mert akkor már nagyon szigorú volt. Mert én meg jártam az erdőgazdaságra dógózni,

akkor még nem is vót szabad szólni se. Mert akkor a magyarok is jártak. Mert egészen ott gógoztunk a határ mellett. De olyan tökéletlenek vótak, hogy vót is akit átrántottak. Romániából hívták át a katonák, hogy gyere kisasszony, hai! És akkor megfogták, átrántották és vitték be az izére. Ilyen is vót. Egyszer meg megént mik is szalonnát sütöttünk a határ szélén, hát nem a határsávon hanem csak ott és akkor jöttek jobbról balról a magyarok is izé, olyan razzia vót, hogy át akarunk szökni. Annyira szigorúan fogták.

– Ezek szerint a magyar határőrök is nagyon szigorúak voltak?

– Nem, nem voltak a magyarok sose olyan szigorúak. De egyszer mondom, akkor ott vótunk és nagy hanggal vótunk, befejeztük már a munkát, és daloltunk meg minden, ugyi fiúk, lányok és délben vót idő már szalonnát sütni. Kilestek akkor. Már nem tudom hány katona vót románbul és magyarbul is. Akkor nagy vót, a magyarok is két vagy három fiút bekísértek. S akkor csak rátették a bilincset, csak mutatták hogy milyen szigorúan veszik ők is. De csak annyit mondtak, hogy máskor ez ne forduljon elő. Bújjatok be az erdőbe, egy öt méterrel beljebb és ott ordibáljatok, meg ott daloljatok meg szórakozzatok, ne itt a határszálon. Ez meg már a 60-as években, 50-es években vót.

[...]

– És akit tetszett mondani, hogy átjött a szőlőn keresztül csak éppen idáig jött, vagy elment egész Mérgig?

– Elment egész Mérgig. Átszökött a zöldhatáron s aztán meg visszament. Kapott vagy órát vagy két órát, mondom háromszor jött így át. De egyedül sose mert jönni, de csak asszonyokkal, két vagy három asszonnal jöttek így.

– De biztosan szöktek, nem lehet hogy átengedték őket?

– Nem, nem. Vagyis aki átengedte őket az biztosan tudta hogy mi van, de mondom csak határidőre. Mondom, hogy volt hogy csak tíz perce vót és már fordult is vissza.

– Meg mondom, amikor szedtük itt az almát, olyankor már átkiabáltak, oszt itt egy olyan nagyszájú, Pastának mondják ezt a lányt. Oszt szüreteltek a románok, már így mondjuk – csanálósiai. Igen és akkor kiáltott nekik. Hogy vannak a románok? Ismerik a Plánknét, meg ezt meg azt? Oszt akkor azt mondta a Marcsa néni: Marika ne ordíts, nem szabad nekünk egy szót se szólni. Jaj most éngem bevisznek oszt jól összevernek aszongya, hogy én átszóltam. Nem vót szabad, nem szóltak.

– A vállaljaiak szóltak nekik de a csanálósiaiak nem szóltak vissza?

– Nem. Még ott sétáltak mikor látták hogy ott dógozunk itt, meg vótak ott a szélén a szőlőbe, sőt jöttek mentek állandóan.

– A katonák, a románok, annyira szigorú vót. Meg mondom itt is itt vótunk a határnál, amikor már itt laktam, sokszor kétnaponként boronálták a határt, hogy nincs egy nyom által.

– És a román katonák nem szóltak át?

– Hát most az utóbbi időben már szóltak. Akkor kaszálták megint a határsávot, amikor mátt itt dógoztunk.

– Ez mikor volt?

– Ez most egy pár éve. Akkor még ide is jöttek át hozzánk beszélgetni a román katonák. Nem románok vótak hanem magyarok. Most az utóbbi időben azért már nem vót olyan szigorú.

[...]

– Egyszer én is nagyon-nagyon megijedtem, de még a kiskatona is, hogy el akartam végezni, kapáltam nyolc óra vót, szép világos minden. Mondom befejezem, már nem jövök ide holnap megint. Jövök oszt ugyi már letették az aknát, ezt az izét itt a figyelőnél, mert itt kellett átjárjunk.

– Mit tettek le? Aknát?

– Hát nem akna vót az. Felment és akkor világított. Mi az? S akkor én megbotlottam, én nem néz-

tem azt a drótot, a biciklivel keresztülmentem és akkor juj, vagy három egymás után. Oszt akkor szaladt le az izéből. Akkor aszongya a kiskatona, végigkukkerezte az egész határt, hogy nem látott senkit se, hogy csak akkor teszi le már amikor senkit nem lát a határba. Az annyira megijedt, hogy most mi lett énvelem. Mondom énvelem semmi csak nagyon megijedtem. Hát mondtam ne haragudjon, ha én eztet tudom, hogy itten leraknak ilyesmit, akkor én dehogy maradok ilyen sokáig. Ez az utolsó mondom többet sose jövök ilyen későn haza.

– Ez melyik évben volt, nem tetszik rá emlékezni?

– Hát már biztos több mint tíz-tizenöt éve.

– Már rendszerváltás után?

– Nem, nem, hát csak annyi hogy a gyerekek már egyik se vótak itthon. (Kilencvenes évek legelején.)

[...]

– Mondom, amióta itt nyitva van mindig átmegyünk (az úrnapi körmenetre).

– Amikor megnyitották a határt még Meggyesi vót. Bagyon sokan vótak akkor itt.

– Kivonult az egész falu?

– Nagyon sokan, még másfelől is sokan jöttek.

– Nagy ünnep volt hogy akkor megnyitották a határt?

– Persze. Örült itt mindenki, hát ugye soknak van itt rokonja és akkor tudnak jönni. Eleinte jöttek is mentek is, nagyon sokan mentek átal. Piacra pláne sokan, ugye ott ócsóbb vót minden. Most meg már lassan itt ócsóbb minden. [...] Hát azért jártunk eleinte, de a mán ott se ócsóbb.

– És amit mondott, hogy sokan mentek rokont látogatni. Már nem nagyon mennek?

– Hát akkor mindenkinek újság vót. Hát oszt akkor még tudom mik is mentünk nem is egyszer, még a fiam hozott onnan bútort is. Jött az Ilonka velünk (csanálói), oszt az beszélt románul velek.

– Míg le nem zárták a határt oda jártak a szüleink mindenért. Hát ide hordták a piacra a jószágot meg a fát, meg mindent. Hát ugyi minket nem vittek, de még arra is emlékszek mikor mondták, jaj kislányom most verekedtek a zsidók, nem tudtunk hozni semmit se. Ide jártak Károlyba. Verekedtek a zsidók, hogy nem vót pénz, hogy nem tudtak hozni semmi ajándékot.

– Ezek szerint nem a mátészalkai piacra jártak?

– Nem, nem, mindig ide jártak. Nem nagyon lehetett akkor még Szalkárúl hallani, még inkább Bátorba (Nyírbátor).

T. O.-né R. E. 1943., Csanálos)

T. O., f., Csanálos

B. A., n., 1984., Csanálos

– Próbáltál vóna átkiáltani. Ha igen azonnal bekísírték.

– Ha valaki észrevette akkor igen, ha nem akkor nem. (férj)

– Mesélték nekem, hogy ezt úgy játszották ki, hogy énekelve mondták el amit kellett. Áténekeltek.

– Azt is lehet, de aztán az is megtörtént, hogy ott ültek a katonák a bokorba.

– Amikor már lehetett jönni, akkor valami unokatestvére jött, vót itt neki a rokonság. Há fiú vótam én is oszt akkor még szántottuk a határt lóval, ahány... tíz métert kellett szántani, ahány eke elvitte a tíz métert annyit kellett szántani, és utána berenáltunk. És akkor azelőtt itt vót az a fiú, és a vállaljak rakták kinn a krumplit arra kinn Börvely felé. Kiáltottam nekik, hogy: a Rokk Feri itt

van? Aszongyák nem, mingyán jön, a szekérral mert hordta a krumplit oda, ahogy rakták a vállajak. Mondom: Visszafelé várjon meg! Mer egész fel kellett menni a börvelyi gátig, a Krasznáig. És akkor ott megfordultunk, visszajöttünk ott vót persze, s akkor ott vele tudtam beszilni. Vót velünk egy katona, egy katona jött velünk körül, és a katona megengedte, hogy beszéljek vele. (férj)

– Az is ritka vót.

– De a határon vótunk mi, a határon vótunk rajta. (férj)

– A határt szántották, a határsávot.

– S így lehetett megtudni, hogy mi van a többi családdal.

– Csak úgy.

– A katona megengedte mert olyan katona, de ha a katona nem engedte vón meg, nem lehetett vón. (férj)

– Nehéz időket éltünk keresztül. Mondjuk mi mán nem vettük úgy fel. A szülők igen, mikor nem mehet haza, vagy a szüleivel nem találkozzhat, vagy testvéreivel nem találkozzhat.

– Az édesanyjának nem volt pont nehezebb ez a dolog?

– Hát hogyne, hogyne.

– És nem is próbált semmilyen módon?

– Hát nem. Hát ha átszökött vón, vagy mit tudom én, biztosan agyonvertik vón. Ugyanúgy mint abban az időbe, mikor hát itt vótak a szökések, hány éve az már.

– Hát a háború után, akkor szöktek, nagyon szöktek és vittik lefele úköt. (férj)

– Igen, igen.

– Vannak olyan sírok akiket itt találtak halva, nem szöktek vagy ilyesmi, hanem többen itten menekültek és itten meghaltak. Hát ez most volt vagy húsz éve. (BA)

– Igen, igen, de annak idején is a zsidó leszármazottak, azok nagyon szöktek, én akkor míg ilyen kislány vótam, és kötelezték, édesapámnak be kellett fogni és amelyet lelőtték a kasba, még élt vagy nem élt, mert olyan szekerek vótak akkor, hogy ilyen fonott vesszőből a kasok. Beletették és be kellett hozni.

– Ezt nem értettem a zsidókkal.

– Akkor szöktek nagyon átféle.

– Magyarországra?

– Magyarországra menekültek a zsidók. Hát ez még negyven..., negyvennégybe, negyvenötbe. Több vót mán még negyvennégytől.

– A háború után. Akkor még lehetett menni, de mindég szigorodott. (férj)

[...]

– Például ott a kertünk alatt, ott mán a szülőiházam kertje alatt a búzába lapultak éjszaka, és hát ugye mindig értékes dógai vótak a zsidóknak, egyiknek vót egy olyan bross, ami éjszaka világít, úgy fogta meg a katona és le is lőtte őket.

– És az ön édesapjának mit kellett csinálni?

– Kötelezték, mint ahogyan most köteleznének valakit önkéntes munkára. Be kellett fuvarba vinni Károlyba. A határra ki kellett menni, feltették a szekérre, be kellett hozz ide a kaszárnyáig. Ilyen dógok.

– És akkor jött ide egy nagyfőnök ugyi, Csanálosra, akkor befogatták a gazdát, hogy menjen be hozza ki. Parancsszó vót. (férj)

[...]

– Mert magánházak vótak ezek a kaszárnyák mind, csak elkobozták. És akkor ottan nagyon éheztek a gyerekek, sírtak. Mit tudom én hány napig tartották ott fogva a szülőket, a zsidókat és úgy emlékszem nagyon hosszú ideig meg vót az is, hogy kenyeret vittem, lekváros kenyeret a gyerekeknek, én is olyan kislány, három házzal feljebb laktunk. Mert sírtak az ennivaló után. És akkor kaptam az egyiknek az édesanyjától egy ilyen kikézimunkált kis terítőt, de nagyon hosszú

évekig őriztem azt is, amér az ő gyerekének enni vót a szájába, holott nekünk se nagyon vót abba a világba. Úgyhogy megtörtént itt már minden. És most ez utolsó szökések, ami körülbelül olyan húsz éve, azokat mondja A., hogy el van itt temetve néhány, mer van itt egy nagy erdő balódtal ahogy megyünk, kicsit távolabb a határszélen, és ott bujkáltak szegények mindenkor, hogy...

– De mondjuk ezek már nem románok, hanem afgánok meg... (BA)

– Meg mindenhunnan jöttek.

– Ezek akiket megtaláltak afgánok vótak. (BA)

– K. néni az mai napig is műveli egynek a sírját.

– Több sír is van?

– Azt hiszem hogy három volt. Kettő még mindig látszik. Van fejfa is, ilyen egyszerű. Csak maga sírhalom és a kereszt. (BA)

– Egyről biztos hogy nem tudták ki vagy mi, mert zsákban szedték össze. Akkor nagyon szigorú vót. Akkor lelőttek meg megfogtak, szóval nagyon rá vót állva a katonaság. Mondom, akkor anyám még élt, oszt még azt mondta, hogy nem bírta elviselni hogy mit csináltak azokkal akiket megfogtak és visszahozták itten, ugye a két udvar szembe vót a túloldalúl. Nem bírta nézni, nem bírta elviselni, hogy hogy ordítottak a fájdalomba, meg mit csináltak velük. Mindég mondta szegény, hogy..., mert szokása vót, hogy: Te disznó! - a katonának. Nem tehetett az róla, csinálni kellett. De olyan is vót, hogy üveget összetörtek, és meztláb azon járatták. Vagy kell ismerjed a Malom utcába a Zámbar féle fiút, hát az is agyon lett verve félig. (BA-nak mondja)

– Addig ütötték gagyi lett. (férj)

– Az Ernő?

– Az az. A Zámbar Ernő. Na az is annak lett az áldozatja szegény.

– Ő még él?

– Él. Az édesanyjával él, de az édesanyja sem mindég beszámolható.

[...]

– És az ön édesanyja ott lakott végig a kaszárnyával szemben?

– Igen, oda jött férjhez.

– Az közel volt Vállajhoz, hallotta a harangokat.

– Hallotta bizony a hangszórót. A mai napig is az van, nem dobolnak mint falun szoktak, hanem a hangszórók vannak a háztetőn, és akkor bemondták, hogy akkor most ide kell menjenek vagy mit tudom én, mintha itt dobolnak. Hát hogyne hallotta vón, hát két kilométerre van az egész.

Csak sajnos – mondom – nem tudta az édesapját látogatni se, mondjuk édesanyja nem jött, mert utolsó testvére két éves vót, amikor meghalt az édesanyja, de nem lehetett menni.

– Nem tudott átmenni a temetésre?

– Nem, nem bizony. Úgyhogy nagyon fájdalmas dolgok vótak.

– Arra még emlékszik, hogy hogyan élte meg ezt az édesanyja? Valahogy hírt kapott róla, hogy meghalt az édesapja.

– Hát hogyne, persze. Nem tudom pontosan megmondani, hogy hányban halt meg, de tudom hogy nem lehetett menni, és osztán akkor ott ültünk este, gyertyát gyújtottunk és imádkoztunk, a család. Otthol, otthol a házban, arra emlékszem.

– Jöttek mások is?

– Nem, csak a rokonság.

– A rokonságból egész pontosan ki?

– Csak közeli, első unokatestvérek, de mondjuk azok mind édesanyámnak vótak unokatestvérei.

Mer azért csak édesanyám jött vissza ide férjhez, a többi testvérei mind arrúl maradtak. Haton vótak testvérek, egy meghalt mint gyerek, egy meghalt olyan harmincvalahány éves korába, az apáca vót, aztán ők négyen akkor megmaradtak. [...] Nagymamám innen származott, és azok már mind kihaltak, azok az unokatestvérek, meg elkerültek a gyerekeik, és ezért vótak csak ke-

vesen.

– És az édesanyja még megérte azt, hogy megnyitották a határt?

– Hát azt hiszem akkor kezdték nyitni ezt a hat napos átlépést, vagy három napos átlépést. Na és akkor, hát, dehát mán idős vót, ugye most mán száz éven felül lenne. Ugye idős vót, de mikor meghalt az édesanyám, akkor azonnal adtam táviratot, még az az első unokatestvérem lakik Vállajon, és gondolja meg hogy mit csinált. Február 28-án halt meg, egyszer csak a katonaság kint. Hát mi van, mi van? Jön felfele az unokatestvérem, kíséri a katona. Megfogta a biciklit és ájtött.

– Ő a Ludescher Mária?

– Nem, a Scheurmann Mária. Talán tud róla?

– Igen, mesélték Vállajon és vele is beszéltem.

– Előbb csak figyelte a kukkerrel (a katona), szólt a posztnak, kijött a poszt, ment elé. Tudott magyarul a fiú, károlyi fiú vót. Én pont kinn vótam, mondom: ez a Mancsi., hajaj. A poszt az fogta hogy beviszi a plätunra. Mondom: ne vidd mán be! Adjad ide! Na akkor odaadta, de utána menjen át. (férj)

– Lelőkte a kis kövesút mellé a biciklijit és be hozzánk.

– Jaj, ezt én is hallottam. A temetőbe már nem mehetett ki. (BA)

– Kijött, de mán temetés alatt megérkezett Károlybúl a katonaság, és akkor kértük, mert a tisztt itt lakott a szomszédba, hogy hát engedje mán, mer hát annyira ragaszkodott. S akkor bátyám, a fiútestvérem az mán visszakísérte, nem várta meg a temetés végit, mán ott várták.

– Annyi vót, hogy neki jelteni kellett, ő jelentett, és a nagyfőnök az jött ki, aki itten vót forradalomkor. Az mán azóta felemelkedett és nagyon főnök vót. S akkor azt kérdezte, odahíttá, oszt kérdezte, hogy mikor jön vissza a temétísrűl, hogy ú mikor tudja átadni. Mert neki telefonálni kell Nyíregyházára és akkor ú kell személyesen átadja. És mondtuk úgy másfél óra múlva. Az is rendes vót, mert ismertük jól. És akkor engedte, hogy kijöjjön a temetőbe, s akkor telefonált izére, és más akkor ú személyesen átadta. (férj)

– Azt mondta: Ha körül jöttem vón, akkor nem értem vóna ide a temetésre. És én megígértem – aszmongya – a nényámnak, ha meghal én jönni fogok a temetésére. Mondom csak beállított.

[...]

– Ez a temetés egészen pontosan mikor volt?

– Azt hiszem kilencvenháromba. Kilencvenhárom február 28. Mindenesetre jól megbüntették szegényt. Nem ide lett hívatva a rendőrségre, hanem Pestre, mert oda szólt a személyije. Itt nem csináltak semmit, itt szípen beszéltek vele. Azt is jóval később árulta el, nem mondta meg, hogy ne bántson bennünket, hogy ő csinálta ezt a dógot, mert úgy magyarázta – nem tudom, hogy ez fontos bele vagy nem, nehogy legyen probléma – jött a határig és próbálkozott a katonával. Gyere – intett neki. Nem. Akkor visszament, annyit mondott az öreg édesapjának – Tata, majd visszajövök. Felült a biciklire és ájtött.

– Hát akkor ugye a határt mán nem vigyázták úgy, mert forradalom után vót. (férj)

– Na, katonaság őrizte, meg a köves úton ilyen szeges valami vót, kocsival ha valaki ment annak hát biztos hogy ripityára lyukasztotta a gumiját. Hát tulajdonképpen mostan nincsen mán olyan szigorúság, vannak határőrök de ezek ilyen zsoldos, vagy mit tudom én milyen katonák, de itt hivatásos zöldruhás katonaság vót mindig. Nem lehetett tudni, hogy mék bokorba vagy milyen sűrűn állnak.

– Az édesanyja megtanult valamelyest románul?

– Áh, nem.

– Ön beszél románul.

– Keveset. Nagyon-nagyon keveset.

[...]

– Az is vót egy időbe... – Te tudod inkább hogy hány kilométer körzetbe ha mentél, akkor ott a Pesíznél mindég adtak egy ilyen kis tikeket, ha abba az ódalba ment dolgozni. Akkor reggel ki kellett ott venni a kaszárnyánál...

– Ötszáz méterre. (férj)

– ... este le kellett adni. Mindenkinek a neve rajta szerepelt.

– Ötszáz méterre a határtól ha ment a saját földjére dolgozni az ember, el kellett menni reggel oda, és ott adtak egy tikeket. Rajta vót a név, a buletinszám, és a katona akkor igazolt, hogy mik ide tartozunk, hogy mi csanálósia vagyunk, és itt dolgozunk a földön. Este le kellett adni. Ha ötszáz méterre vótunk a határtól, akkor mindég tikekért kellett menni. (férj)

– És akit megfogtak ilyen nélkül?

– Hát nem igazán mert valaki abban az időben.

– Hát ha megfogták akkor behozták a pikétre, eltöltöttek ott egy..., vagy ki se engedtek az éjjel, oszt ott maradt akkor, másnap hazaengedtek.

– Este lehetett ott maradni?

– Nem, nem, nem, nem lehetett. A katona behozott, este vissza kellett szolgáltatni azt a kis tikeket a kaszárnyába. Ha ugyanoda ment másnap ugyanúgy ki kellett venni.

– Mán ha késő vót jött a katona mán. (férj)

– Persze. Meg még vót az az idő, rakétadrótokat húztak le állandóan.

– Űk mán rakták lefele a drótokat éjjelre. (férj)

– Akkor ha valaki azokhoz hozzámozgott, akkor az mán lótt. Aztán akkor mán ment az egész...

– A rakétákat csak éjjel tették le?

– Hát szóval azok ottmaradtak, de leengedték őket vagy micsoda, mer hát munkáltuk a földet. De nem vótak magasan a földtől, csak így ni, hogy az ember belebotlodjon. Olyan vékony-vékony hajsza drót vót.

– A határ körül vóig. Reggel nem szedték fel csak leengedték a földre. (férj)

– Például jöttünk haza a szőlőből, akkor mikor itt vótak utószor ezek a nagy szökések, olyan húsz éve, vagy... Aztán ő is a gyárba dolgozott, a Klauszi olyan négy éves vót, mikor hazajött a gyárból, – Na hát menjünk ki a szőlőbe. – két óra hosszát munkáljuk. Aztán az ovodából, hogy gyere kisfiam te is, vágyott mindég a szekérre, mert akkor még az anyja meg az apja még Szatmáron laktak. Ott dógoztak. És az oszlop végében vót egy ilyen ..., ivóvíz vót benne, egy kút. Ahogy a domboldalon arrúl dógozunk jön fel két fiatalember ott, s kírdzték hogy merre a határ, de rágyújtott a cigarettára. Mondtuk neki, hogy: De gyorsan oltsa el, mert a kutat épp húzta felfele egy katona. De gyorsan mert az a szagot is érzi, meg hát közel is vót mint ide ez a ház, – és meneküljenek vissza az erdőbe. Hogy oszt megfogták őket vagy nem fogták meg, mi hazajöttünk, nem szóltunk a katonának egy szót se. De egyik alkalommal jöttünk hazafele, ez a Csanáloserdői út, ahogy megyünk kifelé – erről-arról ilyen darabföldek vannak. A vállalji ódalba, tehát abba az ódalba egy tábla tengeri vót. Elöttünk megállt, azelőtt került ide az egyik tiszt a szomszédba, két kis gyereke vót, megálltak elöttünk, azok biztos az erdőről jöttek, és fellótt a rakéta, de persze mán nem a drótból, hanem a katona fegyveriből, jelzett a kaszárnyának. Hát akkor láttuk, hogy mi van, szaladtak, a tiszt kiszállt a kocsiából, mert az az utcátokbeli (BA) Gyuri vagy hogy hívják, az vigyázott ott valami tehenekre, és az jelentette a katonának, hogy itt bebújt kettő. El is fogták őket szegényeket, mert körülvették a tengeritáblát és onnan nem vót menekvés.

[...]

– Aztán mondom, amikor vótak itten azok a nagy szökések, ész összeverték ..., történtek ezek a dógok, akkor az egyik – rendesebb család vót –, de a másik – mert két katonatiszt is lakott itt –, az nagyon kegyetlen vót, és ... az asszony, mert eldetasálták őket Domahidára, vagy hova, mert menni kellett ezeknek a tiszteknek, s az asszonyok annyira féltek, akkor még kevés telefon is vót a faluba, szaladtak, hívták hamar az urukat, hogy: Jaj, mit Mondtuk nekik hogy hát ne hül-

yéskedjetez mán, hát nem bánt itt bennetek senki.

– Félték az asszonyok, hogy itt megverik űket. (fézj)

– De ..., mindég azt mondta amék nem tudott magyarul, hogy a tankok itt állnak már az erdőnél. Mondom: Ilyen buta ne legyél mán.

– Hát félték, mert a katonatisztnek, az egyiknek az ura, az igen verte ezeket a szökötteket, az igen verte űket. (fézj)

– Csanálosiak kevesebben szöktek nem?

– Innen kevesen.

– Igen, de azt nem lehetett tudni, améket jól elverte, oszt hogy ha jött vón ide a feleségihez, oszt jól elveri, mert megtörténhetett vóna ez is. Mert akkor a forradalom mán tartott, ez akkor vót. (fézj)

– Például a jobbik, amék nem volt olyan szigorú, az el kellett menjen Nagyváradra, majd mindjárt közelbe utána, biztos valami kurzusra, de már civilbe mert menni csak, hogy a vonaton nehogy Az asszonyok vótak csak itt két gyerekkel. Naponta szaladtak, hogy nem tudták hogy, annyira félték.

– A helybeliektől félték?

– Hát mondom, az egyik mindég azt mondta, hogy – nem tudott az az asszony magyarul egy szót se – Az améknek az ura olyan verekedős vót, hogy a tankurile

– Na most mondok magának egy másik esetet. Hát kollektíva vót, és arra gyűjtöttük a szénát. És azt mondja anyám, ott az erdőn arrúl, közel a szőlőhöz. Aszongya mielött – akkor még otthon vótam lány –, aszmongya menj és hozzál egy táska szőlőt. Hát világos vót, nahát délután vót, mit tudom én hány óra, nyár vót. Kimentem a szőlőbe. Nem kellett messzire menni, még annyira se mint ide az istálló. Mindjárt jött két katona kutyával. Hát persze nem vót nálam igazolvány. S hogy akkor bekikísérnek a Csanálosi Erdőre. Képzeld el! Majd ott vót a L. T., azoknak is mingyán ott vót a szőlő arréb. Mondom T. gyere, unokatestvérem vót különben, mondom neki gyere mert ezek elvisznek engem. Nem és nem, és bekísértek. A Csanálosi Erdőre.

– Ott volt a pikét.

– Ott is vót. Azok a katonák oda tartoztak a szőlőbe. A kaszálóba azok már ehhez a kaszárnyához tartoztak. Aki ott vót a szőlőbe, azt arra vitték. Ha Börvely fele vótunk arra a határba, akkor mán Börvelybe vittek. Ha a csanálosi pikéhez tartoztak a katonák akkor Csanálosra. (fézj)

– Aztán mikor kiértünk, gyűlés vót nekiek. Úgyhogy nem foglalkoztak velünk, csak megőrzés alatt vótunk. Mire vége vót a gyűlésnek teljesen besötétedett, és itthonrúl már köröztek. S akkor anyám hát átszól, s akkor kitelefontáltak oda, hogy igen ott vagyunk. Na elengedtek majd, de úgy emlékszem, hogy jöttünk hazafele ottan a dűlőutakon, hogy közelebb, mer hát sötét vót, emlékszem, hogy fényes vót, persze mikor fényes vót beléptünk addig írő vízbe, árkon bokron mindenhol keresztül. Azt is megtették velünk, hiába mondtuk, hogy a szomszédba van a kaszárnya, hiába mondtuk ezt a tiszt nevit, azt, nem törődtek vele.

– Hát a katona teljesítette a kötelességét. (fézj)

– Ezt is megcsinálták velünk. Mindent ami létezik.

– Meg azér is vót, a katona bekísírt embereket, csinált magának jó pontot, a tiszt elött, hogy ű hűsígés, vagy hazaengedték, vagy ... Mer ugyi meg lehetett vóna azt csinálni, vót a határ mentin nekik telefonon, bedugta vóna oszt megkírdezte vóna a pikétet, na igen ez kicsoda. Elengedhetette vón, de akkor az ű jó pontja nincs meg. Ű szerzett magának egy jó pontot is. (fézj)

– Még vót például egy csanálosi, az nem szándékosan szökött át, hanem szerette az italt és fogadásból. Egy idős fiú vót különben. Ő nem tudom mennyi borír, ű átmegy, a köves úton szépen átgyalogol, és ott vissza is jön. Felvette a kaszát a vállára, azzal átment. Hát úgy összeverték szerencsétlent, hogy majdnem csak agyonütötték. Mindenre képesek vótak. Aztán vót olyan is, hallottunk olyat is, mondjuk mi nem, aki pénzért szöktetett.

- Mármint idevalósi, csanálósi?
- Igen, tudta a helyeket, ahol tartózkodnak nagyjából, és mikor. Az is kapott asziszem, de meg is halt. [...] Például a Z.E. testvére is szökött. Az amék kinn van Németországba, az a lány. Másodmagával szökött, a párja már nem tudom ki vót, szintén egy lány. Azok ott szöktek, kimegy az az út egyenest a határig. Nem kell betérni a Bagoly-ligetre csak egyenest, egyenest tovább, az végig kimegy a határig. És ott vót eredetileg egy nagy tőgyfa, talán kétszáz éves vagy mit tudom én, ki is vót száradva, de jó pár éve aztán eltűnt, és nagyon sokan annak vették, a zsidók is annak idején, annak vették az irányt. Az az út mindig a szökés. És ott fogták meg a Monit is. Ott fogták meg a Monit is. De aztán a Moni később úgy ment ki Németországba, férjhez ment asziszem.
- A nőket is megverték?
- Meg ott, kivétel nélkül mindenkit. Hát például van egy olyan eset, hogy Szatmáron lakott, de a gyerekük itthon vót a nagyszülőnél, és akkor még nem vót két év gyereknevelés, akkor szombat-onként hazajöttek, de annyira ellenőrizték őket, hogy már a károlyi vasútnál, már ottan minden leigazolás, minden mit tudom én, minden megvót. Majd a gyerek fenn vót két hétig Szatmáron a szüleinél. Kicsi gyerek, kiságy meg mit tudom én, pár hónapos. Hozták haza. Ugyi mikor három hétre elviszel egy kisgyereket, vagy talán több is vót tán, már nem emlékszem. Akkor hát ugyi batyustúl jöttek hazafele. Toszították a biciklin, mert autó se vót, és akkor azt leállították ottan, a micsodánál és azt találta mondani, hogy – hogy is jön ez ki: örök katona maradj, asziszem úgy jön ki magyarul, és bizony bevitte a katonaság Károlyba, az asszonyka jött a gyerekekkel haza, és Károlyból aki a portás adott ki telefont ki Csanálósra a korcsmába, hogy ezt és ezt a nevű fiatalembert bekísérték, úgyhogy azonnal menjen. Ment is. Olyan szobába vót, mert persze a katona ismerte a bizonyos valakit, a szógálatos katona szólt a tisztnek, ki is jött. Olyan szobába zárták be, hogy csak ajtaja vót, ablaka nem, de plafonig véres vót a fal. Hát azt is jól megverték. Hát az nem vót más, a mi gyerekünk vót, a K. meg az apja meg az anyja. Kérem ne tegye be ezt, nem akarok a családomnak bajt. S akkor ő kapta magát, mer ez egy vasárnap vót, gyorsan be Károlyba, mert a tiszt ismerte, mert mondom itt vót ... ilyen dögök történtek meg.
- A nevemen szólított, én nem ismertem, mondta nekem hogy menjek be. Aszongya ű semmit nem tud csinálni, 24 órát itt kell tartsa, s utána elengedi. Mer ű nem engedhette el a fejitől, ű csak szógálatos tiszt vót. (férj)
- Soha semmiféle düh nem volt önökben? Azért jó pár embert megverték, csanálósit is.
- Hát Csanálóson nem olyan nagyon sokan szöktek. Hát meghaladja a tízet?
- Há hogyne, még többet. Itt aki szökött az könnyebben tudott menni, mert itt ment az út, biciklivel lehetett menni, itt vót a zóna, lelökte a biciklit oszt átment. Nem kellett ide menni, oda menni, szőlőbe, lelökte a biciklit oszt mán át is vót.
- K-nak a húga is így szökött, a férje mán átszökött, s akkor ő maradt itt a két gyerekekkel a szüleinél. S mikor elment, hogy megy a szőlőbe, persze, s akkor lelökte a biciklit amikor odaért az erdőhöz, átlépett. Oda mán nem lőhettek át.
- Vagy elment a szekérrel, felült a család a szekérre, elment a szekérrel a határzónába, mán annyira mint ide a kerítés, megálltak, szíjjeln íztek, oszt átmentek. A szekér ott maradt. (férj)
- Családostól?
- Családostól. (férj)
- Igen, olyan is vót.
- Itten, aki itt lakott meg tudta közelíteni a határt nappal, oszt átment. (férj)
- Vagy ott vót a R. E. az is hogy átszökjön, átszökjön hát nem tudta mit csináljon, a katona ott állt egész nap ahol kapáltak. Ott állt köztük egész nap, hogy nehogy átmenjenek, mert ott dőgoztak a határ mellett. S akkor szegény azt mondta, hogy neki menni kell, na. Há ment is az, le is guggult. Még egyszer neki menni kell, mer hasmenése van, de akkor mán odébb ment. Hát próbált vón utánalóni a határon. Arrúl mán nem lehetett lőni utána. Az úgy szökött át. Ahogy a katona ódalt

nézett, ő felugrott oszt mán át vót.

– S ilyenkor azokkal, akik a családból itthon maradtak nem történt semmi?

– Nem bántalmazták őket, nem. Hát biztos kihallgatták vagy ilyen dolog, de nem bántalmazták őket. Elég vót annak az idegesség.

[...]

– Anyám szegény mindég azt mondta, hogy: Meglássátok, én még elérem mikor kinyitják a határt. De csak azt érte el szegény, mikor három napra.

[...]

Telefonbeszélgetés az unokatestvérek között:

– Valaki érdeklődött itt felőled. Pár éve volt nálad ilyen információért. Nem emlékszel rá, ugye?! Na ...

– Nem tudja az mán. (férj)

– Hát hogy vót mikor a temetésre jöttél. Hát azt tudom, hogy átjöttél (kacag), azt tudom. Úgy, úgy, felülsz a biciklire és jössz. Na. Jól vagy akkor? Na de nem menc el mostanában Pestre? Tes-sék? Nagyon szépek (a csirkék – B. A.). Igen. Figyelj, nem mész most Pestre? Mostanába. Nem, nem kell semmi, csak gondoltam, hogy esetleg valakivel átugrok hozzád egy órára, vagy mit tudom én, gondoltam nem hogy nem vagy itthol. Hát a héten, tudom is én. Jó M-kám, mennyél nyugodtan, nem tartlak vissza sehonnan. Jó, na, na, na. Hát, nem akarok semmi különöset, majd egyszer J.-hoz is fogok menni, hogy megint kellene. Ha T-vel beszélsz, akkor kell nekem még egy zsák ..., micsoda. Jó? Majd később egyszer. Jó? Igen, igen, olyant mit adott most. Na jó, na. Puszilla drága, jó legyél, vigyázz magadra. Szia drága.

– Otthon van, aszongya hónap jön a húgának a fia Pestről, aztán, hogy pénteken elmennek bev-ásárolni Szalkára. Hát ú is bottal jár, nem tud nagyon, oszt akkor ha jön az egy hónapba egyszer, akkor mennek oszt összevásárolnak amit kell.

[...]

– De mondom, ne tegye be, nem akarok a családomnak bajt.

S. J., f., 1930., Csanálos

– Az unokatestvére az akivel tartja a kapcsolatot.

– Az én apámnak volt egy testvére Vállajon, az is meghalt már régen. Annak vót egy fia, és annak akkor vót három gyereke: két fiú és egy lány és azokkal én tartom a kapcsolatot már azóta, régóta. Mióta megnyílt a határ azóta mán, vagy ők jönnek vagy mi megyünk. A Pista mán meghalt, az az első unokatestvérem vót.

– Amikor azt mondja, hogy mi megyünk, akkor kicsoda megy?

– A lányoméék Temesváron vannak, az tanárnő. És amikor hazajön, az minden kéthétbe jön haza, és akkor vagy ők mennek, vagy... tartjuk a rokonságot. Ők is kíváncsiak, az unokámra, van egy unokám is Temesváron, és akkor mennek.

– És amikor hazajönnek Temesvárról átmennek mindig átmennek?

– Nem mindig, de körülbelül. Mikor óhajtanak mennek, vagy ők jönnek. Szüretkor a fiúk, azok is jönnek. Unokatestvéremnek fiai, jönnek segíteni ide hozzám. Meg többször, akármikor erre

járnak mindig bejönnek hozzám. Előre nem lehet tudni soha, hogy mikor jönnek.

- Nincs előre bejelentve?
- Mikor jönnek akkor jönnek. No oszt akkor itt vannak ameddig vannak, mikor vannak. Oszt még van egy lánya amék Svédországba van, egy magyar pasival került össze, és azok is ha haza-jönnek mindig jönnek hozzám, úgyhogy a rokonságot tartjuk nagyon.
- És akkor amikor még megvolt itt a határ tartották valamilyen formában a kapcsolatot?
- Addig is tudtunk egymásról, csak akkor nem tudtunk így jönni-menni egymáshoz.
- És honnan tudtak egymásról, hogyan lehetett kapcsolatot tartani?
- Hát csak, mindig... vagy... Mindig tudtunk valamit közbe-közbe. Vót nekem Vállajon egy patikus, Rendes Jancsi, az is meghalt már, az is valami rokonság vót, messzebrül. Az is meghalt, úgyhogy kipusztulunk lassan. Így minden elvész lassan.
- Telefonon beszéltek?
- Nem, nem. Vagy üzentek, vagy valaki... Mindig tudtunk egymásról. Mindig került valami.
- De ez azért különleges, hogy telefonon nem tudtak beszélni, találkozni nem lehetett.
- Mikor már lehetett menni akkor már ők is vót, hogy jöttek. Meg mi is. Én is vótam vagy kétszer még azalatt az idő alatt. Mikor még Mihályfalvánál kellett menni. Lementem ide Vállajra hozzájuk, úgyhogy a kapcsolatot tartottuk.
- Érdekes hogy ahhoz hogy elmenni két kilométerre...
- Nincs az még annyi se, itt van a falu végén. Egy kilométer a határ ide, annyi. Mihályfalvánál mentünk Debrecennek, és akkor Debrecennél erre le Nyírbátornak.
- Gondolom akkor mást is intéztek Debrecenben, nem csak azért mentek hogy Vállajra jöjjenek.
- Nem, nem. Akkor még fiatalok vótunk. Akkor még ment a dolog.
- Ez mikor volt, a hetvenes években vagy a nyolcvanas években.
- Hát mán hetven után vót. Hát már a rendszerváltás után vót ez mán.
- És a rendszerváltás előtt nem?
- Hát addig nem nagyon. Addig nem nagyon mentünk. Akkor nem is nagyon lehetett, akkor nagyon nehéz vót még.
- De volt a kishatárátlépő.
- Az is volt persze.
- Volt a vonat Mátészalkáig.
- Avval is mentek, itt Ágerdómajornak, de én vonattal nem vótam soha. De még az én anyámmal, abba az időbe is jártunk, mentünk Szalkára vásárolni, akkor még lehetett itt közben menni. Vót mán határ de akkor még nem vót olyan szigorú. Akkor még lehetett menni, itt a Kövesbe mentünk át. De nem sokáig vót az, megszűnt hamar.
- Lezárták utána.
- Lezárták, úgyhogy itt mi a rokonsággal jóban vagyunk.
- És azt jelenti, hogy ha van valamilyen születésnap vagy...
- Hát így nem nagyon. Lakodalomba ott vótunk. Amikor a Betti férjhez ment, akkor vótunk itt Mérken a lakodalomba. Mert Vállaj meg Mérk egybevan. De ők is jönnek. Akármikor, mindig bejönnek.
- S olyankor bejönnek s ülnek húsz percet vagy fél órát?
- Még tovább is. Mikor meddig.
- S ilyenkor miről beszélgetnek?
- Mindenről, minden ami előjön, a régi dolgokról, minden ami van. Elborozgatunk egy kicsit, osztán tőtjük az időt családi körbe.
- De az milyen volt mielőtt kinyitották a határt, amikor még nem lehetett kapcsolatot tartani?
- Hát az akkor veszélyes vót. Hát amikor itt mentünk a határnál..., nem volt szabad menni a határnál, akkor nem vót szabad át se nézni nagyon a túlsó oldalra, olyan szigorú volt.

- Kellett legyen személyi...
- Persze, anélkül nem lehetett menni ki se a házból jóformán, mert na, valamire mindig, szőlőbe anélkül nem lehetett, mert pont a határ mellett vót egy út ki a szőlőbe. Erről vót Vállaj, erről már Csanáros, osztán ott jártunk, de buletin nélkül nem lehetett menni. Mert ott kinn is vót katona oszt igazoltatták az embert, ha dolgoztunk a szőlőbe, hogy kik vagyunk, mik vagyunk.
- Pedig már gondolom ismerték az embereket.
- Hiába. Az akkor kemény dolog vót.

– Hát itten nálunk is, mikor én megyek a Csanárosi erdőre (Csanároserdő település) ott vannak ezek a gárdiáristák, hát igazolnak feszt bennünket. Feszt cseszegetnek még most is.

- Akkor is ha csak a szőlőhöz akar kimenni?
- Akkor is van mikor. Meg ha az ember megy az erdőre, hoz egy szekér fát, vagy valamit, akkor is ha nincs papírja, nem engedik el míg nem viszen papírt.
- Milyen papír kell?
- Szállítási papír, hogy nem lopta, áh, ilyesmivel foglalkoznak. Rá vannak állítva ezek az erdészek, tavaly is olyan cirkusz volt hogy csak csuda.

[...]

– Én kis kölyök vótam, mikor, harminckilenbe, mert negyvenbe jöttek be a magyarok. Az én keresztapám..., mentünk a szőlőbe szüretelni ősszel, a Vánstó sarkon, egy kis erdő vót erről is arról is, itt vót szőlő, az se szó se beszéd a gyepőlőt ideadta, megfogtam, a szekérről leugrott, átment magyarba. Akkor be kellett ugorni, az embereket hívták katonának.

- Ja, hogy itt a román hadsereg.
- Igen. Másnap mán ott a sarkon már várt bennünket, mikor mentünk szüretelni, már mondta, mi nem tudtunk beszélni mert vigyázni kellett, de ő nyugodtan mondta az övét, hogy már otthon van a Hákeszénél, a rokonoknál, jól van, minden. Semmit nem tudtam, leugrott a szekérről, na mondom, átment a keresztapám. Oszt akkor mikor vót a bevonulás, jöttek a magyarok, szeptember 5-én negyvenbe, olyan ünnep nem lesz Csanároson mint akkor vót. Olyan szép..., milyen ünnepély vót itten.

– Még emlékszik rá?

– Hát hogyne, mintha máma történne. Itt a faluba még rengeteg nép vót, az egész falu virágcsokorral, tele vót a templom előtt, a főtér. Éljen Horthy, Csáky, Teleki! Oszt vót egy öreg néni, az Erli Málej (?) néni, a Kálmánd utcán lakott, az kérdezte: Mikor gyűn mán ki? Úgy értette, hogy éljen Horthy, Csáky, gyereki. „Hogy mikor jön mán ki?” Oszt vót itten egy csanárosi származású ember, aki Pesten vót, a minisztériumba dógozott, mán az ott vót. Oszt hozott egy..., mit tudomén hány méteres zászló vót, egy nagy hosszú magyar zászlót felhúztak a templomtoronyra, de nagy hosszú zászlót.

– Ki volt ez a csanárosi ember? Nem emlékszik a nevére?

– Rétainak hívták, Reszler vót ű valamikor, de magyarosította a nevit, mittudomén. Reszler Józsi. Reszler vót valamikor. De meghaltak mán, kihalt az egész család, úgyhogy mán nincsen senki belőlük.

[...]

– Űk jöttek be legelőször, Űk hozták a zászlót. Itt a harmadik szomszédba, akkor még nem úgy vót hogy lugos vagy nyavalya, akkor kicsikó meg jószág minden, meg ilyesmi, nem vót mindenütt felásva, nem kellett, nem vót evvel probléma. A hídászok itt verték le a konyhát, a lacikonyhát, itt a hídászok jöttek, a katonaságnak. Olyan szag vót, úgy főztek, ajajaj micsoda ízé vót itten akkor a faluba. Egisz este jöttek, jött a katonaság befelé. Az nagy nap vót. Kokárdákat anyámék, két hétig éjjel nappal csinálták, meg a magyar ruhákat, pártákat meg mindent. (nevet) Azt nem lehet elmondani. Olyan nap többet nem lesz Csanároson mi vót akkor. Mán nem is tud-

ják mi vót akkor sokan aztat.

[...]

– Az én keresztapám az Váradnál jött, huszárokhoz vitték, ott rukkoltak be magyarba, nem itt a falunál jöttek, hanem Váradnál jöttek be, még a fénykép is megvan nekik körülbelül.

– Az a fénykép ahogy vonulnak be?

– Ahogy jöttek befelé, igen.

[...]

– De ahogy beszélgettem másokkal, és mondták, hogy voltak akik nem örültek annyira a bevonulásnak.

– Igen, a volkbundisták abban az időben, az megint más oldal vót. Olyan is vót. Igen, mert mi a valóságba elmagyarosodott svábok vagyunk, itt nem lehet ezen vitatkozni semmiért, kár. De akkor vót ez a német, ez a volkbundista párt, de nem párt, mert ilyen németek, a bevonulás előtt azok mind elmenekültek, szekérre fel osztán itthagytak mindent, majd utána visszajöttek, nagyjából mind visszajött.

– Elmenekültek a volksbundisták?

– Persze. El. Hát akkor ilyen vót a rendszer, mittudomén micsoda. Abban az időben olyan katonaság mint a németeknek, olyan fegyelem, ahogy azok a fiúk kinéztek, hát itt akkor sokan jöttek amikor a visszavonulás vót. Itt a Kálmánd utcán vót egy helyen egy házba ahol vótak, ezzel a háromnkerekű motorral jártak, de olyan motorok vótak azok, mi akkor még nem láttunk olyasmit, fajajaj. De még az ember, a katonák, olyan fess fiúk vótak, hogy még le a kalappal. Az Kálmánd felől jött a motorral be, egy óra múlva mán jött egy román katona szegény ruhátlanul be. Az addig ott vót a Szőrös sarkon az a német katona, nem egy hanem hárman ültek rajta mindig.

– Voltak német katonák olyanok is akik innen Csanálosról rukkoltak be?

– Nem. SS-ek vótak akkor, de vótak ezekből a volksbundista családokból, ahol vót vagy három vagy négy, mék SS katona vót, de mán nem élnek egyik se.

– A háborúban haltak meg?

– Hát vót aki ott is halt meg, egynek meg levette valamelyik kezit vagy karját, az is meghalt mán.

– És visszajöttek ide?

– Visszajöttek, hazajöttek, a családok hazajöttek mind.

– Tehát nem menekültek el végleg a háború végén?

– Nem, nem. Nem tudom Ausztrália vagy meddig mentek, tudja a fekete fene hogy meddig mentek mán, de visszajöttek utána, visszajöttek. Akkor más vót a világ.

[...]

– A kaszárnyát mikor építették?

– Hetvenbe, az akkor lett építve mikor ez a ház. Elvették a helyét, egy nagy gazdaház vót ott azon a telken. Lejjebb vót a pikét ott régen. A határ és a mostani épület között, igen.

[...]

– Juj. Azt nem is lehet elmondani. Az biztos igaz. Jó sokat.

[...]

– Rengetegen szöktek itten át a magyarokhoz.

– És rengeteget elkaptak.

– Igen, nagyon sokan. Hát azt nem is lehetett. Annyi katona vót, itten olyan katonaság vót, hogy csak csuda. Nyóc-tíz személyt vittek itten Károlyfelé befele, Károlyba kísérték őket.

– Azt mondták nekem, hogy a csanálosiak ha át akartak szökni akkor át tudtak.

– Ige, de mégis vót köztük, csanálosi vót oszt mégis megfoglák, még olyan is vót. (nevet) Az is előfordult. Hát vótak, mindig vótak bajok, és lesznek is.

– J. bá milyen gyakran jár át Vállajra, vagy milyen alkalmakkor?

– Hát mikor van kedvem. Hát ha kell valami a permetezőgéphez, vagy permetezőszerír vagy ilyesmiír szoktam átmenni, mert ott jobban van ilyesmi. Itt van közel a bót, az ember átbiciklizik, míg megyek itt fel a bótba, nem ebbe a másikba, addig átvagyok Vállajba, oszt azt hozok amit akarok.

– Közelebb van az a bolt?

– Nem, de majdnem egy a távolság. Közel van. Egy-kettő ott vagyunk biciklivel. Hát a lányom is meg az unokám is. Felülnek a biciklire osztán átbizikliznek.

– És mit csinálnak, csak szétnéznek?

– Hát mennek, vagy mennek a Veronka nénit meglátogatni, meg mennek a többiekhez, a rokon-sághoz osztán.

– Tehát szüksége van valamire és azért megy át, de akkor már megnézi a rokonokat is?

– Persze, mindig felkeresik őket, anélkül nem mennek át hogy ne mennének a rokonokhoz.

– De olyan nincs, hogy ne vegyenek valamit csak a rokonokhoz menjenek?

– Olyan is van, nem hiányzik nekünk semmi onnan, ami nekünk kell. Nekünk ami kell itt minden megvan.

– Ha jól értettem akkor Csanáros most gazdagabb mint Vállaj.

– Hát nem hogy gazdagabb, ott más az izé, van ott is minden, még abba az időbe ott a benzin vót ócsóbb, de a végén mán itt ócsóbb, most már ott nagyon drága. Úgyhogy esz nem élet, megölik a parasztembereket. Ez a valóság.

[...]

– Azt akartam még megkérdezni, hogy még a rendszerváltás előtt, a kommunista időszakban levelet vagy képeslapot nem küldtek egymásnak a családtagok?

– Hát így nem nagyon, mittudomén, nem szoktunk úgy levelezni.

– Tehát J. bá nem küldött egy levelet sem túloldalra?

– Nem, én nem írtam levelet, nem leveleztünk így. Há mindig tudtunk egymásról nagyjából. Há igen mer abba az időbe Pista is elvót, az is kőműves vót, akkor azok jártak be oda Ukrajnába, az oroszokhoz dolgozni, sokan jártak magyarbul abba az időbe. Minden egy-két hétbe jöttek azok is haza, ott jobban fizették őket. Azok is jó kőművesen vótak abba az időbe, a vállaljak.

[...]

– Mesélték, hogy volt idő hogy nem volt pap Vállajon és akkor ide jöttek át templomba.

– Sokat jártak ide, hát tán még most sincs Vállajon pap, a mérki pap van tán Vállajon.

– De most már nem jönnek át templomba.

– Még mindig vannak akik jönnek. Még mindig jönnek közbe-közbe.

– Mondták a Jókai utcában hogy nekik majdhogynem közelebb van a templom mint a vállalji.

– Igen, míg innen felmegyen, ottan a halastó mellett fel a templomig addig itt van a templomba.

Vótak, vótak sokan akik jötte, volt hogy még kocsiival is, négyen-öten. Vótak ezek az öregasszonyok. Meg még most is közbe járnak, úgyhogy vannak.

– Itt gyakrabban van mise?

– Há itt minden nap van mise, és minden vasárnap is kettő: reggel fél kilenckor és délután.

– És akkor hétköznaponként jönnek inkább?

– Vasárnap, mindig vasárnap. Még most hétköznap hat órától van a mise, eddig vót ötkor, télen.

– Pedig szép a vállalji templom.

– Szép, szép a templom, még belül is, vótam én sokszor benne.

– Ugye volt egy időszak amikor megnyitották egy-egy napra itt a határt, amikor volt a Vendel-napi búcsú.

– Olyan is vót igen. Óh, az én időmbe, mikor apámmal vótunk Ágerdön, mikor vót a vállalji kis kirbály, a vendeli nap: Na nem érzed a vállalji strudliszagot? – mindig mondta. (nevet)

– Ezt mikor mondta?

- Mikor vót a kis kirbály, a vendeli nap, kis kirbály vót vállajon, mert a nagy kirbály az tavasszal van, nem tudom mán pünkösdkor vagy hogy is van. [...] Mi szedtük a tengerit, kint a tagba, ott az Ágerdön, a börvelyi oldalba, hogy érzik a szag, a vállaji szag a kirbályról. Ez is vót. Két hel-tár földünk ott határ mellett. Kellett akkor is papír, hogy tudjál menni az Ágerdőre, a határfődet művelni. Hát nagyon sok izével járt ez.
- És nem nagyon volt szabad bármilyen növényt művelni.
- Hát magos növényt nem nagyon engedtek.
- És akkor mit raktak?
- Búzát, krumplit, meg közben azért csak tettünk tengerit is, nem tettünk pont esetleg a határig, a vígire tettünk egy kis krumplit vagy valamit, ötven méterre, a többit meg betettük tengerivel. Hát aztán vótak ilyen dógok.
- Mennyi volt az amit szabadon kellett hagyni?
- Tíz méter talán, asszem annyi vót akkor az a füsia. Az mindig fel vót szántva, fel vót gereblyélve, hogy látszódjon a nyom. Hát mi föld fekdűt parlagon az országba, az vígiment a határon kom-plett, akkor olyan törvény vót.
- És azt kinek kellett rendbentartani?
- Hát mindegyik falunak, kinek másnak. Amelyikhez tartozott. Mindig jöttek a katonák, szóltak, oszt kellett menni berenálni. Tavasszal megtárcsázták, oszt utána csak berenálták.
- Magának a katonákkal semmiféle kapcsolata nem volt?
- A katonákkal nem, én velük soha nem is foglalkoztam.
- [...]
- Hát vót olyan eset, hogy éjjel, mikor préseltem a katonák bejöttek. Na gyertek – mondom – igyatok. Annyit igyatok amennyi jólesik, de nekem be ne rúgjatok, nehogy nekem valami cirkuszt csináltok.
- De hol préselt?
- Itt az udvarba, éjjel, mert akkor nappal nem vót idő avval foglalkozni mert menni kellett, mindig éjjel préseltünk. Hát vótak azok között is jó fiúk. Oszt vót amék na, nyakas vót, meg nagy románok vótak. Meg azt csinálták mindig, onnan bentről a Regátból hozták be őket, innen meg vitték oda a katonákat, fiúkat. Én is Bukarestbe vótam meg Vöjesten. Huszonhét hónap után vótam először itthon, már nem is gondoltunk haza.
- Amikor elvitték katonának tudott románul?
- Semmit.
- És mikor visszajött?
- Akkor mán elég jól, akkor mán kicsit tanultunk. Elég jól megyen mán, úgyhogy nincsen gond.
- Azokkal akik itt maradtak a faluban a román katonák gondolom nem tudtak sokat beszélni.
- Nem, de azért mindig akadtak magyar fiúk is, mindig vót köztük, nem idevalósi, de amék tu-dott magyarul, nem idevalósi nem. A végén mán többen voltak magyarok. Az elején nem voltak. Negyvenbe, akkor vót a nagy baj. Harminckilenc, vagy mi negyven telin, mikor bejöttek akkor a magyarok, akkor vót a nagy baj. Vót egy Pele nevezetű milicista, granicser itten a faluba, rendőr. Hát a..., nagyon-nagyon nyakas vót, nagy román vót. Azokkal nagy baj vót akkor.
- Azok itt maradtak?
- Dehogy maradtak, úgy elmentek, úgy eltűntek hogy csak csuda. (nevet)
- Ja, hogy előtte nyúzták az embereket.
- Előtte, előtte, azok vótak akkor még itten.
- De az mit jelent, hogy nyúzták az embereket?
- Hát ugye nem vót szabad éjjel nagyon mászkálni, meg összegyűlni össze-vissza. Arra vigyáztak nagyon, mert ugye űk nem akarták ezt a részt átalengedni.
- Ezek szerint a multságokkor sem lehetett abba a részébe menni a falunak?

- Nem, itt a faluban benn nem volt ilyesmivel baj. Farsangkor itt három napig bál vót, nem vót mese mint máma, máma már nem is tudjuk mikor van a farsang.
- És mitől vót különlegesebb a farsang?
- Hát, akkor szombaton vót a nősbál, csak a nőknek vót bál. Akkor vasárnap a fiataloknak vót, meg hétfőn egész nap és kedden éjjel tizenkét óráig. Hamvazószerda míg bejött, addig olyan multság vót, hogy csak csuda. De máma már nincsen fiatalság. Akkor még három korcsma vót a faluba. Mind tele vótak. Táncstermek minden, az asszonyok körülülték a tánctermet, akkor még vót nép, máma már nem vagyunk. Nincs senki, a fiatalság is mind elmennek, itthon nagyon kevés marad belőlük.
- Elmennek Németországba?
- Mindenüvé, csak a faluból el. Mennek el dógozni. Legtöbben..., sokan mentek el németbe innen is.
- És az akkori farsangkor vót boszorkányégetés?
- Vót, hamvazó szerdán, a telet, a farsangot eltemettük, nem mondtuk mi neki, hogy boszorkányégetés, farsangot eltemetni. Akkor mentünk, az asszonyok otthon sütöttek fánkot, mindent, jártunk össze-vissza, házrúl házra a fiúk. Hát akkor még más vót.
- Hogyan temették el a farsangot.
- Vót egy ilyen csutkaizé vagy csutkakéve, felvettük a vállunkra, vagy hárman aláálltunk, oszt a templom előtt letettük, meggyújtottuk oszt égettük. Akkor is vót ilyen marhaság már. Nem mindenki csinálta azt se, aki ilyen jobb kedvű vót, jó mozgású fiú vót, azok csinálták inkább. [...] Most is van nősbál, meg a fiataloknak is, de hát nincsenek, alig vannak, egy pár ember.
- [...]
- Én mikor építettem (a házat) még az öreg Békési Pista bácsi, az apám unokatestvére vót, meg feri bácsi már Vállajrúl még itten járkáltak mikor már az alap meg vót csinálva, akkor itt vót a Feri bácsi Vállajrúl a Pista bácsival. Minden nap itt vótak, jött széjjelnézni az öreg.
- Át tudtak jönni?
- Akkor már lehetett jönni, mittom, kisútlevéllal, itt vót akkor, át tudott jönni.
- Hol tudott átjönni?
- Vót valami papír néki, útlevéllal kellett jöjjön.
- De nem itt jött.
- Nem, nem, itt nem. Vagy Mihályfalva..., csak Mihályfalván tudott jönni szerintem. Csak ott, mert itt határon átjövís nem vót, itt nem lehetett jönni.
- S jött át segíteni a háznál?
- Nem, már öreg vót, jött széjjelnézni, hogy mit csinálunk, hogy mint.
- Minden nap átjött megnézni, hogy mit csinálnak?
- Nem minden nap. Innen, itt vót Csanáloson akkor vendégségbe.
- Hát itt abba az időbe itt is nekünk kellett minden papír a gimnáziumra összeszedni, hogy nem vagyunk zsidó származásúak. Akkor Vállajrúl a plébániárúl, már a nagyapámnak, mer az általaji származású vót, oda is keresztlevelet hozni, na, a plébániárúl. Annyi papírt kellett hozni. Ez magyar időbe vót.
- [...]
- Az én nagyapám az Altfater nevezetű volt, az anyám az volt Sultész. A szülők ott korán elhaltak és így került át ő valahogy, úgyhogy ott is vannak neki, vót neki egy öccse, annak van egy fia Debrecenbe, az is orvos, meg van egy tanárnő vagy tanítónő, nem tudom, hogy micsoda, de azokat én nem ismerem már. Azoknak az apjukat azt ismertem még, Tónit. Úgyhogy nagy vót a rokonság. Akkor az apámnak az öccse az átszökött magyarba, abba az időbe, román időbe és az ott megnősült, ott épített mindent Vállajon, így került ő oda, így kerültek ezek oda. Itt hogy bemegyünk az első utca balra.
- [...]
- Arról tud, hogy sokan járnak át mostanában bérmunkára?

– Mennek persze, németbe is járnak, meg az ilyesmi engem mán nem is érdekel. Én úgyse megyek oszt..., hadd menjenek, hadd izéljenek. Vannak, mennek. Meg magyarba is mennek, úgy hogy..., de leginkább németbe mennek. Almát szedni is mennek itt a környéken. Meg jönnek ide ugorkáért, vót most a nyáron vagy háromnak is ugorka így felfuttatva. Magyarba vót leszerződve nem tudom, mék gyárhoz. Azok adnak mindent, de nagyon ügyesen és jól. Minden héten, minden nap kellett az ugorkát szedni nékiek, kicsi ugorkákat kellett szedni, és megfizetik. Úgyhogy kíváncsi leszek, hogy az idén csinálják-e vagy se. Tavaly vót először nekik. Nem is vóna baj, csak nem kapnak mán embert itt se, nincs ki leszedje minden nap, mert ott mindig benne kell ülni. Szedni kell lefele, nem lehet hagyni kép napig, mert az ugorka megnő nagyra, akkor mán nem olyan jó. Átveszik úgy is de már nem úgy fizetik. Csak az ötcentiseket.

– Mondták a polgármesteri hivatalban, hogy sokan vannak akik szezonban átmennek uborkát, almát, meggyet szedni.

– Igen-igen, mennek szedni. A meggyeszedéssel, vannak fiatalok. De én nem tudom, engem nem is érdekel az úgy. Űk jobban tudják ottan. Nem akarnak itt napszámba menni, lehet hogy ott talán többet keres, vagy mit tudom én, na. Mert ott reggeltől estig dolgozik, itt meg mit dolgozik. Jön reggel nyóckor, osztán négy-ötör megyen haza. Oszt azt a negyven-ötven lejt itt is megkapja.

Annyi egy napszám. Úgyhogy nem nagy értelme van átmenni énszerintem oda se, de van aki azt mondja megéri. Mert kapnak almát, ezt is azt is. Meg németbe sokan járnak így. Ott is hogy mit csinálnak, mert ott sok mindent össze-vissza.

– Ilyenkor a rokonsághoz mennek, egyáltalán hogy jutnak el a munkához?

– Nem, megvan mán a helyek nekik.

[...]

– Vállajon mikor járt legelőször?

– Jaj, én azt most megmondani nem tudom. Az mán nagyon régen vót. Még kisfiú vótam, még az anyámmal vótam, vótunk Szalkán bevásárolni. Akkor még csak ..., itt mentünk át a határon akkor. Hát aztán sokat jártunk mi. Meg akkor iskolába is jártunk, nem volt nekünk időnk nagyon mászkálni, csavarogni, mert akkor tanulni kellett. Meg apáinkat elvittük Oroszországba, otthon is vót egy kis munka, úgyhogy csak kellett csinálni. Itthon is le voltunk kötve nagyon. Nem lehetett menni csavarogni.

[...]

– Nekem is vót kisútlevellem, hát én is vótam vele egy párszor.

– Igen de a kisútleveleket is csak a hatvanas évektől adták.

– A hatvanas évektől persze. Akkor nem vót semmi átmenet.

– Milyen céllal ment amikor kisútlevéllel ment?

– Mentünk vásárolni. Debrecenbe, oda jártunk inkább abba az időbe. Mihályfalván, csak ott lehetett átmenni. Az asszonyok na akartak menni ezt-azt vásárolni, akkor vót kisútlevél nekik is, nekem is, akkor mentünk Debrecennek. Reggel mentünk, este jöttünk. Oszt vettek ezt-azt, meg vittünk egy kis bort, egy kis pálinkát, egy kis likőrt, konyakot, azokat el tudtuk adni, oszt akkor már egyből vót egy kis pénz amiből vásárolni az asszonyoknak.

– És akkor már nem is jöttek el Vállajig?

– Nem mindig, de vót hogy lejöttünk, vagy kétszer is jöttünk le ide Vállajra, de nem minden alkalommal. A legtöbbször úgy vót, hogy éjjel ott akkor megháltunk, itten Vállajon, mert estére értünk le, és akkor másnap jöttünk haza.

– Soha nem vót gond abból, hogy valahol aludni?

– Nem. Avval nem vót probléma.

– S akkor ott aludtak az unokatestvérénél?

– Igen.

[...]

Csanálos római katolikus temploma

A misét a deportáltak emlékére a szatmári püspök celebrálja

Az ünnepségen nem csak az egyházi, hanem a világi előljárók is részt vesznek
Háttérben az akkori tanácselnök, Csehi Árpád, és Szatmár megye prefektusa, Radu Giurcă

A misét a temetőben található deportált emélelkmű koszorúzása követi

A koszorúzás alatt a helyi fúvószenekar játszik

A koszorúzást rövid püspök által vezetett ima nyitja. Minden fontos szervezet helyez koszorút, a képen a Római Katolikus Püspökség nevében maga a püspök.

Vállaji deportáltak koszorúznak

A koszorúzást követően, a hivatalos programon kívül családtagok is virágokat helyeznek el, és gyertyát gyújtanak

A zenekar addig zenél, míg az ünnepi tömeg elvonul

A koszorúzást követően átvonulnak a kultúrotthonba

A kultúrrothonban terített asztal várja a résztvevőket, a színpadon beszédek hangzanak el sváb dal és táncgyűttesek előadásaiaval vegyesen

Valamennyi sváb település képviselteti magát. Egykori deportáltak, vagy közeli rokonok, illetőleg a település vezetői. A képeken mezőfényi, szaniszli és csomaközi meghívottak

Külön asztal jár a különleges vendégeknek, mint: püspök, parlamenti képviselő, prefektus, megyei tanácselnök, nagykárolyi polgármester, mezőfényi polgármester

Szaniszlóiak

Deportáltak

Mezőfényiek

Mezőpetriek

Kálmándiak

A 2012-es deportált találkozó különleges eseménye. Csanáros polgármestere virágot ad minden nőnek és asszonynak.

A beszédekét németre is fordítják

A megye vezetői is felszólalnak. Csehi Árpád (volt megyei elnök)
és Radu Giurcă (akkori prefektus)

Deportáltak is szót kapnak

Határképek

A saját határnarratívumomat kiváltó kép. A határátkelők épületei a román és a magyar oldalon

Csanálos megközelítőleg a határvonalról fényképezve

A vállaji templom tornya a határátkelő kijáratából

A kaszárnya helyett vendéglő fogadja a Csanálosra érkezőket

Határjelek a vállaji oldalon

Határkövek. A fotók elkészítésekor nemzetközi jogszabályt sértettem meg, átfotóztam a határon, de már nem tudom, hogy honnan hova.

A határvonal igenis létezik – rárajzolva a határköre

A határmezsgye a vállaji oldalon

A kapcsolattartás és a szökések tere, a csanálói szőlős és szőlődomb

Az afgán menekült sírja a többi sírtól jól elkülönített helyen, az új temetőkápolna mellett található.

